

5174

D

OMAGIU

LUI

I. BIANU

DIN PARTEA COLEGILOR
ȘI FOȘTILOR SĂI ELEVI

BUCUREȘTI

1927

1966

BIBLIOTECA CENTRAL
SISU

OMAGIU

LUI

I. BIANU

DIN PARTEA COLEGILOR
ȘI FOȘTILOR SĂI ELEVI

BIBLIOTECA CENTRALĂ
E. I. U.

BUCUREȘTI

1927

91

1969

1974

1998

1968

2012

22

5174

OMAGIU

I BIANU

UNIVERSITY COLLEGE
LIBRARY OR THE

[Faint signature]

BOURRESTI

1977

BIBLIOGRAFIA OPERELOR D-LUI IOAN BIANU

INTOCMITĂ DE

IOAN LUPU

Bibliotecar-ajutor la Academia Română.

Ordinea adoptată pentru această bibliografie este următoarea: Am împărțit tot materialul în nouă secțiuni principale: I bibliografie, II folklor, III filologie, IV istoria literaturii române, V istoria Românilor, VI chestiuni privitoare la trecutul nostru cultural, VII biografie, VIII diverse și IX dări de seamă, rapoarte, etc. În cuprinsul acestor secțiuni am pus la început cărțile și articolele publicate în diferite periodice, amestecate, apoi comunicările mărunte făcute la Academia Română și la sfârșit prefețele, adausurile și introducerile la diferite cărți.

În cuprinsul secțiunii IV, istoria literaturii române și V, istoria Românilor, am așezat notițele, pe cât posibil, în ordinea cronologică a evenimentelor la cari se referă, cu excepția comunicărilor mărunte. În secțiunea VIII, biografie, am așezat fișele în ordinea alfabetică a persoanelor biografiate. Toate recenziile, dările de seamă, rapoartele pentru premii, etc. au fost adunate într'o singură secțiune, a IX-a, și așezate în ordinea alfabetică a autorilor.

Este necesar să adaog că în această bibliografie nu am trecut sutele de comunicări mărunte cu caracter administrativ sau prea rezumat redată în Anale. *Toate notițele după cari urmează numai o cifră romană și una arabă trebuiesc căutate în Analele Academiei Române, Sect. I, Partea administrativă și Desbaterile, în volumul (cifra romană) și la paginile (cifra arabă) indicate.*

I. BIBLIOGRAFIE

- 1 — BIBLIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ VECHĂ de Ioan Bianu și Nerva Hodoș. 1508—1830. Tom. I, II, III 1, 2. [1508—1817]. București, «Academia Română», (Tip. Socec & Co.), 1903—1912, 33 × 25, IX + 572 (I); 571 (II); 192 (III) pag.
- 2 — CATALOGUL MANUSCRIPTELOR ROMÂNEȘTI, întocmit de Ioan Bianu și R. Caracaș. Tomul I, II. (Numerele 1—728). București, «Academia Română», (Tip. C. Göbl—St. Rasidescu), 1907—1913, 25 × 17, VIII + 746 pag. (I); 666 pag. (II). (Biblioteca Academiei Române).
- 3 — Publicațiunile d-lui Ioan Bianu. 27 × 21, 12 pag. [Litografiat].
- 4 — Raport despre «Bibliografia românească». (Planul de organizare). XVII, 107—110.

- 5 — Hodoș (Nerva) și Al. Sadi Ionescu. Publicațiunile periodice românești (ziare, gazete, reviste). Descriere bibliografică, cu o introducere de Ioan Bianu. Tom. I. Catalogul Alfabetic 1820-1906. București, «Academia Română», (Tip. C. Göbl-St. Rasidescu), 1913, 24 × 17, XXIII + 812 pag. (Academia Română).

II. FOLKLOR

- 6 — Din istoria poeziei noastre populare. *Convorbiri Literare*. București, 1906, Iunie-August, An. XL, No. 6-8, pag. 726-730.
- 7 — Doncilă — un vechiu cântec vitejesc. *Convorbiri Literare*. București, 1908, Ianuarie, An. XLII, No. 1, pag. 10-22.
- 8 — Filipii. Credință populară din județul Vâlcea. *Revista Nouă*. București, 1891, 15 Noembrie, An. IV, No. 8-9, pag. 338-339.
- 9 — Texte macedo-române. Basme și poezii populare dela Crușova, culese de Dr. M. G. Obedenaru. Publicate după manuscrisele originale, cu un glosar complet de Prof. I. Bianu. București, «Academia Română», (Tip. Carol Göbl), 1891, 24 × 17, IX + 380 pag.
- 10 — Medicina babelorū, adunare de descânțece, rețete de doftorii și vrăjitorii băbesci de Dimitrie P. Lupașcu, cu unŭ raportŭ de Prof. I. Bianu. București. «Academia Română», (Tip. Carol Göbl), 1890, 28 × 22, 128 pag. (Academia Română. — Extrasŭ din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XII. Mem. Secț. Literare).

III. FILOLOGIE

- 11 — ORTOGRAFIA LIMBEI ROMÂNE. Regule primite de Academia Română în sesiunile generale din anii 1880-1881-1895, adunate și însoțite cu explicări și exemple de Ioan Bianu. București, (Tip. Carol Göbl.) 1899, 18.5 × 12, 18. pag.
- 12 — Transcrierea textelor cirilice. [In:] «I-iiul Congres al filologilor români». 13, 14 și 15 April, 1925. București, (Tip. Soccec), 1926, 24 × 16, pag. 36-37.
- 13 — Despre ortografia română. XXIV, 12; XXV, 200; XXVI, 124, 139, 146, 164, 165, 224, 225, 227; XXVII, 28.

IV. ISTORIA LITERATURII ROMÂNE

- 14 — MOMENTE CULTURALE, cu o notiță biografică [de Il. Chendi]. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), 1904, 15 × 10, VIII + 101 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 217).

1°. EPOCA VECHIE

- 15 — CURS DE ISTORIA LITERATURII ROMÂNE. — EPOCA VECHIE. — Ținut la Facultatea de filosofie și litere din București, 1925. [București], 1925, 22 × 17, 256 pag. [Litografiat].
- 16 — Din cărțile vechi. [În:] «Prinos lui D. A. Sturdza la împlinirea celor șapte-zeci de ani». București, (Tip. edit. «C. Göbl» — St. Rasidescu), 1903, 25 × 17, pag. 173-195.
- 17 — Cartea Românească Veche. *Cele Trei Crișuri*. Oradea-Mare, 1926, Aug.-Sept., An. VII, No. 8-9, pag. 107-108.
- 18 — Relațiune asupra călătoriei în Galiția făcută în vara anului 1885. *Analele Academiei Române*. Seria II. Tom. VIII. 1885-1886. Secțiunea I. pag. 19-48. [Cuprinde și relatarea unor documente referitoare la istoria Românilor].
- 19 — Relațiune asupra călătoriei în Polonia făcută în vara anului 1886. *Analele Academiei Române*. Seria II. Tom. IX. 1886-1887. Partea administrativă și desbaterile. pag. 52-61. [Cuprinde și relatarea unor documente referitoare la istoria Românilor].
- 20 — Note dintr-o excursiune în Moldova. *Columna lui Traian*. Bucuresci. 1882, Februarie, An. IX, Noua serie, Tom. III, pag. 107-115, [Cuprinde și relatarea unor documente referitoare la istoria Românilor].
- 21 — PSALTIREA SCHEIANĂ (1482). Mss. 449 B. A. R. publicată de Prof. I. Bianu. Tomul I. Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577). Bucuresci, «Academia Română», (Tip. Carol Göbl), 1889, 19 × 14, XVIII + 530 + 526 pag.
- 22 — PAGINI DE VECHIE SCRIERE ROMÂNEASCĂ, culese de I. Bianu și N. Cartoian [București], «Cartea Românească», (Tip. C. Göbl-I. St. Rasidescu), 1921, 32 × 24, 1 foaie + 32 pag. (Universitatea din București. Facultatea de litere și filosofie. Seminarul de Istoria literaturii române).
- 23 — INTREBAREA CREȘTINEASCĂ, tipărită de Diaconul Coresi în Brașov la 1560. . . București, «Academia Română», (Tip. Cultura Națională), 1925, 24,5 × 17, 2 foi + 22 pag. (Academia Română. — Secțiunea Literară. — Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu. I).
- 24 — MANUSCRIPT DELA IEUD: 1. Scriptura Domnului Hristos către oameni căzută în piatra din ceriu, 2. Învățătură la Paști, 3. Învățătură la cuminecătură. București, «Academia Română», (Tip. Cultura Națională), 1925, 24 × 17, 2 foi + 48 pag. (Academia Română. — Secțiunea Literară. — Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu. III).
- 25 — PRAVILA SFINȚILOR APOSTOLI, tipărită de Diaconul Coresi în Brașov între 1570-80. (Fragment). București, «Academia Română», (Tip. Cultura Națională), 1925, 24 × 17, 2 foi + 24 pag. (Academia Română. — Secțiunea Literară. — Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile, îngrijite de I. Bianu. II).

- 26 — Codex Neagoianus. — Cărți poporane române, scrise de Popa Ionu din Sân-Petru la 1620. *Columna lui Traianu*. Bucuresci, 1883, Iuliu-Octobre, [An. X], pag. 322-329; Noembrie-December, [An. X], pag. 445-456.
- 27 — Manuscriptul românesc delat 1632 alu lui Evstratie Logofetulu. *Columna lui Traianu*. Bucuresci, 1882, Aprilie-Maiu, An. IX, Noua serie, Tom. III, pag. 210-217.
- 28 — INSEMNAIRILE AUTOGRAFE SCRISE INTR'O CARTE VE-
CHE DE DOSOFTEIU MITROPOLITUL MOLDOVEI (1663-
1686). Cu 1 stampă. București, «Academia Română», (Tip. C. Göbl-
I. St. Rasidescu), 1915, 27 × 21, 10 pag. + 1 pl. (Academia Ro-
mână. — Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom.
XXXVI. Mem. Sect. Literare No. 3).
- 29 — Dosofteiu Mitropolitul Moldovei. (1670-1686). *Revista Nouă*. Bucu-
resci, 1888, 15 Iuniu, An. I, No. 7, pag. 261-268. [Cu un portret].
- 30 — DOSOFTEIU, MITROPOLITUL MOLDOVEI. 1671-1686. —
PSALTIREA IN VERSURI, publicată de pe manuscrisul original
și de pe edițiunea de la 1673 de Prof. I. Bianu. Bucuresci, (Tip.
edit. «Academia Română»), 1887, 25 × 18, LVI + 520 pag.
- 31 — O veche tipăritură românească necunoscută. Notiță bibliografică [despre
Liturgia tradusă din grecește în românește de Eremia Cacavela,
tipărită în Iași la 1697]. *Columna lui Traianu*. Bucuresci, 1882,
Iuliu-Septembrie, An. IX, Noua serie, Tom. III, pag. 521-522.
- 32 — Alexandru Dascălulu, unu scriitoru românulu de peste Oltulu dela sfir-
șitul secolulu XVII. Notă bibliografică. *Columna lui Traianu*. Bucu-
resci, 1882, Octobie-December, An. IX, Noua serie, Tom. III,
pag. 599-602.
- 33 — PREDICE FĂCUTE PE LA PRAZNICE MARI DE ANTIM IVI-
RĒNUL MITROPOLITUL UNGROVLACHIEI 1709-1716. Pu-
blicate după manuscrisul dela 1781... de Prof. I. Bianu... Cu
notițe biografice despre Mitropolitul Ungrovlachiei Antim Ivirėnulu
de P. S. S. Episcopul Melchisedec. Bucuresci, (Tip. Cărtilor Bi-
sericesci), 1886, 24 × 16, XXX + 218 pag.
- 34 — Doue scrisori originale ale lui Antioch D. Cantemir. *Revista Nouă*.
Bucuresci, 1892, 15 Ianuarie, An. IV, No. 10, pag. 408-412.
- 35 — DESPRE INTRODUCEREA LIMBII ROMĂNEȘTI IN BISERICA
ROMĂNILOR. Discurs rostit la 21 Martie (3 Aprilie) 1904 în ședință
solemnă... cu răspuns de Dimitrie A. Sturdza. București, 1904,
27 × 22, 58 pag. (Academia Română. Discursuri de recepțiune XXVI).

COMUNICĂRI MĂRUNTE

- 36 — Documente și manuscrise din sec. 15-17. XI, 4-5.
- 37 — Călătoria lui Nic. Milescu în China. XI, 17-19.
- 38 — Gramatica lui Toader Școlerul (sec. XVIII). XII, 10.
- 39 — Tipăriturile lui Coresi. XIV, 47.

- 40 — Evangheliarul slavon tipărit la Alba-Iulia în 1579. XX, 33.
- 41 — Manuscrise și cărți vechi bisericești dela Mănăstirea Cernica. XXV, 15.
- 42 — Despre Psaltirea lui Macarie, manuscris slavonesc dela 1523. XXVII, 96-97.
- 43 — O ediție necunoscută a Psaltirei slavo-române de Coresi. XXVII, 174.
- 44 — Despre criptogramul din Apostolul slavonesc dela 1547 și despre locul de tipărire în țară al unor cărți din sec. 16. XXX, 54-56.
- 45 — Despre: Praxiul lui Coresi (1563-1564); Ceaslov grecesc și arăbesc (1702); Evanghelia georgiană, tipărită la Tiflis de Michail Stefanovici. XXV, 4-7.
- 46 — Despre cartea macedo-română de Const. Ucuta din 1797. XXX, 6.
- 47 — Octoih mic slavonesc, tipărit la 1557. XXXII, 17.
- 48 — Evanghelia arabă tipărită la Alep în 1706. XXXII, 19.
- 49 — Despre «Liturgia» lui Dosofteiu din Upsala. XXXIII, 38.
- 50 — Traducerea românească a cărții de cântări religioase calvinești a lui G. Szegedi. XXXIV, 17.
- 51 — Carte arabă tipărită în Iași la 1742. XXXV, 113.
- 52 — Despre un document dela 1630 al Costineștilor. XXXVII, 74.
- 53 — O traducere a Vechiului Testament din sec. XVII. XXXVII, 5.
- 54 — Despre Vieața Sfinților din 1690 în limba slavă. XXXIX, 70.
- 55 — Două manuscrise vechi românești din Bihor. XL, 49.
- 56 — Desvoltarea culturii grecești în Țările Române. XXXVIII, 62.
- 57 — Despre Biblia lui Luther din 1583 aparținând lui Coresi. XXXIX, 72.
- 58 — Document dela 1630, și carte de afurisanie dela 1827. XLI, 5-6.
- 59 — Manuscrise slavonești din Maramureș dela 1650 și 1665. XLII, 42.
- 60 — Molitvelnic slavonesc dela începutul sec. 16. XLIV, 34-35.
- 61 — Despre limba cărților bisericești. XLIV, 83-84.
- 62 — Hronograf manuscris din sec. 18. XLIV, 103.
- 63 — Psaltire slavonească tipărită prin 1577-80. XLVI, 48.
- 64 — «Ciasosloveț» românesc scris de Popa Florea din Criștelic la 1669. XII, 84.

2°. EPOCA MODERNĂ

- 65 — CURS DE ISTORIA LITERATURII ROMÂNE. — EPOCA MODERNĂ. — Ținut la Facultatea de filosofie și litere din București. 1925. [București], 1925, 22,5 × 18, 273 pag. [Litografiat].
- 66 — DESPRE CULTURA ȘI LITERATURA ROMÂNEASCĂ IN SECOLUL AL XIX-lea. Cuvîntare rostită la serbarea zilei patronului Liceului S-tu Sava — 5 (17) Decembre 1891 — București, 1891, 20 × 13, 32 pag.
- 67 — VIETI' A ȘI ACTIVITATEA LUI MANIU SAMUILU MICULU ALIAS CLAIN DE SADU. — Estrassu d'in Analele societatei Academice române. — București, (Tip. Laboratorilor Romani), 1876, 24 × 17, 35 pag. [Și în: *Anale*. Sesiunea an. 1876. Seria I. Tom. IX. pag. 79-109].

- 68 — «Academia» lui Lazăr la 1818. *Convorbiri Literare*. București, 1904, Aprilie, An. XXXVIII, No. 4, pag. 399-403.
- 69 — O comisiune literară de boieri mari la 1830. *Convorbiri Literare*. București, 1916, Aprilie, An. L, No. 4, pag. 390-395.
- 70 — Abonații foilor lui Bariț la 1838. *Convorbiri Literare*. București, 1904, Deceembrie, An. XXXVIII, No. 12, pag. 1120-1130.
- 71 — Costachi Conachi. *Revista Nouă*. Bucuresci, 1888, 15 Martie, An. I, No. 4, pag. 129-132. [Cu un portret].
- 72 — Timoteu Cipariu. *Revista Nouă*. Bucuresci, 1888, 15 Ianuarie, An. I, No. 2, pag. 46-50. [Cu un portret].
- 73 — Bălcescu către Alecsandri. Cinci scrisori. Comunicate de I. Bianu. *Convorbiri Literare*. București, 1916, Ianuarie, An. L, No. 1, p. 19-30.
- 74 — Pagini vechi. Despre N. Bălcescu. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Martie, An. I, No. 2, pag. 190-193.
- 75 — O scrisoare nepublicată [a lui] Ion Ghica către I. Bianu. *Convorbiri Literare*. București, 1902, Ianuarie, An. XXXVI, No. 1, pag. 19-26.
- 76 — Mișcarea literară în cursul domniei M. S. Regelui Ferdinand I. 1914-1926. *Analele Academiei Române*. Tom. XLVI. Ședințele din 1925-1926. pag. 202-208.

COMUNICĂRI MĂRUNTE

- 77 — Testamentul lui N. Bălcescu. XV, 24.
- 78 — Cuvântare la serbarea centenară din Blaj a nașterii lui Cipariu. XXVIII, 18.
- 79 — Corespondența lui Alecsandri cu Ed. Grenier. XXXIII, 136.
- 80 — Manuscrisul traducerii din Ovidiu a lui Vasile Aron. XXXIV, 17.
- 81 — Despre «Trâmbița românească». XXXIV, 113.
- 82 — Documente relative la moșia Mircești, și manuscrise dela V. Alecsandri. XXXVIII, 35.
- 83 — Notă autobiografică de Costachi Conachi. XXXIX, 177.
- 84 — Despre «Diarlă sau Zioarlă» pe anul 1817, tipărit la Buda. XL, 50.
- 85 — Despre «Lexiconul dela Buda» (1825). XLI, 46.
- 86 — Cuvântare rostită la comemorarea lui Gh. Lazăr din 29 Sept. 1923. XLIV, 17-19.

EDIȚII DE TEXTE

- 87 — Alecsandri (V.). Doine. 1842-1852, cu o prefață de d-l I. Bianu. Bucuresci, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, II — 121 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 182). [Diferite ediții].
- 88 — Alecsandri. Dumbrava Roșie, poem istoric. — 1497 —. Cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Profesională, Dim. C. Ionescu), [1900], 15 × 10, VI — 48 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 192). [Diferite ediții].

- 89 — Alecsandri (V.). Lăcrămioare, cu o prefață de d-l I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, II — 72 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 183).
- 90 — Alecsandri. Legende, cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, V — 200 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 193-194). [Diferite ediții].
- 91 — Alecsandri. Mărgăritărele. 1852-1862, cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, VII — 201 [-204] pag. (Biblioteca pentru toți, No. 185-186). [Diferite ediții].
- 92 — Alecsandri (V.). Ovidiu, dramă în 5 acte și în versuri. Cu o prefață de I. Bianu. (Tip. edit. «Universală» Alcalay & Co.), f. a., 15 × 10, VI — 180 pag. [Diferite ediții].
- 93 — Alecsandri. Pasteluri 1862-1874, cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, III — 108 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 187).
- 94 — Alecsandri. Poesii. — Altele — 1881-1888, cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, V — 184 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 189-190).
- 95 — Alecsandri (V.). Poezii. — Ostașii noștri. — Ediția a II-a. București, «Leon Alcalay», 1908, 15 × 10, II — 80 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 191).
- 96 — Alecsandri. Poesii. — Varia —, cu o prefață de I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, IV — 96 pag. (Biblioteca pentru toți, No. 188). [Diferite ediții].
- 97 — Alecsandri. Suvenire, cu prefață de d-l I. Bianu. București, «Leon Alcalay», (Tip. Eminescu), [1900], 15 × 10, IV — 58 [-61] pag. (Biblioteca pentru toți, No. 184).

V. ISTORIA ROMÂNILOR

- 98 — Stefanū celū Mare. Câteva documente din arhivulū de statū dela Milanū. *Columna lui Traian*. București, 1883, Ianuariū-Februariū, [An. X], pag. 30-47.
- 99 — DOCUMENTE ROMÂNEȘTI REPRODUSE DUPĂ ORIGINALE SAU DUPĂ FOTOGRAFII. . . PARTEA I. Epoca dinainte de Mateiu Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634). Tomul I. Fasc. 1, 2. București, 1907, 24 × 16, 208 pag. (Biblioteca Academiei Române).
- 100 — EPISCOPIA STREHAIEI IN ANII 1673-1688. Notă istorică. București, «Academia Română», (Tip. Carol Göbl), 1904, 27 × 21, 11 pag. (Academia Română. — Extras din Analele Academiei Române. Seria II. Tom. XXVI. Mem. Secț. Istorice, No. 6).
- 101 — Un épigraphiste anglais en Valachie. [Edmond Chishull. 1702-1703].

- Revue Historique du Sud-Est Européen*. Vălenii-de-Munte, 1924. Oct.-Dec., An. I, No. 10-12, pag. 402-417.
- 102 — Pagini vechi. [Un document din anul 1718]. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Octomvrie, An. I, No. 7, pag. 80-83 [II].
- 103 — Vito Piluzio. Documente inedite din arhivul Propagandei. *Columna lui Traianu*. Bucuresci, 1883, Martiü-Juniü, [An. X], pag. 142-164; Iuliü-Octobre, [An. X], pag. 257-287.
- 104 — Ștefan Vodă Racoviță și străinii în Țara-Românească. 1764-1765. *Revista Nouă*. Bucuresci, 1890, 15 Noembre, An. III, No. 8, pag. 301-304.
- 105 — STATISTICA ARDELENILOR DE ACUM UN SECOL ȘI MAI BINE, cu învățături pentru cei de acum. Extras din «Convorbiri Literare», Maiu 1924. [București], 1924, 23 × 15.5, 11 pag.
- 106 — Pagini Vechi. Două pagini vechi cu tâlc și pentru vremile noastre [referitoare la Unirea Principatelor]. *Cugetul Românesc*. București, 1922, Mai, An. I, No. 4, pag. 393-394.
- 107 — Un ordin al lui Cuza-Vodă. *Revista Istorică*. București, 1923, Octomvrie-Decemvrie, An. IX, No. 10-12, pag. 180-181.

COMUNICĂRI MĂRUNTE

- 108 — Documente despre relațiile între Principatele Române și Suedia în sec. 17. XII, 5; și Polonia. XII, 72.
- 109 — Inscripțiuni din comuna Herăști (Ilfov) și Târgoviște. II, 14.
- 110 — Hărțile Marelui Logofăt Toderaș Balș. XII, 9.
- 111 — Documente găsite în biserica lui Ștefan cel Mare dela Hârlău. XXIII, 28-29.
- 112 — Despre broșura «Von den Dracole Wayda». XXV, 55.
- 113 — Despre drama «Mihaiu Viteazul» de G. de Moers de Paradovo. XXV, 71
- 114 — O broșură franceză tipărită la 1595 asupra lui Mihaiu Viteazul. XXVII, 114.
- 115 — Documente privitoare la Grigore Vodă Ghica. XXVI, 40.
- 116 — Obiecte antice găsite la cetatea dela Poiana (Tecuciu). XXVI, 48.
- 117 — Documente diplomatice dela 1819-1820, și corespondența diplomatică a Cavalerului de Gentz. XXVII, 99.
- 118 — Două peceți ale lui Pătrașcu Vodă. XXVIII, 39.
- 119 — Actul final al Sinodului dela Iași din 1642. XXIX, 17.
- 120 — Pecetea orașului Baia din sec. 14. XXIX, 64.
- 121 — Despre breasla calicilor din Iași. XXXIV, 17.
- 122 — O scrisoare autografă a Cavalerului de Gentz. XXXV, 59-60.
- 123 — Despre Portretul Doamnei Marișca Bibescu. XXXVII, 7-8.
- 124 — Pecetea orașului Curtea-de-Argeș. XXXVII, 8.
- 125 — Despre un tezaur monetar din Dobrogea nouă. XXXVII, 9-10.
- 126 — O cădelniță dela 1702. XXXVIII, 7.

- 127 — Inscricția clopotului dăruit de Caragheorghe bisericii Obedeauu din Craiova. XXXVIII, 32.
- 128 — Despre o carte din 1630 cu portretul lui Mihai Viteazul. XXXVIII, 40-41.
- 129 — Despre istoricul Ioan Christian Engel. XXXVIII, 64.
- 130 — O scrisoare a lui Tudor Vladimirescu. XXXIX, 9-10.
- 131 — Despre o sabie veche românească. XXXIX, 56-59.
- 132 — Două hărți manuscrise ale Moldovei din anul 1833. XL, 79.
- 133 — Un portret al lui Mihaiu Viteazul. XLI, 45.
- 134 — Despre cartea călătorului E. Chishul «Travels in Turkey and back to England». (1747). XLI, 45-46.
- 135 — Document din 1851 referitor la Unirea Principatelor. XLII, 36.
- 136 — Document istoric referitor la biserica Sf. Nicolae din Văcărești. XLII, 45-46.
- 137 — Două scrisori din 1859 referitoare la alegerea de domn în Moldova și Muntenia a lui Ioan Cuza Vodă. XLVI, 51-52.
- 138 — Manasses (Constantin). Cronica... traducere medio-bulgară — făcută pe la 1350—. Text și glosar de Ioan Bogdan. Cu o prefață de Prof. I. Bianu. București, (Tip. Socec), 1922, 25 × 17, VIII + 456 pag.

VI. CHESTIUNI PRIVITOARE LA TRECUTUL NOSTRU CULTURAL

- 139 — ÎNCEPĂTORII ACADEMIEI ROMÂNE LA 1866 ȘI 1867. Cuvântare. București, «Academia Română», (Tip. Cartea Românească), 1922, 29 × 21, pag. 367-385. (Extras din: *Analele Academiei Române. Seria II.* — Tom. XLI. Desbaterile 1920-21). [Și în: *Ilustrația*. București, 1921, Noemvrie, An. X, No. 8, pag. 2-3; 1921, Decemvrie, An. X, No. 9, pag. 2; 1922, Ianuarie, An. XI, No. 1, pag. 2].
- 140 — POMENIREA DONATORILOR ACADEMIEI ROMÂNE. Cuvântare rostită în ședința plenară dela 1 Iunie 1922. București, «Academia Română» (Tip. Cultura Națională), 1922, 24 × 17, 21 pag. [Și în: *Analele Academiei Române. T. XLII. Ședințe ele din 1921-1922.* pag. 141-159.
- 141 — L'Accademia Romana. [În:] «Studi sulla Romania». Napoli, «Riccardo Ricciardi», (Tip. Riccardo Garroni), 1923, 25 × 18, pag. 225-230. (Publicazioni dell' «Istituto per l'Europa Orientale» — Roma. — II serie, IV).
- 142 — LOCALUL BIBLIOTECII ACADEMIEI. [București, 1910], 27 × 21,5 pag.
- 143 — Actul de naștere al corpului avocaților în Țara-Românească la 1831. *Convorbiri Literare*. București, 1902, Maiu, An. XXXVI, No. 5, pag. 474-476.

- 144 — Întâii bursieri români în străinătate. — Scrisori de ale lui Eufrosin Poteca. 1822-1825. *Revista Nouă*. Bucuresci, 1888, 15 Noembre, An. I, No. 11, pag. 421-431.
- 145 — DOCUMENTE DE ARTĂ ROMÂNEASCĂ DIN MANUSCRIPTE VECHI. Fasc. I. Evanghelia slavo-greacă. Scrisă în Mănăstirea Neamțului din Moldova de Gavriil Monachul la 1429. (Bibl. Bodleiana, Oxford: Cod. Can. Graeci 122). [Notă prezentată la Congresul de Bizantinologie ținut la București în 1924]. București, «Academia Română», (Tip. University Press, Oxford); 1922, 42 × 32, 1 fasc. (Academia Română).
- 146 — Sur les miniatures et ornements polychromes de l'évangéliste écrit en langues slave et greque dans le Monastère de Neamț en Moldavie en 1429, par le moine Gabriel. *Académie Roumaine. Bulletin de la Section Historique*. București, 1924, Tom. XI, pag. 37-38.
- 147 — Despre «Moara de hârtie». [1643]. *Arhivele Olteniei*. Craiova, [1924], Ianuarie-Februarie, An. III, No. 11, pag. 2.
- 148 — Despre un «ex libris» din 1692. XXVI, 40.
- 149 — Portretul profesorului Valștain din 1830. XXXIX, 46.
- 150 — Un «ex libris» dela Dimitrie Cantemir. XXX, 33.
- 151 — Despre «Vita di Fra Gieremia Vallaco». Napoli, 1670, și despre viața acestui sfânt monah. XLIII, 24-26.
- 152 — Cărți bisericești ungurești din fosta episcopie de Hajdu-Dorogh. XLII, 116-117.
- 153 — Despre colecția de aquarele și desene a pictorului Valério (1852-54), înfățișând scene din țara noastră. XLVI, 34.
- 154 — Legăturile lui Edgar Quinet cu Românii. XXV, 68-70.
- 155 — Manuscrise rămase dela basarabeanul Ștefan Gonata, membru al Academiei Române. XXIX, 56.
- 156 — Regele Carol și limba română. *Luceafărul*. Budapesta, 1906, An. V, N-rii 14-16, pag. 334-337.

VII. BIOGRAFII

- 157 — Un ardelean idealist și ideal: Andreiu Bârseanu. *Transilvania*. Sibiu, 1922, Octomvrie, An. LIII, No. 10, pag. 639-640.
- 158 — Augustin Bunea. (Dela Românii de peste hotare). *Convorbiri Literare*. București, 1910, Ianuarie, An. XLIV, No. 1, pag. 117-119.
- 159 — Al. — Sadi Ionescu. Cuvântare rostită cu prilejul înmormântării. *Universul Literar*. București, 1926, 26 Sept., An. XLII, No. 39, pag. 9-10.
- 160 — A. Treb. Laurianu. *Revista Nouă*. Bucuresci, 1889, 15 Fevruarie An. II, No. 2, pag. 41-45. [Cu un portret].
- 161 — Gheorghe Murnu. *Flacăra*. București, 1923, Iunie, An. VIII, No. 13-14, pag. 201.
- 162 — D. Onciul. *Flacăra*. București, 1923, 6 Aprilie, An. VIII, No. 9, pag. 154.

- 163 — Doctorul Cornel Păcuraru. *Calendarul Asociațiunii*. Sibiu, 1921, pag. 69-79.
- 164 — A. Papiu Ilarianu. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Octombrie, An. I., No. 10, pag. 261-262. [Cu un portret].
- 165 — În Memoria lui Radu Rosetti. Istoricul și scriitorul. *Adeverul Literar și Artistic*. București, 1926, 21 Febr., An. VII, No. 272, pag. 1
- 166 — UN ROMÂN ÎNTREG. DIMITRIE A. STURDZA. — Idei, simțăminte, lucrări din anii 1850 și 1854 amintite la 25 Februarie 1907 când împlinește vârsta de 74 ani. [București, 1907], 25,5 × 16, XV + 51 [-53] pag.
- 167 — Cuvântare la înmormântarea lui: Ioan Bogdan. XXXIX, 332; Aug. Laurian XXIX, 44; C. C. Ollănescu XXX, 67; N. Quintescu. XXXVI, 19.

RĂSPUNSURI LA DISCURSURI DE RECEPȚIE

- 168 — Ciobanu (Ștefan). Contribuțiuni privitoare la originea și moartea Mitropolitului Moldovei Dosoftei. Discurs rostit la 28 Maiu 1919, cu răspuns de Ioan Bianu. București, «Academia Română», (Tip. Cartea Românească), 1920, 30 × 21,5, 33 pag. (Academia Română. — Discursuri de recepțiune. L.).
- 169 — Densusianu (Ovidiu). Barbu Delavrancea. Discurs rostit la 31 Maiu 1919 în ședința solemnă, cu răspuns de Ioan Bianu. București, «Academia Română», (Tip. Urbană), 1919, 27 × 21, 21 pag. (Academia Română. — Discursuri de recepțiune. XVI.).
- 170 — Lapedatu (Alex.) Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați, cuvânt rostit în ședința solemnă dela 2 Iunie 1923 . . . , cu răspuns de Ioan Bianu. București, «Academia Română», (Tip. Cultura Națională), 1923, 24,5 × 17, 40 pag. (Academia Română. — Discursuri de recepțiune. LV.).
- 171 — Mehedinți (S.). Caracterizarea etnografică a unui popor prin munca și uneltele sale. Discurs rostit la 6 Maiu 1920 în ședință solemnă, cu răspuns de Ioan Bianu. București, «Academia Română», (Tip. Convorbiri Literare), 1920, 29 × 21, 31 pag. (Academia Română. — Discursuri de recepțiune. XLVII.).
- 172 — Pușcariu (Sextil). Locul limbii române între limbile romanice. Discurs rostit la 11 Iunie 1920 în ședință solemnă, cu răspuns de Ioan Bianu, București, «Academia Română», (Tip. Urbana), 1920, 30 × 22, 54 pag. (Academia Română. — Discursuri de recepțiune. XLVI.).

VIII. DIVERSE

- 173 — POESIA SATIRICĂ LA ROMANI. Studiū literarū. București, (Tip. Academiei Române), 1881, 20 × 13, V + 98 pag.

- 174 — POLITICA ROMÂNILOR DIN UNGARIA. Trecut, prezent, viitor de [Ion] B[ianu] — [Septimiu] A[lbini]. București, (Tip. C. Göbl-St. Rasidescu), 1909, 23,5 × 16. 53 pag.
- 175 — PENTRU LĂMURIREA SITUAȚIEI. Cuvinte către Români — 15 August 1914 —, de Ion Frunză = [Ioan Bianu]. București. 1914], 19 × 13, 55 pag.
- 176 — Tagore în România. *Cele Trei Crișuri*. Oradea-Mare, 1926, Nov.-Dec., An. VII, No. 11-12, pag. 151-152.

IX. DĂRI DE SEAMĂ, RAPOARTE, ETC.

- 177 — ADAM (IOAN). Leagănul viselor. Poem dramatic. Ediție nouă. București, 1902. XXV, 397-398.
- 178 — — Năzuinți, povestiri. București, 1907. XXX, 285-288.
- 179 — — Pe lângă vatră. Pilde și glume țărănești. București, 1907. XXX, 284-285.
- 180 — ADAMESCU (GH.). Istoria literaturii române pentru școalele normale de învățători și învățătoare. București, Ed. Casei Școalelor, 1911. XXXV + 702 + 80 pag. XXXIV, 181-185.
- 181 — ANGHEL (D.). Fantome. București, 1911. — Oglinda fermecată. București, 1911. XXXIV, 185-189.
- 182 — ANTIM IVIREANUL. Didahiile ținute în Mitropolia din București; — publicate după manuscrisul original. . . de Constantin Erbiceanu. București, 1888. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Aprilie, An. I, No. 5, pag. 200.
- 183 — ASCOLI (G. I.). Una lettera glottologica. (Estratto dalla Rivista di Filologia e d'Istruzione classica, annata X, fascic. I). Torino, (Loescher), 1881. in 8° pag. 71. Recensiune de I. Bianu. *Columna lui Traiană*. București, 1882, Martiu, An. IX, Noua serie, Tom. III, pag. 168-170.
- 184 — BACALOGU (ELENA). În luptă. Roman psihologic. I. București, 1906. XXIX, 266-267.
- 185 — BĂLAN (DR. IOAN). Limba cărților bisericești. Studiu istoric și liturgic. Blaj 1915. XXXVIII, 299-301.
- 186 — BĂNESCU (N.). Vieța și scrierile Marelui-Vornic Iordache Golescu. Bucăți alese din ineditele sale. Vălenii-de-Munte, 1910. 308 pag. XXXIV, 189-190.
- 187 — BĂNESCU (N.) și V. MIHĂILESCU. Ioan Maiorescu. Scriere comemorativă cu prilejul centenarului nașterii lui, 1811-1911. București, 1912. XXXVII, 224-225.
- 188 — BART (JEAN). Jurnal de Bord. — Schițe marine și militare. București, 1901. XXV, 444-451.
- 189 — BART (JEAN) = (EUGENIU P. BOTEZ). Prințesa Bibița. — XLIII, 163-164.
- 190 — BASSARABESCU (I. A.). Vulturii, schițe și nuvele. București, 1907. XXX, 301-304.
- 191 — BIROU (IULIU). Carte de compunere pentru școalele primare (poporale) în două cursuri concentrice. Oravița, Lugos, 1902. — Liturghia S-lui Ioan Gură-de-Aur, pusă în note muzicale. Arad, 1904. XXVII, 327.
- 192 — BOGDAN (IOAN). Vechile cronicе moldovenescе până la Urechia. Texte slave cu studiu, traduceri și note. Cu doue facsimile. București, (Tip. Carol Göbl), 1891. Vol. în 4°, XII + 290 pag. *Revista Nouă*. București, 1892, 15 Ianuarie, An. IV, No. 10, pag. 431-432.
- 193 — BOIAN (MAIORUL OCTAV). Din virtuțile ostășești. București, 1904. XXVII 425-428.

- 194 — BOLOGA (DR. V.). Noțiuni de poetică și literatură română. Sibiu, 1914. XXXIX, 430.
- 195 — CACOVIANU (ȘT.). Fabule. XLVI, 169-170.
- 196 — CANDREA (I. A.). Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte Psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește. Edițiune critică. Publicație făcută de Comisia Istorică a României. 2 tomuri: I. Introducerea, II. Textul și glosarele. București, 1916. XXXIX, 442-444.
- 197 — CANDREA (I. A.). OV. DENSUȘANU, TH. D. SPERANȚIA. Graiul nostru. Texte din toate părțile locuite de Români. București, 1906-1907, 1908, 2 vol. XXXI, 237-238.
- 198 — CANIANU (MIHAIL). Poezii populare — Doine — culese și publicate întocmai cum se zic. — Iași, 1888. — Vol. 8°, XV + 270 pag. — *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Iunie, An. I, No. 7, pag. 280.
- 199 — CHIRIȚESCU (M. I.). Grănicerul, București, «Minerva», 1912. XXXV, 294-296.
- 200 — Andraea Criccii Carmina. Edidit, praefatione instruxit, adnotationibus illustravit Casimirus Morawski. Cracoviae, 1888. 8°. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Octombrie, An. I, No. 10, pag. 400.
- 201 — Pauli Crosnensis Rutheni atque Ioannis Vislicensis — Carmina. Edițiune făcută de Dr. Bronislaw Kruczkiewicz. Cracovia, 1887. — Publicațiune a Academiei din Cracovia. — *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 120.
- 202 — DAN (DIMITRIE). Rutenii din Bucovina, XXXV, 62
- 203 — DAUȘ (LUDOVIC). Dușmani ai neamului. Roman. București, 1904. XXIX, 323-324.
- 204 — DAVILA (ALEXANDRU). Vlaicu Vodă. Dramă în 5 acte, în versuri. București, 1902. — XXV, 335-338.
- 205 — DENSUȘIANU (OVID). Din istoria amuțirii lui «u» final în limba română. XXVI, 222.
- 206 — DIAMANDY (G.). Chemarea codrului. Poveste vitejească în 3 acte. București, 1913. XXXVI, 310-312.
- 207 — DOCAN (N.). O povestire în versuri până acum necunoscută despre Domnia lui Nicolae Vodă Mavrogheni. XXXIII, 193.
- 208 — DRAGOMIRESCU (IULIU). Ideile și faptele lui Bogdan Petriceicu Hașdeu. Partea I. 1836-1863. București, 1913. XXXVI, 313-314.
- 209 — DRAGOMIRESCU (MIHAIL). Critica științifică și Eminescu. București, 1906. XXIX, 327-328.
- 210 — — Elementele literaturii. Teoria elementară a poeziei (Introducere în Poetică). București, 1902. 2 vol. XXV, 339-345.
- 211 — — Teoria poeziei, cu aplicare la literatura română. București, 1906. XXIX, 325-327.
- 212 — ERBICEANU (E.). Istoria Mitropoliei Moldaviei și Sucevei și a catedralei Mitropoliei din Iași, urmată de o serie de documente, de facsimile și de portrete privitoare la istoria națională și bisericească a Românilor. București, 1888. Vol. in folio. XCVII + 548 + LV pag. *Revista Nouă*. București, 1889, 15 Februarie, An. II, No. 2, pag. 80.
- 213 — FERMENDZIU (P. FR. EUSEBIUS). Acta Bulgariae ecclesiasticae ab a. 1565 usque ad a. 1799. Zagrabiae, 1887. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 August, An. I, No. 9, pag. 360.
- 214 — GHIBU (DR. O.) Din istoria literaturii didactice românești. XXXVIII. 76.
- 215 — GHICA (ION). Scrisori către V. Alecsandri. — Edițiune nouă. 1887. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 119.
- 216 — GROȘOREANU (IULIU). Gramatica română pentru școlile poporane... Arad, 1906. XXIX, 347.
- 217 — JAGIC (V.). Archiv für Slavische Philologie. XI. (1888), 3. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Octombrie, An. I, No. 10, pag. 400.

- 218 — IONEANU (GEORGE S.). Mică colecțiune de superstițiile poporului român (deosebite credinți și obiceiuri) adunate de... Buzet, 1888. 16° pag. 88. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Noembrie, An. I, No. 11, pag. 439.
- 219 — IOSIF (ST. O.). Poezii. 1901-1902. București, 1902. — XXV, 439-444.
- 220 — KALINDERU (IOAN). Studiū asupra Legii celor XII Tabule. București, 1888. 8°, pag. 61. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Noembrie, An. I, No. 11, pag. 400.
- 221 — KONAKI (LOGOFETUL COSTACHI). Poesii și tălmăcirii. Ediția II-a. Iași, 1888. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 119.
- 222 — LOVINESCU (E.). C. Negruzzi. Viața și opera lui. București, 1913. XXXVI, 252-254.
- 223 — LUNGEANU (MIHAIL). In sărbători, Icoane din viața țărâtimei. A doua tipăritură. București. XLI, 167-168.
- 224 — MÂNDRESCU (SIMION C.). Influența culturai germane asupra noastră. I. Influența germană asupra limbei române. Iași, 1904. — XXVII, 470-471.
- 225 — MĂNESCU (CĂPITAN-COMANDOR C.). Dela Galați la Kiel. Istorisire pitorească a voiagiului făcut de crucișătorul «Elisabeta». Galați, 1904. XXVII, 468-470.
- 226 — MARIAN (S. Fl.). Hore și chiuituri din Bucovina. XXXII, 75.
- 227 — MARIAN (S. Fl.). Legendele Maicii Domnului. XXVI, 229.
- 228 — Nouveau Mélanges Orientaux. — Mémoires, textes et traductions, publiés par les professeurs de l'Ecole spéciale des langues orientales vivantes à l'occasion du septième Congrès international des orientalistes réunis à Vienne (Septembre 1888). Paris, 1886. [E. Picot]. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Aprilie, An. I, No. 5, pag. 199.
- 229 — MIKLOSICH (DR. FRANZ). Rumunische Untersuchungen. I. Istro — und Macedo — rumunische Sprachdenkmähler. Viena, 1881-82, in 4°, pag. 92. *Columna lui Traianū*. București, 1882, Aprilie-Maiū, An. IX, Noua serie, Tom. III, pag. 232-235.
- 230 — MORUZI (DUMITRU C.). Pribegi în țară răpită. Roman social basarabean. Partea I. Iași, 1912, 405 pag. XXXV, 300-302.
- 231 — MURNU (GEORGE). Omer. — Iliada, Douăsprezece cânturi traduse în versuri. Budapesta, 1906. XXX, 354-363.
- 232 — NĂSTUREL (GENERAL P. V.). Manuscris român din secolul XVII. Vieța sfinților Varlaam și Ioasaf, tradusă din limba elenă la anul 1648 de Udriște Năsturel de Fierăști al doilea Logofăt. București, 1904. XXVII, 471-474.
- 233 — NEGRU (NATALIA). Mărturisiri. Nuvele. București, f. a. XXXV, 315-316.
- 234 — ODOBESCU (A. I.). Scrieri literare și istorice. București, 1887. 3. vol 8°. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 120.
- 235 — PAMFILE (TUDOR). Jocuri de copii. XXVIII, 242.
- 236 — PAMFILE (TUDOR). Povestea lumii de demult, după credințele poporului român. XXXIII, 63.
- 237 — PAPADOPOP-CALIMACH (A.). Generalul Pavel Kisseleff în Moldova și Țeara-Românească, 1829 1831, după documente rusești. *Revista Nouă* București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 120.
- 238 — PAPAHAĞI (PER.). Notițe etimologice. XXIX, 85.
- 239 — PETRESCU (CEZAR). Scrisorile unui răzeș. XLIII, 165-169.
- 240 — PETRESCU (EPISCOP GHENADIE), DIM. A. STURDZA și DIM. C. STURDZA. Acte și documente relative la istoria renascerei României, publicate de... București, tip. C. Göbl, *Revista Nouă*, București, 1889, Noembrie, An. II, No. 10, pag. 398-400.
- 241 — PICOT (ÉMILE). Chants populaires des Roumains de Serbie. XII, 14-15.

- 242 — PILLAT (I.). Grădina între ziduri. Poezii. XL, 159-161.
- 243 — Polnisch-Ruthenische archeologische Ausstellung in Lemberg 1885. (Exposition archéologique des objets Polonais et Ruteniens à Lemberg 1885). Erläuternder Text von Ludwig v. Wierzbicki. Ueber Malerei von Marian Sokolowski. — Vol. in folio, text, și 50 stampe cu reproduceri de obiecte prin fototipie. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 August, An. I, No. 9, pag. 360.
- 244 — PUȘCARIU (S.). Dicționarul etimologic al limbei române. *Convorbiri Literare* București, 1907, Maiu, An. XLI, No. 5, pag. 489-493.
- 245 — PUȘCARIU (DR. S.). Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I. Lateinisches Element. Heidelberg, 1905. XXIX, 337-339.
- 246 — QUINTESCU (N. CH.). Pygmalion, Fata dela Cozia, Lăpușneanu. Studiu critic comparativ. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 120.
- 247 — RĂDULESCU-CODIN (C.). Comorile poporului: Literatură, obiceiuri și credințe. Câmpulung, 1906. XXIX, 303-304.
- 248 — RANTA-BUTICESCU (VASILIU). Novele. Gherla, 1902. XXV, 471-473.
- 249 — RIGO (G.). = [Gr. Grigoriu]. Medicina babelor. XXX, 78.
- 250 — ROSETTI (RADU D.). Din largul lumii. Note de călătorie. Constanța, 1903. — XXV, 475-478.
- 251 — ROSETTI (RADU D.). Dincolo de hotare. Note din călătorie. București, 1908. XXXI, 275-276.
- 252 — SADOVEANU (M.). Povestiri. București, 1904. — XXVII, 410-415.
- 253 — — Șoimii, roman. București, 1904. — Dureri înnașuite. București, 1904. XXVII, 498-506.
- 254 — SANDU-ALDEA (C.). Pe drumul Bărăganului. XXXI, 276-280.
- 255 — Scriptores rerum Polonicarum. Tomus XII. Continet: Collectanea ex Archivio Collegii hist. Crac. — Cracovia; 1888. 8°. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Octombrie, An. I, No. 10, pag. 400.
- 256 — SELĂGIAN (n. BUTEAN) (ANGELA), Dr. Vasile Bologa și Dr. Emil Precup. Carte de cetire. Manual de învățământ pentru clasa I și II-a dela școale civile de fete, gimnazii, ș. a. Sibiu, 1913. XXXVI, 352-353.
- 257 — SPERANȚIA (TH. D.). Introducere în literatura populară. Studiu comparativ. București, 1904, XXVII, 513-520.
- 258 — Starine na sviet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjenosti. (Vol. XX. Zagabria, 1888). *Revista Nouă*. București, 1889, 15 Aprilie, An. II, No. 4, pag. 160.
- 259 — STEJĂREL (NICU) = (NICOLAU ȘTEFU). Pentru țărani. Învățătură și petrecere, Nuvele și anecdote în proză și versuri. Arad, 1906. XXIX, 314-315.
- 260 — STURDZA (DIMITRIE A.). Dare de seamă despre colectarea de documente istorice române aflate la Wiesbaden. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Aprilie, An. I, No. 5, pag. 200.
- 261 — SUCHIANU (I.) și M. STROESCU. Carte de cetire și gramatică pentru clasele I, II și III secundară. București, 1909-10. 3 vol. XXXIII, 269.
- 262 — TIKTIN (DR. I.). Dicționarul român-german. Vol. II. D-O. București, 1911 XXXIV, 299-304.
- 263 — ȚIPLEA (ALEXANDRU). Poezii populare din Maramureș XXVIII, 242.
- 264 — TOCILESCU (GR. G.). Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici din țeară prezentate Min. Cultelor și al Învățământului public. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Februarie, An. I, No. 3, pag. 119.
- 265 — ULIANIȚKI (V. A.). Materialuri privitoare la Istoria relațiilor reciproce între Rusia, Polonia, Moldova, Valachia și Turcia, în secolii XIV-XVI (Rusesce). Moscva, 1887. *Revista Nouă* București, 1888, 15 Aprilie, An. I, No. 5, pag. 199-200.

- 266 — VALERIAN (I.). Caravanele Tăcerii. XLIV, 154-155.
267 — VICIU (ALEXIU). Glosariu de cuvinte dialectale. XXIX, 85.
268 — VLAHUȚĂ (A.). Poezii, 1880-1904. București, 1904. XXVII, 367-372.
269 — WEIGAND (DR. GUSTAV). Die Sprache der Olympo-Walachen, nebst einer Einleitung über Land und Leute. Leipzig, 1888. 8°, 141 pag. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 Noembre, An. I, No. 11, pag. 439-440.
270 — WINCKENHAUSER (F. A.). Geschichte der Kloster Woronetz und Putna. Tom. I, fasc. 2. — Cernăuți, 1888 pag. 97-214. *Revista Nouă*. București, 1888, 15 August, An. I, No. 9, pag. 360.
-

PENTRU JUBILEUL LUI I. BIANU

Ioan Bianu este acela care a întovărășit pe spațiul cel mai lung pașii mei de școlar, dintre toți dascălii pe care i-am avut. Mi-a fost profesor și la liceu, la Sfântu Sava, și la facultatea de litere, unde îmi alesesem istoria literaturii române ca materie accesorie. Am trecut dela liceu la Universitate aproape odată, eu ajungând în mod normal student, dânsul fiind ridicat în ierarhia didactică, pe temeiul lucrărilor și a activității sale. În afară de amintirea generală a unui profesor autoritar și exigent — cu momente în care apărea totuș șăgalnic și muclit — o amintire specială mă chiamă în trecut, când este vorba de persoana lui.

În toți cei șase ani cât l-am avut profesor, am căpătat la dânsul note foarte bune, afară de una singură, atunci când m'a interogat pentru întâia dată, în clasa 5-a secundară și când mi-am pătat cariera mea de școlar, cu cea mai proastă notă care se poate scrie într'un catalog.

Eră în ziua aceia o lecțiune despre figurile poetice. Memorizasem cu toată sârguința paragraful respectiv din Retorica lui Manliu și am fost bucuros atunci când am auzit că mă strigă la lecție. Dau să încep debitarea lecțiunii, când profesorul mă oprește în loc. Probabil apucasem a rosti vre-o vorbă asupra căreia voia să mă cerceteze mai de-aproape.

— Spune dumneata mai înainte ce este o *noțiune*.

Rămân tablou. Niciodată nu-mi pusesem o atare chestiune și nici n'o cetisem nicăeri. Cu tot sentimentul unui gol în creeri, dau să îngâimesc o definiție care mai ales în acele momente de panică — când toți camarazii puseseră ochii în

pământ parc'ar fi vrut să abată dela dânzii întrebarea — nu putea fi decât o înșirare de naivități, în orice caz de vorbe neprecise, stângaciu înseilate. Ion Bianu avea o neprețuită calitate de profesor: era dușmanul expresiilor vagi și nu admitea în ruptul capului scăpări prin tangentă. Am fost invitat cu asprime să stau jos și după ce alți doi colegi au avut la aceeaș întrebare, aceeaș soartă cu mine, Bianu a închis enervat catalogul și a început să explice, dictându-ne. Acest dicteu a constituit pentru mine cea dintâiu inițiere în problema noțiunilor. Dela acea întâmplare subiectul m'a obsedat neîntrerupt, l-am studiat poate mai cu grijă decât altele — paragraful noțiunilor își are locul cu deosebire în Logica formală — și cine știe dacă împrejurarea pe care am povestit-o și care trebuie să fi impresionat puternic sensibilitatea mea de copil studios, nu va fi contribuit cu ceva, la faptul că atunci când am avut o cugetare proprie și m'am încumetat să scriu pe terenul filosofic, am ales să tratez: *Teoria Noțiunilor*, carte care și-a făcut drum în cultura noastră filosofică.

Există o vorbă că pentru a ajunge bun călăreț, trebuie să fi fost măcar odată sdravăn trântit de un cal. La mine, în orice caz s'a împlinit. De pe șaua noțiunilor, întâiu și 'ntâiu am mâncat o trântitură neuitată!

Astăzi când o viață rodnică și laborioasă a îngăduit Profesorului I. Bianu — trecut prin toate măririle culturale — să suie culmea a șaptezeci de ani, mă asociez cu bucurie la omagiul inițiatorilor sărbătoririi, mulțumit că pot aduce pe lângă expresiunea sentimentelor de fost elev și felicitările Ministrului de Instrucție publică.

15 Aprilie, 1927.

I. PETROVICI

ION BIANU CA ORGANIZATOR

Când cauți să fixezi pe un scriitor în istoria literară sau culturală a unui neam, vei avea, înainte de toate, să deslușești, din activitatea lui, partea de contribuție nouă și personală la progresul literelor și culturii naționale. Acest aport personal se datorește în cea mai mare parte originalității sale, care trebuie deci căutată în operă și lămurită. Dar personalitatea unui scriitor, nu trebuie să aibă rădăcinile numai într'un spirit de o structură diferită de a contemporanilor, care-l face să aibă o concepție filosofică sau estetică deosebită, ci rezultă adesea dintr'o repartiție ce iese din comun a însușirilor etnice la anumiți indivizi.

Asupra acestor însușiri de rasă și asupra raportului în care ele se găsesc întrunite la anumite personalități reprezentative ale unu' neam, se insistă în deobște prea puțin. Și totuș mi se pare că în cercetări de istorie a literaturii și culturii naționale această latură e tot atât de importantă ca cercetarea moștenirii fiziologice dela părinți, ca lămurirea influenței exercitate de mediul ambiant și ca urmărirea înrăuirilor literare străine și a curentului critico-estetic dintr'un anumit timp, a «stilului» epocii, cum ar zice Lucian Blaga.

De sigur că deslușirea acestui substrat de rasă, a moștenirii etnice, nu este ușoară, nu numai fiindcă rase curate nu mai există în Europa tuturor amestecurilor de neamuri, ci și pentru că un sentiment firesc de orgoliu național ne face adesea ca, în locul unei constatări obiective, bazată pe observație atentă, să amestecăm, în cercetările noastre, o notă sentimentală de apreciere, să vorbim de «calități» și «defecte» în loc de

«însușiri» etnice. La un popor ca al nostru, care a trăit peste o mie de ani despărțit, însușirile etnice apar diferențiate uneori după regiuni, căci împrejurările istorice în care am trăit au făcut ca în unele provincii să se accentueze anumite predispoziții etnice și să se atenueze altele. La orgoliul național se adaugă la noi mândria regională, acel «regionalism» exagerat și plin de susceptibilități, care caracterizează, la toate popoarele, epocile ce urmează imediat după o unire politică.

Dar chiar cu riscul de a atinge susceptibilități regionaliste și naționaliste, voiu căută, în cele următoare — desbărându-mă pe cât îmi va fi cu putință, de orice notă sentimentală — să lămuresc din acest punct de vedere aportul personal pe care l-a adus Ion Bianu în dezvoltarea noastră culturală. Mi se pare că în activitatea lui fecundă de o jumătate de veac se pot desluși câteva însușiri caracteristice «românești» și în special «ardelenești» și că cu ajutorul lor se poate lumina una din laturile acestei activități, care, dacă este mai puțin cunoscută, nu este cea mai neînsemnată.

Dacă limba pe care o vorbim este romanică, sângele ce curge în vinele noastre este numai în parte al strămoșilor noștri romani. În cea mai mare parte el ne vine dela strămoșii noștri mai depărtați, de la acei Traci, care schimbându-și graiul nu și-au schimbat și firea.

«Neamul Tracilor», ne spune Herodot, «este, după al Indiilor, cel mai mare din toate. Dacă ar avea un singur domnitor și ar fi uniți între dânșii, Tracii ar fi neînvinși și, cred, cu mult mai puternici decât toate popoarele. Dar aceasta e greu, e cu neputință să se întâmple vreodată la ei; de aceea sunt slabi». Să aruncăm o privire asupra istoriei noastre, să urmărim semnițiile de Români răslețiți în Pind, în Istria și pe cele pierdute în toată jumătatea de nord a Peninsulei Balcanice și în Carpații de miază-noapte; să ne aducem aminte de Milcovul despărțitor de frați; să privim în jur la luptele de partid din zilele noastre, care nu sunt decât o continuare a luptelor îndârjite între partidele boierești de odinioară — și ne vom

convince că în caracterul nostru etnic este o moștenire grea, care nu ne vine dela părinții noștri romani, cu puternicul lor simț de civism, ci dela străbunii descriși de Herodot. Să examinăm limba noastră și vom găsi că dintre cuvintele de origine latină ce le-am păstrat, un număr însemnat reoglîndește acelaș spirit de harță și de opoziție față de ordinea socială: a se certă, a despoia, a defăimă, a fură, a iertă, a se împacă, a prepune, a prădă, a răpi, a urî, etc., cu nevoia de îmbogățire din limbi străine: dușman, hoț, a se sfădi, tâlhar, vrăjmaș, etc. Intre cei ce s'au ridicat la rangul de conducători din mijlocul poporului nostru, au fost puține spirite organizatorice, iar acestea se izbeau de forțele centrifuge care stăpâneau masele: grandioasa clădire de o clipă a lui Mihai Viteazul s'a dărâmat odinioară mai repede chiar decât se spulberase cea a strămoșului său Boirebista. Mulțimea ce trebuia condusă n'a fost la noi o masă inertă, apolitică și iubitoare de disciplină — cum o întâlnim bunăoară la poporul german — ci o sumă de indivizi cu un dor nestăpânit de libertate, cu o pronunțată individualitate, încrezuți în forțele proprii și deprinși să-și croiască singuri drumul în viață. Aceste însușiri explică preferința strămoșilor noștri pentru viața păstorească, în munții care le asigurau, în mijlocul altor neamuri, libertatea; iar firea de păstor deprins să nu se supună altui stăpân decât forțelor naturii, nu putea fi decât neadaptabilă la organizații sociale care cereau restrângerea libertății personale pentru binele colectivității. Iată cercul vițios în care se încheia o întregă epocă din istoria noastră, cu risipirea neamului pe o întindere mai mare decât puterea lui de coeziune națională. Urmele acestei pronunțate porniri de a satisface dorințele individuale, fără considerare la trebuințele colective, se cunosc în cele mai multe manifestări ale noastre: ajunge să privim aspectul interesant al capitalei noastre, plină de surprizele pitorești pe care ți le dau casele cu grădini așezate unde și cum le plăcea proprietarilor, dar lipsită până în anii modernizării de acea concentrare care presupune o înțelegere colectivă și de acele străzi largi și drepte,

plucticoase, e adevărat, dar pe care mulțimea se poate scurge repede și comod.

Dar cel puțin o parte din moștenirea noastră etnică este fără îndoială latină. Neamul nostru, care s'a putut menține cu caracterul său de rassă atât de pronunțat și în condiții atât de grele, aproape două mii de ani în mijlocul altor neamuri cu altă fire, a trebuit să aibă mai mult decât celula fiziologică trainică și capabilă de a se înmulți, a trebuit să aibă o putere de rezistență inerentă chiar în structura sa de rassă. Dacă, în loc să se piardă printre alte neamuri, Românul a izbutit să și le asimileze, n'a făcut-o nici cu violența cuceritorului, nici cu prestigiul culturii sau cu mirajul stării sale economice, ci prin puterea de atracție ce i-o dădea superioritatea sa sufletească; dacă în vremuri de criză a orientării publice s'au ivit totdeauna spiritele critice care au îndrumat națiunea pe calea cea bună, scutind-o de rătăcirii, aceasta se datorește acelui simț înnăscut pentru armonie și echilibru care caracterizează rassa mediterană; dacă în mijlocul atâtor experimentări și reforme ușor concepute și greu de realizat îndrumarea vieții noastre publice se face totuș pe o curbă vădit ascendentă, e pentrucă alături de fanaticii inovațiunilor au fost totdeauna muncitorii serioși și stăruitori, care le-au contrabalansat extravagantele.

Locul maximei rezistențe naționale a fost pentru neamul nostru podișul transilvan, de pe care s'au coborât în cursul veacului descălicătorii întâilor organizații politice și de unde — din șirul nesfârșit de dascăli — au răsărit îndrumători cumiști și exponenți dârji ai rezistenței noastre naționale.

Cu aceste însușiri etnice a trecut munții Ion Bianu. Uluit de zgomotul birjilor de pe Podul Mogoșoaiei, cu inteligența sa scăpărătoare, cu acel bun simț care domnește în straturile noastre țărănești și cu acea admirabilă putere de adaptare caracteristică rassei noastre, și-a găsit în curând drumul cel bun. În Societatea înaltă în care-l introduse prietenia lui Dimitrie Sturdza, fiul de țăran, abia deprins cu straietele domnești,

se polei peste noapte; spiritul avântat al lui B. P. Hasdeu, căruia elevul îi deveni dela început colaborator, îl făcù să-și lărgească orizonturile strimte ce le închideau chiliile monahale din Blaj; admirația din ce în ce crescândă pentru Titu Maiorescu îl deslănțuì din cătușele latinismului artificial în care crescuse. Streinătatea prin care trecuse cu inimă primitoare dar cu ochi critici, admirația imensă pentru personalitățile mari ale României în plină renaștere, i-au modelat concepțiile cu care venise din Blaj, dar nu i-au schimbat zestrea pe care i-o pusese un Cipariu și un Moldovănuț în traistă și care consistă în mândria originii noastre, în intransigență națională, într'un cult cucernic pentru strămoși și în dorința de a munci.

Prin talentul și pregătirea sa, Ion Bianu a fost indicat să devină unul din filologii și istoricii noștri literari de frunte. Dar abia apucase să dea dovadă despre calitățile sale remarcabile de învățat, când el se hotărî să aducă una din cele mai grele jertfe pentru un om de știință, chiar la începutul unei cariere științifice ce se deschidea sigur și strălucitoare înaintea sa. A renunțat de bunăvoie la vanitatea de a-și vedeă apărând periodic numele pe coperta unor cărți menite să fie citate și să-i mărească autoritatea, pentru ca să se angajeze la munca grea, dusă în umbra rafturilor de cărți prăfuite, de organizator al Bibliotecii Academiei Române. A făcut-o cu priceperea, pasiunea, devotamentul, stăruința și severitatea unui organizator de frunte.

Ca orice bun organizator el a căutat înainte de toate să-și asigure colaboratori buni, căroro a știut să le insufle calitățile sale: un Nerva Hodoș, un Sadi Ionescu, un Ilarie Chendi, un Al. Lapedatu, un Tuducescu, un R. Caracaș, un G. Giuglea, un Zaharia, un Cartojan ș. a., dintre care unii sunt morți, alții ocupă astăzi catedre universitare, și câțiva continuă, alături de el, în condițiile nespuse de grele create după războiul Academiei, să desăvârșească opera mare a desăvârșirii singurei noastre Biblioteci naționale.

Principiul călăuzitor al lui Ion Bianu a fost să strângă și să facă accesibile cercetătorilor comorile neprețuite de cărți vechi și manuscrise sortite peirii într'o vreme când prețuirea lor eră aproape inexistentă. Cu răbdarea unui colecționar pasionat el adulmecă urma vechiturilor în cele mai depărtate colțuri ale țării, întrebuiță toată puterea sa de persuasiune ca să hotărască pe posesor să le deă Academiei și nu cruță nici o ostenență ca să strângă tot ce s'a scris în țările românești, de Români și streini, și tot ce s'a publicat în streinătate despre noi.

Dar Ion Bianu n'a fost numai un strângător și un inventariator. El a rămas istoricul literar și filologul cu preocupări științifice. De aceea și-a alcătuit planul unei lucrări bibliografice vaste, pe care a realizat-o cu colaboratorii săi, dându-ne, înainte de toate, acea splendidă *Bibliografie românească veche*, care e cartea fundamentală pentru cel ce studiază istoria literaturii și culturii noastre vechi. Puține popoare se pot lăuda cu o scriere atât de bine făcută și atât de artistic executată. *Catalogul manuscriptelor românești* completează opera precedentă, făcând accesibilă cercetătorului comorile literare ascunse în bogata colecție de manuscrise. Marele volum de *Publicațiunile periodice românești* dă în sfârșit toate indicațiile bibliografice cu privire la acea ramură a activității intelectuale care la noi s'a manifestat, de un veac încoace, într'o măsură relativ cu mult mai mare decât la alte popoare. Aceste trei publicații sunt cele trei fețe ale unei opere unitare bibliografice, care dovedește îndeajuns concepția fericită pe care bibliotecarul Academiei și-a făcut-o despre ceea ce datorește el neamului său. Alături de ele însă, sub îngrijirea sau din inițiativa lui, s'au publicat câteva opere complementare, astfel *Documente românești*, reproduse după originale sau după fotografiile, care aveă să pună la îndemâna filologilor cele mai vechi mostre de limbă românească; splendidele *Documente de artă românească din manuscrise vechi*, menite să ne înfățișeze lumii că ceea ce am fost în veacurile trecute: păstrătorii celei mai pure și înfloritoare arte decorative din sudetul Europei; și, acum în urmă,

reproducerile în facsimile a celor mai vechi și mai rare texte românești, care vor aduce filologiei române servicii neprețuite. Cu această colecție din urmă Ion Bianu nu face decât să continue o operă începută mai de mult prin reproducerea în facsimile a *Psaltirii Scheiane* și prin editarea — în transcriere — a *Psaltirei lui Dosofteiu* și a *Predicelor* lui Antim Ivireanul.

Oricât de prins ar fi fost Ion Bianu de activitatea sa de organizator al Bibliotecii Academiei, el n'a încetat nici un moment să studieze literatura noastră, mai ales în epoca ei veche. Și a făcut-o nu numai de pe catedra sa de profesor universitar, ci și în numeroase studii, dintre care ajunge să menționăm la acest loc: *Despre cultura și literatura românească în sec. XIX* (Buc. 1891), *Despre introducerea limbii românești în Biserica Românilor* (Buc. 1904), *Poezia satirică la Români* (Buc. 1881), *Viața și activitatea lui Maniu Samuel Micu* etc. Dar interesul său nu s'a mărginit nici la istoria literară, ci a cuprins și filologia și folclorul. Astfel publică *Textele macedoromâne*, cu un glosar complet, după manuscrisele lui M. G. Obedenarul, și inițiază marea și utila colecție *Din viața poporului român*.

Aceasta din urmă a făcut-o în cadrele Secției literare a Academiei. Căci, nu numai Biblioteca, ci întregă Academia Română datorește nespus de mult talentului de organizație, muncii devotate și înțelepciunii lui Ion Bianu, care a continuat s'o administreze în spiritul sănătos al lui Dimitrie Sturdza.

Cei ce găsim azi, la Academie, toate colecțiile bogate din care descifrăm limba și trecutul poporului nostru, nu ne dăm seama de munca răbdătoare de fiecare zi ce a fost depusă pentru ca ele să se adune și de greutatea cu care s'au păstrat. Intr'un timp în care cartea se împrumută de oricine dar se restituie de puțini, în care dărnicia testatorilor e râvnită de setea multora de a se înfruptă din donațiuni, a trebuit energia stăruitoare și severitatea necruțătoare a unui D. Sturdza și Ion Bianu pentru ca din comorile adunate să nu se irosească nimic și pentru ca cei doritori să-și lasă după moarte averile

neamului să știe că încredințându-le Academiei Române le lasă în mâna unui administrator priceput și sigur.

Dar acest rost de Cerber nu e de sigur menit să atragă prea multe simpatii, mai ales într'o societate deprinsă să fie prea iertătoare cu slăbiciunile omenești. Deaceea sunt unii care-l cunosc pe Ion Bianu numai sub acest aspect de om sever. I-a ieșit până și faima de bănuitor și intratabil acestui om care a muncit numai pentru binele altora, care n'a cunoscut invidia și care a urmărit totdeauna cu ochiu privighetor pe tinerii muncitori, netezindu-le din umbră calea, sfătuindu-i și bucurându-se de orice succes al lor.

La mese mari, pentru oameni cu gusturi rafinate, se servește un fel de înghețată acoperită într'un strat de alcool, căruia i se dă foc, pentru ca să fie și mai mare contrastul între flacăra și gheața din mijlocul ei. Lui Ion Bianu îi place, dimpotrivă, să-și acopere inima-i caldă într'un strat de gheață. E poate un truc, o metodă adoptată spre a ține la distanță pe cei ce i-ar putea-o înmuia prea lesne. Când însă prietenia ce ți-a acordat-o odată a sfârșit pojghița de gheață, atunci simți tot focul nobil ce încălzește această inimă, în care mi se pare că s'au păstrat mai mult însușirile de rasă ale părinților noștri latini, decât ale strămoșilor noștri traci.

SEXTIL PUȘCARIU

ET IN ARCADIA EGO . . .

Și eu am fost elevul lui Ion Bianu. Și eu am văzut figura lui neaoș românească — cea mai neaoșe figură de profesor universitar — ridicându-se dela catedră și în cuvântul simplu și cinstit, vorbindu-ne de Pălia dela Orăștie sau Stolnicul Cantacuzino, de poezii Văcărești sau anul 1830 în literatura noastră.

O figură în aparență aspră, ursuză. . . Studenții îl temeau pe Ion Bianu, cred, mai mult decât pe oricare alt profesor dela Litere, afară de mult regretatul Onciul; îl temeau pentru punctualitatea orelor de curs, pentru severitatea cu care ne impunea date și fapte vechi, pentru cultul cu care se pasiona după amănuntul bibliografic amenințător de memorie și mai ales pentru conștiințiozitatea și rigurozitatea examenelor.

Dar lucrările de seminar? Cu câtă caznă și mândrie se luă un premiu la ele, câtor studenți — printre care și subscriitorului acestor rânduri — nu li se înapoiau lucrările pentru vreo neglijență stilistică sau uneori numai caligrafică!?

Da, Ion Bianu eră, și este cred, un profesor temut. . .

Și multă vreme după terminarea facultății am rămas despre dânsul cu impresia completată de acela care, când trece pe lângă mesele de lectură ale bibliotecii Academiei, face să se închidă nu numai orice gură șopotitoare, dar și orice jurnal. . .

Profesorul Ion Bianu e printre cei din urmă din acei dascăli învățați din fire să apară în fața elevilor în haina de apostolat, în Lazariană haină de sobrietate dârză și severă.

Un profesor «vechi», adică bun ca vinul și ca toate lucrurile vechi.

Și totuș cât de nou și tânăr omul. Nimănui dintre cei mulți care l-au cunoscut nu poate să-i fi scăpat izbitorul contrast dintre profesor și om.

Profesorul închis în rigiditatea unei discipline pe care dela înălțimea catedrei o practică cu solemnitatea unei slujbe de neam, dă drumul la lumina zilei obișnuite, unui om de cea mai sglobie curiozitate, de cea mai tânără dispoziție și îmbrățișătoare receptivitate.

Cinci ani de zile l-am cunoscut astfel pe fostul meu dascăl, cinci ani de străinătate dealungul cărora în clipe uneori de restriște, venea la mine pe aripile unei susținute corespondențe sufletul părintesc al unui om dintre cei mai buni, gândul bun al unui dintre cei mai mari pătimiși ai culturii naționale, care de fiecare oară mă punea cu grije pe urma unei noi date de legătură a țării mele cu bibliotecile Parisului sau Londrei.

Cinci ani de zile în care, la întoarceri întâmplătoare în țară, omul mă primea din pragul biuroului său cu expansiunea unui tată care-și regăsește fiul — expansiune la care e drept se adăuga și egoismul cărturarului și întemeietorului bibliotecii noastre de Stat, trezit la știri proaspete de oameni și cărți din Apus.

Alții vor putea vorbi mai mult și mai bine despre omul Bianu. Eu mă mulțumesc să afirm acî cu îngăduința modestiei sale că avem puțini profesori care să reunească în ei pe părintele sufletesc, ca dânsul, și că Anglia studentească nu-și are un amic mai entuziast ca profesorul de istoria literaturii române, profesor care e în acelaș timp, alături de Iorga, cel mai tânăr și jovial din dascălii pe care îi cunoaște universitarismul nostru clasic.

DRAGOS PROTOPOPESCU

Universitatea din Cernăuți

UN ADVERSAR AL GRAMATICEI LUI HELIADE

Gramatica lui Heliade, tipărită în 1828, este socotită ca începutul unui curent de reformă atât în scriere cât și în vocabular, mai ales în ce privește vocabularul științific.

Cunoaștem o mare parte din împrejurările în cari s'a produs lucrarea aceasta, dar nu pe toate. Autorul ne spune că o Societate literară a discutat punctele principale ale ei, că unele reguli s'au predat elevilor din Sf. Sava, astfel că gramatica lui apare nu ca opera unui singur om, ci ca opera unei Societăți. Chestiunea paternității acestei gramatici s'a mai încurcat și cu ivirea manuscrisului de gramatică păstrat dela Gheorghe Lazăr și aflat în posesiunea d-lui M. Gaster. D-sa l-a considerat totdeauna ca fiind opera lui Lazăr și afirmația sa a trecut la toți istoricii literari cari n'au putut vedea și studiă manuscrisul.

Când, în 1924, d-l Gaster a dăruit Ministerului de Instrucție acel prețios manuscris, cercetările făcute asupra-i de d-nii G. Bogdan-Duică și Popa-Liseanu au ajuns la concluzia că manuscrisul în chestie este o parte din gramatica lui Heliade.

Dacă ținem seamă de afirmația acestuia («Critica», serie de articole în «Curierul românesc 1848) că *s'a lucrat dela 1820 și «o didesem în manuscris* elevilor când eram dascăl la Sf. Sava», putem admite concluzia pe care o expune d-l Popa Liseanu în comunicarea sa din 1925: că, adică, s'au făcut copii multe întrebuințate în școli și una din acele copii s'a găsit între manuscrisele lui Lazăr.

Heliade, tipărind-o în 1828, o dedică Vornicului Iordache Golescu, care aveà să dea și el la lumină în 1840 ale sale

Băgări de seamă asupra gramaticii, și adaogă, adresându-se și foștilor membri ai desființatei Societăți literare: «voi ați curățit-o când a intrat în dreapta voastră cercetare, voi dar acum primiți-o când vine înaintea voastră».

Prefața gramaticii din 1828 ne arată că ideile expuse într'însa aveau adversari. Tonul de polemică glumeață și disprețuitoare îi dă un interes literar deosebit și ni se pare că n'are replică.

În adevăr, ce susține Heliade?

Că alfabetul cirilic are *prea multe* semne, adică pentru unele sunete mai multe semne, împrumutate fără nevoie: «câte slove au avut Slavii, noi le grămădiam cu loc fără loc prin cărțile noastre». Prin urmare alfabetul cirilic trebuie simplificat, această simplificare având să aducă o reformă a ortografiei în sens fonetic: «ortografia aceea a stătut mai norocită care s'a supus la mai puține reguli».

Profesorii mai vechi de gramatică nu puteau admite asemenea idei. Pentru ei, existența mai multor litere pentru acelaș sunet era semnul bogăției și al unei culturi superioare. Ne aducem aminte de cele ce povestește Costache Negruzzi în articolul «Cum am învățat românește»: era la Socola un profesor care la examen puneă pe școlari să scrie cuvântul *vie* în trei feluri (вѣе, вѣе, вѣе) și el umplea de admirație pe ascultători, între cari și pe tatăl lui Negruzzi. Aceste fapte se petreceau înainte de a fi întocmit Heliade gramatica sa, adică era o stare de lucruri ce se află în ambele principate.

Este interesant să știm ce au zis profesorii din categoria aceasta după ce a apărut cartea de care ne ocupăm. Întâmplarea a făcut ca regretatul C. Erbiceanu să găsească între manuscrisele lui Naum Râmnicianu o critică a gramaticii, scrisă în 1835 și adresată ca și cartea lui Heliade «D-sale marelui Dvornic Gheorghe Goleșcu și către d-lor d-nii profesori ai scoalelor naționale din București». (Publicată în «Biserica ortodoxă, An. 35... pg. 1191).

Critica lui Naum este scrisă în acelaș ton glumeț și ironic ca și prefața lui Heliade și are, ca și aceasta, unele expresii familiare și vulgare.

Naum începe observațiile sale chiar cu prima frază a prefeței. Heliade scrisese: «Dar ce fel de carte e *asta*?» Naum îi spune că trebuiă să scrie «*aceasta*», fiindcă numai Baba Rada și Vlad Țiganul zic «*aștea*».

El nu numește niciodată în cursul criticei sale pe Heliade, ci-i zice «*Meșterul strică*» și-l ține de rău că a înlăturat literele cari arată tocmai originea cuvintelor, și-i reproduce cuvintele luându-le în răs:

«Singur statornicindu-și cele nestatornice și întărind cele neîntărite zice: *Ait s'a stricat! S'a duuus și limba...* Tunde-ți părul capului până în piele împotriva firii și împotriva înțelepciunii făcătorului firii, rade și sprincenile, rade și mustețele și vei vedeà grozăvia frumuseții, iubitorilor de nebunie!».

Și fiindcă Heliade zisese că pe toate slovele netrebnice «le a gonit o soțietate întreagă», Naum contestă competența membrilor ei ca să ia o asemenea hotărîre irevocabilă; «O minune! Aceștia nici din Academii ișiți, nici de la altcineva sfătuire priimind... nouă toate la dâșii s'au făcut ca la nimeni alții... Soțietatea iubitorilor de nebunie au zis si s'au făcut... Bucure-se de darul lor cel nebunesc!».

Și fiindcă Heliade zisese: «gândește-te ce vă zică soțietate si ce au făcut soțietățile în lume», Naum întâmpină:

«Soțietate e o adunare de nebuni si pălăvatici, căci din cuvânt și faptă se cunoaște omul... Soțietățile au supus Egiptul, au biruit Europa, au moștenit cât cioara în par. Apoi ca să se piardă de tot, s'au dus în ținutul Crivățului si cei mulți nu s'au mai întors de la coastele Crivățului».

Se vede că aci vorbește de spiritul revoluționar din Franța care a produs pe Napoleon, mai ales că în alt loc zice hotărît:

«De unde se vor fi ivit? din ce parte au venit? Cum se vede tot despre Franța».

Mai departe discută argumentul istoric pe care-l aduce Heliade: că Latinii au luat dela Greci numai atâtea slove câte le-a trebuit — și din însăș redacția lui scoate argumentul contrariu:

«Dacă au luat numai cele ce le a trebuit, ce au lepădat vreodată? Nimic! Cum dar voi *cele ce ați priimit le lepădați?*... Nici o limbă nu s'au lepădat de cele ce au priimit de la cei mai înțelepți... Dacă nu ești vrednic să găsești, cum îndrăznești să lapezi?»

Heliade mai spusese că strămoșii noștri au luat fără discernământ slovele dela Slavoni, căci atunci erau turburări și, din pricina turburărilor, nu s'au putut gândi la un asemenea bagatel. Naum răspunde:

«Pentru atâtea cărți a avut pas patria să câștige si Scripturi sfinte, si octoișe și minee... si pentru acest bagatel n'au avut pas? Judecați de se potrivește ce nu se poate».

Cu acest prilej Naum face o observație foarte interesantă, criticând pe Heliade fiindcă întrebuițează forma «scrim» în loc de «scriem», evident mai corectă față de cealaltă cu totul familiară, azi atât de răspândită chiar în școale și în cărțile profesorilor.

În restul articolului său, Naum ia pe rând literele alfabetului și susține necesitatea întrebuițării celor duble: *o* și *w*, *u* și *i*, *s* și *oy* cum și celor compuse, fie pentru vocale (diftongi): *k*, *io*, fie pentru consonante: *ă*, *u*; susține pe *γ*, pe care-l au și Latinii (căci ei scriu *hymnus* dela *ὕμνος*) și pe *θ* pentru acelaș motiv (*theatrum* din *θέατρον*). Arată apoi necesitatea accentelor, căci acestea asigură o bună pronunțare în citire și unele popoare le au, iar altele au anume reguli: «prin care cunosc cuviincioasa apăsare la tot cuvântul».

În totdeauna se servește de acelaș ton de ironie amară:

«O Elinii si voi Latinii si ceilalți Europei, lepădați grămădirea slovelor ce ați avut... că iată prea înțeleapta soțietate nu priimește unele ca acestea. Si cine poate zice înapotrivă? Tăcere trebuie! Prea înțelepții au hotărît; nu se poate într'alt chip».

Astăzi chestiunea în sine nu mai are interes, de vreme ce nu mai întrebuițăm literele cirilice; dar polemica lui Naum este importantă pentru istoria studiilor gramaticale la noi: ea arată că pledoaria lui Heliade nu erà o simplă manieră de a prezenta o chestie de tehnică într'o formă lesne de priceput, ci erà cerută de stările de fapt, adică de opoziția pe care învățătura dela Sf. Sava — în spirit occidental — o întâmpină din partea profesorilor crescuți în spiritul oriental, adică slavon întrucâtva și grecesc în cea mai mare parte.

În ce privește pe autorul criticii, ea ne arată că acest călugăr aveà un stil plin de vioiciune și că-și apăra ideile cu o tenacitate de admirat, chiar când n'avea dreptate.

* * *

În legătură cu gramatica lui Heliade, este interesant a menționa că, precum reforma grafiei cirilice s'a început în cursurile dela Sf. Sava (din cari s'a încheiat gramatica), tot asemenea prin profesorii dela Sf. Sava s'a început introducerea în școală a ortografiei cu litere latine.

Din dosarele Eforiei școalelor (Arhivele Statului, Dos. No. 2289 din 1850) se vede că s'a numit o comisiune compusă din *Ionuță Pop, L. Drugeanu, Alecu Pop, Iosif Genilie, George Ioanid, I. Zalomit, I. C. Massim și Simion Marcovici* care să se ocupe cu «uniformarea limbii școlare».

Raportul acestei comisiuni (actul este nedatat) propune (Dos. cit. f. 9) adoptarea următorului alfabet:

a, ă (Ѧ), b, c (Ѡ), d, e, f, g, g (ѡ), h (Ѣ), i, î, j, c (к), l, m, n, o, p (п), r (р), s, ș (ш), t, ț (т), u (ѣ), v (Ѥ), z ¹⁾.

Vom notă că în acest proiect se vorbește despre *u mut* și se propune o regulă, curioasă în adevăr, dar care cuprinde afirmațiunea care în timp de mulți ani au căutat s'o stabilească adversarii lui *u mut* în lungile lor campanii.

¹⁾ Se vede că pentru unele litere s'a notat în paranteză semnul cirilic spre a se desluși mai bine.

Iată regula profesorilor din 1850:

«Toate zicerile dechinabile terminate în consonante presupun, după natura limbii, un *u mut* la sfârșit. Acest *u mut nu se mai scrie nicăieri, fiindcă nu se pronunță*, dar, când acele ziceri se unesc la sfârșitul lor cu altă zicere începută cu consonantă, atunci se va scrie curat și întreg, pentrucă eufonia limbii cere a se pronunța curat».

Dacă regula s'ar raportă la unirea substantivului cu articolul (cal, calul), ea ar fi foarte logică (în afară, firește, de explicarea istorică a fenomenului), dar redacția ei ar presupune și alte cazuri (om, omu bun), în cari nu ar fi admisibilă.

Hotărîrea Eforiei de a introduce alfabetul latin în școli se ia prin jurnalul dela 25 Februarie 1856 (Dosar, Arhivele Statului, București. Dos. No. 4501 din 1856 f. 1):

«Cărțile didactice gimnasiale și de școalele primare se vor tipări de acum înainte toate cu litterile latine».

Trebuie să notăm însă că, pe măsură ce trece timpul, sistemele ortografice propuse (și apoi impuse) se depărtează dela simplitatea celui din 1850. Lucrările acestea de reformă se fac tot prin comisiuni ale profesorilor dela Sf. Sava (vezi și acelaș Dosar 4501 din 1856, fila 18 și f. 28, cum și dosar 3149 din 1858, f. 40). Ei propun și Eforia aprobă scrierea lui *ă* cu *é*, *â*, *ê*, *â*; scrierea lui *î* cu *î*, *â*, *ê*; scrierea diftongilor *é* și *ó*; scrierea *d* și *z*, *șt* și *sc*, și alte reguli de acestea cari au caracterizat ortografia noastră până pe la 1900.

GH. ADAMESCU

MOMENTE DIN VIAȚA „ACADEMIEI GRECEȘTI“

Cei de pe urmă ani ai școlii grecești din București au fost tulburați de rivalitățile dascălilor. Polemici aprige s'au purtat în jurul ideilor conducătoare ce însuflețiau pe atunci pe loghioții greci și-i împărțiau în tabere. Când armele scrisului n'au fost socotite de ajuns, s'au pus la cale acte de brutalitate, care au zdruncinat definitiv reputația vestitei școli în decădere și au înlesnit astfel dispariția ei.

Imprejurările acestei epoci interesante, în care discordia ajută silințele patriotice ale boierilor țării pentru reînvierea învățământului național, n'au fost destul de bine lămurite. În cuvântarea festivă, rostită la deschiderea anului universitar 1923—4 ¹⁾, am fixat, pe temeiul materialului nou ce am adus, unele date greșite, puse în circulație, cu privire la întâmplările culturale din această epocă de agonie a grecismului dela noi.

Neofit Ducas, chemat dela Viena, luase, în toamna anului 1815, conducerea Academiei grecești din București. După șase luni, el primea un colaborator în persoana lui Ștefan Komitâ. Dar intrigile adversarilor creiară îndată în jurul școlii o atmosferă scăzută. În toamna anului 1817, Neofit fù victima agresiunii brutale a unui elev, instigat de dușmanii merituosului dascăl. Veniamin din Lesbos, care-i urmă în postul de director, nu erà străin de această urită faptă. Eforia școlară din Athena îl chemase, în Septemvrie 1815, în fruntea școlii de înaltă învățătură reorganizată acolo. Dar căldura, cu care-l

¹⁾ *Anuarul Universității din Cluj pe 1923—4, Ardealul, 1925.*

invitau concetățenii săi din capitala Helladei, nu l-a putut înduplecă. Locul din București îl ademenea mai mult și, în Februarie 1818, el își deschidea solemn cursul la Academia grecească ¹⁾. Nu și-a putut câștiga însă simpatia boierilor și, numai după un semestru, aceștia provoacă scoaterea lui, alungându-l chiar dintre hotarele țării.

Iatropulos, a cărui venire se anunțase ca o mare binefacere, la solemnitatea din Februarie, fù și el îndată alungat de aceiași boieri, pentru purtările sale rele.

Toate aceste acte ni s'au păstrat în originalele grecești, într'o Condică a Mânăstirii Radu-Vodă, aflată azi în colecția Academiei Române. Deși le-am folosit în parte, în disertația amintită mai sus, ele merită a fi publicate în întregime. Le dăm mai jos, însoțite de traducerea în limba română.

Τῷ σοφολογιωτάτῳ διδασκάλῳ Βεννιαμὴν τὴν ὀφειλομένην προσκύνησιν ²⁾.

Ἐπειδὴ σὺν θεῷ ἡγεμόνι ὀφείποτε γούν καὶ ἡ καθ' ἡμᾶς πολιτεία τῶν Ἀθηναίων, ἀμύλωμένη πρὸς τὰς λοιπὰς τῶν ἐλληνίδων πόλεις, ἀπεφάσισε νὰ ἀνακύνῃ μικρόν ἀπὸ τὸ αἰώνιον χάος τῆς περὶ τὰ καλὰ ἀναισθησίας καὶ ἀδιαφορίας καὶ νὰ ἀποξέσῃ μὲν, εἰ δυνατόν, ἀπὸ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἰδίου προσώπου τὸ αἰσχος τῆς ἀμαθείας καὶ τὸν ὑπόπον τῆς βαρβαρότητος, νὰ μεθαρμόσῃ δὲ πάλιν εἰς ἑαυτὴν τὰ ἐκ τῆς παιδείας καλὰ καὶ τῶν ἐπιστημῶν τὴν λαμπρότητα, τὰ κατ' ἐξοχὴν ἀρχήματα τῆς προγονικῆς εὐκληρίας, — διὰ τοῦτο σεμνοπρεπῶς μετακαλεῖται τὴν σεμνοτάτην σου κεφαλὴν ἀρχιτέκτονα τῆς τοιαύτης μεταμορφώσεως, διδάσκαλον τῶν ὧν ἐπαγγέλλεται ἐπιστημονικῶν μαθημάτων, μᾶλλον δ' εἰπεῖν εἰσαγωγέα καὶ νυμφαγωγὸν τῆς ζωηφόρου σοφίας, ἐπειδὴ μήτε δύναται νὰ εὔρῃ οὔτε κρείττονα καὶ σοφότερον, οὔτε φιλογενέστερον καὶ φιλανθρωπότερον ἄλλον. Ὁ ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτῇ μαθητευσομένων ὀλιγός, ἀναγκαίως καὶ οἱ πόνοι τῶν μαθημάτων ἀνάλογοι. Ἡ πρὸς ἡμᾶς ἐπιδημία της ὄμως, δὲν ἀμφιβάλλομεν, ὅτι καὶ τὸν χορὸν τῶν μαθητῶν θέλει ἀυξήσῃ, καὶ τὴν Ἑλλάδα κοινῶς, ἐν μέρει δὲ τὴν Μητροπόλιν τῆς Ἑλλάδος θέλει κατακοσμήσει, ἥτις ὅσον ἐλεεινὴ διὰ τὴν τοσαύτην κατάπτωσιν, τοσοῦτον καὶ βοηθείας ἀξία διὰ τὴν ἐνδεχομένην ἀνάστασιν. ἀλλὰ τῆς τοιαύτης καταστάσεως, εἴθε σὺ εἴης ὁ πρότασις, ἄνευ ἐλλογιμώτατε! καὶ ἡ μὲν ἀξίωσις αὐτῆ, ἣν δι' ἡμῶν τῶν ἰδίων αὐτῆς τέκνων ἡ πόλις Ἀθηναίων προβάλλεται, εἰν ὑπενώσῃ πρὸς τὴν ἀξίωσιν, ὥσπερ ἐνχόμεθα, περὶ τῶν λοιπῶν συμβουλευθεῖσα θέλει συμφωνήσῃ μετὰ τοῦ Σιῶρ Ῥαῖ ἑφόρον τῆς αὐτῆς πόλεως, εἰ δὲ ἄλλας δικαιολογουμένη αἰτίας ἀποβάλλει τὴν πρόσκλησιν, προηρουμένως πρέπει νὰ στοχασθῇ ὅτι ἡ ἐπιζυομένη τῆς Ἑλλάδος ἀνάστασις θέλει κατατήσῃ εἰς δεῦτερον οἰκτρότερον θά-

¹⁾ N. Iorga, *Amănunte din istoria noastră în veacul al XIX-lea*, An. Ac. Rom., t. XXXVIII (mem. sect. ist.), București 1916.

²⁾ Bibl. Ac. Rom., ms. gr. 6, f. 41 a.

νατον, και τοῦ τοιοῦτου θανάτου πρόξενος θέλει ἀνακηρυχθῆ παρὰ τοῦ γένους παντός ὁ προσδοκώμενος ἀνεγέρτης.

¹ Ἐν Ἀθήναις τῇ 13-ῃ Σεπτεμβρίου 1815-φ.

Οἱ τῆς Ἰω: ἑταιρείας και σχολῆς ἑφοροί:

¹ Ἀλέξανδρος λογ(οθέτης).

Μιχαὴλ Τουρναβίτου

¹ Ἀντώνιος Καρόρης

¹ Ι. Πατούσας.

Prea învățatului dascăl Veniamin cuvenita închinăciune.

De oare-ce, cu ajutorul lui Dumnezeu stăpânul, în sfârșit și cârmuirea din vremea noastră a Athenei, întrecându-se cu celelalte ale orașelor grecești, se hotărî să se ridice puțin din haosul veșnic al nesimțirii pentru cele frumoase și al nepăsării și să curețe, de va fi cu puțință, de pe trăsăturile chipului său rușinea neștiinței și necurățenia barbariei și să-și însușească iarăși bunurile învățaturii și strălucirea științelor — mândria cea mai mare a strămoșeștii bune moșteniri —, pentru aceea, cu tot dinadinsul chiamă la dânsa cinstita ta față, ca făuritor unei asemenea prefaceri, dascăl învățăturilor științificești pe care le vestește și, pentru a zice mai bine, introducător și mijlocitor înțelepciunii dătătoare de viață, fiind-că nu poate să afle pe altul nici mai bun și mai înțelept, nici mai iubitor de neam și mai filantrop. Numărul celor ce au să fie instruiți pe lângă dânsa este mic, neapărat și ostenelele învățăturilor corespunzătoare. Venirea dumatăle la noi cu toate aceste nu ne îndoim că și ceata școlărilor o va spori, și Grecia în deobște o va împodobi, iar în deosebi metropola Greciei, care, pe cât de compătimit pentru atâta cădere, pe atât de vrednică de ajutor este pentru învierea așteptată. Dar unei ast-fel de întocmiri, dea Dumnezeu să fii tu diriguitor, bărbate prea vestit. Și cererea aceasta, pe care prin noi, fiii săi, orașul Athenienilor ți-o presintă, de te vei înduplecă la cerere, precum dorim, cât privește celelalte, sfātuindu-te, te vei înțelege cu Sior Rhazis, Eforul acestui oraș; iar dacă, alte motive punând înainte, respingi chemarea, în primul loc se cuvine să te gândești că nădăjduita înviere a Greciei va întâmpină pentru a doua oară o moarte mai vrednică de milă, și pricinuitor unei asemenea morți va fi denunțat de neamul întreg cel așteptat să-l trezească.

Athens, 13 Septemvrie 1815.

Membrii Societății... și Efori ai școlii:

Alexandru logothet

Mihail Turnavitu

Antonios Karoris

I. Patusas.

¹ Ἡ κατ' αὐτοῦ τοῦ διδασκάλου Βενιαμὶν γινομένη ἀπόφασις ἐν ἔτει 1818-φ, ὀκτωβρίου, παρὰ τοῦ ἀρχοντος πάνου Βραγκοβάνου, διὰ τὰ ἐξέλθη τῶν τῆς Βλαχίας συνόρων, ὡς ἐξ αἰτίας του ἐδάρθη ὁ διδάσκαλος Νεόφυτος Δοῦκας ἀπὸ τῶν μαθητᾶς τοῦ σχολίου.¹⁾

¹⁾ Bibl. Ac. Rom., ms. gr. 6, f. 41 a—b.

Ἐπειδὴ καὶ ὁ κακεντρεχῆς καὶ ἀγράμματος φιλόσοφος Βεννιανὶν ὁ Λέσβιος, ὁ πάσης σκευωρίας καὶ κακοηθείας ἀνάπλευς, ὁ καταχρηστικῶς ἐπονομασθεὶς πρωτοδιδάσκαλος τῆς ἐνταῦθα σχολῆς, ἀναφανεὶς κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος αἰφνης ἐδῶ εἰς τὴν ἡμετέραν πατρίδα, ἐπὶ προφάσει μὲν νὰ ἀπεράσῃ εἰς τὴν Εὐθρόπην, σκοπῶ δὲ νὰ καταστρέψῃ τὴν τοῦ σχολείου ἡμῶν ἄριστα καὶ μετὰ πολλοῦ ζήλου ἠνθιμηθεῖσαν ἀποκατάστασιν καὶ νὰ εἰσέλθῃ αὐτὸς παρὰ τοὺς νόμους καὶ τὸ καθήκον, —

α-ον. ἠνώθη μετὰ τινων κακοβούλων καὶ κακοηθεστάτων ξένων, συνεργούντων εἰς τοιοῦτον ὄλεθρον, διὰ νὰ μὴ βελτιωθῇ τὸ βλαχικὸν ἔθνος ἐπιδιδόν καὶ νὰ κατακοσμηθῇ μὲ τὰ φῶτα τῆς ἀληθείας καὶ τῆς συντελεστικῆς γνώσεως ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ καὶ κινήσας πάντα λίθον διὰ κακεντρεχειῶν καὶ σκευωριῶν, οὐ μόνον νὰ κατορθώσῃ αὐτὸν τὸν ἐπίβουλον καὶ παρὰβουλον αὐτοῦ σκοπόν, ἀλλὰ καὶ μέχρι φόνου (ἐὰν ἢ ἐξ ὕψους βοήθεια ἔλειπε) μετὰ τῶν μεθ' ἑαυτοῦ ἐμελέτησε τὸ ἐγγχεῖρημα, ἐξ οὗ τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα δεῖν ἡμῖν τε καὶ τοῖς κατὰ νόμους ἡμετέροις ἀγαπητοῖς διδασκάλοις συνέβησαν, ὥστε μῆτε νὰ τὰ μνημονεύσωμεν, μῆτε νὰ τὰ ἀκούσωμεν ἀστενακτὶ ἀνεχώμεθα.

β-ον. Τούτων οὕτω τραγικῶς γινομένων καὶ τῶν νομίμων ἡμῶν διδασκάλων ἐπὶ μόνῃ σωτηρίᾳ παραιτηθέντων, εἰσῆλθεν αὐτὸς ὡς εὐτολμίας εἰς τὸ γυμνάσιον, καὶ θριαμβεύσας κακίᾳ ἄρχεται νὰ καθάπτῃται εἰς τοὺς κακοήθεις καὶ βαρβαροφώνους αὐτοῦ λόγους παντὸς ἔθνους, καὶ μάλιστα τῶν ἐκ τοῦ κλήρου καὶ τῶν ἀρχόντων τὰ ἐξ ἀμάξης ὡς ἐν τυρανίᾳ μετ' ἐλευθερίας καθ' ἑκάστην ἀποσφενδονῶν κατ' αὐτῶν, κανχόμενος νὰ τοὺς ἐνοτάξῃ ἐν τοῖς ἐξῆς, ὡς ἀπὸ τῆς θείας τοῦ Διὸς τὸ λογικόν, ὡς ὑστερημένους τούτου παντάπασιν, αὐτὸς δηλαδὴ ὁ παντὸς λόγου καὶ πάσης πολιτικῆς ἀρετῆς ἀπότροφος.

γ-ον. ὑστερημένος δὲ ὢν τῆς τε γλώσσης καὶ τῆς φιλολογίας τῆς ἑλληνικῆς, δὲν ἔπασσε λαλῶν κατ' αὐτῆς, ὡς ξηρῶν οὐδῶν λέξεων, καὶ τῶν συγγραφέων μηδὲν περιεχόντων πραγμάτων καὶ ἰδεῶν, εἰς τοσαύτην ἀτοπίαν παρήλασεν ὁ ἀγράμματος φιλόσοφος, ἐξ ὧν τὸν τε τόνον τῶν μαθητῶν ἐσχάτως εἰς τοσοῦτον παρέλυσεν, ὥστε τὸ ἦμισυ ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ ἐξέλιπε, καὶ τοὺς μείναντας αὐτοὺς οὐδεμίαν ἐπίδοσιν ἐν ὄλῳ ἔπει ἐδυνήθη νὰ κατορθώσῃ, ὡς τὰ πράγματα ἔδειξε καὶ ἐκάστου ἢ συνειδήσις μαρτυρεῖ.

δ-ον. ἀντὶ νὰ μεταχειρισθῇ βιβλία συστηματικὰ καὶ εὐνόητα καὶ καθαρῶς γεγραμμένα, εἰσῆγαγε τὰ κακόγλωσσα καὶ τὰ βαρβαρόφωνα αὐτοῦ συδῶματα, τὰ πάσης ἀηδίας ἀπόζοντα. ἐν οἷς ὁ πολλὸς ἅμα λῆρος τό τε ἔκφυλον τῶν ὀνομάτων καὶ ἐξάλλον καὶ παντελῶς ἀκατάσκευον καὶ τὸ ἀκόρετον τῆς συνθήκης ἔκαμε τοὺς φιλοκάλους καὶ φιλομούσους τῶν μαθητῶν νὰ ἐκνευρισθῶσι τοσοῦτον, ὥστε φοιτῶντες μετὰ πολλῆς ἀηδίας εἰς τὸ γυμνάσιον, ἐπανήρχοντο ὁμοίως ἀμήνητοι καὶ μηδὲν πλεόν ἔχοντες.

ε-ον. ἀφ' οὗ διέστησε διὰ τῶν σκευωριῶν αὐτοῦ καὶ τινος τῶν ἐγκατοίκων ἐν μέρει, ὡς ποτὲ καὶ τοὺς καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς Κηδωνιάτας (ὡς ἀκούομεν), ἐνέσπειρε διὰ τῆς ἀμελείας καὶ ἀπειρίας καὶ εἰς τοὺς ἄλλους διδασκάλους τὴν ἐν τοῖς μαθήμασι ἀταξίαν, ὥστε διάφορα συστήματα εἰσαγαγόντες ἕκαστοι, ταράττονται καὶ συγχέονται τὸν νοῦν τῶν μαθητῶν χωρὶς ὕφελος, ἅλλα ἄλλοι διδάσκοντες καὶ τὰ αὐτὰ πολυειδῶς ἄνω καὶ κάτω μετακινούντες καὶ οὕτω καὶ εἰς τὴν διάταξιν τοῦ σχολείου ἐφάνη ἀναξιώτατος.

Διὰ τοῦτο φροντίδα πατριωτικὴν λαβόντες νὰ ἐκκαθαίρωμεν τὸ σχολεῖον ἀπὸ τοιοῦτου βδελύγματος, διὰ νὰ ἀναλάβῃ τὴν κρείττονα μεταβολὴν καὶ συντελεστικὴν εἰς τὸ κοινόν, ἀπεφασίσαμεν κοινῇ βουλῇ νὰ ἀποδιωχθῇ ὁ τούτων χαϊρέκακος καὶ κακώτροπος Βεννιανὶν ἀπὸ τὰ ὄρια τῆς Βλαχίας. Καὶ ἐπὶ τούτῳ διορίζομεν τὸν ἀρχ: σερχ: Γεώργιον τὸν Γκιουλιέρ-Αγὰ νὰ τὸν βάλῃ εἰς ἐν ὄχημα μὲ τὰ ἰδία του πράγματα καὶ νὰ τὸν

ἀπερσία τὸν Δούναβιν εἰς Ῥουχτζοῦκι, διὰ τὰ ἀπαλλαγῆ ὁ τόπος ἀπὸ τοιούτου φθοροποιοῦ ὑποκειμένου. Διὸ καὶ ὁ διορισμένος θέλει ἐνεργήσει ἀπαράλλακτως καὶ ἀνευ παραμικρῆς ἀναβολῆς τὴν κοινὴν ἡμῶν ἀπόφασιν.

Hotărîrea luată în potriua dascălului Veniamin, în anul 1818, Octomvrie, de arhon Ban Brâncoveanu, ca să se scoată din hotarele Valahiei, fiind-că din pricina lui a fost bătut dascălul Neofit Ducas de elevii școlii.

De oarece vicleanul și lipsitul de știință filosof Veniamin din Lesbos, cel plin de toată uneltirea și de rea nărvire, fără temeiu intitulat protodiascalos al școlii de aici, apărând pe neașteptate, în anul trecut, aici în patria noastră, sub cuvânt să treacă în Europa, dar cu scop să surpe plinirea din nou cea desăvârșit și cu multă osârdie întocmită a școlii noastre și să se strecoare într'însa în potriua legilor și datoriei;

1. Se întovărăși cu unii străini rău-sfătuitori și de cele mai proaste năravuri, împreună lucrând la o astfel de nimicire, pentru ca neamul românesc să nu ajungă la o stare mai bună, propășind, și să se împodobească și dânsul cu luminile adevărului și ale desăvârșitei cunoștinți, în patria sa; și punând în mișcare totul, prin înșelăciuni și uneltiri, nu numai să-și izbândească vicleanul și îndrăznețul său scop, dar și până la omor (de ar fi lipsit ajutorul de sus) pregăti împreună cu ai săi încercarea, pe urma căreia nouă și iubiților noștri dascăli legiuți atât de grozave lucruri ni se întâmplară, încât nici să le amintim, nici să le auzim fără de suspine în stare nu suntem.

2. Acestea atât de tragic întâmplate și dascălii noștri legiuți retrăgându-se, pentru singură mântuirea lor, el se introduse cu îndrăzneală în gimnasiu și, triumfând prin răutate, începe să se atingă cu vorbele sale stricate și barbare de întregul neam și mai cu seamă în potriua celor din cler și a boierilor, câte îi veneau în gură, ca în tiranie, fără nici un frâu, în fiecare zi împroșcând în potriua lor, trudindu-se a le insuflă înțelepciunea lui Juppiter, ca unora lipsiți cu totul de aceasta, el adecă, cel străin de orice rațiune și de orice virtute politicească.

3. Lipsit fiind de limba și filologia elenică, n-a încetat de a vorbi în potriua lor, ca fiind vorbe goale, și scriitorii fără nici un fond de fapte și idei; la atâta absurditate ajunse agramatul filosof, din care pricină în cele din urmă întru atâta nimici silința școlarilor, încât jumătate dintr'înșii în scurtă vreme s'au lipsit, iar pe cei rămași la nici o procopseală, într'un an întreg, n'a fost în stare să-i ducă, după cum au arătat-o faptele și conștiința fiecăruia o mărturisește.

4. În loc să se folosească de cărți sistematice și ușor de înțeles și scrise curat, introduse urzelile sale bârfitoare și barbare, răspânditoare de toată neplăcerea, în care multa flecărie și ciudățenia numelor și neobișnuitul și compoziția cu totul fără artă și fără măsură făcură pe școlarii iubitori de frumos și iubitori de învățătură să-și strice nervii până într'atâta încât, urmând cu mult desgust în gimnaziu, ieșiră tot atât de ignoranți și fără nici un spor.

5. De când desbină, prin uneltirile sale, pe unii dintre locuitori, cum făcuse mai înainte și cu bunii și bravii Kidoniați (după câte auzim), semănă

prin neglijența și fără experiența sa și printre alți dascăli neorânduiala în învățături, încât, introducând fiecare diferite sisteme, tulbură și încurcă mintea școlarilor fără folos, unii una alții alta învățând și aceleași lucruri în felurite chipuri de-a valma schimbându-le; și astfel și în rânduiala școlii nevrednic foarte s'a arătat.

Pentru aceia, simțind o grijă patriotică să curățim școala de asemenea scârbă, ca să-și recapete schimbarea mai bună și desăvârșită pentru binele obștesc, am hotărît în comună înțelegere să se alunge din hotarele Valahiei Veniamin cel bucuros de rău și pervers. Și pentru aceasta însărcinăm pe arhon Serdariul Gheorghe Ghiuler-Agă să-l arunce într'o căruță, cu lucrurile lui, și să-l treacă peste Dunăre, la Rusciuc, ca să se scape locul de un ipochimen atât de vătă-mător. Pentru care și cel însărcinat va execută nesmintit și fără cea mai mică zăbavă hotărîrea noastră comună.

III

Ἐπιγλώττατε καὶ εὐμενέστατε ἡμῖν Ἀυθέντα! ¹⁾

Θερωῶς ἀναφέρομεν τῷ θεοφρονητῷ αὐτῆς ὕψει ὅτι ἀπὸ τὸν καιρὸν τῆς ἐν τῇ σχολῇ συστάσεως τοῦ διδασκάλου Ἰατροπούλου, ὄχι μόνον οὐδεὶς τῶν μαθητῶν ὠφελήθη ἐκ τῆς παραδόσεώς του, ἀλλὰ διὰ τὸν τυρανικὸν καὶ ὑβριστικὸν πρὸς αὐτοὺς τρόπον του, δὲν διέμειναν ὅλοι εἰς τὴν τάξιν του, εἰ μὴ μόνον ἐξ καὶ αὐτοὶ ὡς ἀρροαται εἰς τὸ κοινὸν μάθημα, καὶ μαθηταὶ εἰς τὸ ἰδιαίτερον, πληρώνοντες δι' αὐτοὺς ἰδιαίτερος. παραδίδει δις ἢ τρις τῆς ἑβδομάδος, καὶ ἡ τοιαύτη παράδοσις του καταγίνεται μᾶλλον εἰς τὸ νὰ ὑβρίζη αἰσχροῦς καὶ ἐφόρους καὶ ἄρχοντας καὶ νὰ ἐμπαλῆ καὶ θεῖα καὶ ἀνθρώπινα, ὡς τοῖς πᾶσι γνωστόν. εἰσάγει κατοίκους εἰς τὸ σχολεῖον ἄνευ ἀδείας τῶν ἐφόρων, λέγων ὅτι δὲν θέλει νὰ ἡεῦρη κανέναν, καὶ μᾶς ἀτιμάζει μὲ τὰς αἰσχυροτάτας λέξεις καθημέραν ἀνατίως.

Εὐεργετικώτατε ἡμῖν Ἀυθέντα! ἡμεῖς σεβόμενοι τὸ ἱερὸν τοῦ διδασκάλου ὄνομα, δὲν τολμῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν ὅσα αἰσχισα ἠκολούθησαν εἰς τὴν σχολήν· διότι ἡ λογίότης του περιφέρεται ὅλας τὰς νύκτας, καὶ δι' αὐτὸ δὲν κλείεται ἡ πόρτα. Προκυνιδούμενοι ὅμως ἔμπροσθεν τοῦ πανεκλάμπρου αὐτῆς θρόνου, δεόμεθα ἐκτενῶς νὰ πληροφορηθῆ παρὰ πάντων τὸ ξένον ἠθικὸν τῆς λογιότητος του, καὶ νὰ μᾶς ἀπαλλάξῃ ἀπὸ ἑνα τοιοῦτον παράδοξον ἄνθρωπον καὶ ἀνωφελῆ, μᾶλλον δὲ βλαπτικὸν διδάσκαλον.

Καὶ εἴτις ἂν εἴῃ ἡ πρὸς ἡμᾶς τοῦ ὕψους τῆς πατρικῆς πρόνοια καὶ εὐμένεια.

Prea înălțate și prea-binevoitorule Doamne,

Fierbinte raportăm de Dumnezeu păzitei Tale Înălțimi că, din vremea aducerii în școală a dascălului Iatropulos, nu numai nici unul dintre școlari nu s'a folosit de prelegerea sa, dar din pricina purtării sale tiranice și insultătoare față de dânșii, nu rămaseră toți în clasa lui, decât numai șase, și aceștia ca auditori la învățatură comună, și școlari în particular, plătind în deosebi. El predă de două sau trei ori pe săptămână, și această predare a lui se sco-

¹⁾ Bibl. Ac. Rom., ms. gr. 6, f. 32 a. Incă odată la f. 30 a. N'are dată. Judecând după copiile ce urmează în condică, trebuie să fie din anii 1819—20.

boară mai mult la insultarea în chip rușinos a eforilor și boierilor și la batjocurirea celor divine și umane, după cum e tuturor cunoscut. Introduce locuitori în școală, fără voia eforilor, zicând că nu vrea să știe de nimeni și ne ocărăște cu cele mai rușinoase cuvinte, în fiecare zi, fără pricină.

Prea-făcătorule de bine Doamne! Noi, cinstind numele sacru de dascăl, nu îndrăznim a raporta câte lucruri rușinoase s'au întâmplat în școală; fiindcă înțelepciunea sa rătăcește în toate nopțile, și de aceea nu se închide poarta. Aruncându-ne dinaintea prea-strălucitului Tău tron, ne rugăm numai decât să Te încredințezi dela toți despre moralul ciudat al înțelepciunii sale și să ne scapi de un asemenea om straniu și nefolositor, și mai bine de un dascăl vătămător.

Și oricare ar fi părinteasca grijă către noi și bunăvoința Înălțimii Tale.

*

Înainte de a-și încheia definitiv rosturile ei, «Academia grecească» din București își putu află alți profesori, în pleiada învățaților obișnuiți cu locurile acestea de vechiu adăpost al grecismului. Dimitrie Stefanopolitul fu adus ca director. Numele îi vine, de sigur, dela Brașov, unul din centrele active de negoț al companiștilor, unde, ca și la Sibiu, dascălii de carte grecească erau căutați, în această epocă. Vardallah, care fusese și mai înainte la București, veni din nou ca profesor și, alături de dânsul, Canela.

Nimic nu mai putea ridica însă din criza ei o școală străină de năzuințele sufletului național, trezit acum la viață. Acte ca cele de mai sus vădesc spiritul nou al boierimii noastre, dornice de «școală rumînească». La îndemnul acestei patriotice boierimi, învățămîntul lui Lazăr începuse, și limba națională se substituî, printr'însul, îndrăzneț, slăvitei sale concurente. În prefața primei lui traduceri din grecește, Eufrosin Poteca, ajutorul marelui dascăl ardelean, putea vorbi cu mândrie despre limba aceasta, nesocotită atîta vreme, fiică a unei mame «bogate și mărețe», cu mult mai presus de slavoneasca și chiar de cât greceasca¹⁾.

Pentru învățămîntul pornit astfel în limba țării, eforii se îngrijiră îndată a pregăti profesori în școlile înalte din Apus. Gîndul lor se îndreptă, firește, către țara de care se legau originile neamului nostru, către Italia. La începutul anului

1) *Mai înainte gătire spre cunoștința de Dumnezeu*, Buda, 1818.

1820, ei hotărîră a se trimite, pe socoteala Casei Școlilor, «patru ucenici români» la școalele din Pisa, «ca să învețe în limba italienească meșteșugurile filosoficești și, după vreme, să poată prinde locul dascălilor ce sunt trebuincioși la școalele de aici, fără să mai aibă trebuință școala a aduce dascăli din alte locuri străine»¹). Primii noștri bursieri în Italia fură Eufrosin Poteca, Constantin Moroiu, care aveă numele de Constantin Papă Dumitru, Simion Marcovici, pe atunci Marcu, și Ioan Pandeli.

Ieșită din acest nou spirit al vremii, mișcarea lui Tudor Vladimirescu înseamnă biruința lui definitivă: misiunea școlii grecești dela noi se încheie cu anul 1821.

N. BĂNESCU

¹) N. Bănescu, *Cei d'întâi bursieri români în străinătate*, «Rev. generală a învățămîntului», VI (1910) 3—4.

MULTE ȘI MĂRUNTE DESPRE M. EMINESCU

UN AMIC AL POETULUI

Întâia societate literară, din care M. Eminescu a făcut parte, în București, a fost «Orientul».

Amănunte despre «Orientul» am publicat eu în revista «*Cosinzeana*» (Cluj, 1925, 30 Noemvrie, p. 307—308).

Printre membrii «Orientului» apărură și *V. Dimitrescu*, cu un studiu despre Mirabeau, o critică asupra unei poezii de Gr. H. Granda și o poezie proprie (*Elena*); și cu însărcinarea de a culege poezia populară a Moldovei, împreună cu M. Eminescu și Basarab.

Acest *V. Dimitrescu* a fost un «amic» bun al lui M. Eminescu; cu el se sporește, deci, numărul figurilor ce l-au impresionat pe marele poet în tinerețele sale, în care suntem prea înclinați a ni-l reprezenta tot singuratic și trist.

Amiciția o confirmă însuși M. Eminescu într'o scrisoare către d-l Iacob Negruzzi, datată: Viena, 17/6, 1870, acum în posesiunea Academiei române. Poetul scria redactorului «Convorbirilor literare»:

«Între corespondențele Redacțiunii am văzut un răspuns către *V. Dem.* Dacă e *Vasile Dimitrescu* acela căruia i-ați răspuns, ași avea a vă aduce aminte că o respingere prea aspră îl poate face să se îndoască de sine însuși, și că poate e rar un om care să se descurajeze mai lesne ca *Dimitrescu*. Altfel veți fi băgat de seamă cum că *are mult talent, deși fantazia înneacă reflecțiunea*. Numai drept vorbind mama imaginilor, fantazia, mie-mi pare a fi o condițiune esențială a poeziei, pe

când reflectiunea nu e decât scheletul care în opere de arte nici nu se vede; deși palidele figuri ale unor tragediani își arată mai mult oasele și dinții, decât formele frumoase. La unii predomină una, la alții alta; *unirea amândorora e perfecțiunea, purtătorul ei geniul*. Dimitrescu nu e un geniu, deși e poet. Poate că mi-o veți ține de rău că V'am făcut observațiunea aceasta, dar am cumpănit respectul ce Vi-l datorez cu iubirea ce-o am pentru descurajatul meu *amic*. Dacă e rău să predomine iubirea, îmi retrag cuvântul și Vă rog a crede că n'am spus nimic».

Delicata intervenție a lui Eminescu are binele că ne-a păstrat, din estetica sa dela 1870, o definiție a geniului și o măsurare a producției unui amic ușor căzut în îndoială, în nota de afinitate cu Eminescu.

De unde-l cunoștea, însă, Eminescu așa de bine, încât să-i ia apărarea? Eu admit că l-a cunoscut din cetiri intime, nu numai din ce V. Dimitrescu a publicat în «Albina Pindului», pentru mine, acum, unde scriu (Cluj), singurul izvor al notiței mele despre V. Dimitrescu.

În «Albina Pindului» Vasile Dimitrescu a publicat în:

No. 5 (15 August 1868): *Momente de misantropie* (după Gilbert), cu data: 1868, Iunie 23. Iau din ele o strofă adresată pădurilor:

Dar iată cadrul vieții, ce'n sinu-vă voiu duce:
De pat voiu aveà frunza; o scorbura, palat;
De foame, mușchi și iarbă; de sete, unda dulce;
Plăcere, inocența; averi, cuget curat!

Mergeà, lunecà versul!

No. 10 (1 Noemvrie, 1868): *Țepeș și soția sa*, o baladă istorică, în genul lui D. Bolintineanu. Țepeș despică pânțele Doamnei sale, ca să se convingă de rodul său:

Doamna cade moartă, în sânge notând;
Pruncul la picioare-i cade palpitând!

No. 11 (15 Noemvrie 1868): *Umbra lui Mihaiu pe ruinele lui Sever Septimiu*. Scena se petreceà la 1820, un an înainte

de revoluția lui Vladimirescu. Este un poem în trei cânturi, scris în Iulie, 1868; cu priviri înapoi, dar și înainte, în istoria poporului român de pretutindeni; cu simțiri energice de dacoromânism; uneori mișcat; de câteva ori cu aflări drăguțe. Dintre acestea, iată câteva: Danubiul este

Bătrânul lung balaur, antic ca lumea vană,
Cu capu'n fundul mării, cu coada între stânci.

Steluțele cu'n cetul în noaptea lor eternă
Se 'nchid, iar luna tristă coboară 'n infinit...

No. din 15 Februarie — 15 Martie 1869: *Lampa și fluturul sau geniul și sufletul, alegorie*; în genul sentimental al lui Grandea; fluturile preferă să moară în raza lampei decât să caute fericirea în pajiște, unde-l trimite lampa:

Du-te! Boarea 'nbălsămită
Leagăn dulce ți-a gătit
Și 'ntr'o leasă înverzită
Plânge-o rosă-abia 'ncolțită
Dându-ți sinu-i aromit.

Tot aici: *Cetatea Negru-Vodă* (baladă), scrisă la Gherghița, avându-și izvor în istoria lui Mihaiu Viteazul de N. Bălcescu. Se cântă un triumf asupra Maghiarilor.

Dintr'un articol critic despre *Dama cu Camelii*, din acelaș număr, reiese că V. Dimitrescu și I. Bădescu au fost delegații cercului literar, care a trimis lui Pascaly și d-nei Pascaly un sonet de omagiu. Articolul va fi citat în orice studiu despre influența lui Dumas în România Totdeauna *Dama cu Camelii* a fost, la noi, foarte populară!); pentru V. Dimitrescu culegem nota «eminesciană», că și pentru el vieța noastră publică eră o «baltă fetidă» (Compară, din *Mortua est*: Când vieța-i o baltă de vise rebele!); că «junii care simțiau în ei oarecare vocație nobilă» erau datori a vâsli spre alte țermuri (Compară, din Eminescu: *Junii corupți!*).

No. din 1 Ianuarie 1870 cuprinde: *Epistolă d-lui Gr. H. Grandea (Asupra poemei sale satirice Asrael) și Lacrimile*. Epistola

este sprintenă; problema-i a îndoielei în reușirea satirei poetice; dar și a poetului, despre care așa vorbește:

Zic unii că poetul — această creatură
Al cărei scop e încă problemă în natură —,
Purtat de fantazie, în viciața lui de-o zi,
E tipul antitezei, scriind făr'a simți:
Idee scâlciată de-o pană nedibace,
Ce-a scris că ei *fac versuri, când nu mai au ce face.*
Eu, care din'tâmplare, în calea mea găsiu
O pană ce sânt gata s'o dau celui dintâiu
Ce-ar spune c'a pierdut-o (Nu-mi trebui măturie,
Apolon nu-i nici Agă, nici cap de primărie.),
Eu, zic, retras deoparte mă mir și mă crucesc
De ceice poezii așa năpăstuiesc.

Lacrimile merită să fie reprodusă întreagă, pentru a cunoaște delicateța lui V. Dimitrescu, dar și pentru a îndreptăți judecata lui Eminescu din scrisoarea către d-l Iacob Negruzzi:

Se 'nserează; raze pale
Pintre umbre se resfrâng;
Eu, tăcut, m'opresc în cale
Ascultând în sumbra vale
Frunzele ce plâng.

Greerii se scaldă'n roă,
Borile în cântul lor;
Toate: doă câte doă,
Par'că țeș o lume noă
In beții d'amor.

Numai eu, melancoliei
Sclav vândut de suferinți,
Vărs în urma bucuriei,
Pe altarul poeziei,
Lacrima ferbinți.

Eu nu plâng al vieții soare
Sau destinul inimic;
Nu; eri fui o cugetare,
Azi o coardă plângătoare,
Mâne un nimic.

Insă plâng, căci nu pot spune
De ce astfel mă topesc;
Dorul tainic ce răpune
Viața pieptului meu june,
Și de ce trăiesc?

Farmec? vis? delir? himere?

Spuneți voi, zile ce plâng,

De ce floarea în ziori pere?

De ce'n lacrimi și durere

Încă'n ziori mă sting?

Până aici ajunsese amicul lui M. Eminescu, când acesta, îngrijit că tânărul poet (Se pare: descoperit și încurajat de Grandea!) s'ar putea — descurajă din cauza refuzului «Convorbirilor», i-a luat apărarea, nu ca prieten, ci ca prieten *critic*, care îi simțise *talentul*.

În seria mea de articolașe: *Multe și mărunte despre Mihail Eminescu*, firește, pe mine Eminescu mă interesează; în cazul de față: o *judecată* a lui, o *simpatie* a lui. (Se va lucra încă mult până se vor *reconstitui* toate seriile de idei și sentimente ale marelui poet!) ¹⁾

Despre Vasile Dimitrescu deocamdată eu mai pot adăuga ceva, tot din «Albina Pindului».

La 1 Ianuarie 1871, Grandea publică un articol: *Starea literaturii române (Câțiva poeți noi)*, în care vorbește și despre Vasile Dimitrescu. Poeții *noi* erau: B. P. Hajdeu, M. Zamfirescu, T. Șerbănescu, Vasile D. Păun. Grandea citează din V. D. Păun — *Umbra lui Mihaiu*, (cu «strofe demne de Auguste Barbier»); citează tocmai versurile reproduse mai sus de mine (despre Danubiu):

Bătrân și lung balaur, antic ca lumea vană,
Cu capu'n fundul mării, cu coada între stânci.

Pentru a da și o probă despre fraza-i națională, voi cită:

Românilor, vă temeți? De ceruri fi-vă teamă!
Discordia lăsați-o, de fapte v'apucați;
Gândiți-vă că timpul ce trece cere seamă;
Momentele sunt scumpe! La arme! Nu mai stați!

La arme! Nu vă temeți, căci patria vă chiamă.
Carpatul și Danubiul «La arme!» repețesc
Și gloria străbună la arme vă îndeamnă;
«La arme!» se aude un strigăt îngeresc.

¹⁾ Seria mea a apărut (împărțită) până acum în: *Viața românească, Transilvania, Mișcarea literară și Societatea de mâine*.

Identificăm așadar: «Amicul» *Vasile Dimitrescu* din scrisoarea lui Eminescu erà — *Vasile D. Păun*, pe care, fiind destul de bine cunoscut, nu am motive să-l mai urmăresc aici.

Dar că i-am constatat prieteni, nu mi-a fost de puțină mirare. . . Bătrânul *Vasile Dimitrescu*, pe care și eu l-am cunoscut, nu mai sămănă cu tânărul!

G. BOGDAN-DUICĂ

SEMANTISM ROMÂNESC ȘI SEMANTISM BALCANIC

Problemele de semantică sunt, poate, cele mai delicate din problemele lingvistice.

Filiația înțelesurilor unui cuvânt se înfățișează cugetătorului ca un lanț desfăcut, ale cărui verigi trebuie adunate și rânduite după criterii de geneză și diferențiere treptată, în care cronologia și logica joacă, neapărat, rolul de căpetenie, dar pot adesea da greș, dacă sunt lăsate singure. Mai mult decât odată, legătura dintre acele verigi e turburată, ordinea lor normală intervertită, chiar pervertită, viciată, printr'o influență străină, strecurată într'un chip sau altul, în sânul limbii respective. Astfel pot apărea, în vocabularul românesc, însemnări, care, în mediul și cu mentalitatea noastră, sunt cu totul inexplicabile, pentrucă, în acestea, ar fi fost imposibile: ele au fost adoptate — sau adaptate — dintr'o zonă, în care condițiile lor de producere existau. Dacă, de atâtea ori, exotismul unei accepțiuni e numai o iluzie, rezultată din dispariția sau rătăcirea unei verigi intermediare, care stabilește lămurit tranziția și restabilește legătura întreruptă, de îndată ce se ivește, dintr'un vechiu document neștiut sau din vreun nou glosariu dialectal, de multe ori, în schimb, ceea ce ne pare, la prima vedere, un fenomen specific românesc, se poate dovedi a fi — dacă nu un împrumut — o simplă apariție paralelă cu ceea ce se constată, independent de el, aiurea. Și atunci, chiar lăsând la o parte ipoteza unui «calque linguistique», rămân de examinat următoarele posibilități: E vorba, oare, de manifestări

autonome, dar coerente, ale aceleiași mentalități generale? E vorba de două (sau mai multe) reflexe ale unor împrejurări obiective și subiective comune celor două (sau mai multe) popoare? Sau e vorba, pur și simplu, de o întâmplătoare coincidență?¹⁾

Intrebările sunt, fără îndoială, vrednice de luare-aminte.

Vom încercă să le verificăm, într'un caz special, concret: terminologia românească relativă la *răsăritul* și *apusul soarelui*.

I. RĂSĂRITUL

1. Expresiile românești ce se referă la începutul zilei, la ivirea zorilor, intră, cele mai multe, în cadrul general al expresiilor similare din alte limbi străine, neprezintă nimic specific limbii noastre. Astfel, fără a mai vorbi de «se face

¹⁾ Cf. A. Philippide, *Coincidențe* (în «Viața Românească», an. X (1915), p. 159 sqq.), unde se relevă suggestiv rolul *întâmplării* în «concurusul de împrejurări» și se indică cele trei modalități de explicare, obișnuite în prezența unui element, păstrat izolat, din complexul, căruia-i aparține: «împrumut; înrudire; moștenire. — De fapt, în foarte multe din cazurile citate de învățatul profesor, e foarte greu a ne decide pentru ipoteza unei «coincidențe». P. 181, d. ex., d-l Ph. atribue lat. «tace, lingua, dabo panem» din Petroniu (LXIX, 3) sensul rom. «Îmbucătură mare să înghiți, și vorbă mare să nu zici» (varianțe, v. la Zanne, *Prov. Rom.*, III, 581); dar, mai întâiu, rostul cuvintelor latine e un apel la discreția limbii (ca în *Călin* al lui Eminescu: «Gură, tu! învață minte, nu mă spune nimăru!», în schimbul unei recompense în alimente, expresia fiind mai degrabă simetrică opusă a rom. «Laudă-mă, gură, că ți-oiu da friptură (plăcinte)», iar, pe de altă parte, paralela pop. rom. se regăsește, absolut identică, în turcește: *buiuq lokmâ ye, buiuq şai soilemê* și ngr.: *μεγάλη χαρριά φάγε, μεγάλο λόγο μη λές* [= *λέγης*] (Abbott, *Macedonian Folklore*, p. 145, n. 3), *νὰ μὴν πῶ μεγάλο λόγο, μη λές μεγάλο λόγο*, pe care B. Schmidt (*Der böse Blick u. ähnlicher Zauber im neugr. Volksglauben*, în «Neue Jahrb. f. d. kl. Altertum», XXXI, p. 581) îl apropie, cu drept cuvânt, de vgr. *μη μέγα λέγε* din Platon (*Phaedon*, p. 95 B), *μη μέγα λλαν λέγε* din Aristofan (*Ranae*, 835), iar Abbott îl pune în legătură cu motivul clasic al prevenirii contra «vorbilor mari», în corurile tragediei antice: «*μεγάλοι δὲ λόγοι μεγάλας πληγὰς...*» (Sofocle, *Antigona*, 1350 sqq.), etc.; în sfârșit, credem că, în legătură cu caracterul de parodie al scenei din Petroniu (vorbește Trimalchio!), nu trebuie pierdută din vedere nici formula liturgică *favere linguis*. — Că celebrul *σκιάς ὄναρ ἀνθρώπου*, «visul unei umbre e omul», din Pytia VIII a lui Pindar se găsește la Eminescu, e sigur; dar nu atâta în Satira I-a («Căci e *vis al neființii* universul cel himeric, cu care-l identifică eruditul filolog, p. 174), cât în versurile, nu mai puțin faimoase, din *Despărțire*:

«Când prin această lume să trecem ne e scris,

«Ca visul unei umbre și umbra unui vis».

În genere, când zona de apariție a lor nu exclude cu totul o legătură, «coincidențele» sunt totdeauna suspecte, «simptomatice»: nu degeaba însuș cuvântul e un decalc al gr. *σύμπτωμα!*

ziuă», «se luminează de ziuă», «se zărește de ziuă»¹⁾, «se trage geană de ziuă»²⁾ și alte locuțiuni mai mult sau mai puțin uzuale³⁾, chiar acele care, ca *a se crăpă de ziuă*, puteau da impresia că au un colorit propriu regiunii noastre⁴⁾, de fapt au îndepărtate paralele occidentale, cum arată, până la engl. *the day broke*, relevat de d-l Philippide⁵⁾, însăș traducerea germană: «der Tag brach an», dată de d-l Papahagi (*l. c.*)⁶⁾. Acelaș lucru, cu mr. *a alghi (dzua)*, «dämmern» (Papahagi, *ibid.*, p. 165), al cărui «balcanism» se evaporază prin simpla amintire a vfr. *albe*, fr. *aube*, it. *alba (del giorno)*, *albore (al primo albore*, «prima luce»), etc.: criteriul e tot ce poate fi mai natural și el își găsește simetricul desăvârșit în opusul *a amurgi* s. *murgi* (seara), care trebuie raportat, deci, la *murg* 'brun', în acord cu fr. *brune*, «crépuscule», it. *brunisce (il giorno)*, germ. *es graut (der Tag)*, etc., iar nu la *mulg*, cum făcea

¹⁾ Cf. și: *a zori de ziuă* (Frâncu-Candrea, *Moșii*, p. 120), care ar putea fi și o simplă confuzie — sau o fuziune — între *a se zări de ziuă* și *zori*.

²⁾ Metafora (cf. *genele ochilor*) e cu atât mai evidentă, cu cât comparația «ochiul zilei» s. «lumii» cu ochiul omenesc e din cele mai firești: în cutare cimilitură a porcului, capul animalului e simbolizat printr'un «apăsori (râțul) cu două *foflenduri*» (rev. «Ion Creangă», IV, 75) = *foflengheri, fofengheri, «luceferi»* (ngr. *φωσφόρος* 'lucifer' + *φεγγάρι* 'luna'), *luceflender, «luceafărul țigănesc»* (cf. Șăineanu, *Semasiologie*, p. 61 și *Dict. Acad.*, s. v.), sau mai bine amplificare prin suf. țigăn. *-enghero* (v. acelaș, *Ist. Filol. rom.*, p. 227 și *Dacoromania*, I, 261), iar ngr. *βασιλεύειν*, despre care vom vorbi mai departe, se aplică și la ochi. — Trebuie să adăugăm, însă, că *geană* (mr. *dzeand*) are, sporadic, și înțelesul de «colină» (cf. *Dict. Ac.*, s. v.; Candrea-Densusianu, *o. i. c.*, No. 726), iar *Dzeand-Aripidină* se cheamă, în basmele aromâne, un «deal-povârniș», socotit ca «locuința soarelui» (v. colecția P. Papahagi, p. 589; cf. p. 440: «Dumnidzăulu a Soarilui» se întoarce acolo «seara, amănat tru murdziș»).

³⁾ Așa: *a se omizi* = a se zări de ziuă, a se crăpă de ziuă, a ieși zorile (Pop-Reteganel, *Povești din popor*, p. 213), *a (se) mijă de ziuă*, «der Morgen, der Tag graut», dela *a mijă*, «sich halb-schliessen, blinzeln; kaum sichtbar hervorkommen» (Tiktin, s. v.). *A aumă* 'anbrechen, grauen' (Ghiță Pop, *Dict. român-german*, s. v.), etimologizat de Diculescu (*Dacia Romană în oglinda inscripțiilor și a limbii de azi*, p. 57), pare a fi, de fapt, același cuvânt: *aumă* va fi fost reconstruit din *aumex* (de la *aumezi*) priurtr'o falsă analogie cu *formă* din *formex*. Sau *a se slomă de ziuă* (Ciașanu, *Superst. pop. român*, p. 34), înregistrat — din Vlăhuță — și de Tiktin, care-l consideră ca o variantă a lui *slov(e)nă* și-l traduce: «mühsam hervordringen». — Pentru: «s'a început a face *zâmb* de ziuă = a început să se lumineze» (Vârcol, *Graul din Vâlcea*, p. 102), cf. *Amora zâmb'e'n ziuă*, cum și expresia: *a zâmbi a rade*.

⁴⁾ V. Papahagi, *Parallele Ausdrücke und Redensarten im Rumänischen, Albanesischen, Neugriechischen und Bulgarischen*, în «Anuarul» Weigand, XIV (1908), p. 150.

⁵⁾ Un specialist român la Lipsca, în «Viața Românească», an. V (1910), p. 182.

⁶⁾ Nu numai în mr. (*cripă dzua*), ci și în megleno-română, expresia apare întocmai *cripă dzuua* = s'a făcut de zori (*sic*), se luminează de zi (P. Papahagi, *Meglano-Români*, II, 35), împreună cu sinonimul *con si p'riedi* (*ibidem*).

Hasdeu (*Etym. Magn.*, col. 1114), cu toată *mulgătoarea* și misteriosul vgr. ἀμολγός (despre care, v. acum în special P. Wahrmann, ἐν νυκτὸς ἀμολγῶ, în «Glotta», XIII [1924], p. 98 sqq. 1).

2. De un deosebit interes e, însă, expresia sinonimă: *a se sîmcelă de ziuă*: «*sîmcelă (a se) = a se face ziuă, a se lumina dela vale*» (Boceanu, *Glosar de cuvinte din județul Mehedinți*, p. 20 2).

Legătura acestei expresii cu *sîmcea*, «*vârf ascuțit*» 3), e evidentă pentru oricine. Nu tot atât de limpede e, însă, resortul acestei legături.

Cu obișnuita-i ingeniositate, d-l I. A. Candrea 4) o explică prin aceea că «*soarele se arată în sîmceaua, în vârful munților*», invocând-o în favoarea interpretării formei *răsări* (*soarele răsare*) ca: «*a sări peste vârful munților*», — în acelaș cadru al mentalității unei populațiuni de munte 5).

Dacă, însă, e incontestabil, că *sîmceă* înseamnă, nu numai «*cuțitaș cu două tășuri, ce se întrebuițează la facerea fluelor*» (Boceanu, *l. c.*), ci și «*vârful, piscul munților*» 6), nu mai puțin incontestabile ni se par și următoarele considerații, care se opun explicației d-lui Candrea:

1) Pentru nota comună dintre zori și amurg, «*crepusculul*» de dimineată și cel de seară, personificate de popor în dioscurei *Zorilă* și *Murgilă*, reprezentând Luceafărul de dimineată și de seară (cf. Șăineanu, *Basmele române*, p. 30), e instructiv germ. *morgen*, a cărui legătură cu vsl. *mrucknati* 'finster werden' *mraku* 'Finsternis' (de unde și megl. *mrac*, *mirac* = amurg, consemnat de Papahagi, *Megleno-Români*, II, 35) se admite cu drept cuvânt, ca cea mai probabilă (v. Kluge, *Etym. Wb. d. deutschen Sprache*, s. v.); cf. și lat. *crepusculum* însuș, probabil din *creper(us)* 'dunkel, dämmerig' (Walde).

2) Alte exemple, v. la Tiktin, s. v. — Ciobanu-Plenița, *Cuvântări adânci*, p. 318, dă varianta *sâmceră* (contaminație cu *ceriu* sau *sângeră*?), iar Frâncu-Candrea, *Moșii*, p. 120: *sâncelă* («*sâncelează zorile*»).

3) Mai probabil din lat. **summicella* (Candrea) ca din lat. **senticella* (Cihac); cf. însă Pușcariu și Tiktin, unde v. și exemplele, adăugând următoarele variante arhaice și dialectale: «*sîncealele sabiilor*» (I. Bianu, *Catalogul mss. rom. din Biblioteca Acad. Române*, II, 452), *cimceă* = vârful dela fus (rev. «Ion Creangă», IV, p. 60).

4) V. *Buletinul Societății Filologice* din București, II (1906), p. 12; cf. și Candrea-Densusianu, *Diç. etim. al limbii române: Elementele latine*, s. v. *scăpătă* (No. 242).

5) O luminoasă argumentare în acest sens dă acum d-l Ovid Densusianu, în *Grai și Suflet*, II² (1926), p. 322. Cf. însă mai departe, sub II, 2.

6) De «*sîmceaoa munților*» = κορυφή τῶν ὄρεων ca și de «*sîmcealele pământului*» = ἄκρα τῆς γῆς, vorbește și Dosofteiu (după exemplele din «*Buciumul Român*», II, p. 447).

a) *A răsări* se zice și despre o plantă, o floare, și nu vedem de ce acelaș înțeles, de «a se ivi, a ieși la iveală, la suprafață», ar necesita o explicație specială în cazul soarelui ce apare la orizont ¹⁾; b) *El sol sale* zic, cum s'a relevat ²⁾, și Spaniolii, iar sensul rom. *răsare*, în esență, nu diferă de acela, de «a se ridică, urcă», al it. *risalire* dintr'o expresie de felul lui *il fatto risale a una epoca più antica* (cf. fr. *le fait remonte à une époque plus reculée*); — și în sfârșit, argument decisiv, c) O formațiune perfect asemănătoare se găsește în fr. *poindre* («le jour vient à poindre») față cu *point* sau *pointe du jour* («l'aube»), fr.-elvețian *pique* s. *piquette du jour*, etc. ³⁾. Căci e clar, că aici n'avem aface cu vreo aluzie la piscul munților, ci la lumina care s t r ă p u n g e, cu primele-i raze, cerul sau întunerecul nopții ⁴⁾.

3. Sinonimul *revărsatul zorilor* ⁵⁾ a fost explicat prin «asemănarea luminii ce apare ca o apă ce debordă» (Șăineanu, *Dict. univ.* s. v.) și o variantă arhaică cum e *vărsat de zori*, care se întâmpină încă dialectal, la Românii din Serbia ⁶⁾, pare

¹⁾ Acelaș paralelism semantic se constată și în megl. *ancreștire* (despre soare) și *creștere* (despre plante); v. mai jos, No. 7. — Mr. *arsărire, arăsărire*, obișnuit despre plante, nu se zice însă despre soare (cf. Pascu, *o. i. c.*, I, p. 152, No. 1355).

²⁾ V. d. e. Pușcariu, *Etym. Wb. d. rum. Spr.*, I, no. 1440.

³⁾ V. E. Tappolet, *La Synonymie patoise dans la Suisse romande*, Lausanne 1915 = *Synonymie patoise (sommeil, jour et nuit, lait et fromage)*, în «Bulletin du Glossaire», XIII (1914), p. 54. Cf. încă: it. *a punta d'alba*, cum și germ.-dial. *der Tag spitzt sich schon* (Grimm, *o. i. c.*, III, 221).

⁴⁾ De «*sâmccelele nopții*» («a ne apropiă la») vorbește, iarăș, Dosofteiu (*Molitvenic*, 109 a), redând prin acest termen aceeaș idee din originalul slavon, pe care aiurea (*ibid.*, 111 b) o redă prin: «a nopții *piștreală* (să trecem)», și — cu toată confuzia ce o face la început între acest *piștreală* = vsl. *prěstrelu* 'Schussweite, Stadium' (cf. *piștrele de săgeată*, la Tiktin, s. v.) și *împiștreală, piștruială, peștriș, piștruiu* — regretatul D. Pușchilă observă judicios, în studiul său asupra *Molitvenicului lui Dosoftei*, p. 84, că *piștreală*, corespunzând lui *sâmccl* (= *sâmcclă*), ar trebui să însemneze: «împunsătură» și că (p. 76) înțelesul acesta se potrivește cu acela de «initium, caput» al corespondentului *načatka* din original, pe care versiunea munteană din 1699 îl traduce prin «inceputurile». — Prin: «de-abiă zorile începusă a poliî *vârfurile orizonului*» se redă faimosul vers dela începutul cântecului al II-lea al *Odiseii*, într'o veche traducere românească (v. N. Cartoian, *Legendele Troadei în literatura veche românească*, p. 4).

⁵⁾ Cf. și, eliptic: «a se revărsă de ziuă», «în revărsatul zilei» (Frâncu-Candrea, *Moșii*, p. 120), cum și varianta: *răvărsat*.

⁶⁾ V. Giuglea-Vălsan, *Dela Românii din Serbia*, p. 399. — Din cele două pasagii din text (pp. 12 și 51), la care trimite glosariul pentru *a (se) vărsă*, numai cel de-al doilea aparține, strict vorbind, aici: «Când *soarele să vărsă*; în celalalt e, de fapt, numai o comparație între soarele ce răsare și strălucirea unor case ce *evarsă rază* pe pământ».

a confirmă definitiv această interpretare, dealtfel foarte firească (cf. și lat. *manare*).

Totuș, dacă ținem seamă că frații din Craina nu zic numai: «vărsat de zori», ci și: *a se vărsă soarele*, în loc de: «a răsări soarele» (*l. c.*), iar, pe de altă parte, sensul etimologic al rom. *a (se) revărsă* e acela de «a (se) întoarce», întocmai ca al vr. și mr. *torn(u)* și actualului dr. *întorn* față de *turnă* = *vărsă*, ni se pare că n'ar fi cu neputință, ca, în expresia noastră, să avem păstrat înțelesul lat. *reverso* = *revertor* 'retourner', prin aluzie, la lumina zorilor ce se varsă, se revarsă, inundând orizontul, ci la însuș soarele călător, care se «întoarce» dimineața ¹⁾.

4. De «*răsăritul soarelui*» însuș nu ne vom ocupa mai mult decât am făcut-o, incidental, mai sus, deoarece semantismul ni se pare destul de clar și exact expus, între alții, de Tiktin, în Dicționarul său (s. v. *răsări*) ²⁾.

Ținem să observăm, numai, că varianta *răsărita soarelui*, atestată la Varlaam, e tot atât de accesorie, ca și n. de plantă omonim (omis la Panțu, s. v. *Floarea-Soarelui*, unde și-ar fi avut locul), sau *lăsata-secului*, cu care se compară pentru formă; că, tot atât de sporadic, se întrebuițează și o altă variantă: *răsăriș*, simetrică cu *scăpățiș*³⁾, și că formațiunea *soare-răsare*, «*Sonnenaufgang, Ost*», paralelă cu *soare-apune*, «*Sonnenuntergang, West*», înregistrată de Tiktin s. v. *soare*, se găsește și în vechile noastre acte de hotărnicie ⁴⁾.

5. Pentru istro-română, găsim în textele dialectale publicate de Iosif Popovici ⁵⁾: «dămareța mănke nego (neg) *av (a) verit*

din cotrò soare răsare», «par'că soare-a răsărit» (cf. și: «*ploaie de raze*»).— Pentru vr. *vărsatul zorilor* și *se varsă zorile*, v. Tiktin, s. v.

¹⁾ «*Soles occidere et redire possunt*», zicea și Catull (V, 4).

²⁾ Dar etimologia (sl. *razu*, resp. *rdz + sári*), propusă de d-sa, evident că nu poate fi admisă, față de **resalire* = *resilire*, general romanic (cf. Pușcariu, *l. c.*).

³⁾ V. Pamfile, *Podoabele cerului*, p. 26.

⁴⁾ V. Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise*, IV², p. 15: «dela biserică în sus, spre *soare-răsare*» (act din 1693) și p. 33 sq.: «am mai pus altă piatră în zarea dialului despre *soare apune*...», o piatră despre *soare răsare*, etc. (actul din 1694). — Pentru reflexele balcanice ale lui *soare-apune*, v. mai jos. — De însemnat analogele: *soare-asfinte* (cf. și rev. «Ion Creangă», VI, 43), din care: *asfintea soarelui* (pe lângă *asfințitul s. asfințita*), și, foarte rar: *soare-scapătă* (v. Rădulescu-Codin, *Ingerul Românului*, p. 360).

⁵⁾ *Dialectele române din Istria*, II (texte și glosar), p. 35 sqq.

sorele färe) (= dimineața, înainte de ce a venit soarele afară, i. e. a ieșit, a răsărit) ¹⁾, cum și: *dămareața făcut-a zia*) (= s'a făcut ziua: *ibid.*, p. 87).

6. Expresiv e termenul mr. *apiriri*, *apiriri* = a se lumina, a se face ziuă, a se crăpă de ziuă, *apirită* = revărsatul zilei, în zori, când se crapă de zi (Dalametra, p. 19), *ăpiră*, v. unipers. «poudre (en parlant du jour)» Tache Papahagi, *Antologia aromânească*, p. 394), care se identifică evident cu lat. *aperire*, «ouvrir» ²⁾.

7. Un loc aparte se cuvine, în sfârșit, sinonimelor megleno-române: *an zorli* = în zori, *la darea zorli* = în zori de zi, *la batirea soarlui* = la răsăritul soarelui și, mai ales: *ancriscū soarli* = s'a luminat de ziuă, s'a făcut ziuă (P. Papahagi, *Megleno-Români*, II, p. 35), *la 'ncreștirea soarli* = la răsăritul soarelui, *ancrești soarli* = răsare soarele ³⁾, instructive pentru ideea de «creștere», pe care o exprimă atât de explicit și care ne va fi utilă și la explicarea expresiei contrarii: *scăpitarea soarli* = apusul soarelui (*ibid.*), existentă deopotrivă și 'n daco-română ⁴⁾.

II. APUSUL

Pentru «apusul soarelui», nomenclatura românească e mai bogată ca pentru răsăritul lui, propriu zis.

Avem, astfel, următorii termeni:

1. *A apune (soarele)*, expresie identică cu span. *el sol se pone*; cf. sp. *a sol puesto* «nach Sonnenuntergang»; apoi sp. *poniente*, prov. și fr.-v. *ponent*, corespunzând exact lui *apus* românesc: ideia de bază e, evident, aceea de «culcare» (cf. *mă*

¹⁾ Se zice și: *sorle iese fare* (Pușcariu, *Studii istro-române*, II, § 201), ca it. *uscir s. venir fuori*.

²⁾ Cf. și George Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*, I (Iași, 1925), p. 35, no. 90.

³⁾ V. I. A. Candrea, *Viața păstorească la Megleniți*, în: Ov. Densusianu, *Grai și Suflet*, I (1923), pp. 35—6. — Pentru *la darea steaūd* = la răsăritul luceafărului (*ibid.*, Papahagi, p. 36), cf. *a da mugurii*, iar pentru *batirea soarlui*, cf., cu toată nuanța de sens: dr. *a bate (soarele)*.

⁴⁾ M. Sadoveanu (*Țara de dincolo de negură*, pp. 47, 125) scrie: «lucind viu în soarele căzute», «soarele căzū în asfințite». — «Luci soarele în aur și purpură» (*ibidem*, p. 87) pledează pentru tesa lui Hesseling, de care vorbim mai jos.

pun în pat, mr. mi-apun) seara, prin contrast cu «scularea» (cf. *lever, levante*) de dimineață ¹⁾.

2. Nu mai puțin lămurită ni se pare evoluția semantică din sinonimul *a scăpătă (soarele)*, pe care Tiktin o consideră totuși ca «dunkel»: dela zenitul strălucirii sale («midi dela gloire» — «gloire du midi»), astrul zilei «scapătă», când coboară ²⁾ spre apus: el scade, decade (cf. *occidens!*) treptat, — în măsura în care «crește», la orizont, dimineața (cf. mai sus, I, 7), — până la totala dispariție. La fel se vorbește, doar, de un «boier scăpăt», adică decăzut din bunăstarea-i anterioară (**ex. capito*)! ³⁾

Perfect limpede apare, de altfel, dezvoltarea semantică și în concepția d-lui Ov. Densusianu, care, relevând analogia alb. *kaptim* «apusul soarelui» (față de *kapte* «partea din dos a unui munte») și a mr. *muntele Ascăpitat, in k'are soarle*, pe lângă paralelismul lui *răsări*, scrie (Grai și Suflet, II [1926], p. 323): «în munți soarele apunând se vede trecând peste «capul», vârful lor (comp. *capita montis* la Virgil; basc. *kapita* «vârful de munte»)».

3. Românii macedoneni, cari au pe *ascăpitari*, «a înghiți; a apune (soarele); a dispăre» (să se observe semnificațiile!) și *ascăpitat*, «înghițit, apus, dispărut; asfințitul soarelui», obișnuiesc și pe *chiriri*, «a pieri, a dispăre, a se eclipsa, a se rătăci», *chirită*, «pierdere, pierzare, apus», în expresii ca: «tu *chirita* a soarlei» = la apusul soarelui ⁴⁾.

¹⁾ Cf. Pușcariu, *o. c.*, no. 104 și Dicț. Acad., s. v., *apune*; Candrea-Densusianu, *o. c.*, no. 1462.

²⁾ De remarcat și sinon. *povârni*: «numai *povârniș(ă)* soarele după *amiadzădzi*» (însemnare pe un ms. din «Alexandrie» scris de dascălul Grigorie din Târnuca, în an. 1802, publicată în rev. «Ioan Neculce», V (1925), p. 276). Cf.: «deal-*povârniș*, locuința soarelui», glosând pe *Dzeand-Aripidind*, în P. Papahagi, *l. c.*, sub I, 1, n. 2.

³⁾ Cf. Pușcariu, *o. c.*, no. 273, unde se menționează și derivatele: *scăpăt* «Westen» și *scăpăciune* «Untergang, Verderben», pentru care v. însă și rev. «Ioan Neculce», I³ (1923, p. 115 (act din 1786): «(descendenții Vel-Logofătului Tăutul) au arătat că din vechiu stare neamului lor curge din Tăutul... și din întâmplările vremilor că zănd neamul lor la *scăpăciune*, au rămas înstreinaț din rânduiala neamurilor». — O legătură semantică cu *capăt* «sfârșit» sau *căpătăiu* «chevet» mi se pare mai puțin probabilă.

⁴⁾ V. pentru toate acestea: Dalametra, *Dicț. macedo-român*, pp. 30 și 53, și G. Pascu, *o. c.*, I, p. 56 (no. 299) și p. 104 (no. 836), adăugând, în ce privește *chirivi*, și toponimicul mr. *Chiară*, explicat de Capidan (*Daco-Romania*, I, 420) ca: «locu iu chiare soarle», «apus».

4. La Istro-Români, avem, după glosariul sus citat al d-lui I. Popovici (p. 118): *joidè sorele*, «soarele apune», a cărui variantă: *sorele av zaidit* (ibid.) reflectă în modul cel mai fidel originalul slav: *zaidè* dela *zaiti* 'δύειν, καταδύειν, occidere' (Miklosich, *Lex. palaeosl.-gr.-lat.*, s. v.), pe lângă: *sorle a zveidit* (la A. Glavina¹) și: *soarele cade* (Byhan, *Istrorum. Glossar*, în Weigand's *Jahresber.* VI, p. 235 = I. Maiorescu, *Itinerar în ISTRIA*², p. 96), întocmai ca latinește (*sol occidit*).

Cu excepția lui Cihac (II, 388, s. v. *sfetesc*), care credea că-l poate reduce la vsl. *světiti* 'lucere', și a d-lui Tiktin (s. v.), care, relevând dificultatea formală (am așteptă reflexivul: *a se sfînți*), declară că nu se simte reținut decât prin nesiguranța existenței de elemente vechi-germane în românește dela admiterea prototipului vg. *suintan* «schwinden»²), lexicografii români și străini, cari s'au ocupat de originea acestui cuvânt, sunt de acord că el nu poate fi decât o accepție specială a verbului *a sfînți*.

Pe ce se întemeiază, însă, această admitere?

Pe analogia sinonimelor alb. *dieti perendòn* și ngr. *ὁ ἥλιος βασιλεύει*, al căror înțeles propriu e: «soarele împărățește».

Miklosich (*Alb. Forschungen*, II, 32) pare a o fi semnalat cel dintâiu. Șăineanu (*Incercare de Semasiologie*, p. 36, no. 2) și, după el, Hasdeu (*Etym. Magn.*, s. v.) o invocă, cu drept cuvânt, împotriva soluției de «lucus a non lucendo», propuse de Cihac: «Legătura lui *asfînțesc* cu *sfânt* sau cu *sânt* e mai pe sus de orice îndoială serioasă», afirmă marele învățat, indicând ca resort al metaforei motivul de apoteosă a «sfântului soare» care moare, «abit ad sanctos». Abundând în acest sens³), putem aminti pe lat. *divus* = răposat, despre Impărații romani,

¹) Comunicat de d-l S. Pușcariu. — Cf. sl. *za-va-iti*, dar și vr. *zveazdă* (Tiktin, s. v.).

²) Preferabilă ar fi, în tot cazul, o bază latină, ca **ex-fingere*, propus ipotetic, ca și **ex-fungi*, de Giuglea, care plecă dela înțelesul de «a dispăria» ce-l are *a sfînți* la Săcele («a sfînțit cutare obiect», un cuțițaș, d. ex.), sau un lat. *absentire* (din *absens*) = **asâmți* + *sfânt*. — Pentru legătura de înțeles dintre *sfînți* și *dispărea*, observăm, totuș, că s'ar putea invoca și analogia lui *irosi*, dublet probabil al lui *ierosi* (cf. *afierosi*),

³) Cf. și Pamfile, *Cerul și podoabele lui*, p. 13 sqq.; I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, p. 484 sqq.

canonizați după moarte, ca și Craii sârbi de mai târziu ¹⁾, și adăugî, la analogia locuțiunii românești, citate de Hasdeu: «soarele e în *Scaun*, când apune», pasagiul dintr'un vechiu manuscris bănățean, excerptat de d-l G. T. Kirileanu, unde se spune că «stau *scaunele* [soarelui] în curmezișul cerului dela Găină până la steaoa dela Lariță» ²⁾.

La aceste paralele, d-l P. Papahagi (*l. c.*, p. 139) a mai alăturat și pe ung. *le áldozik a nap*, «die Sonne geht unter», litt.: «die Sonne opfert», «ninunt das heilige Abendmahl», din ung. *áld* 'immolare, offere, opfern; benedicere, segnen' (Gombocz-Melich, *s. v.*) ³⁾. Sfera e, evident, aceeași; totuș, principalul suport al interpretării rom. *asfințește* (*soarele*) în sensul pomenit rămâne paralelismul expresiilor alb. și ngr. suscite ⁴⁾.

E, deci, important, — și din acest punct de vedere —, să ne oprim mai de aproape la aceste două expresii paralele.

Împreună sau în parte, ele au făcut obiectul cercetărilor celor mai autorizați reprezentanți ai filologiei și folklorului sud-est-european modern. Incepând cu venerabilul Korais (*Ατακτα*, II, p. 79), peste Politis (*Ο ήλιος κατά τούς δημώδους μύθους*, Atena 1882, p. 8 sqq.) și Hatzidakis (*Φιλολογικαί έρευναι*, în «Anuarul Universității din Atena» pe 1911—2, p. 1 sqq., și în *Αθηνα*, XXIV, p. 325), până la D. C. Hesseling (*Le coucher du soleil en Grèce*, în «Neophilologus», V [1920], p. 159 sqq.), cari, toți, se ocupă de expresia ngr. și-i caută

¹⁾ V. C. Jireček, *Geschichte der Serben*, II, p. 7.

²⁾ Mss. Acad. Rom., No. 3806 (miscell., sec. XVIII), f. 49 v. — «Lariță» e, evident: *Rărița, Rărița*, «Orion».

³⁾ Un sens înrudit, dar mult mai limpede, are expresia ngr. *ó ήλιος πάει γιόμα* 'le soleil va sur le midi' (Legrand-Pernot, *Chrestomathie grecque-moderne*, p. 445), unde *γιόμα* = *γεύμα*, 'diner'; cf. expr. rom. *i s'a pus (suit) soarele drept inima* (= stomacul), «i s'a făcut foame», cum și credința populară românească, relevată la Pamfile (*o. c.*, p. 26), că, înainte de a răsări, «soarele mănâncă bine. și pe urmă se ivește».

⁴⁾ În legătură cu ngr. *ó ήλιος βασιλεύει* adăogăm:

În Cronograful românesc de la Sigmaringen, din care d. G. T. Kirileanu a binevoit a-mi comunica extrasele d-sale, găsim (f. 432/425): «trecu zioa și veni la săvrășit și *soarele să împărăți*», — dar expresia nu e decât un decalc după ngr. și, ca atare, o dovadă mai mult în sensul celor susținute de dd. D. Russo și N. Car-tojan, că traducerea s'a făcut din grecește.

explicația în mediul grecesc, s'au propus atâtea soluții pentru enigmaticul βασιλεύει ὁ ἥλιος!

Părerăa lui Korais găsește deslegarea în imnul religios «Ὁ κύριος ἐβασίλευσεν, ἐδῶκε τιαν ἐνεδύσατο», etc., cântat la vecernie și asociat, astfel, cu apusul soarelui, încât a putut provoca, în graiul popular, substituția lui βασιλεύει în loc de δύει. Ea a fost reluată, acum în urmă, de Hatzidakis, deși numai subsidiar, — și, dacă ne gândim la un fr. *angelus*, la un rom. *pe la toacă* sau *pe la o (a)chindie*¹⁾, *pe la vecernie*, la un polon *hejnat swita*, «das Morgengebet vom Turm der Krakauer Marienkirche», lit.: «der Hejnal (= ung. *hajnal* 'Morgenstern') bricht an»²⁾, ca determinări de timp în raport cu manifestări ale serviciului divin, n'am putea zice, — cum pretinde Jokl, — că ipoteza e lipsită de orice temeiu serios.

Propria părere a lui Hatzidakis, însă, e alta. Deoarece, în cutare localitate din Pont, expresia ὁ ἥλιος βασιλεύει înseamnă încă: ὁ ἥλιος μεσουραεῖ, învățatul grec admite că înțelesul, primordial și natural în acest caz (soarele la zenit «împărățește» în adevăr), a putut aluneca spre cel actual, sub influența aceluia început de cântec bisericesc de seară.

Comentând această explicație, Kretschmer (*Glotta*, V [1914], p. 289) opinează, că ar putea fi vorba mai curând de o deplasare în timp de felul germ. *Mittag* = *Nachmittag*, în graiul din Hessa, — fenomen explicabil, poate, prin apusul foarte timpuriu de iarnă, — sau de cel mai înalt grad de căldură a soarelui, care nu e la amiază, ci pe la orele 3 după prânz.

Dar Hatzidakis a mai aflat un argument: ngr. κραεῖ ὁ ἥλιος (v. Λεξικογραφικόν Ἀρχεῖον, XXVIII, p. 3). Nici acesta,

¹⁾ Cf. turc. *ikindî*, «le temps entre le midi et le coucher du soleil; la prière que la loi prescrit de faire vers la moitié de ce temps» (Zenker, 150). — Pentru posibilitatea unei origini cumane, v. Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, 381. — Ca sinonime, de relevat: *pe la ojină* s. *ujină* (sl.). «cina-mică, su-nimez (nămez, amiază)», *după prânz, pe la cină*, poate și *cimioară*, «oara cinei» (v. Drăganu, în *Dacoromania*, III, 693); deasemene, megl. *viație* (Papahagi, *Megleno-Rom.*, II, 131).

²⁾ V. A. Brückner, *Ungarn und Polen*, în «Ungarische Jahrbücher», IV (1924), p. 84; cf. Grimm, *Deutsche Mythologie*, II, p. 625 și III, p. 225. — La noi, *Hainal* ca n. de familie (Botoșani); cf. n. de fem. *Aurora*.

însă, nu înlătură, pentru el, necesitatea explicației lui Ko-raï; iar, pe de altă parte, Kretschmer (*l. c.*, XI [1920], p. 236), care, el însuși, vorbește în acest sens (*l. c.*, XII, p. 203) de lat. *regnare* (*ignis per alta cacumina regnat*: Vergilius), fr. *régner*, germ. *herrschen* (*es herrscht grosse Hitze*), observând totuși că acest sens figurat nu e atestat pentru *βασιλεύειν*, conchide că «das letzte Wort scheint noch immer nicht über die merkwürdige Wendung gesprochen».

Aiurea decât în paralelisme lingvistice caută deslegarea tainei Hesseling (*l. c.*): în maiestatea soarelui meridional, mai splendid ca oricând la apus, când «il est roi plus que jamais».

Teza pare, de fapt, cea mai naturală; și, dacă lui Kretschmer¹⁾ nu-i vine a crede că «prosaica limbă de toate zilele poate întrebuința o atât de patetic-poetică expresie», în schimb, L. Spitzer (*Wörter und Sachen*, IX [1924], p. 75, n. 1) e mai puțin sceptic și se alătură la părerea lui Hesseling, adăugând la pasagiul din Byron, citat de acesta, privitor la asfințitul grecesc, un expresiv pasagiu din Hebbel, unde e vorba de soarele, care, apunând, strălucește «doppelt hell», ca o făclie ce stă să se stingă. E locul să adăugăm, la rândul nostru, că V. Hugo înfățișează, în «Orientalele» sale²⁾, icoana unui apus de soare pe mare, într'o strofă, ce pare scrisă anume pentru a ilustra teza învățatului olandez:

L'astre-roi se couchait. Calme, à l'abri du vent,
La mer réfléchissait ce globe d'or vivant,
Ce monde, âme et flambeau du nôtre;
Et dans le ciel rougeâtre et dans les flots vermeils,
Comme deux rois amis, on voyait deux soleils
Venir au-devant l'un de l'autre.

Dar, îmbrățișând atât de călduros o interpretare care explică locuțiunea grecească «aus rein griechischen Mitteln», Spitzer ia poziție, în același timp, contra explicației, admise de Meyer-Lübke (*Zeitschrift für romanische Philologie*, XL, p.

¹⁾ *Glotta*, XII (1923), p. 203.

²⁾ *Le Feu du Ciel*, IV.

77), a lui Norbert Jokl. In «Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien», I (Heidelberg 1914), p. 298, sub titlul: *Eine albanesisch-neugriechische Wortparallele*, Jokl observă, mai întâiu, că deși în 1866 Camarda relevase faptul că paralelismul ngr.-alb. în chestie fusese rău conceput, întrucât alb. *perendón* înseamnă numai «a apune», iar nu și «a împărăți», echivalând, deci, cu gr. *πέραν + δύω*, ngr. *δύνω* (p. 298), iar nu cu *βασιλεύειν*. După ce constată, apoi, că explicația lui Politis (o. c.), după care acel *βασιλεύει* înseamnă: «[soarele] devine rege, mergând spre Palatul său regal (*βασιλεία δώματα*), așezat la Apus», se lovește de faptul, că *Regia Solis*, citată de el din Ovidiu, nu e la Apus, ci la Răsărit, iar, pe de altă parte, explicarea lui Korais (cf. și Grimm, *Deutsche Mythologie*⁴, p. 618, n. 1)¹⁾, respinsă de Politis, n'a fost măcar băgată în seamă de G. Meyer, care afirmă pur și simplu (*Etym. Wörterb. d. alb. Sprache*, s. v. *perendi*), că «*dieli perndon* ist = ngr. *ὁ ἥλιος βασιλεύει*», referindu-se pentru rest, la Politis²⁾, Jokl adoptă, în ce-l privește, punctul de vedere al lui Pedersen (*Bezzenberger's Beiträge*, XX, p. 229), care, «probabil cel dintâiu, bănuî traducerea expresiei gr. din albaneză, și nu contrariul» (p. 300). Decât, pe când Pedersen raportă pe alb. *perendón* la *perendi* 'Gott, Himmel, König', *perenduar* 'König', Jokl pune la baza termenului pe alb. *pranón* 'schreibe auf die Seite, lehne mich an, verscheide, neige mich, senke mich', pe care-l identifică, printr'o serie de subtilități fonetice: *prendón*, etc. (p. 301 sqq.), cu *perendón*, pentru a ajunge la încheierea, că «ngr. *ὁ ἥλιος βασιλεύει* ist Übersetzungslehnwort (Wortübersetzung) aus dem Albanesischen» (p. 305)³⁾.

¹⁾ Grimm s'a lăsat înșelat însă de exemplele din Fauriel: *ὁ ἥλιος ἐβασιλευε, ἐβασιλευε*, pentru a interpreta: «sie (die Sonne) hat geherrscht, herrscht nicht mehr am Himmel, ist untergegangen», — în sensul unui *vixit*.

²⁾ Cât pentru ipoteza lui Hatzidakis, (*βασιλεύει = μεσουρανεῖ*), Jokl o înlătură, într'un postscriptum (p. 307 sq.), pe motivul că, chiar dacă această accepțiune poetică ar fi «altes Sprachgut», schimbarea înțelesului rămâne nelămurită. — Că *βασιλεύειν* avea, de fapt, în *κοινή*, înțelesul de «vivre en roi, prospérer», a arătat, însă Hesseling (l. c.).

³⁾ Termenul «Übersetzungslehnwort» s. «Wortübersetzung» redă mai puțin adevărat ideea autorului decât *Bedeutungslehnwort*, obișnuit de alții (cf. E Steiner, *Das Bedeutungs-*

Impotriva acestei concluzii se ridică, tocmai, Spitzer (*l. c.*), însușindu-și «morală» lui Hesseling, care stabilește, în evoluția sensurilor expresiei ngr., o lentă nuanțare, iar nu un salt brusc, cum ar cere ipoteza unei influențe străine: «din mici alunecări în connexul vorbirii rezultă un sens evoluat, care abia apoi se răspândește în alt mediu».

Avantajul explicației lui Jokl rămâne, totuși, incontestabil, după credința noastră, în reapropierea celor două expresii, greacă și albaneză, pe care cercetătorii le izolau, dela un timp, fără dreptate. Căci e infinit mai probabil, că, între cele două locuțiuni paralele, există o intimă legătură genetică, decât că ele ar fi creațiuni spontanee, independente una de alta.

Totul e, însă, să se poată preciza natura acestei relațiuni: este expresia ngr. o copie a celei albaneze (Pedersen-Jokl), sau viceversa (în ipoteza lui Hesseling, ca și în ipoteza Hatzidakis, etc.)? Sunt ele, amândouă, reflexe ale aceluiaș original? Și care ar putea fi acesta? Iată întrebările, la care vom încerca să răspundem.

Asemănarea soarelui cu regele e, așa zicând, de domeniul obșteșc: «roi-soleil» și «soleil-roi» sunt termenii aceleiași ecuații. Nu e mai puțin adevărat, totuși, că sunt anumite regiuni, meridionale și orientale, în care cultul regelui și cultul soarelui se înfățișează asociate până la confundare, într'un caracteristic sincretism.

În textele dela Boghaz-kioi, regele hettit se cheamă, curent: «Soarele»¹⁾. Și nu e vorba, cumva, de criterii cosmografice,

lehmwort in Vergils Aeneis, Königsberg, 1921), sau *calque linguistique* (cf. în special: Kr. Sandfeld-Jensen, *Calques linguistiques*, în «Festschrift V. Thomsen», 1912, p. 166 sqq.). — Vendryes (*Le Langage*, p. 241) zice: «création de mots par imitation», sau, mai exact: «emprunts par traduction».

¹⁾ V. E. Forrer, *Die Griechen in den Boghazkői-Texten*, în: «Orientalische Litteraturzeitung» din Martie 1924, col. 115. — Pentru *Kuirvanas* «unabhängiger Herr» (*ibid.*, col. 117) = gr. * *κοιρβανος*, *κοιρβανος*, cf. și restul terminologiei arhaice gr. pentru «rege»: *ἀναξ*, *ὄρχαμος*, *τύραννος*, *πάμης*, despre care: J. Huber, *De lingua antiquissimarum Graeciae incolarum = Commentationes Aenipontanae*, IX (1921), cum și: *μέδων*, *βασιλεύς*, *αὐτοκράτωρ* (lat. *tenens* = *ὁ βασιλεύσας*, în «Divi Claudii Ἀποκολοκύντωσις per saturam», v. Bücheler, *Kleine Schriften*, I, 476), *καίσαρ* (din care și derivatul *καισαρεύειν*, analog cu *βασιλεύειν*; v. L. Hahn, *Rom und Romanismus*, p. 226, n. 6).

cum ar fi poate, cazul cu regele Iranului, «Domn al Soarelui, Răsăritului», în opoziție cu împăratul Bizanțului, «Domn al Lunii, Apusului», din Malalas ¹⁾. Nici numai de vreo aluzie la stăpânirea peste un teritoriu, în care, «soarele nu apune niciodată», sau chiar peste întreg pământul, pe care-l vede soarele: *ὅπως κυριεύητε πάσης χώρας, ἧς ὁ ἥλιος ἐφορᾷ* ²⁾. Nici măcar la Soare ca patron sau zeu tutelar al Imperiului roman, cum apare în legenda monetară oficială: *Sol Dominus Imperii Romani* ³⁾. E vorba, apriat, de asimilarea, de identificarea suveranului cu soarele din care descinde: «*βασιλέως καθάπερ ὁ ἥλιος, μέγας βασιλεὺς τῶν τε ἄνω καὶ τῶν κάτω χωρῶν...*» — «*ᾧ ὁ ἥλιος ἔδωκεν τὴν εἰκόνα, ζώσης τοῦ Διὸς, υἱοῦ τοῦ ἥλιου*»: așa vorbește de Faraon inscripția dela Rosetta (196 a. Chr.) ⁴⁾. Dela Soarele-părinte emană puterea-i absolută și veșnică: «*ἥλιος θεός, δεσποτὴς οὐρανοῦ, Ῥαμέστη βασιλεῖ δεδώρημαι τὸ κράτος καὶ κατὰ πάντων ἐξουσίαν*» — «*βασιλεὺς Ῥαμέστης ἥλιου παῖς αἰωνόβιος*», spun alte inscripții ⁵⁾. Comparația «heliastică» e, așa zicând, endemică în Egipt: capitolul despre *Alexandros Helios*, îndeosebi, din recenta monografie a lui Norden, în care se încearcă lămurirea eglogei messianice în lumina acestor concepții orientale de divinizare a odraslelor imperiale ⁶⁾, e plin de asemenea documente. Se relevă, în special, după Plutarc (*Antonius*, 36), că gemenii născuți din Antoniu și Cleopatra fură numiți: Alexandru și Cleopatra și supranumiți: «*τὸν μὲν ἥλιον, τὴν δὲ Σελήνην*». Formule ca: «Rè, când răsare la orizont», despre Faraon, sunt dese, și, într'un text din ca. 600 a. Chr., regele, încoronat în templu, apare înaintea poporului «ca soarele când răsare», etc., observă Norden, *l. c.* (după Erman). Cutare

¹⁾ *Chronographia*, XVIII, 135, ed. Bonn, p. 449: «*Κωάδης, βασιλεὺς βασιλευόντων, ἥλιον ἀνατολῆς, Φλαβίῳ Ἰουστινιανῷ, Καίσαρι, σελήνης δύσεως*». — Acelaș criteriu, în denumirea (străină) a *Ἰαρονίει*, «Impărăția de Răsărit».

²⁾ Scrisoare din 158—7 a. Chr. (cu aluzie la Ptolemaeus Philometor și fiii săi), în *Papyri Londinenses*, I, 23.

³⁾ V. L. Homo, *L'empire romain*, Paris, 1925, p. 313.

⁴⁾ V. Dittenberger, *Orientalis gr. inscr.*, 90.

⁵⁾ Vezi-le la Ammianus, XVII, 4, 22; 18, ec.; cf. P. Wendland, *Die hellenistisch-römische Kultur*, p. 76.

⁶⁾ Ed. Norden, *Die Geburt des Kindes*, Leipzig, 1924, p. 137 sqq.

Faraon ambițios, spune G. Jéquier ¹⁾, simțindu-se incomodat de preoții lui Amon, zeul tatălui său, Amenophis III, îl înlocuește pur și simplu prin *Aten*, «le disque solaire ou plutôt le dieu tout-puissant qui se manifeste par l'intermediaire du soleil», schimbându-și numele în acela de *Khunaten*, «la splendeur du disque solaire», și numindu-și Capitala: *Kut-aten*, «l'horizon du disque». Ideia Faraonului, oricât de îndrăzneată, aveà, însă, — remarcă egiptologul francez, — rădăcinile ei în cultul unuia din cei mai vechi zei ai Egiptului, *Rè* din Heliopolis, «le Soleil»²⁾. Ca «fiu al lui *Rè*», Faraonul, al cărui palat se chiamă «orizont», «răsare», când iese din el, iar, când închide ochii, «apune», precizează Hunger-Lamer ³⁾.

Mai e de mirare, după toate acestea, că și la Greci și Romani ⁴⁾, Impăratul (*ὁ βασιλεύς*, *imperator*) puteà fi salutat, în persoana unui Nero ⁵⁾, ca «noul Soare ce strălucește Elinilor» (*νέος ἥλιος ἐπιλάμπρας τοῖς Ἑλλησιν*), iar, la Bizanț ⁶⁾, împăratul Ioan V Paleologul († 1391) puteà fi invocat ca «soare al Eladei» (*ὁ τῆς Ἑλλάδος ἥλιε βασιλεὺς*⁷⁾?

Asemuirea regelui cu soarele constituie, fără îndoială, o tră-sătură fundamentală a mentalității orientale ⁸⁾.

¹⁾ *Histoire de la civilisation égyptienne*, Paris 1923, p. 234 sqq.

²⁾ *Vodă Soare* și *Soarele Moldovei* apar și la noi, ca epitete populare ale lui Ștefan-cel-mare (v. Simion T. Kirileanu, *Ștefan cel Mare și Sfânt, Istorisiri și cântece populare*, ed. III, p. 149).

³⁾ *Altorientalische Kultur im Bilde*, p. 8.

⁴⁾ Despre cultul imperial în antichitate, v. îndeosebi admirabilul studiu al lui Kornemann, în *Klio*, I, 104.

⁵⁾ V. Holleaux, *Néron*, p. 513 sq. (e vorba de decretul omagial, urmând după discursul Cesarului).

⁶⁾ Pentru relațiile Bizanțului cu anticitatea sub acest raport, v. L. Bréhier, *L'origine des titres impériaux à Byzance*, în «Byzantinische Zeitschrift», XV (1906), p. 161; cf. și Psichari, *Études de la Philologie néo-grecque*, Paris 1892, Prefață, p. XLV sq.

⁷⁾ Intr'un ms. parizian al lui Ioannes Argyropulos, semnalat (după Sathas, *Documents relatifs à l'hist. de la Grèce au moyen âge*, I, p. XI sq.) de J. Jüthner, *Hellenen und Barbaren*, Leipzig 1923, p. 154.

⁸⁾ În romanul lui Alexandru, ea e un loc comun: «Eu sunt soarele Perșilor», se recomandă Dariu (*Alexandria*, ed. Brașov 1915, p. 63), «și luminez întocmai ca soarele pe lume», se laudă același (*ibid.*, p. 45): *καὶ συναπατέλλων τῷ ἡλίῳ* (*Pseudo-Callisthenes*, ed. Meusel, p. 732); iar, într'o variantă a Alexandriei grecești, haina lui Alexandru însuș e înfățișată ca «de colorarea soarelui ce răsare»: *ἡλίου ἀνατέλλοντος* (v. Millet, în *Recueil Kondakov*, Prague 1926, p. 280).

Dar, atunci, par'că, drumul firesc al expresiei, care o reflectă, ar fi mai curând dela Sud la Nord, adică din Grecia spre Albania, decât invers.

Dificultățile însă încep numaidecât. Cea dintâiu e neexistența expresiei în greaca antică. Dar ea nu e singura.

În adevăr, că, în mediul grec, ecuația *soare* = *rege* are o posibilitatea să se desvolte, — aceasta o acordă toată lumea. De ce, însă, tocmai *soarele care apune* să se bucure de acest privilegiu?

Vorbind de expresia *βασιλευμα τοῦ ἡλίου*, G. Deschamps scrie: «Il est impossible de traduire cette expression, qui évoque l'idée d'une pourpre royale et d'un déclin triomphant, et qui a dû éclore sous le ciel d'Orient à l'heure où le soleil descend lentement, comme un vaste incendie, derrière le rempart violet des sommets lointains»¹⁾.

E punctul de vedere al lui Hesseling, — pentru noi, cu o sugestie în plus: ceva ca o aluzie la declinul glorioșilor *βασιλεῖς* bizantini, «apunând» în vârtejul vijeliei otomane?

Grecia nouă — *τουρκοκρατουμένη Ἑλλάς* — a avut, în adevăr, sub ochi acest melancolic spectacol al apusului gloriei sale și asemănarea soarelui care «scapătă» și dispare, ca strălucirii *βασιλεῖς* de odinioară, cu aceștia ar fi putut forma baza expresiei *ὁ ἥλιος βασιλεύει* (soarele face ca *βασιλεῖς*: dispare!).

Dar un amănunt de cronologie vine să întunece această perspectivă: Hesseling arată, că *βασιλεύει*, despre soarele ce apune, se află atestat încă din 1365 p. Chr.²⁾.

Atunci? Un recent studiu al d-lui Tache Papahagi³⁾ ne-a făcut să întrevădem, un moment, o nouă posibilitate de explicare.

¹⁾ *La Grèce d'aujourd'hui*¹², Paris 1910, p. 44.

²⁾ Trebuie să adăugim, însă, că, în cunoscutul dialog ruso-bizantin din sec. a XV-lea, se zice: *ὁ ἥλιος ἔδουσε* (nu: *ἐβασιλευσεν!*), și că, în ngr., ideea de «apunere a soarelui» se exprimă deasemenea prin *ἀνάγνωμα* (*ἔγνω οὗ ὁ ἥλιος*, propr.: «die Sonne hat sich gewendet»; cf. B. Schmidt, *Griech. Märchen, Sagen und Volkslieder*, p. 261, după Korais, *o. c.*, II, p. 101), [*ἡ]λύγεσμα* «coucher du soleil» (Legrand-Pernot, *o. c.*, p. 459) sau *τοσάσιμα τοῦ ἡλίου* (*ibid.*, p. 480).

³⁾ *O problemă de romanitate sud-ilirică*, în vol. I-ii (1923) din «Grai și Suflete», p. 72 sqq.

Autorul constată, anume, că toponimicul *Impiratoarea* din ținutul orașelului aromân Aminciu (Mețova), dat de alții ca: *Imperatoarea*, sună de fapt, în graiul localnicilor: *Mpiritoare* sau *n Piritoare*; apoi continuă, textual: «Două ar fi formele ce ar putea stă la baza acestor forme înrudite ca fonetism. Pentru prima ar fi *imperatorem* (sic ¹) — și în cazul acesta pe de o parte forma ar cadră perfect în cadrul etnic-geografic al evenimentelor istorice cu cele spuse mai sus ²), iar pe de altă parte am putea considera forma *Mpiritoare* ca rezultată prin armonie sau asimilație vocalică din *Impiritoare*, sub influența vb. *perire* > *k'irire*, mai ales că în decursul secolelor noțiunea și forma de *împărat* au dispărut din graiu —; pentru a doua formă ar fi un derivat adiectival din vb. *perire*, și atunci consecvent cu cele spuse mai sus că toponimia e uneori mai conservatoare în evoluția fonetică, vb. *perire*, care în aromână a dat *k'irire*, a putut rămâne cristalizat în derivatul său cu labiala nepalatalizată: *Mpiritoare* = dr. *peritoare*» (p. 93 sq.).

Chiriri înseamnă însă în mr., — cum am văzut mai sus (II, 3), — și «a apune», iar, pe de altă parte, la un derivat de felul lui **mpiritor*, confuzia cu (*i*)*mperator(em)* apare ca destul de plauzibilă.

Dar tocmai acesta e cazul alb. *perendón* (*dieta*) și ngr. *βασιλεύει* (*ὁ ἥλιος*), care cumulează sensul de «împărățire» cu acela de «apunere».

În aceste condiții, n'ar fi, deci, exclus, ca, de fapt, cele două expresii să-și aibă izvorul comun într'o astfel de formă arhaică de «romanitate sud-ilirică», — întocmai precum sinonimele ngr. *σουροπιώνει* și alb. *serposet* reprezintă deopotrivă după părerea unanimă a învățaților (v. G. Meyer, *Neugr. Stud.* II, 78, s. v., și *Et. Wb. d. alb. Spr.*, p. 381, s. v.), pe *soare-apune* al ciobanilor noștri.

¹) În notă: «*Beratoria* aus *Imperatoria* entstanden» (G. Weigand, *Die Aromunen*, I, 148).

²) În legătură cu topon. *Câmpul* și *Calea al Késari* (p. 89 sq.).

Explicația aceasta e, însă, evident, în funcțiune de combinația fonetică pe care se sprijină — și nu voim să ne ascundem sentimentul, că, până acum, în ce privește rostul celor două paralele în discuție, exceptând vechea ipoteză koraisiană (care e departe de a fi atât de nevrednică de luare în seamă, cum s'a pretins), singurele soluții în adevăr acceptabile rămân: aceea a lui Hesseling (măcar că unilaterală) și acea a lui Jokl (deși cam artificială); iar, dintre acestea, aceea, în care rom. *asfinți* își află locul și, până la un punct, lămurirea, constituind el însuși un temeinic suport pentru ea, ni se pare a fi cea dintâiu ¹⁾.

V. BOGREA

Articolul de față, trimis de mult de regretatul nostru coleg în toamna anului 1926, n'a mai putut fi revăzut și corectat de dânsul. Un gând de înduioșare deșteaptă în noi aceste pagini care n'au mai căzut sub ochii lui.

Stăpânind, ca puțini la noi, întreaga cultură antică greco-latină, urmărind cu pasiune aspectele filologice și literare ale culturilor romanice și în deosebi viața sufletească a poporului nostru, Vasile Bogrea a fost una din cele mai alese personalități ale științei noastre. Lupta lui eroică de a-și afirma conștiința științifică în cele mai tragice împrejurări de sănătate aruncă peste întreaga lui activitate o lumină de adâncă simpatie, care însoțește întotdeauna jertfa marilor idealști. Tragicul sfârșitului prematur al lui V. Bogrea va fi înțeles de toți cei ce pot măsura durerea creatorului, care-și vede curmată munca, înainte de a fi dat opera cea mare a vieții: măsura excepționalelor puteri sufletești sădite în el.

¹⁾ Despre crepusculul de seară (cf. și: *se lasă umbra, se face seara, se înserează se întunecă, se 'ngână ziua cu noaptea, etc.*), ca epilog al eternei drame solare, a fost vorba la început (sub I, 1) în paralelism semantic cu prologul ei, care e crepusculul de dimineață, aurora (n-rele 1—2 și 6 referindu-se, de fapt, la acest preludiv al apariției «roului zilei»).

« TABU » IN LIMBĂ

NUME INTERZISE

«Când vorbești de lup, lupul e la ușă» e un proverb pe care-l întâlnim, fără nici o excepție, la toate popoarele din Europa ¹⁾.

Această unanimitate e datorită credinței răspândite pretutindeni că simpla evocare a numelui unui animal răufăcător, de rău augur, care-ți inspiră groază sau scârbă, e de ajuns ca să-l faci să apară imediat: «Il est imprudent de donner son nom véritable à un animal dangereux ou malfaisant; il pourrait entendre, même de loin, et accourir comme étant appelé ²⁾. «Prononcer le nom du loup, c'est l'évoquer: il va vous apparaître ou bien il viendra bientôt manger vos animaux» ³⁾. Tot astfel, în credințele noastre: «Niciodată să nu vorbești seara de lupi, nici să le zici măcar numele, că vin și-ți mănâncă din vite» ⁴⁾. Teama de a vedeă apărând lupul, vulpea, ursul, nevăstuica, iepurele, șoarecele, șarpele, broasca, etc., când se pomenește numele lor, a determinat pe cei superstițioși din popor, atât în Europa, cât și aiurea, să evite, pe cât posibil, rostirea numelui lor. Și atunci când nevoia-i silește să vorbească de unul din aceste animale, îl designează cu câte o numire figurată, metaforică, mai adesea eufemistică, cu gândul să-l îmbuneze, să-i capteze bunăvoința.

¹⁾ Reinsberg-Düringsfeld, *Sprichwörter der germanischen u. romanischen Sprachen* II, 392-394.

²⁾ P. Sébillot, *Le Folk-Lore*, Paris, 1913, p. 160.

³⁾ E. Rolland, *Faune populaire de la France*, VIII, 76.

⁴⁾ Revista *Ion Creangă*, III, 44.

Astfel, l u p u l e numit în Bretania *ki-nos* ¹⁾, adică «câine de noapte», iar la Huțulii din Bucovina, *malej* «mititelul» ²⁾. Sașii din Ardeal nu-l pomenesc decât cu numirile de *Buschkantor*, *die Nachtigall die Füllen frisst*, *der Buschhund*, *der grosse Buschräuber*, *der garstige, böszahnige Kerl*, *der mit den funkelnden Augen*, *der Fuchs sein Herr Bruder*, *der im grauen Kotzen*, etc. ³⁾. În Silesia, când se vorbește de lup, trebuie denumit *Gewürm* «târitoare», *Ungeziefer* «gânganie» sau *Unflat* «spurcăciune» ⁴⁾, întocmai după cum, la noi, nu e pomenit decât cu numirile de *gadină*, *gavăt*, etc.

V u l p e a e designată, pe alocuri, în Franța, cu numirile de *manjo-galinos* ⁵⁾ «mănâncă-găini», *mon cousin* ⁶⁾, sau *Bastien*: «Quand on va à la chasse au renard, il ne faut pas prononcer le mot «renard», on serait sûr de ne pas trouver cet animal. Quand on veut parler de lui, on l'appelle *Bastien*» ⁷⁾. Sașii din Ardeal pomenesc de vulpe numai cu termenii de: *der im gelben Mantel*, *der Buschpfarrer*, *der mit der Kehrrute*, *der mit dem Ofenwisch*, *der durchgrübelte schlimme Kerl*, *der Zaunumschleicher*, *der Schollentreter* ⁸⁾.

U r s u l, moș *Martin* al nostru, e numit de popoarele dela nord, de Laponi, de Finlandezi, de Samoiezi, de Suedezi, etc. cu porecla de *bunicul* sau *unchiașul* și tot astfel îl numiau Cumanii și vechii Unguri. Deși slavica *medvědi* «urs», propriu «mâncătorul de miere» e un termen figurat, care a înlocuit, pentru motivele arătate, termenul indo-european, unele popoare slave îl evită și pe acesta, întrebuițând de preferință alte numiri metaforice. Așa de pildă, Huțulii din Bucovina îl numesc *wujko* «unchiul» sau *welykij* ⁹⁾ «ăl mare», etc. Sașii din Ardeal

¹⁾ P. Sébillot, *Le Folk-lore de France*, III, 21.

²⁾ R. Fr. Kaindl, *Die Huzulen*, p. 103.

³⁾ Josef Haltrich, *Zur Volkskunde der siebenbürger Sachsen*, Wien, 1855, p. 7-8.

⁴⁾ P. Drechsler, *Sitte, Brauch und Volksglaube in Schlesien*, I, 17.

⁵⁾ *Revue des langues romanes*, 1884, p. 69.

⁶⁾ *Revue des traditions populaires*, XX, 55.

⁷⁾ E. Rolland, *op. cit.*, VIII, 113.

⁸⁾ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 8.

⁹⁾ R. Fr. Kaindl, *op. cit.*, p. 103.

îl poreclesc *Buschherrgott, Buschkönig, Buschbassist, der in braunen Kotzen, der im grauen Mantel, der alte kluge Mann*¹⁾, etc.

Nevăstui ca, ale cărei isprăvi printre pasări sunt tot așa de pustiitoare ca și ale vulpii sau ale uliului și care, după credința poporului, mușcă vitele de se umflă și mor, a fost totdeauna un animal temut de cei dela țară. Acestei împrejurări i se datorește faptul că, alături de *mustela*, numele latin al nevăstuicii, păstrat numai în câteva regiuni ale domeniului romanic, poporul întrebuintează pretutindeni, pentru a o designa, câte o altă numire metaforică²⁾. Francezii o numesc *belette* «frumușica», Italienii îi zic *donnola* și Portugezii *doninha* «cuconița», Spaniolii *comadreja* «nașica, cumetrița», Români *nevăstuică* «nevestică», întocmai ca Bulgarii (*nevěstulka*) și Sârbii (*nevestica*).

Le purele, a cărui întâlnire e socotită de rău augur, la mai toate popoarele, și al cărui nume, rostit de cineva, se crede că e de piază rea³⁾, e designat din această pricină cu numirea de *bî* «cenușiu», *pelaud, pelud* «părosul», *pé-nudo* «picior gol» sau *pé-descaus* «desculțul»⁴⁾, în multe regiuni ale Franței. Sașii din Ardeal îl pomenesc cu denumirile de: *der mit den Kurzschwanz, der dumme Junge, der Lehrjunge*⁵⁾.

Șoarecele, care face atâtea stricăciuni, e lovit de aceeași interdicțiune, în ce privește numele lui. «Dans le Gard, pendant la saison des vers-à-soie, au lieu d'appeler les rats *lous rats*, on ne doit les désigner que sous cette dénomination: *aquelos bestios*, ces bêtes»⁶⁾. «Man darf... die Mäuse nicht mit ihrem

¹⁾ Josef Haltrich, *op. cit.*, p. 7.

²⁾ «Partout on évite de prononcer le nom de la belette ou bien, on substitue, à son vrai nom, un nom aimable, caressant... Erasme dit quelque part que, de son temps, on pensait que la chasse serait mauvaise si l'on prononçait le mot «belette». E. Rolland, *op. cit.*, VII, 124. «Man darf das Wiesel nicht beim Namen nennen, sonst verfolgt se den Menschen und bläst ihn an; man muss vielmehr zu ihm sagen: *schöns Dingel, behüts Gott*». Dr. Adolf Wuttke, *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*, Berlin, 1900, p. 126.

³⁾ «Les pêcheurs d'Yport évitent de parler de lapin avant d'aller à la pêche et ils ne mangent pas de cet animal, persuadés que sa chair leur donnerait la guigne». P. Sébillot, *Le Folk-lore de France*, III, 21.

⁴⁾ E. Rolland, *op. cit.*, VII, 175, 176.

⁵⁾ Josef Haltrich, *op. cit.* p. 8.

⁶⁾ P. Sébillot, *Le Folk-lore de France*, I, c.

Namen nennen, sondern *Bönlöper* (Bodenläufer) oder *Dinger* sagen»¹⁾).

Șarpele, a cărui mușcătură e atât de primejdioasă oamenilor și vitelor, nu trebuie pomenit cu numele lui, mai ales în anumite zile. «Să nu zici șerpe în luna lui Martie, căci toată vara îți iese în cale»²⁾. «La Alexii, când pomenește cineva de șarpe, îl mușcă vara»³⁾. «În ziua de Alexi Boji, nu se zice șerpe, că vezi mulți șerpi, ci se zice *pește*»⁴⁾. Cuprinși de aceeași teamă, Huțulii din Bucovina, designează șarpele cu numirea de *dowha* (*douha*)⁵⁾ «lunga» și tot astfel țărani din Franța, vorbind de năpârcă: «Les paysans superstitieux n'osent pas appeler la couleuvre par son nom, c'est pour cela qu'ils l'appellent *longo*»⁶⁾).

Broasca, socotită la noi ca o unealtă a vrăjitoarelor și a cărei aparițiune fără veste într-o casă e considerată ca aducătoare de vrajbă, de farmece sau de boale, trebuie îmbunată, din această pricină, cu epitete măgulitoare. «Broaștei să nu-i zici «broască» niciodată, să-i zici *cal*, căci ea îți zice: «să fii tu tare ca calul»⁷⁾. «De broască când vorbești noaptea, să nu-i spui «broască», dar *cal de apă*, că e omul tare ca calul»⁸⁾. La Alexii... nu se numesc broaștele pe nume, adică «broaște» ci le zic *iepe*»⁹⁾. Unde e copil mic, noaptea să nu pomenești cuvântul «broască», dar să zici *de cele patru picioare*, ori altfel, căci copilul noaptea nu poate dormi, tresare prin somn. Dar dacă ai apucat a zice «broască», atunci să spui îndată: «usturoiu copilului sub limbă»... că nu-i nimic»¹⁰⁾. Broaștei nu i se cade

¹⁾ Dr. Adolf Wuttke, *op. cit.*, p. 125.

²⁾ A. Gorovei, *Credinți și superstiții ale poporului român*, București, 1915, No. 3693.

³⁾ *Șezătoarea*, an. III, 50.

⁴⁾ *Ibid.*, a. II, 197. Comp. și S. Fl. Marian, *Sărbătorile la Români*, II, 199: «(La Alexii)... șopârlilor, șerpilor, nu li se zice pe nume, ci li se zice *gângâni*, că, dacă nu zic așa, mușcă șerpii vitele».

⁵⁾ R. Fr. Kindal, *op. cit.*, p. 103; Zelechowski, *Ruthenisch-deutsches Wörterbuch*, I, 190.

⁶⁾ E. Rolland, *op. cit.*, III, 37.

⁷⁾ El. Niculița-Voronca, *Datinele și credințele poporului român*, Cernăuți, 1903, p. 984.

⁸⁾ *Id.*, *ibid.*

⁹⁾ S. Fl. Marian, *op. cit.*, II, 199.

¹⁰⁾ El. Niculița-Voronca, *op. cit.*, p. 985. — Aceeași credință o găsim la Sârbi: Lângă un copil mic, nu e bine să pomenești de broască. Aceluia care, din greșală,

să-i zici «broască», dar *cucoană*. Când le auzi întâiu cântând, zici: *Cucoanele cântă*» și ea îți zice: «Să fii frumoasă ca o cucoană»¹⁾. «În ziua de Sf. Alexie, poporenii din Cireș-Opaiț nu pomenesc numele găngăniilor (d. e. broaște), ci la cele masculine le zic *domni*, și la cele feminine, *doamne* (cucoane)»²⁾.

Mai sunt, la diferite popoare, și alte nume de animale care nu trebuiesc rostite. Astfel: «En Imerina, il ne faut pas prononcer le nom du crocodile dans le voisinage d'une rivière. À bord, les pêcheurs d'Écosse ne devaient pas parler de cochon, de chien, de saumon; ceux de Malaisie ne donnent pas leurs noms aux oiseaux ou aux bêtes, mais le nom générique d'*animal*, auquel ils ajoutent une onomatopée d'après son cri ou son grognement habituel»³⁾.

Dar nu numai numele unora din animale e lovit de «tabù», ci și acelea ale ființelor existente în imaginația poporului, a căror răutate ce le caracterizează s'ar putea deslănțui în mod cumplit asupra aceluia care le-ar pomeni adevăratul nume. Așa se explică nenumăratele denumiri cu care-i poreclit dracul sau diavolul: *Necuratul, Pârdalnicul, Incornoratul, Intunecatul, Spurcatul, Tartorul, Naiba, Nefărtatul, Uciganul, Ucigă-l-crucea, Ucigă-l-întunerecul, Ucigă-l-tămăia, Ucigă-l-toaca, Ucigă-l-vederea, Cruce-de-aur-în-casă, Ducă-se-pe-pustiu, Mâie-pe-unde-a-'nserat, Cel-din-baltă, Aghiută, Chitiuță, Cel-cu-chitia, Michiduță, Mititelul, Neagă-rea, Han-Tătar, Codea, Cornea, Corneciu, Nodea*, etc. etc. La Aromâni: *Ațel-c'un-cior, Aclo-s'lă-hibă, Si-l-creapă numa*, etc.

Determinate de aceeași teamă sunt denumirile acelor ființe din mitologia poporului care pricinuesc ologeala și pe a căror răutate caută s'o îmbuneze prin epitetele cele mai măgulitoare. E vorba de «Ielele» sau «Dânsele» numite și *Frumoasele*,

a rostit numele ei, i se zice: «mușcă-ți urechile». Karadzici, *Lexicon Serbico germanico-latinum*, p. 159.

¹⁾ Id., *ibid.*, p. 971.

²⁾ S. Fl. Marian, *op. cit.*, II, 198.

³⁾ P. Sébillot, *Le Folk-lore*, p. 160.

*Frumușelele, Ale-frumoase, Ale-sfinte, Fetele câmpului, Mi-
lostivele, Măiestrele, Șoimanele, Vitezele, etc.*

Teama de a fi năpădit de boale, face ca și numele unora din acestea să fie lovite de «tabù». «În Mihalcea, se zice la friguri *lelița*: nu-i spun pe nume, căci se tem să nu-i scuture»¹⁾. Rutenii le numesc *tjitka* «mătușica» sau *pohanka* «păgâna»²⁾. În acelaș fel se explică și numele diverselor abcese sau erupțiuni pe corp, ca *abubă* (= acea bubă pe care ne e teamă s'o pomenim), *bube dulci, blândă*, etc. Deasemenea și termenul *de-dânsele* pentru «ologeală» precum și expresiunile *aboala, anevoia* sau *nevoia, alte-alea, ducă-se-pe-pustiu* pentru «epilepsie» sau «boala copiilor»³⁾.

Precum se vede, sunt destul de numeroase cuvintele lovite de interdicție și cine știe dacă, supunând unei cercetări amănunțite întreg vocabularul limbii române, n'am găsi încă alți mulți termeni căzuți în desuetudine sau cu totul dispăruți din graiu, din pricina fricii pe care o aveă poporul de a-i rosti în anumite împrejurări.

E un fapt incontestabil că latinul *sinister* a fost înlocuit, într'o parte a domeniului romanic, prin câte o expresiune împrumutată din altă limbă sau printr'un termen metaforic⁴⁾, numai din pricina superstițiunii înrădăcinate pretutindeni că tot ce se face cu mâna stângă sau se întâmplă la stânga e de rău augur.

Cine știe dacă latinul *vacuus* nu s'a pierdut în limba română — unde a fost înlocuit cu slavicul *gol*, cu toate că, pentru noțiunea opusă, s'a păstrat cuvântul de origine latină, *plin* — din pricina credinței legate de mâna goală, de eșirea în cale cu vasul gol, etc. Nu s'ar putea oare interpreta în felul acesta și lipsa în limba română, a unor termeni de origine latină pentru *boală*

¹⁾ El. Niculița-Voronca, *op. cit.*, p. 755.

²⁾ Dr. O. v. Hovorka und Dr. A. Kronfeld, *Vergleichende Volksmedizin*, II, 338.

³⁾ Comp. numirile pentru epilepsie: la Ruteni *nužda* «nevoia», la Sârbi, *velika bolest* «boala mare», la Albanezi, *ajó e tokes* «dânsa a pământului», etc.

⁴⁾ Rom. mâna *stângă* și ital. *mano stanca* «mâna obosită», fr. *main gauche* «mâna strivită», etc.

bolnav, având în vedere că noțiunile contrare — *sănătate*, *sănătos* — sunt exprimate prin cuvinte moștenite din latinește?

Dacă despre cuvintele acestea nu putem afirma nimic precis, despre unul însă avem siguranța deplină că s'a pierdut în toate limbile romanice ca termen «tabù». E vorba de lat. *ignis* «foc». Filologii au constatat numai că acest cuvânt latin s'a pierdut fără a lăsa nici o urmă, în limbile romanice, fiind înlocuit pretutindeni prin termenul *focus* «vatră», fără însă ca aceștia să fi căutat să-și explice cauzele care au contribuit la disparițiunea lui *ignis*.

Credințele păstrate la Români, din timpuri străvechi, privitoare la foc, ne vor lămuri pe deplin în această privință și sunt de așa natură, încât vor convinge și pe cei mai sceptici de ce importanță capitală este studierea limbii în legătură cu folklorul. Iată ce găsim în bogatul repertoriu de credințe și superstiții publicat de d-na El. Niculiță-Voronca ¹⁾, cu privire la foc:

«Focul e sfânt, e însuși Dumnezeu. Pe foc să nu-l blastămi, că blastămi pe Dumnezeu».

«Focul se mânie, când îi zici «foc», căci el nu e focul acel rău mistuitor, ci numai o binefacere pentru oameni».

«Focului să nu-i zici «foc», ci *vatră*. La Huțani, în munți, să te audă că zici «foc», te-ar omori. Ei numai *vatră* zic... Când vorbesc între olaltă, îi auzi: «Ai făcut *vatră*? Ce frumoasă *vatră* ai».

«Focului să nu-i zici «foc», dar *lumină*. Când spui «foc» în Botoșani, ți se răspunde: «Foc la Tătari, dar la noi *lumină*».

E un fapt arhi-cunoscut caracterul sacru al focului la popoarele primitive și la Indo-europeni, ca să mai fie nevoie să insistăm asupra acestei chestiuni.

Acelaș «tabù» care a lovit de interdicție latinul *ignis*, căruia i s'a substituit în graiul poporului *f o c u s*, a lovit mai târziu,

¹⁾ *Op. cit.*, p. 1199.

la rândul lui, termenul *foc*, din limba română, căruia i s'a substituit, întocmai ca la poporul roman, termenul *vatră*. Intrebuințarea cuvântului *lumină* pentru «foc» o întâlnim și la Grecii moderni, cari au substituit vechiului $\pi\acute{\omicron}\rho$ «foc» cuvântul $\phi\omega\tau\acute{\alpha}$ derivat din $\phi\acute{\omega}\varsigma$, $\phi\omega\tau\acute{o}\varsigma$ «lumină».

Ceeace am căutat să stabilim prin acest mic articol de «linguistică folklorică» sau de «folklor linguistic», e că ultimul cuvânt nu s'a spus încă cu privire la cauzele nașterii și morții cuvintelor și că un câmp nou, vast, de cercetări se deschide filologului, cercetări, care vor da poate rezultate surprinzătoare.

I.-AUREL CANDREA

SCRIERILE LUI DIM. BOLINTINEANU DESPRE MACEDONIA

Nu știu dacă s'a scris ceva despre călătoriile lui Dimitrie Bolintineanu la Români din Macedonia ¹⁾. Rămas cu impresia ce mi-a făcut poezia «San Marina», încă din primele mele lecturi în scrierile lui Bolintineanu, întotdeauna am crezut că autorul «Macedonelor», în care s'a încercat să redea o parte din frumusețile regiunilor locuite azi de Aromânii munteni, a cunoscut bine, dacă nu toate așezările Aromânilor, cel puțin centrele în care poetul pretinde că a scris din văzute. Din recetirea călătoriilor, aceste impresii nu s'au putut adevăra. Din cele ce vor urmă, se va vedea că autorul a scris mai mult din auzite decât din văzute. Pentru un străin care nu este din partea locului, sau nu cunoaște așezările Aromânilor pe unde Bolintineanu pretinde că ar fi călătorit, este foarte greu să recunoască dacă poetul a fost sau nu în acele așezări. Nici eu nu m'aș fi încercat să mă pronunț lămurit asupra acestei chestiuni, mai întâiu, dacă colegul meu, d-l G. Bogdan-Duică, nu mi-ar fi atras luarea aminte asupra acestui lucru, al doilea, însă, dacă centrele presupuse ca vizitate de autor, nu mi-ar fi fost cunoscute mai de aproape.

*

Ceeace a făcut pe Bolintineanu, în timpul exilului din Țară, să apuce drumul spre Macedonia a fost, după cum ne mărturisește el însuș, dragostea lui pentru Aromâni: «Dacă Valahia fuse patria maicii mele, Macedonia fuse aceea a părintelui

¹⁾ N. Iorga vorbește despre aceste călătorii în *Ist. lit. rom.*, vol. III, p. 70—71.

meu. Limba lui fuse aceea a acestor Români; sângele lui, sângele lor; speranțele și suferințele lui, speranțele și suferințele acestui milion de Români. Ca Român născut în România proprie încă, cată să am simpatii pentru cei din Macedonia»¹⁾. În acest scop și din pricina greutăților de tot felul ce s'ar fi putut ivi pe vremea aceea la o călătorie așa de îndepărtată în Orient, poetul își propusese dela început să meargă numai până la Bitolia: «Scopul călătoriei mele eră Monastir, oraș ca să zic astfel, românesc». În Monastir sau Bitolia poetul putea cunoaște mai deaproape populațiunea aromână «această nobilă ruină a legiunilor ce umplură lumea cu gloria lor». Și nu se ducea din simpla plăcere de a-i vedea numai, ci mânat și de dorința ca să se încredințeze dacă, în starea în care se aflau, s'ar fi putut face ceva ca să fie treziți la o nouă viață. «Cugetul nostru este, adaugă poetul, că acest popor de un milion, aruncat în Macedonia, cată să aibă conștiința naționalității sale. Cupa vieții sale poate să fie mică, însă trebuie să fie cupa sa. Iată cugetările ce mă frământau, când mă hotărîi să vizitez acest pământ clasic al Macedoniei. Voiam să văd cu ochii, dacă acest popor există, dacă păstrează limba, datinele sale — iată ce face subiectul acestei călătorii».

Cu aceste gânduri bune Bolintineanu pleacă dela Constantinopole cu vaporul, în vara anului 1858, și, după câteva zile de călătorie, în cari avu plăcerea să cunoască doi neguțatori macedo-români, ajunge la Salonic. Aci, cu o scrisoare în mână primită «dela un Român macedonean, rudă cu doctorul Paciura din București» pe care îl cunoscuse la Cairo în Egipt, se prezintă la un oarecare Aromân Cosmad. Acesta îl primește cu multă bunăvoință și soția lui, care știă să vorbească numai în aromânește, se înțelege cu el în dialect. Dela Cosmad autorul călătoriilor află despre numărul prea mare al Aromânilor precum și de așezările lor. A doua zi d-na Cosmad îi propune să facă o călătorie la poalele Olimpului. Această călătorie se

¹⁾ D. Bolintineanu, *Călătorii*, II, de Petru V. Haneș, Ed. «Minerva», București (1915), p. 7.

impuneà dela început. In nici o parte a peninsulei Calcidice marea Olimpului nu se aratã așã de impunãtoare ca în Salonic. Bolintineanu primește bucuros propunerea și a doua zi dimineață pleacã pe mare cu Cosmad la Caterina, orașel așezat pe țărmul apusean al golfului Salonic. Deaci ei se urcã pe poalele Olimpului și, din cauza frigului prea mare, a doua zi se întorc la Salonic.

In Salonic mai rãmâne patru zile. In tot intervalul acesta Bolintineanu nu gãsește sã spunã nici un cuvânt pentru Aromâni. Se mulțumește numai cu informațiile pe care i le dã Cosmad. Incolo, nu cautã deloc sã se intereseze ca sã stea de vorbã cu Aromânii. Și doar Aromâni mulți au fost în Salonic de când e lumea. El se mulțumește sã spunã numai câteva vorbe despre unele biserici vechi prefãcute în geamii și imediat pleacã spre *Pella*, ca sã vadã ruinele vechei capitale a lui Filip al Macedoniei. Nu ne spune nici un cuvânt de cine este însoțit în cãlãtorie. Pe cãnd în cãlãtoria lui spre Olimp, el ne dã amănunte despre însoțitorii lui Albanezi, aici se mulțumește sã adauge cecece ar fi putut spune cineva și cetind din cãrți. In afarã de aceasta, dela Salonic pânã la Jenige-Vardar este o distanță mare. El parcurge aceastã distanță de dimineața pânã la amiazã. Dupã amiazã el pleacã la *Edessa*, Vodena de azi, unde ajunge seara cam târziu. Vodena este pentru Bolintineanu un sat, pe cãnd în realitate este un orașel. Cum ajunge în oraș, Aromânii aflã despre sosirea lui și se duc sã-l vadã. Stãpânul ospãtãriei în care a tras este un Bulgar. Aromânii îi spun cã ei sunt numeroși prin acele pãrți. Ei îl întrebã despre România. La urmã, îi cer sã le arate ceva din țara româneascã. Atunci el le dã un pistol pe care ei îl examineazã, fãrã sã înțeleagã ceva. Bolintineanu, ca sã le explice, fu nevoit sã le facã probe «descãrcând unul dupã altul gloanțele din fereastrã». Dacã într'adevãr el va fi fãcut aceasta, apoi cu siguranță cã atãt dânsul cãt și toți Românii cari l-au vizitat ar fi intrat în temniță de unde n'ar fi putut ieși pentru toatã vieța lor. Descãrcarea unei arme, în plin oraș, nu se puteã face în orașele

din Turcia europeană în vremea noastră, cu atât mai puțin pe vremea când Bolintineanu călătoria în Macedonia. Dacă toate amănuntele ce ne dă din Vodena sunt tot așa de adevărate ca proba cu pistoalele, atunci pot afirma cu siguranță că el a scris mai mult din auzite decât din văzute.

Dela Vodena, unde a stat o singură zi, Bolintineanu pleacă la Ostrovo, sat curat bulgăresc. Aici gazda la care a tras era Aromân; iar fata lui, care era un tip de frumusețe, îi cântă cântece românești, din care autorul reproduce unul. În Ostrovo el se folosește de șederea lui, ca să-și completeze vocabularul de cuvinte aromânești. Dar nici aici nu rămâne decât o zi, căci, a doua zi dimineață, el pornește spre Bitolia, oprindu-se spre seară la Florina. Și aci poetul descinde la un Aromân. Deși a doua-zi dimineața este nevoit să-și continue drumul spre Bitolia, totuș el are timpul ca să-și însemneze toate obiceiurile dela nuntă, botez și înmormântare, și să afle date despre portul Aromânilor. Nici aici nu ne spune numele gazdei, mai cu seamă că descinsese la un Aromân, și nici numele acelora cari i-au dat informațiunile la diferitele obiceiuri. Odată ajuns la Bitolia, Bolintineanu începe cu generalități. Nu ne spune cât a stat și la cine a stat. Se mulțumește să adauge numai că s'a întâlnit cu secretarul consulului englez, indicându-i numele în inițiale. Incolo nimic.

Este curios că în tot parcursul călătoriei sale, Bolintineanu găsește prilej să vorbească despre Aromâni în centrele bulgărești. Astfel, pe când în Salonic nu cunoaște decât pe Cosmad, soția și fata lui, la Vodena oraș bulgăresc, cu un foarte mic număr de Aromâni față de grosul populațiunii bulgărești, se găsesc cei mai mulți Aromâni ca să-l viziteze și să întrebe de lucrurile din Țară. Faptul acesta pare și mai curios pentru Ostrovo, unde nu se poate vorbi despre prezența elementului românesc. În schimb, cum ajunge la Bitolia, scopul călătoriei, nu schimbă vorba despre Aromâni nici măcar cu gazda la care va fi tras. Aceasta pentru mine este încă o dovadă că autorul călătoriilor n'a vizitat toate orașele de pe șoseaua

Salonic—Bitolia despre care vorbește. Dacă Bolintineanu într'adevăr va fi ajuns până în Bitolia, atunci i-ar fi fost de ajuns să facă o simplă plimbare prin centrul orașului, ocupat numai de Aromâni, sau să treacă prin bazarul orașului alcătuit numai din magazine ale Aromânilor, ca să audă și să vadă în câteva ore atâta vieță românească, cât n'ar fi văzut și auzit în Ostrovo într'un an întreg. Niciodată n'am să uit bucuria ce se cetia pe fețele excursioniștilor din Țară, când în 1911, cu Doctorul Istrate în frunte, au vizitat o bună parte din Macedonia ¹⁾. Pe atunci mă aflam și eu la Bitolia pentru primirea lor la Salonic. În Bitolia, oaspeții noștri, de nimic nu fuseseră mai impresionați, decât de faptul că în orice prăvălie intrau, nu li se vorbea decât numai în românește. Și în vremea lui Bolintineanu, lipsind cu desăvârșire școlile românești, românismul eră și mai tare. Aromânii nu erau împărțiți în naționaliști și grecomani. Școala greacă serviă numai ca mijloc de cultură, nu și ca instrument de desnaționalizare. Pe atunci Aromânii din Bitolia nu vorbeau decât numai românește. Dacă Bolintineanu ar fi văzut Bitolia, cu siguranță el ne-ar fi vorbit cu entuziasm despre intensitatea vieții românești din acest oraș. În afară de aceasta, el care se ducea la Bitolia anume ca să cunoască pe Aromâni, ar fi fost cu neputință să nu fi făcut cunoștință cu o familie două, dacă într'adevăr ar fi văzut acest oraș. Ceva mai mult, el nu s'ar fi putut stăpâni să nu vorbească ceva și despre cele trei comune mari și curat românești: Târnova, Magarova și Nijopole, așezate numai la o distanță de o jumătate de oră de Bitolia. Prin poziția lor pitorească, la poalele muntelui Peristera, ele i-ar fi atras luarea aminte și fără să fi fost nevoie să le viziteze. Ar fi fost de ajuns să-și arunce privirile de pe balconul unei case, ca să admire poziția locului, frumusețea clădirilor, și mai cu deosebire bogăția unei vegetațiuni cu totul neobișnuite. Bolintineanu însă nu ne vorbește nimic despre așa ceva. Și nu ne vorbește nu numai despre

¹⁾ Cf. Albumul acelei excursii de Fr. Lebrun și I. Voinescu, publicat sub titlul *Macedonia*. București, 1911.

acestea, dar nici de restul împrejurimilor încântătoare ale oraşului, de înfăţişarea impunătoare a clădirilor din centrul oraşului ocupat numai de Aromâni, înfine de gospodăria lor şi de atâtea alte lucruri, pe care un călător ca Bolintineanu, care se ducea anume ca să cunoască pe Aromâni, le-ar fi putut admiră în Bitolia, mai mult ca în orice alt oraş.

*

Dar, după cât se pare, Bolintineanu n'a vizitat nici muntele Atos. Aceasta reiese şi din felul expunerii. Autorul se mulţumeşte numai să facă o descriere a mănăstirilor. Nicăiri nu vorbeşte despre felul cum a fost primit, despre persoanele cu care s'a întâlnit, sau intervalul cât a stat. Dealtfel, şi titlul călătoriei la Sfântul Munte, după cum observă un alt scriitor despre care va fi vorba mai jos, pare curios. Autorul scrie «Muntele Atos sau Santa-Agora». Acî «Santa-Agora» este pentru el «Sfeta-Gora». De ce a scris «Agora» pentru «Gora» (pădure)? Se va fi gândit la grecescul «ἀγορά»? Totul dovedeşte o necunoştinţă şi confuzie în lucrurile descrise. Faptul acesta a fost relevat de către Alexandru Pencovici, care în 1882 a vizitat Macedonia şi Sfântul Munte. Impresiile de călătorie ale lui Pencovici au fost publicate mai întâiu în ziarele «Timpul» din 27 August 1882 şi «Naţiunea» din 1 Octomvrie din acelaş an. Mai târziu, în 1885, ele au fost strânse într'o broşură de 65 de pagini şi publicate cu traducere aromânească ¹⁾. Iată cum se exprimă Pencovici despre călătoriile lui Bolintineanu: «Această carte ni se pare scrisă cu uşurinţă, ca multe din operele lui Bolintineanu. Fie şi pe scurt sunt dator să mă explic. Poetul a intitulat opera sa: Călătorii la muntele Atos sau Santa-Agora, când este probabil că n'a fost în peninsula călugărilor, despre care se vede că a scris mai mult din auzite şi din cetite; cel puţin a voit a zice neapărat: Sânta Gora (Sveta-gora = Sântul Munte) iar nu Sânta Agora, cuvinte care n'au de fel înţeles». Mai departe, după ce relevă unele inexactităţi cu privire la

¹⁾ Alexandru Pencovici, *Despre Români din Macedonia şi Muntele Atos*. Impresiuni de călătorie. Bucureşti 1885.

datele lui Bolintineanu despre mănăstirile din Sfântul Munte, autorul observă că Bolintineanu n'a cunoscut bine nici Salonicul: «In pagina 159, Bolintineanu începe să scrie despre muntele Atos și pretinde că Calamaria se află spre Apus de Salonic, aproape de Vardar; când din contră, orașul este situat între Calamaria și Vardar, care curge la 18 km. departe de Salonic. Ce s'ar crede oare despre un autor străin, care venind în capitala noastră, ar publică că Colentina se află spre miazăzi de București, aproape de râul Argeș?»

Peste tot, eu cred că Bolintineanu, în călătoriile lui spre Macedonia, s'a dus numai până la Salonic și deaci, prin Ceterina, la poalele muntelui Olimp. Despre această călătorie el vorbește ceva mai pe larg și spusele lui se cam potrivesc cu cele văzute. Dela Salonic s'a mai repezit poate, numai până la Ienige, ca să vadă ruinele din Pella și deaci, iarăș poate, a înaintat până la Vodena, ca să admire pozițiunea neîntrecută în frumuseți naturale a vechiului oraș Edessa. Cu privire la frumusețile acestui orașel, Bolintineanu adaugă: «Cine nu a văzut acest loc nu poate să zică că cunoaște frumusețile naturii. In poalele cascadelor se formează un lac împodobit de arbori răzători». Aceste constatări, pe care autorul și le va fi însemnat și din auzite, stau în completă contrazicere cu conținutul poeziei «Edessa», publicată în «Macedonele», în care nu se întâlnește nici cea mai mică aluzie la acele frumuseți. Dar admițând că ar fi ajuns până la Vodena, în nici un caz el n'a înaintat până la Bitolia ¹⁾. Despre celelalte orașe a vorbit din auzite. Pe vremea lui, când Salonicul nu eră legat de Bitolia cu cale ferată, orașele de popas pentru călători erau Ienige, Vodena, Ostrovo și Florina. El ar fi putut aveà informațiuni despre ele dela orice Macedoromân care ar fi făcut drumul Bitolia—Salonic.

*

¹⁾ G. Weigand (*Die Aromunen*, I p. 274) vorbind despre călătoriile lui Bolintineanu în Macedonia, adaugă: «Es macht auf mich überhaupt den Eindruck, als ob Bolintineanu gar nicht weiter ins Innere des Landes gekommen sei, sondern in Salonicki und Monastir sich Notizen gesammelt und diese in «dichterischer» Weise verarbeitet habe». Dar nici Bolintineanu nu susține că a fost în interior mai departe decât la Bitolia. Este vorba că n'a fost nici la Bitolia.

În ce privește acum materialul informativ despre ținuturile și centrele aromânești, precum și acela referitor la limba și obiceiurile Aromânilor, parte și le-a procurat dela Români macedoneni stabiliți în Țară, parte din lucrările publicate până atunci asupra Românilor din sudul Peninsulei Balcanice.

Dintre publicațiile românești cunoscute pe vremea lui, vine în primul rând gramatica lui Mihail G. Boiagi, tipărită la Viena în 1813 și scrisă în limbile greacă și germană. Din această lucrare el reproduce o scrisoare în dialectul aromân. O altă lucrare tot așa de bine cunoscută pe vremea lui Bolintineanu eră și *Cercetări despre Români de dincolo de Dunăre* de George Roja, scrisă în grecește ¹⁾. Ea a fost tradusă în românește de către Sergiu Hagiadi și tipărită la Craiova în 1867. Încă o lucrare mai mică despre Români din Pind eră și aceea publicată de către Arune Pumnul în *Lepturariu rumânesc*, tomul II (1863), partea II, p. 164—179, sub titlul: *Rumâni den Anovlahiea, adecă den Măcedonia, Tesaliea, Epir, muntele Pind ș. a.* Nu se dă autorul acestui studiu. Se indică numai «Foaia pentru minte» de unde a fost reproduș. Din această indicație aflăm că originalul a fost scris în limba franceză de către De Morangiés sub titlul *Les Romounis de L'Anovalachie* și publicat pentru întâia dată în «Spicuitorul Moldo-Român» din Iași, anul 1841, tomul din lunile Iulie, August, Septemvrie, p. 1—16. Textul francez este însoțit de traducere românească. Întregul studiu este o reproducere, în cea mai mare parte, după lucrarea lui Pouqueville, despre care va fi vorba mai jos. Alături de acestea mai eră și broșura lui C. Dăscălescu, *Scrisori din Țeara Țințarească și Poezii*, apărută în Iași 1847. În afară de acestea vor fi fost și alte publicații referitoare la Români din Macedonia, pe care Bolintineanu le va fi cunoscut înainte de tipărirea călătoriilor.

Dintre publicațiile străine, aceea care apare la orice pagină, atunci când autorul vorbește despre vieța păstorească și

¹⁾ *Exetasis peri ton Romeon i peri ton onomazomenon Vlahon, osi katikusin anti-peran tu Dunaveos.*

nomadă la Aromâni, este opera consulului francez T. C. H. L. Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, apărută la Paris în 1820.

Se știe că, în afară de călătoriile despre care a fost vorba, Bolintineanu a mai publicat și un volum de poezii, care, după titlu — «Macedonele» — ar reprezenta impresii din călătoriile făcute la Românii din Peninsula Balcanică. Din toate poeziile cuprinse în acest volum, abia una singură, anume *San Marina*, ar fi, după conținut, care să oglindească niște stări de lucruri cunoscute la fața locului de autor. Ei bine, și această singură poezie, cercetată mai de aproape, se dovedește a fi inspirată de clasică descriere a coborîrii păstorilor nomazi din ținutul Pindului la șes, de către Pouqueville.

Voiu reproduce o strofă două, alăturând și textul francez, spre a se vedea cum aproape mai toate momentele cele mai caracteristice din această poezie sunt luate din opera scriitorului francez.

Pouqueville, după ce descrie mișcările Românilor nomazi din Pind, și, în special, aceea a Românilor «d'Avdèla, de Pèri-voli et de San Marina, situés dans la chaîne Macédonienne du Pinde», spune că plecarea la șes se face după ce mai întâiu «les prêtres l'annoncent par des prières» și apoi «la population entière s'ébranle et se met en marche.»

Aceeaș idee este reprodusă și de Bolintineanu în strofa a cincea, când, după descrierea sărbătoarei de despărțire, se arată felul cum se face plecarea:

Popii bine-cuvintează
Și atunci toți s'au mișcat
De plecare
Către mare.

De aci înainte aproape în mai toate strofele idea fundamentală este luată dela autorul francez, isprăvindu-se cu o comparație făcută între plecarea păstorilor aromâni în ținuturile mai calde și între aceea a cocoarelor:

Astfel trece scurta viață
De străini neatârnați,
Ca cocorii
Și ca norii.

pe care autorul francez o redă prin: «Ainsi les cicognes, oiseaux voyageurs, s'éloignent de leurs aires...».

Nu se știe dacă Bolintineanu s'a putut folosi de descrierea lui Pouqueville din originalul francez sau s'a luat după o traducere românească ¹⁾. Avem probe pentru ambele posibilități. În studiul francez amintit mai sus și datorit lui De Morangiés se reproduce din Pouqueville și coborîrea păstorilor nomazi la șes. Acest studiu fiind însoțit și de traducere românească, Bolintineanu îl putea utiliza și fără să fi avut la îndemână opera lui Pouqueville. Dar o traducere românească reprezintă și articolul cu titlul schimbat și fără numele autorului publicat în «Lepturariul» lui Pumnul, despre care am vorbit mai sus.

Celelalte informațiuni privitoare la limbă și obiceiuri, Bolintineanu și le-a procurat dela Aromânii din Țară. În privința aceasta autorul spune: «nouile renseignements comparându-le în urmă cu cele primite la București, am preferat alocurea ideile vechi, unde le-am găsit neexacte». Numai că și aci multe lucruri au fost exagerate. Amintesc relatările autorului cu privire la obiceiurile dela naștere. După Bolintineanu «la botezul unui prunc femeile bătrâne plâng, având în vedere nefericirile ce așteaptă în viață pe prunc după ce se face om». Așa ceva nu există, pe cât știu, la Aromâni. Poetul va fi cetit, poate, că la Traci femeile plângeau la nașterea unui copil. La Aromâni toată lumea se bucură. Cu aceste exagerări Bolintineanu a indus în eroare și pe unii învățați. Astfel Rösler, luându-se după relatările lui Bolintineanu, vede în vinele Aromânilor foarte mult sânge trac: «Dass aber in den gegenwärtigen illyrischen oder Macedowlachen ansehnliche Reste thrakischen Blutes fortleben, beweist sicher eine Sitte (autorul se referă la cele spuse de Bolintineanu mai sus) die zugleich ein Zeugnis ablegt für die wunderbare Lebenskraft gewisser Anschauungen und Züge des Volksgemütes» ²⁾.

¹⁾ G. Bogdan-Duică îmi spune că Pouqueville apare citat și în manuscriptele lui I. Văcărescu. Vezi și G. Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne* 1923, capitolul «Ioan Văcărescu».

²⁾ *Romanische Studien*, p. 143.

În schimb, datele referitoare la celelalte obiceiuri (logodnă, nuntă, înmormântare) par mai puțin exagerate. Se înțelege că și în privința aceasta nu trebuie să facem responsabil pe autorul călătoriilor. El a scris așa cum i s'a povestit în centrele din Macedonia — ceea ce pare mai puțin probabil — sau în Țară. Pentru vremea lui, călătoriile lui Bolintineanu de-aici erau cele mai bogate informațiuni despre viața Aromânilor din sudul Peninsulei Balcanice, care nu se puteau găsi nici în scrierile lui *Thunmann* ¹⁾ sau *Leake* ²⁾, pe care autorul le cunoștea, și nici mai ales în «*Le mont Olympe et l'Acarmanie*» de *Heuzey*, în care se vorbește mai pe larg despre viața și obiceiurile păstorilor români din Albania, cunoscuți sub numele de Fărșeroți.

*

Încercând să analizez scrierile lui Bolintineanu referitoare la Românii din Macedonia, n'am căutat să micșorez valoarea lor istorico-literară și politico-culturală. Concepute de autor în spiritul vremii și cu mijloace informative restrânse, ele au meritul de a fi fost singurele care au deșteptat între Românii din cele două principate abia închegate, interesul pentru soarta unor Români cari trebuiau treziți la o nouă viață națională. Adevărul este că, fără călătoriile lui Bolintineanu, Aromânii ar fi rămas încă multă vreme necunoscuți. Bolintineanu a fost acela care, chiar atunci când a exagerat, s'a silit să-i înfățișeze marelui public din Țară într'o icoană cât mai simpatcă. Și încercarea lui n'a rămas zadarnică. Apariția călătoriilor lui Bolintineanu a fost o adevărată revelație pentru publicul românesc de atunci, care nu știa decât foarte vag despre existența populațiunilor românești din sudul Dunării.

¹⁾ *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig, 1774.

²⁾ *Researches in Greece*. London, 1814. Bolintineanu cunoștea textul lexiconului în patru limbi al lui Daniil, publicat în această lucrare (pp. 384—402). Despre partea istorică a lucrării lui Leake, în care sânt date cele mai multe citate din scrierile bizantini, (pp. 362—382), Bolintineanu nu pomenește nimic. Se vede că nu cunoștea lucrarea scriitorului englez decât numai din auzite.

Dela Bolintineanu începe marea acțiune culturală, care trebuie să trezească la conștiința națională, dacă nu pe toți Aromânii, cel puțin atâția câți astăzi ar fi rămas pierduți pentru totdeauna în mijlocul celorlalte popoare balcanice. Pentru acest mare serviciu național, pe care Bolintineanu l-a adus românismului sud-dunărean, valoarea călătoriilor sale rămâne nemicșorată.

TH. CAPIDAN

MIORIȚA LA ARMÂNI

I

După ce am cercetat întreg materialul poporan din Moldova, Muntenia și Oltenia ¹⁾, punând în lumină, la tot pasul, caracterul individual al mărturiilor, înainte de a explora Ardealul, socot necesar să ne îndreptăm privirile în spre sudul Dunărei. Dând atenția cuvenită tipologiei motivului și căutând să-l diferentțiem de aspectele inrudite din poezia poporană balcanică, avem cel mai potrivit prilej de a invedera trăinicia metodei istorico-geografice, pe care ne-a impus-o natura însăși a materialului de studiat.

În cercetarea istoriei motivelor cu un pronunțat caracter etnic, ca *Miorița*, compararea variantelor norddunărene cu ceeace întâlnim la Armâni ne poate pune la îndemână, ca și în studiile lingvistice, un însemnat mijloc de orientare. Acele forme poporane (versificare, imagini, motive, etc.), pe care le găsim la noi și la Armâni, fără ca ele să poată fi explicate prin poligenezie sau printr'o expansiune generală balcanică, sunt prețioase puncte de sprijin în cronologie, ne duc către o perioadă de străveche unitate românească. Și dinpotrivă, când un motiv etnic, strâns legat de felul de viață al Românilor din trecut, nu apare la Armâni și nici nu putem explica dispariția lui acolo prin schimbări esențiale în îndeletnicirea masei poporului, atunci avem un temei puternic să afirmăm că acel motiv s'a dezvoltat după separarea definitivă a ramurilor principale ale poporului român.

¹⁾ Vezi *Convorbiri Literare* pe anii XLIX, L, LI, LIII, LV, LVI.

Privind acum materialul poporan din sudul Dunărei, observăm mai întâiu că la Românii din Serbia nu găsim nici un text, care să poată fi pus în legătură directă cu *Miorița*. Ceva mai mult: culegătorii, cari au avut grije să însemneze și numele baladelor cunoscute de cântăreți dar nepublicate în volum, nici un amintesc măcar de balada noastră.

Aceeaș situație o întâlnim și în materialul cules în Bulgaria de d-l Weigand.

În Dobrogea, în amintitul colind cules de Burada, am relevat că ciuta mioară, aceea care în colindul de Mocan din Muntenia prezicea moartea surorilor ei, aici a fost înlocuită de totalitatea ciutelor, ceea ce pare a arăta că, în mediul acesta suddunărean, motivul corespunzător din *Miorița* nu are un teren prielnic.

Din regiunea Timocului, printre mărturiile culese de d-l E. Bucuța, balada *Cântecul lui Toma Al Imos* conține un moment remarcabil ¹⁾. Rănit de moarte, eroul se adresează astfel calului său:

Eu bre, maică, oi muri.
La capătul meu ai veni.
Ai țipă și-ai rincheză
Pe mine de m'ai cântă
Că n'am și-eu pe nimenea!

Și, ca în multe și străvechi mărturii, această ultimă dorință este întocmai îndeplinită de animalul credincios. Evident, momentul acesta are îndoită legătură cu *Miorița*: ca exprimare a ultimei dorințe și ca accent în legătură cu bocetele. Amintesc că între el și finalul variantei *Toma Lumoș* ²⁾ din Basarabia este un vădit paralelism.

La atât se reduce până acum materialul din preajma Dunărei. Să vedem acum ce ne spun mărturiile poporane armâne. Erà lucru firesc că atât Odobescu cât și cei cari au crezut

¹⁾ *Românii dintre Vidin și Timoc* de E. Bucuța, p. 120—123.

²⁾ D. Madan: *Suspine. Vezi Miorița în Moldova în Convorbiri Literare* Fevruarie 1916, p. 188—189.

într'o înrudire a baladei noastre cu tradițiunea poetică a mitologiei antice să caute veriga de legătură în poezia poporană armână. Dar Odobescu mărturisește că n'a găsit nimic și nici ceilalți n'au fost mai fericiți. ¹⁾

Primul care înfățișează o baladă armână ca fiind o variantă a *Mioriței* este d-l H. Tiktin, care publică, în 1895, sub titlul «Miorița la Aromâni», o baladă culeasă la Crușova, afirmând hotărît, într'o notiță, identitatea motivului cu cel norddunărean ²⁾.

Un voinic rănit în luptă amintește tovarășilor jurământul de a nu părăsi pe cel ce va cădea bolnav sau rănit. El sinte că tovarășii vor să-l părăsească și-i roagă să nu-l lase în acel loc pustiu, unde fiarele vor veni să-l sfășie, ci să-l ducă sus pe munte:

Acolo biet să mă lăsați,
Sub vr'o umbră de fag,
Umbră de fag, umbră de pin,
Acolo fiarele nu vin.
Toamna, când va veni, o soți,
Voi pe-acasă o să vă duceți;
Prin satul meu veți trece,
Cântece nu cumva să cântați,
Pușcă nu cumva să sloboziți,
Că o să vă audă biata mamă
O să iasă în cale și o să vă întrebe;
Să nu-i spuneți că am murit,
Să-i spuneți că m'am însurat:
Pământul mireasă a doua oară l-am luat
Soacră piatra a doua oară am făcut-o!

Ceeace l-a făcut pe d-l Tiktin să vadă aici o variantă a *Mioriței* este nu atât decorul, care amintea numai vag pe Alecsandri, cât accentele prin care cel rănit se roagă să i se spună mamei vestea morții, sub forma alegorică. Este acelaș

¹⁾ A. Odobescu: *Răsunete ale Pindului în Carpați*, în *Revista Română* 1861, p. 16—36. E de remarcant că I. Crăciunescu: *Le peuple roumain d'après ses chants nationaux*, observase încă dela 1874: «L'argument décisif consisterait à découvrir chez les Koutzovaques l'original de la Mioritza», arătând astfel punctul cel mai slab în părerea lui Odobescu.

²⁾ *Arhiva Societății științifice și literare din Iași*, VI, p. 712—713.

fel de a vedeà, pe care l-am întâlnit la Hasdeu ¹⁾, la Tocilescu ²⁾ și apoi la alții, până în zilele noastre: convingerea că nota diferențială a baladei stă în elementul alegoric, așa cum s'ar părea că reiese din finalul lui Alecsandri.

Dar părerea aceasta nu poate rezistă criticei.

Mai întâiu, observ că, în varianta lui Tiktin, nu este nimic specific păstoresc. În toate ținuturile sud-est europene, vestita alegorie a morții este un element fluctuant, care însușește adesea finalurile unor plămuiuri de origine diferită ³⁾. Îndeosebi, Balcanul este împânzit de această imagină ⁴⁾. Ea apare foarte des în cântece haiducești ⁵⁾, cărora, de fapt aparține varianta lui Tiktin.

Întreșut în cântece haiducești, motivul este mult răspândit la Armâni. Într'un cântec cules de d-l Weigand ⁶⁾, cel căzut roagă pe tovarăși să-i zidească un mormânt, așa încât să poată lupta și după moarte. Mamei să-i dea de veste că el s'a însurat: lepedea e soacra lui, pământul negru soție ⁷⁾. L-am amintit, pentru că se vede și aici trăsătura aceasta interesantă pentru noi: eroul dorește să se bucure și după moarte de ceea ce i-a fost drag cât a trăit ⁷⁾.

Trecând acum în sfera păstorească, notez aici un cântec, pe care l-am cules dela Dumitriu P. Constantin, Armân din Epir, pe când erà elev al liceului Lazăr. Un păstor rănit își ia rămas bun dela tovarășii lui, gândindu-se întâiu la mamă și apoi la oile lui.

¹⁾ B. P. Hasdeu în *Columna lui Traian*, 1876, p. 330 urm.

²⁾ *Columna lui Traian* 1873, p. 73.

³⁾ În legătură cu bocetele din Balcani, vezi Otto Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*, p. 116 urm.

⁴⁾ O ultimă încercare în direcția aceasta, având de scop să arate legături între imagină și datini de înmormântare, este aceea publicată în *Mélanges de l'école roumaine en France* (1925) de J. Mușlea: *La mort — mariage — une particularité du folklore balcanique*.

⁵⁾ Astfel, în H. Pernot: *Anthologie populaire de la Grèce moderne*, p. 60—61. Patruzeci de clești s'au jurat să-l ajute pe cel care va cădea bolnav. Acesta arată cum vrea să fie înmormântat și cum să i se spue mamei vestea morții. Sunt și deosebiri de varianta armână dată de Tiktin, dar situația fundamentală este aceeași.

⁶⁾ *Die Sprache der Olympowalachen*, p. 116. Tot aici poate să fie alăturat și *Cântecul celui căzut în luptă*, publicat de Caragiani în *Convorbiri Literare*, II, 387.

⁷⁾ Compară ultima dorință a haidicului în Tomasceo, *Canti popolari*, v. III, p. 336.

Sunt, sub formă deosebită, tocmai cele două elemente, cari alcătuiesc variantele complete ale *Mioriței*. Dar asemănările rămân depărtate.

Ciobanul rănit spune tovarășilor:

In sat, dacă vă duceți,
Mamii să nu-i spuneți
Că pe mine m'au omorît,
Să nu-i spuneți c'am murit,
Să-i spuneți că mă însurai
Și am luat piatra de nevastă
Groapa mi-o luai soacră
Și pietrele mai mici rude.

Până aici avem o simplă transpunere, în sferă păstorească, a motivului citat. Dar în mărturia aceasta apar două interesante contaminări. Mai întâiu ciobanul se gândește la oile lui:

Sbiară oile pentru stăpân
Și câinii mă plâng la cap
Și-mi grăesc: scoală,
Unde ești în somnul cel greu?
Oile ți-au fugit, oile te-au pierdut!

Evident, avem aici un motiv de bocet, zis anticipat de cioban. Și imediat după aceasta, apare cea de a doua continuare, fără legătură, după ultimul vers citat:

Mă-sa sta și-i întrebă:
— Nu mi-ați văzut fiul meu?
— Ți l-am văzut și ți l-am cunoscut
El, sărmanu-i omorît. . .

Finalul este și el un prilej de bocet: scoală, Iani, scoală, flăcăule; iată: mama ți-a venit, surioara și nevasta. . . etc. . .

Cu toată depărtarea asemănărilor, nu se poate tăgădui că trei momente din sfera de imagini care alcătuiesc *Miorița* apar aici: oile care-și bocesc stăpânul, alegoria morții și mama care întreabă de feciorul ei. Toate apar ca o contaminare de elemente lirice. Și Epirotul dela care am cules bucata mă încredință că «toți o cântă» și îmi cită din familia lui, persoane din București, care o cunosc.

Un control al faptelor acestea nu putem avea decât privind deaproape aspectele înrudite ale liricei armâne.

În studiul său asupra poeziei populare a Armânilor, I. Caragiani comunică și bocetul unui păstor mort în floarea vârstei ¹⁾. După ce mortul e îndemnat să se scoale, că-l plâng cumnatele și nevasta, în final se amintește că au venit oile, care trebuie să fie mulse, duse la «sarini», adăpate. E oarecum îndemnul ultim ca ciobanul să se scoale, învederând puterea pe care o are iubirea de îndeletnicirea din timpul vieții.

Caragiani relatează despre cântecul acesta că a fost făcut cu ocaziunea rănirii unui Nica, păstor bogat, care, în revoluția greacă dela 1821, în Acarnania, își lăsase oile, pentru a porni la luptă. Scriitorul eră însă influențat de concepția vremii despre istoricitatea cântecelor populare, cari trebuiau neapărat să porceadă dela un însemnat eveniment istoric. Esența motivului însă și notele alcătuitoare sunt atât de generale, încât, de sigur, bocetul este străvechiu și întâmplarea amintită este un element secundar.

O altă mărturie a lui Caragiani vine și confirmă părerea noastră, aducând o vie lumină în problema care ne preocupă. Independent de texte, ea ne face să aruncăm o privire în procesul generator din care a crescut motivul *Miorița*.

Pentru înțelegerea genetică a poeziei culte se știe ce preț au astăzi anchetele, care duc la confesiuni ale scriitorilor. Întâmplarea a făcut ca să avem dela Caragiani ceva asemănător pentru literatura populară armână ²⁾. Fără să precizeze ceva, el a întreat, în chip larg și naiv, pe un cioban: cum fac ei cântecele? Și răspunsul de introspecție critică a păcurarului din Pind merită să fie amintit. El va rămâne nedespărțit de geneza Mioriței, deși potrivit deprinderii vremii, ne este transmis de Caragiani în termenii curenți în literatura cultă. . . . «Când ciobanul este greu bolnav și se gândește la moarte, adânc mâhnit că lasă oile orfane, că lasă tot ce l-a desfătat

¹⁾ *Convorbiri Literare*, II, 385—386.

²⁾ I. Caragiani: *Românii din Macedonia* în *Convorbiri Literare* III, p. 369.

în natură, singur iarăș, fără voia lui, în momentele acestor gândiri melancolice își revarsă greutatea inimii în cântec dureros sau existent dejă, care descrie patima analogă cu a lui sau altul». Dincolo de termenii culti ai lui Caragiani, întrevedem simplitatea mărturiei. Și selecțiunea anume a acestui proces și a acestui exemplu este sugestivă. Ea dovedește totodată că resorturile lirice fundamentale din care a crescut Miorița erau, cu 60—70 de ani în urmă, încă vii printre păcurarii armâni.

Ca un control și o confirmare a mărturiei lui Caragiani, avem un text poporan cules de d-l Pericle Papahagi la Avdela ¹⁾. Localitatea este situată în spre Sud-Vestul Macedoniei, la Estul Epirului, între Samarina la Nord și Perivoli la Sud, prin urmare într'un ținut locuit compact de Armâni. Despre locuitorii satului suntem informați de d-l Weigand ²⁾, care l-a vizitat, că sunt toți Armâni, ducând vieța tipică a transumanței: vara în satul lor, iarna spre Sud, spre mare, în Grecia. Evident, singura îndeletnicire este păstoria. Putem deci pune temeiul pe varianta culeasă aici, ca venind dintr'un mediu curat armân și păstoresc.

Cineva prezice păcurarului că are să moară, iar acesta răspunde, arătând care este ultima dorință. Evident, bucata este crescută din aceeași situație pe care am văzut-o în mărturia lui Caragiani.

- Măi Enache, să nu mergi la oi,
Iți văzui visul că ai să mori!
- Dacă mor, dacă nu mor,
Să-mi ascultați un singur cuvânt:
La stână să mă 'ngropați,
La primăvară, când vă veți întoarce,
Să treacă oile să mi le prinz,
Să le prinz și să le mulg
Și cu mâna mea să le tund.
Fluerul să mi-l aud într'una,

¹⁾ *Materialuri folkloristice*, II, p. 938.

²⁾ *Die Aromunen*, 132—135, Leipzig 1895.

Când oile se vor adună,
Ca să nu fiu nici după moarte
Nici de tovarăși, nici de oi departe.

Ca factură, cântecul reprezintă prima și cea mai simplă fază constatată până acum în direcția dezvoltării dela lirică spre epică. Prevestirii făcută de un prieten sau de o rudă, îi urmează esențialul: ceea ce împreună cu editorul cunoscutului cântec basarabean, am putea numi «testamentul ciobanului».

Dacă chipul cum i se prevestește ciobanului moartea este deosebit de al tuturor variantelor cercetate, răspunsul conține fără îndoială, notele esențiale, pe care le-am întâlnit în Nordul Dunării: dorința de înmormântare la stână, ca să fie aproape de oi, și amintirea fluerului.

Spre deosebire însă de variantele cercetate, observăm că, scena petrecându-se la stână, înainte de strămutare, cântecul armân precizează că numai la primăvară cel înmormântat se va bucura de prezența oilor. Astfel contrazicerea din unele variante norddunărene (ciobanii sunt în pribegie de transhumance și victima cere să fie înmormântată la stână, ca să rămâie în preajma oilor), este înlăturată: în varianta armână numai primăvara, la înapoierea oilor, ciobanul înmormântat va mai fi în apropierea oilor. Această lipsă de contrazicere pledează pentru un caracter arhaic al cântecului. Deși imaginile cari îl alcătuiesc sunt reduse, selecțiunea lor poartă o vie întipărire păstorească activă: păcurarul ar dori să mai poată prinde oile, ca să le tundă și să le mulgă. . . Cântărețul subliniază, ca în nici o altă variantă, cele două mari foloase ale păstoritului.

Motivul fluerului joacă și aici rolul specific românesc: acela de a fi un mijloc de adunare a oilor. Dar spre deosebire de variantele norddunărene, el nu e pus în legătură cu bocetul.

Literatura poporană comparată ne arată că motivul fluerului pe mormânt, ca mijloc de raliere a oilor, este un motiv etnic românesc. În adevăr, în afară de *Miorița*, el apare numai într'o baladă și într'un basm cu largă răspândire mondială. Aici are însă un caracter deosebit: o crimă este descoperită

prin cântecul unui fluer făcut dintr'un copac ce crește pe mormântul celui ucis ¹⁾). Din bogatul material cunoscut, se vede clar că, la noi, motivul fluerului pe mormânt are un caracter etnic, este independent de cel amintit. Dacă motivul fluerului s'ar fi dezvoltat la noi sub influența aceluia, el ar fi avut și rolul de a descoperi pe ucigaș. Și ar fi fost recepționat de popor, pentru că satisface setea de sancțiune morală a gustului poporan.

Varianta armână arată și aici o formă primitivă crescută din pură vieață păstorească.

Putem acum să statornicim o sigură legătură între această variantă și blocul mărturiilor norddunărene?

Dacă ar fi să judecăm după forma cântecului, privită în imagini și versificare, ar trebui să răspundem negativ. Am văzut totuș că fondul prezintă izbitoare asemănări. Și acesta este un fapt peste care nu putem trece ușor. O dovadă că între dorința ciobanului armân de a avea și după moarte ceva din bucuria activă a îndeletnicirii păstorești și între dorința ultimă exprimată în Nordul Dunărei distanța nu este mare o avem în faptul că întâlnim variante dacoromâne cu elemente mai apropiate de cele armâne decât de cele curente în Nordul Dunărei.

Intr'adevăr, într'o variantă ardeleană ²⁾, ciobanul, auzind ce-l așteaptă, zice:

— Spune-le Mioriță, spune
Că, dacă m'or omorî
Ei pe mine să mă 'ngroape
Tocma 'n ușă la strungă,
S'aud ciobanii mulgând
Și laptele ciuruind. . .

Nu vreau să afirm că ambele variante au vreo înrudire, în sensul că s'ar coborî dintr'un prototip comun apropiat —

¹⁾ Despre baladele și basmele acestui motiv avem un studiu larg documentat: *Der singende Knochen* von Lutz Mackensen, publicat în *F. F. Communications edited for the Folklore Fellows*, vol. XIV, No. 49, p. 1—174. Helsingfors, 1923.

²⁾ *Tribuna poporului* din Arad, I, 515. Balada a fost culeasă în județul Târnava-Mare.

ci numai că sfera de reprezentări și sentimente din cântecul armân este atât de înrudită, în esență, cu sfera din *Miorița*, încât note asemănătoare cu cele armâne pot trăi într'o variantă nordică.

Intre mărturiile ambelor domenii există deci o deosebire de formă, de imagini, nu însă de esență.

Faptul că imaginile și ritmul sunt deosebite nu este un argument pentru a tăgădui legăturile ambelor domenii. Toată experiența cu privire la viața literaturii populare învederează că elementul trainic nu stă în versificație și nici în imagini ci în situația fundamentală și în sentimentul primordial. Acestea dau signatura motivului și-i asigură individualitatea. Celelalte elemente înfățișează factorul fluctuant și caleidoscopic.

Ca și în alte mărturii, în varianta ardeleană citată, versul nu mai este cel primitiv, de șase silabe ci este înlocuit cu cel de opt silabe. Accentul îndatinat al ultimei dorințe este și el modificat. Poate însă cineva afirma că acea variantă este un cântec deosebit de *Miorița*? Prin urmare, dacă în domeniul dacoromân, unde imaginile fundamentale sunt adânc împlântate în memoria cântăreților, putem totuși întâlni insule în care imaginile curente lipsesc fiind înlocuite cu altele, nu trebuie să scoatem din modificări asemănătoare constatate la Armâni concluzia că între cântecul armân și cel dacoromân nu este nici o legătură.

Ceeace sporește însemnătatea variantei armâne este tocmai faptul că, deși crescută dintr'un fond asemănător cu cel dacoromân, imaginile sunt diferite. O variantă armână care ar înfățișa aceleași imagini ca în domeniul dacoromân ar putea fi ușor privită ca o transplantare, prin migrațiunile păstorești, dela Nord la Sud.

La acest argument s'ar putea obiecta că varianta armână poate totuși să fie un fenomen de «poligenezie», cum zice Bédier, și ca atare o mărturie independentă de istoria *Mioriței*. E greu însă de admis că varianta aceasta ar fi un accent întâmplător, ivit spontan la Armâni. Concepția lui

Bédier despre poligenezia plăsmuirilor poporane poate fi aplicată motivelor universal răspândite, nu însă aceluia care au un pronunțat caracter etnic. Dacă notele conținute în varianta din Avdela ar fi dintre acelea care pot înflori ușor în teritorii felurite, de ce nu le găsim și la alte popoare la care vieța păstorească a avut o largă dezvoltare?

Toate aceste considerațiuni arată că trebuie să acordăm variantei armâne o deosebită valoare de mărturie în chestia genezei *Mioriței*.

Ceeace impune totuși o rezervă în concluziile ce s'ar putea trage de pe acum din această mărturie este faptul că știm până azi prea puțin cu privire la răspândirea cântecului acesta la Armâni. Lacuna se explică însă prin lipsa de organizare a explorărilor folklorice în acest domeniu.

Cel care are uzul poeziei poporane știe că, dacă variațiunile individuale sunt adesea mari, sfera de inventivitate a motivelor este redusă. Un bine caracterizat motiv cules într'un ținut nu este niciodată un fapt izolat și explorări sistematice scot la iveală circulația lui. Dacă întâmplarea ar fi făcut ca din colecțiile noastre de autentică literatură poporană să nu avem decât una singură, mărturiile cuprinse în ea ar păstra întreaga valoare documentară. Și fiecare baladă ar stă dovadă de existența unei serii întregi de variante.

De altă parte mărturia din Avdela e pusă într'o deosebită lumină prin celelalte mărturii înrudite amintite în acest capitol. Din cântecul mai sus analizat cules dela Epirotul Dimitriu P. Constantin, am văzut cum se găsesc contaminate unele dintre elementele esențiale ale *Mioriței*: ciobanul rănit se gândește la alegoria morții, apoi la bocetul oilor; și la aceste elemente cântărețul adaugă motivul mamei, care întreabă de feciorul ei. Informatorul meu mi-a indicat Armâni din Veria, cu lămurirea: «toți o cântă».

De altă parte, mărturia aceea simplă a lui Caragiani: ciobanul care-i exemplifică nașterea cântecelor, indicând de fapt tocmai elementele genetice ale variantei dela Avdela, ne

confirmă că trebuie să punem temei pe această variantă, ca pe o mărturie tipică armână.

II.

Pentru că ne aflăm, cu această variantă, în ținutul cel mai de sud românesc, o diferențiere față de elementul poporan neogrec se impune. În cunoscuta colecție a lui Fauriel este o bucată în legătură cu vieța de corăbier ¹⁾. La început, cântărețul arată greutățile pe care trebuie să le îndure marinarii. Căpitanul dă ordin de intrare în port. Înainte de a ancoră, unul dintre marinari, bolnav se vede, exprimă ultima lui dorință. «Rog pe căpitanul și stăpânul corăbiei să nu mă înmormânteze la biserică și nici într'o mănăstire, dar la țărmul mării, jos, pe nisip, ca să aud strigătul corăbierilor, când abordează» ²⁾.

Bucata este o contaminare a unui cântec care arată, în primele patru versuri, greutățile vieții de marinari, cu un motiv care exprimă înduioșător tocmai iubirea de îndeletnicire. Finalul pune în lumină iubirea aceasta, cu atât mai vie, cu cât e în contrast cu greutățile amintite la început.

Astfel se diferențiază, sub aspectul unui motiv caracteristic, lirica neogrecă de cea armână: în fața morții, marinarii greci dă glas iubirii de îndeletnicirea lui și de mare, păcurarul armân afirmă iubirea de oi și de muncă păstorească.

Dar pe când cântecul neogrec păstrează numai o valoare documentară folklorică și nu s'a urcat la o însemnătate estetică națională, cel român a fost destinat să capete și o valoare estetică reprezentativă, devenind astfel motivul etnic central.

Un alt aspect de diferențiere îl avem, privind motivul nostru în cadrul motivelor păstorești bulgare. Printre acestea este unul cules de timpuriu (apare în colecția Racovsky din 1859), pe care-l

¹⁾ Ch. Fauriel: *Chants populaires*, etc., II, 104—107.

²⁾ La fel și în Passow, *Carmina popularia* No. 391. În cadrul total al motivelor în legătură cu moartea, vezi Otto Böckel, *Psychologie der Volksdichtung*², p. 202 și urm.

Într'o comunicare verbală, d. profesor D. Russo m'a încredințat că motivul este frecvent în lirica poporană neogrecă.

dau aici, așa cum îl rezumă A. P. Stoilov în catalogul lui de motive populare bulgare. Și aleg anume acest motiv, pentru că pune la un moment pe păstor într'o apropiată situație de aceea a ciobanului din balada noastră.

«Fuge Deliboi în România și acolo câștigă o turmă cu trei câini: Caramancia, Balabancia și cățeaua cea sură. Trec pe la stâna sa trei Turci din Nadolii, prind pe Deliboi, îl leagă și încep a-i despărți turma, dar oile nu se despart una de alta, turma se ține grămadă. Deliboi cere să i se libereze mâna, spre a cânta oilor de despărțire. Il lasă, dar el nu zice despărțirea oilor ci câinilor să vină repede, că e în mare primejdie. Repede sosesc câinii, sfâșie pe haiduci, iar cățeaua cea sură le sapă mormintele»¹⁾.

Avem aici un «pendant» bulgar la motivul nostru păstoresc stâna prădată, împletit cu motivul cățeaua credincioasă. Spre deosebire de variantele noastre, stăpânul stânei este legat și se află în preajma morții, de care nu scapă decât cântând din fluier ca să cheme câinii, să-l scape. Evident, fiind vorba de o stână prădată de hoți, situația nu îngăduie o exprimare a ultimei dorinți ciobănești. Și totuș mărturia aceasta arată două momente, care ar fi fost prielnice unei asocieri cu motivele din Miorița. Dacă acestea ar fi fost familiare poporului bulgar sau dacă acest popor ar fi avut dispoziția sufletească de a recepționă motivul nostru, cadrul mărturiei citate: ciobanul amenințat cu moartea de un străin, care vrea să-i răpească turma, și pus în situația de a mai vorbi oilor, ar fi alcătuit ușor un punct de sprijin pentru exprimarea ultimei dorinți. Cu atât mai mult cu cât motivul putea ușor să fie transpus în pură sferă păstorească, înlocuind pe Turcii răpitori cu ciobani.

În situația aceasta, absența *Mioriței* la poporul bulgar pune și mai mult în lumină caracterul etnic al motivului.

¹⁾ A. P. Stoilov, *Pocazaleț na peciatalite preaz XIX vec bŕlgarski narodni pesni*, v. I-No. 387 și v. II, p. 97 sub acelaș număr. Sofia, 1916 și 1918, volumele 11 și 14 din colecția *Bŕlgarska biblioteka*.

Pentru a diferenția răspicat originalitatea motivului nostru, se cuvine să-l privim și în legătură cu alte aspecte păstorești caracteristice poporului bulgar.

Iată o altă baladă, în cadrul căreia simțirea din *Miorița* ar fi putut ieși limpede la iveală, dacă ea ar fi putut prinde în literatura poporană bulgară. În lucrarea amintită, Stoilov îi redă chiar titlul sugestiv de *Testamentul unui cioban rănit din întâmplare*.

«Pușca a pocnit la stâna lui Stoian și a lovit pe doi frați, Stoian și Iovan. Iovan și-a dat sufletul pe loc, iar Stoian a rămas bolnav toată vara. Privi cum sporea stâna și cum se închegă brânza. Velko întreabă pe Stoian, baciul bolnav, să-l încalece pe cal sau să-l lase să păzească stâna până la anul».

Ce minunat și potrivit prilej ar fi fost aici ca testamentul ciobănesc, în felul *Mioriței*, să fi accentuat cu putere! Cu atât mai mult ne-am așteptat la ceva asemănător cu cât baciul bolnav vrea să rămâie la stână. «Stoian răspunde că nu l-a luat pe Velko să îngrijească de bolnavi ci să aibă grije de turmă. El va rămâne la stână iar Velko să ducă oile la iernat, să-și facă odaie. Să aibă însă grije să ia clopotele dela cai și dela oi, căci prea greu i se face, auzindu-le . . . Pleacă; privind înapoi vede cum trei vulturi se rotesc împrejurul lui Stoian» . . .¹⁾

Netăgăduit, cântecul are o încheiere înduioșătoare, prin felul cum ciobanul se desparte de oi, cerând să li se ia clopotele dela gât. Și pentru noi este deosebit de interesant, pentrucă înfățișează cel mai apropiat punct de miezul *Mioriței* din câte am putut constata până acum la un popor vecin: ciobanul rănit rămâne la stână, pe când oile pleacă la iernat. Și totuși deosebirile sunt atât de mari, încât avem, de fapt, două motive deosebire: esența *Mioriței*, dorința de înmormântare la stână, fluierul la căpătâiu și oile care-și plâng stăpânul, rămân străine de testamentul ciobanului bulgar²⁾.

¹⁾ A. Stoilov, *op. cit.*, No. 916, v. II, p. 238.

²⁾ În literatura poporană bulgară mai există o altă baladă, în care, în final, apare ultima dorință a unui cioban. Vrând să scape o turmă dela înec, ciobanul e luat de apă. Cu ultimele puteri, spune ce mângâiere să-i dea tovarășii mamei lui: să-i spuie

Mai largă circulație decât acest motiv pare a avea la Bulgari acela, numit dela Dozon *Deli Dimo* ¹⁾. Intr'unele variante, ciobanul împuşcat, după ce se răsbună ucigându-și vrăjmaşul, mai cântă un cântec ultim și apoi se desface de viață ²⁾. Evident, dacă *Miorița* ar fi putut prinde și circula la Bulgari ar fi găsit și aici un teren prielnic de contaminări, cum se întâmplă bunăoară cu varianta basarabeană a baladei Toma Alimoș ³⁾.

De fapt, finalul rămâne străin de orice influență a motivului nostru.

Dacă în unele din cântecele bulgare se vede dragostea ciobanului de oi, nu vedem însă acea reciprocitate de iubire, care caracterizează atât de duios variantele noastre. Spre deosebire se acestea, baladele bulgare subliniază sau numai dragostea ciobanului sau numai pe aceea a animalelor.

Există în epica bulgară un singur motiv care înfățișează ceva din dragostea reciprocă a ciobanului și a animalelor: paralel cu motivul amintit. *Câinii scapă de Turci pe cioban* ⁴⁾, avem motivul original: *Ciobanul scăpat dela închisoare de un berbec*. Voinicul este întemnițat pe nedrept. În al zecilea an de închisoare, începe să pice în temniță: sunt lacrămile mamei care au străbătut acoperișul. «Stoian roagă pe mama lui să dea totul, numai berbecul-călăuză nu. Și să dea căpitanului închisorii turma. Mama aduce turma cu berbecul-călăuză la închisoare și dă cavatul cel dulce lui Stoian. Când el începe să cânte, îl aude berbecul-călăuză: cu picioarele pragurile săpă, cu coarnele ușile izbiă; vrea să meargă la Stoian. Atunci

că l-au lăsat lângă o apă unde vămuește vitele: la suta de vite, ia una; la suta de cai, un armăsar, etc. . . . Este aici predominarea mângâierii practice, în contrast cu ceea ce cunoaștem din alte mărturii. Bucata este sub numărul 129 în *Bulgarškita narodnăia piesni sobrannăia Liubenom Kanavelovăm*, publicate de P. A. Lavrov, Moscova, 1905.

¹⁾ *Chansons populaires bulgares* sub No. 33, p. 224.

²⁾ A. Stoilov; *op. cit.*, v. II, No. 313, p. 237.

³⁾ În varianta bulgară publicată de Lavrov, *op. cit.*, p. 115, sub No. 130, bucata se mărginește la răsbunarea eroului, situație care ne face să recunoaștem momente asemănătoare din epica noastră, bunăoară din *Toma Alimoș*.

⁴⁾ A. Stoilov, *op. cit.*, I, No. 387, p. 184, etc.

căpitanul închisorii înțelege că Stoian nu este haiduc, ci cioban și poruncește să-l libereze»¹⁾.

Paralel cu motivul cunoscut: devotamentul câinilor, care-și scapă ciobanul, avem aici, sub influența basmelor, care vorbesc adesea de animale recunoașcătoare, o fericită împletire de motive între voinicul liberat și animalul devotat. Dar și aici reciprocitatea dragostei nu e puternic subliniată.

Aruncând acum o privire asupra totalității motivelor păstrești bulgare, un lucru reiese clar: deși unele situații ar fi îngăduit o apropiere de accentele esențiale din *Miorița*, totuș motivul nostru n'a prins nicăiri în cuprinsul poeziei poporane bulgare. Dată fiind larga circulație sudest-europeană, deosebirea aceasta este cu atât mai izbitoare.

Aspectele lirice ale poeziei bulgare confirmă aceste observații. Astfel, în cântecul despre trei ciobani peste cari s'a surpat muntele, unul din ei se gândește la mamă, altul la soție, copii etc.²⁾. Nimic însă despre oi. Și e deajuns să apropiem de conținutul acesta pe acela din minunatul nostru cântec, *Ciobănaș dela Miori*, ca să vedem, această esențială deosebire de lirica bulgară.

Toate faptele arătate diferențiază, în chip concludent, sub unul din aspectele ei esențiale, poezia noastră poporană de aceea a poporului bulgar, cu care am avut mai numeroase puncte de contact decât cu orice alt popor înconjurător.

Astfel motivul armân, capătă o valoare sporită, ca un produs etnic.

Până la noi, toți cercetătorii vedeau în alegoria morții elementul central din *Miorița*. Dar studiul comparativ al mărturiilor balcanice confirmă până la evidență că, dacă aici ar sta miezul baladei noastre, el este comun tuturor popoarelor sud-est-europene. Și dimpotrivă: dragostea reciprocă dintre oi și cioban, afirmată de el în preajma morții așa cum apare din

¹⁾ A. Stoilov, *op. cit.*, v. I, No. 389, p. 18 și v. II, p. 97.

²⁾ A. Stoilov, *Pocazaleț* II. sub No. 917.

Nordul Bucovinei până în Epir, este un element specific românesc.

Existența acestui motiv etnic la Armâni, bine diferențiat de ceace găsim la Greci și la Bulgari, îngăduie acum o concluzie cu privire la cronologia lui. Avem un temei să afirmăm că: într'o fază când nu se făcuse încă răslețirea principalelor ramuri române, circulă, în străvechea limbă românească un cântec simplu, care da glas iubirii de îndeletnicirea păstorească prelungită și dincolo de moarte. O stare socială de completă adaptare la muncă și un sentiment clasic, de afirmare, optimist. Paralel cu afirmarea vieții, este evident că nota deosebitoare arătată corespunde unor străvechi credinți și reprezentări ale morții. Muncă, sentiment și credințe sunt la unison, stare deosebit de prielnică reprezentativelor creațiuni clasice.

Intrevedem astfel tot mai clar acel *primum movens*, factorul generator din care a crescut treptat balada noastră, determinându-i soarta dealungul veacurilor. Dar pentru că ne aflăm într'un domeniu în care se cere cea mai mare prudență și pentru că mărturiile armâne sunt până acum reduse, avem încă nevoie de un larg și minuțios control.

Mai întâiu, ca geografie de literatură poporană, un fapt izbește: apropiindu-ne de extremitățile nordice și sudice ale elementului românesc, am văzut cum motivul apare desfăcut de elementele epice, având o pură formă lirică.

Să fie oare o simplă întâmplare faptul că, după cum la Armâni, tot astfel și în ținuturile cele mai răsăritene, în Basarabia, găseam un sâmbure atât de răspicat liric, încât culegătorul îl denumiă «*Testament ciobănesc*»? Și apoi să fie iarăș o întâmplare că, în partea cea mai din spre Nord a Bucovinei românești, am întâlnit variante în care lipsia însăș oaia năsdăvană, pe când dorința ciobanului rămânea întregă?

E prea multă conglăsuire între elementele pe care le întâlnim la cele trei periferii, pentru ca să fie o simplă întâmplare.

Dar chiar și în ipoteza că varianta armână ar înfățișa un caz izolat de poligenezie, ea își păstrează toată însemnătatea:

cu ajutorul ei, întrevădem reprezentările, credințele și simțirea fundamentală din care a crescut treptat *Miorița*.

Astfel, privite sub toate aspectele, mărturiile armâne militează pentru părerea că originea baladei noastre trebuie să fie căutată într'o formă mai simplă decât cea care am văzut că predomină în Muntenia și Moldova.

Dacă materialul armân ar fi mai bogat, am putea de pe acum să afirmăm, cu deplină certitudine, că nucleul liric din care s'a născut *Miorița* eră asemănător cu al variantei culese la Avdela. De altă parte, în afară de «testamentul ciobănesc» din Basarabia, singurul punct de sprijin pentru părerea aceasta este varianta din Storojinețul Bucovinei, care ne făcea să întrevădem o formă a baladei redusă la aceste două elemente: anunțarea morții și dorința ciobanului de a rămâne nedespărțit de oi. Acesata însă nu este deajuns pentru a statornici pentru toți o convingere deplină cu privire la evoluția baladei noastre: se poate obiecta că varianta din Storojineț, întrucât până acum stă izolată, e produsul unei modificări introduse de cântăreț.

Indoelile acesta, învederând nevoia de control, indică de pe acum problemele care ne mai rămân de cercetat. Privind materialul armân la lumina geografiei motivului, așa cum am stabilit-o până acum, se impune să explorăm Ardealul, să așezăm comparativ întreg materialul în cadrul larg sudest-european și să cercetăm substratul corespunzător de experiență umană, de credințe și de supersitiții. Și pentru că avem înaintea noastră o plăsmuire poetică tipică a poporului nostru, se impune, ca o ultimă lămurire, să privim aspectele estetice ale problemei. Numai prin acest multimplu control istoric și estetic putem preface în certitudine deplină rezultatele câștigate până acum.

D. CARACOSTEA

ALĂUTA ROMÂNEASCĂ

Soarta primei reviste literare din Moldova are încă pentru istoria noastră literară câteva puncte obscure. În *Istoria Românilor*, A. D. Xenopol¹⁾, utilizând o informație a lui Alecsandri²⁾, fixă apariția Alăutei în 1839 și o atribuie lui Kogălniceanu («Alăuta Românească fondată de Kogălniceanu în 1839»). Doi ani după aceasta, Xenopol, în discursul său de recepție la Academie, vorbind despre M. Kogălniceanu, revine asupra părerii de mai sus astfel: «Gh. Asachi adăogea în anul 1838 un supliment literar la gazeta politică «Albina românească», care supliment primi numele de «Alăuta românească». Kogălniceanu, care cunoștea pe deplin meritele lui Asachi pentru cultura timpului său, colaboră în decursul anului 1838 la acel supliment, publicând în el mai multe lucrări».

Pentru întâia dată, d-l N. Iorga, în prețioasa sa *Istorie a literaturii române în secolul al XIX-lea*, observând cu dreptate, că Alăuta a apărut mai întâiu ca supliment al Albinei Românești, încă din 1837, o atribuie lui Asachi. În 1917, regretatul D. Onciul, într'un memoriu citit în două ședințe ale Academiei

¹⁾ Vol. VI (Iași 1893), p. 557.

²⁾ *Opere complete, Proză* (ed. Sococ), p. 557. Informația fusese publicată pentru întâia dată în *Revista Română* a lui Odobescu, anul 1862, p. 310, nota 1: «La Moldova, Alăuta Românească, foiță literară, fondată în 1839 de Dl. M. Kogălniceanu, a fost oprită chiar dela începutul apărării sale, din cauza unui articol intitulat *Filozofia Wis-tului*, articol tradus din rusește și considerat de guvern ca atingător politicii rusești». Data greșită de 1839 apare și în *Catalogul dela 1847 de cărțile și de manuscrisurile tipărite în Iași la institutul Albinei* (retipărit de N. Iorga în *Analele Academiei Române S. II. Mem. Secț. ist. XXXIV*, p. 759.) și a trecut tot astfel și în *Bibliografia lui Alexandru Pop, Analele Academiei Rom., seria II, vol. X. 1 p. 182*. Este trecută aci și la anul 1838, p. 181.

Române ¹⁾, cu prilejul serbării centenarului dela nașterea lui Kogălniceanu, înscrie Alăuta printre publicațiile periodice ale lui K, întemeindu-se pe faptul că cele mai multe articole din Alăuta sunt semnate ...L ...N (= Mihail Kogălniceanu) sau Klmn (= Kogălniceanu Mihail).

Părerea istoricilor literari este astăzi împărțită: unii atribuesc revista lui Asachi²⁾; alții lui Kogălniceanu³⁾. Temeiuri hotărâtoare nu s'au adus până acum nici în sprijinul paternității lui Asachi, nici în acela a lui Kogălniceanu.

Se mai știe apoi că revista a fost suprimată din pricina articolului «Filosofia vistului» — dar ce este acest articol, cine-l-a scris, ce tendințe urmăria cu el și ce susceptibilități a atins ca să atragă după sine suprimarea revistei, sunt chestiuni, care încă nu și-au găsit răspunsul.

Intemeindu-ne pe izvoare necercetate încă — cele mai multe inedite — vom încercă în rândurile ce urmează să reconstituim istoricul acestei prime reviste literare din Moldova, să lămurim împrejurările istorice care i-au înlesnit apariția și i-au provocat dispariția și să fixăm locul pe care îl ocupă în cadrul de dezvoltare al istoriei noastre literare.

* * *

Se știe că Albina și Curierul Românesc au apărut în 1829, publicând la început știri despre victoriile rusești pe câmpurile de luptă și despre măsurile administrative luate de autoritățile de ocupație. După încheierea păcii dintre Ruși și Turci, ambele ziare se emancipează de sub tutela comandamentului rus și devin organe de publicație românească, cu năzuința de a contribui la ridicarea culturală a masselor. Cu toate bunele intenții ale

¹⁾ Mihail Kogălniceanu, *Memoriu la centenarul nașterii lui. Academia Română. Din memoriile secțiunii istorice* (ședințele din 28 Septembrie și 5 Oct. 1917), București, 1918. P. 9 cf. și nota. 1.

²⁾ O atribuesc lui Asachi: E. Lovinescu, *Gheorghe Asachi, Vieța și opera lui*. București, 1921, p. 164—166; Gh. Adamescu, *Istoria literaturii române* (Bibl. p. toți), p. 247 (ed. 1920). Cf. și N. Iorga, *Istoria presei românești* București (1922) p. 59.

³⁾ O atribuesc lui Kogălniceanu: Radu Dragnea *Mihail Kogălniceanu*, ed. II, București 1926, p. 60, nota 1. P. V. Haneș, *Istoria literaturii românești*, ed. II, 1927, p. 173.

lui Heliade și Asachi, atât Albina cât și Curierul nu se pot asemăna cu ziarele de azi, care, prin numeroși reporteri și corespondenți din țară și din străinătate, primesc prin rețelele telegrafice și telefonice — cu sau fără fir — ultimele știri de senzație din lumea întreagă. La începuturile ziaristice românești, corespondenții întâmplători din provincie erau foarte rari, așa că editorii celor două ziare erau reduși mai mult la știrile din București și Iași. Cu tot pitorescul contrast de orientalism și occidentalism, capitalele noastre de acum 100 de ani își trăiau însă în liniște vieța lor patriarhală, fără prea mult element senzațional. Rareori atrăgea atenția publică câte un Tornborg «proprietarul spițeriei la Steaua polară», care introducea în Moldova luminatul cu cărbune bituminos și se bizuia a-l oferi și concetățenilor săi cu câte 12 parale pe ceas»; câte un Ion Bogusz librar «companist cu d-lui librariul Bild din Liov», care întemeiază cel dintâiu cabinet de lectură în Iași¹⁾; sau un Haerfner care organizase din 1832 muzica militară a Moldovei și izbutise să ajungă ca «compunerile cele mai grele să se sune de tinerii moldoveni cu o rândueală desăvârșită»; sau descoperirea unei surse minerale, lângă Iași, pe moșia Văliuța a lui C. Conachi; ori descoperirile arheologice făcute cu prilejul întemeierii Turnului Severin, la Slăveni, unde s'a dat peste ruine de temple romane²⁾; sau reîntoarcerea apropiată a lui Eugène Hetté, directorul teatrului francez din București³⁾.

Asemenea «novitale» nu se iviau însă multe în fiecare zi și atât Heliade cât și Asachi se văd nevoiți să umple coloanele gazetelor cu știri tăiate cu foarfeca și traduse din gazetele străine, aduse prin căruțele de poștă. Până să sosească în Moldova, acestea își pierduseră frăgezimea noutății și nu mai prezintau nici un interes pentru cetitorii români. Astfel se explică indiferența publicului față de Albina Românească, de care se plângea Asachi într'o petiție din 7 Iulie 1833, către Kiselef,

¹⁾ *Albina Românească*, 1830, 11 Decemvrie.

²⁾ *Curierul Românesc*, 1837, No. din 13 Octomvrie.

³⁾ *Ibidem*, nr. din 22 Noemvrie.

atribuind această nepăsare «dificultăților care se opun civilizației unui popor, care începe la vârstă înaintată». Kiselef nu avea însă dreptate, când, îngăduind să se plătească abonamentele întârziate ale funcționarilor, din cassa guvernului, adăugă că el nu poate să ofere «nici un sprijin efectiv în contra voinții Moldovenilor, carii nu voesc să cetească gazete scrise în limba lor». Dovadă: adresa boierilor moldoveni carii, «înghimpați de simțirea unei vii păreri de rău pentru pierderea unui mijloc luminătoriu de științe», cereau sfatului administrativ să ia sub protecția sa «Albina Românească.»¹⁾

Cevă mai multă viață pătrunde în coloanele celor două ziare, prin introducerea literaturii. Aceasta este urmărită cu atâta interes, încât Heliade, cel dintâiu, în 1836, se simte îndemnat să scoată revista literară: *Curierul de ambe-sexele*. Asachi, văzând răsunetul pe care-l are revista lui Eliade, se gândește, în anul următor să adauge și el un *supliment* literar, la gazeta sa.

În numărul din 11 Martie 1837, *Albina Românească* într'o înștiințare, publicată la pag. 92, vestește că, întrucât literatura românească află în tinerime «mulți partinitori și lucrători», «redacția ei dorind a îndemna și înlesni sporirea unei asemenea îndeletniciri», s'a hotărât să publice «odată pe lună, câte un supliment literal, intitulat *Alăuta Românească*».

Primul număr apare la 14 Martie 1837; și în programul pus în frunte, Asachi lămurește că foaia «este menită a aduna și a împărtăși doritorilor literaturii naționale producturile genii (duhului) rostite în proză sau în versuri».

Publicația apare însă — după cum mărturisește Asachi însuș — neregulat, «din când în când». După colecțiile Albinei Românești, păstrate în Biblioteca Academiei, cunoaștem numai următoarele 7 numere:

14 Martie

7 Noemvrie

¹⁾ I. Minea în *Anuarul Gimnaziului «I. Maiorescu» din Giurgiu pe anul școlar 1918-19: Ce cetise generațiunea Unirii*, p. 38.

25 Aprilie
24 Iunie

25 Decembrie
30 Decembrie și

3 Februarie 1838.

Partea de contribuție a lui Asachi la aceste 7 numere este redusă la un articol în proză — o meditație cu idei sociale și umanitare privitoare la anul nou 1838 ¹⁾ — și o odă eroică ocazională: «Privegherea ostașului moldovean la prilejul sărbării date Pre înălțatului Domn Mihail G. Sturdza, de corposul ofițerilor» ²⁾. Un colaborator statornic al suplimentului este C. Negruzzi. În numărul din 14 Martie, el publică o duioasă elegie asupra nimicniciei vieții omenești, inspirată de traducerea prietenului său Pavel Pruncu: Pustnicul, alcătuirea scriitorului franțez Viconte d'Arlencourt (= Charles Victor Prévot, vicomte d'Arlincourt), după care urmează câteva versuri închinată traducătorului:

Tu cu o mână harnică
Tot smulgi câte un spin,
Dintr'o pustie țarină,
Și sameni câte-un crin.

la care Pavel Pruncu răspunde în acelaș număr cu o inimoasă scrisoare. Numărul din 25 Aprilie al suplimentului reproduce după *Curierul* o scrisoare a lui Negruzzi către Heliade în care scriitorul ieșan, vorbind de importanța literaturii italiene pentru noi, se oprește pe larg asupra traducerii lui Aristia, cetită într'un cerc de prieteni și mărturisește că Aristia nici mai mult nici mai puțin «ne-au tradus pe Saul așa cum însuș Alfieri nu s'ar fi tradus mai bine, când ar fi știut românește și ar fi voit să dea și Românilor tragediile sale». Mișcat de asemenea aprecieri, traducătorul își asigură la rându-i cetitorii ieșeni că:

Aristia și sub piatră,
Când va fi acoperit,
De va trece călătorul
Muritor, Moldav numit,

1) Nr. din 30 Decembrie, 1837.

2) Nr. din 23 Decembrie, 1837.

A lui pașnică țărănă
In fior va suspină. . .

Mai mult interes literar decât aceste amabilități colegiale înfățișează «Fragmentul dintr'o călătorie», în care Negruzzi descrie cu colorit, umor și uneori cu avânt, drumul pitoresc de vechi amintiri istorice, prin satele și târgurile, răsfirate pe țărmul Moldovei, până la poalele Pionului ¹⁾. Pe lângă aceste bucăți și articole, suplimentul literar al Albinei Românești — Alăuta — mai cuprinde încă: un fragment în versuri din tragedia *Zaira*, tradus de Cornetul Manolachi Manu ²⁾; o meditație filozofică de Manolachi Drăghici ³⁾: «Luări aminte pentru slăbăciunile omenești»; o imitație din Schiller «a răposatului Hrisoverghi»: «Tânărul la pârâu» ⁴⁾ și în sfârșit un fragment dintr'o scrisoare a unui călător francez, privitoare la elevii Societății filarmonice din Iași ⁵⁾.

Ultimul număr al suplimentului literar, apărut cu titlul Alăuta — ce ne este cunoscut din colecțiile Academiei Române — poartă data de 3 Februarie 1838.

Și după această dată, Albina mai apare din când în când cu suplimente, dar acestea conțin numai știri cu caracter politic sau economic; suplimentul literar — Alăuta — se pare că încetează, probabil din lipsă de colaboratori statornici.

Abia după întoarcerea lui Kogălniceanu în țară, Alăuta reînvie, de data aceasta sub forma unei reviste literare de sine stătătoare. Raporturile dintre Kogălniceanu și Asachi erau atunci dintre cele mai bune. Pe când se află la Berlin și își pregătea pentru tipar opera sa istorică, Kogălniceanu, — care fusese cu tatăl său în casa lui Asachi, încă de pe când studia în pensionatele franceze din Iași ⁶⁾, — stătea în corespondență

¹⁾ Nr. din 24 Iunie 1837, p. 215.

²⁾ Nr. din 3 Februarie 1838.

³⁾ Nr. din 7 Noembrie 1837.

⁴⁾ Nr. din 24 Iunie 1837.

⁵⁾ Nr. din 7 Noembrie 1837.

Vezi și E. Lovinescu, *Gh. Asachi, Vieța și opera lui*, București 1921, p. 164—5.

⁶⁾ M. Kogălniceanu, *Scrisori 1834—1849*, publicate de P. V. Haneș, Minerva 1913. P. 51.

cu fruntaşul culturii moldovene, dela care cerea informaţii pentru partea de istorie contimporană a Moldovei¹⁾. Din Berlin, Kogălniceanu trimetea prin tatăl său lui Asachi, în Aprilie 1837, articolele sale în limba germană; iar în Decemvrie, un exemplar din *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Roumains transdanubiens*²⁾. Trei luni după aceasta, el se întorcea în ţară; la 4 Martie st. nou 1838, scria din Cracovia tatălui său; pe la 8 Martie, probabil, se află la Lemberg³⁾. Cu acel prilej, a putut vedeă acolo, în arhiva bisericii româneşti, mulţumită amabilităţii arhivarului Dionis Zubrzycki, un prieten al Românilor, acele «răvaşuri vechi ale Domnilor Moldovei», despre care va vorbi în ultimul număr al Alăutei. Pe la jumătatea lui Martie, se află în Iaşi; şi de sigur că printre cei dintâi cunoscuţi pe cari i-a vizitat a fost şi Aga Asachi. Numărul din 2 Iunie al Albinei Româneşti cuprinde o notiţă elogioasă despre «Istoria Prinţipaturilor» a lui Kogălniceanu, despre care ne înştiinţează că un elev al Academiei Mihăilene, (C. Jan), o traduceă «sub povăţuirea autorului în limba română»⁴⁾. Termenii în care Asachi vorbiă în această notiţă despre Kogălniceanu:

«Feliuritele cunoştinţe şi vrednicul de laudă zilos al autorului, au biruit număroasele greutăţi ce îmfăţoşă această lucrare, pentru care eră de nevoie a să cercetă şi a consultă o mulţime de documenturi rare încă necunoscute şi neîntrebuinţate» — aceste drepte aprecieri nu puteau decât să apropie şi mai mult pe vechiul conducător al culturii din Moldova, de tânărul Kogălniceanu, care veniă din Germania cu o destul de largă cultură pentru vremea şi ţara sa şi cu dorinţa de a pune toate puterile sufletului său în serviciul patriei. În cursul convorbirilor dintre ei, în chip firesc discuţia trebuia să alunece şi asupra literaturii

¹⁾ *Ibidem*, p. 110, 125, 173, 176, 178, 179.

²⁾ *Ibidem*, p. 173 şi 125.

³⁾ *Ibidem*, p. 186 şi urm.

⁴⁾ *Albina Românească* 1838, 2 Iunie; G. Asachi, *Relaţie istorică asupra shoalelor naţionale în Moldova dela a lor restatornicire 1828—1838, înfăţoşată în seansa ghenervalnicului ecsamen în 3 Iulie 1838*, Iaşi, 1838, p.241: «Astăzi se înfăţoşă acestei adunări următoarele nouă lucrări: *Istoria Ţării-Româneşti (Histoire de la Valachie)* a D. Ad-[utant] Kogălniceanu, tradusă din franţeză de C. J a w.

naționale, pe atunci în fașe, asupra suplimentului literar al Albinei, asupra necesităților unei reviste literare în Moldova anului 1838. În toiuł unei asemenea discuții, Kogălniceanu și-a putut oferi serviciile sale și a putut luă asupra-și sarcina de a conduce și de a redactă într'o formă nouă, Alăuta Românească — aceasta cu atât mai mult cu cât, dat fiind privilegiul tipografic al lui Asachi, nicăiri, în altă parte, el n'ar fi izbutit să poată înjghebă o revistă literară.

În numărul din 23 Iunie al Albinei Românești, Asachi își înștiință cetitorii că «Alăuta, care până acum eșea din când în când», se va «publica în viitorime la 1 și la 15 a fieștecărei luni în alt format și cu alte litere». Primul număr al Alăutei în această nouă formă apare la 1 Iulie 1838, cu titlul și subtitlul:

ALĂUTA ROMÂNEASCĂ

Suplement litteral a Albinei românești

și cu o precuvântare «din partea redacției», pe care o vom reproduce mai jos. Această precuvântare, în partea finală, înștiințează, cu multă discreție, că Alăuta «și va împlini scoposul ei cu ajutorul multor tineri literari, carii au binevoit a făgădui lucrările lor acestei publicații periodice». Despre o schimbare de direcție, despre o trecere a conducerii revistei pe seama lui Kogălniceanu nu se pomenește nimic — și nu numai în precuvântare, ci nicăiri. Și totuș o sumă de mărturii, aproape contimporane, atribuesc revista lui Kogălniceanu.

1. Alecsandri într'o notiță la un articol despre N. Bălcescu, publicat întâiaș dată în *Revista Română* (1862), spune: «Alăuta Românească, foiță literară, fondată în 1839 de d-l M. Kogălniceanu...». Zece ani după aceasta, într'un articol despre C. Negruzzi, publicat în *Convorbiri Literare* pe 1872 și reprodus ca prefață, în fruntea *Operele complete* ale lui C. Negruzzi (ed. Socec, 1872), vorbind despre colaborarea lui Negruzzi la foile ce se iveau pe «orizontul literar», înșiră: «*Curierul de Ambe-Sexele* al lui Heliad, *Albina* lui Asachi, *Alăuta Românească*, *Dacia* lui Kogălniceanu...».

ALĂUTA ROMÂNEASCĂ.
SUPPLEMENT LITTERAL
A
ALBINEI ROMÂNESCI.

TASSI.

I. IULIE 1838.

Авестъ Суплементъ а Газетей, есъ де доузъ ори пе лунъ ла
кашиора Алѣинѣ Ромънещи дн Еши.

Дѣн партеа Редакціей.

Редакція Алѣинѣ Ромънещи, нѣ аб крѣцат, дн кѣрс де
ноуъ анѣ, нѣчѣ о жѣртѣ съре а шѣ мѣлѣцѣми а-
кѣнацїѣ. Дорѣнд съ лѣ дѣе о ноуъ довадѣ де вѣна еї
воинѣцѣ, еа аб абат мѣсѣрѣле кѣвѣинѣоасе ка Алѣбѣта
Рѣмъжнеаскѣ, каре пѣнѣ анѣм се да нехотѣрѣт,
съ еасѣ дн кѣиторѣе, регѣлат де доуъ ори пе абнѣ, ла
І шѣ ла 15 а абнѣе, кѣвѣрѣнѣнѣнд нѣмѣаї абкѣрѣрѣ лѣтерале,
прѣкѣм ачѣсѣ днѣтѣ нѣмѣр. Редакція се ва сѣрѣвѣ ка
Алѣбѣта съ рѣсѣне прѣдѣкѣтѣрѣле абхѣлѣѣ чѣле маї ноуъ шѣ
уѣле маї интересѣне центѣрѣ четѣиторѣѣ. Еа днѣшѣ вѣл дѣмѣпѣнѣи
скѣпоасѣ ка абжѣвѣторѣла мѣлѣтор тѣнерѣ лѣтерарѣѣ, карѣї аб вѣкѣ-
воїт а фѣгѣдѣї абкѣрѣрѣле лор ачѣсѣтѣї пѣвѣлѣкѣцїѣї пѣрѣорѣчѣ.

Alăuta Românească - având în vedere
a cămărașilor. Cămărașii

Alecsandri însă nu erà în țară la data când a apărut Alăuta, iar eroarea de dată ridică îndoială asupra întregii mărturii.

2. În *Catalog de cărțile tipărite și de manuscrisele aflătoare la institutul Albinei*, tipărit în Iași la 1847¹⁾, se trece sub n. 1: *Alăuta Românească*, foaie periodică de M. Kogălniceanu 1839». Dar și aci eroarea de dată, precum și faptul că Alăuta a apărut ca supliment al Albinei încă din anul 1837, când Kogălniceanu se află la Berlin, a îndreptățit pe d-l N. Iorga să respingă și această mărturie.

3. La aceste mențiuni cunoscute, se adaugă o a treia, necunoscută până acum, dar destul de prețioasă, fiindcă însuș Kogălniceanu revindică paternitatea revistei. Într'un articol, — un fel de autobiografie — scris pentru o revistă franceză și păstrat între hârtiile lui din Biblioteca Academiei Române, plângându-se de atmosfera înnăbușitoare din Moldova, adaugă textual: *j'y pourrais raconter comment en Moldavie on m'avait interdit trois revues: l'une parce qu'elle avait dit qu'un diplomate russe devait savoir le whist*. . .²⁾.

Toate aceste mărturii dela Alecsandri, Asachi, Kogălniceanu, concordă între ele, dar par a fi contrazise de subtitlul revistei și de precuvântarea din primul număr.

Chestiunea paternității se resolvă însă definitiv prin faptul că ni s'a păstrat în Biblioteca Academiei Române, sub cota nr. 3740, chiar manuscriptul primului număr al Alăutei, care fusese pregătit pentru tipar. Manuscrisul a fost semnalat, înaintea noastră, de d-l E. Lovinescu, într'un articol, publicat pentru întâiaș dată în *Convorbiri Literare*³⁾; dar d-sa, nefiind familiarizat cu autografele lui Kogălniceanu, nu i-a dat importanța cuvenită, ci l-a considerat ca o «copie manuscrisă». Compararea acestui manuscris cu autografele lui Kogălniceanu din

¹⁾ Retipărit de N. Iorga în *Analele Academiei Române*, (seria II) XXXIV, *Mem. Secf. Ist.* p. 743, *Gheorghe Asachi ca tipograf și editor — după catalogul lui din 1847*: Vide p. 759 și 744.

Ms. 1175 f. 223 r.

³⁾ Anul XLVII (1913) p. 645. Cf. și *Gheorghe Asachi, Vieța și opera lui*, București, 1921, p. 165.

anul 1838, după cum se poate vedeà și din facsimilele alăturate, nu lasă însă nici o îndoială că textul a fost scris în întregime de mâna lui Kogălniceanu.

O examinare atentă a manuscriptului cu numărul tipărit dovedește că avem în manuscript, nu «o copie», precum crezuse d-l Lovinescu, ci chiar *originalul*, pregătit de Kogălniceanu însuș pentru tipar. Mai întâiu, în manuscript, numărul are data de 1 Iunie 1838; pe când primul număr tipărit poartă data de 1 Iulie. Manuscriptul este deci *anterior*: revista trebuia să apară cu o lună mai de vreme; dar, din motive necunoscute, apariția ei a fost întârziată. În al doilea rând, manuscriptul conține, spre deosebire de textul tipărit, două articole, dintre care unul: «Răvașuri vechi a Domnilor moldoveni», a fost lăsat pentru numărul 5 al Alăutei; iar altul, «Variatăți», — o serie de câteva anecdote ușoare — n'a fost publicat în nici unul din cele 5 numere ale revistei, probabil fiindcă Kogălniceanu a renunțat la el. În sfârșit, între textul manuscris și cel tipărit sunt mici variante, care indică, după cum erà firesc, modificări de redacție ce s'au introdus în textul tipărit, cu prilejul corecturii. Spre a învederă mai clar și mai convingător aceasta, redăm mai jos, după ms., programul scris de Kogălniceanu ca din partea redacției — program care ne interesează dealtfel acum, și din punctul de vedere al năzuințelor revistei. Alături, pe marginea din dreapta, notăm corecturile introduse în textul tipărit:

DIN PARTEA REDACȚIEI

Ms. 3740 din B. A. R.

Textul tipărit

Redacția Albinei românești nu au cruțat în vreme de noă ani nici o jartfă spre a-și mulțami abonații. Dorind să le dee o noă dovadă de buna ei vroință, ea au luat măsurile cuviincioase ca Alăuta Românească care până acum se da nehotărit, să easă de acum înainte regulat de doă ori pe lună, la 1 și la 15. [In acest chip acest supliment literar a Albinei, având a sa paginație. va fi

in
curs
voință
în viitorie
a lunei Intreg
pasajul pus în paranteze

Ardeleanul aprins usch spa mai bogalita, plus,
aput adaltau de luor pipe, zi aza, domrascha
Natalia dit ofatai oraputa, ce ofatai ofi-
nise caudpa.
(L... N)

(Mnemosyne, apaise dit romzege.)

epihoropia bitaschi

Cupia de sti psc, epihorop a nataschi.

Ardeleanul p... er bitaschi etae stema, o p...
hidipe a helchikop zi se p... de luor pipe
za cana a epihoropachi zi a nataschi?
ze p... ! Nema d... s... uape
uatai etaba adaltau nataschi ai o acsmite
cozaita. P... o p... hidipe oraputa,
o p... hidipe cupia, apu of...
dit kema ribiticaia p... o mare
vapata a h... top, us nataschi of...
o d... p... hidipe, p... outop
st... nataschi ce cana. Nataschi etae
ataci ste dit luor hidipe a p...
a h... coliahe. h... cana d... p...

Hranubia-j' 4 maysie 1838. 80
20 de februarie

Pr' n'at'ar' sprij'cu' Pht'ur'it'ue
cu'f' m'at'it'he' Orom'at'he' r'at'at'ur'

Sp'ent'at' rap' sp'ent'at'ar' cy'ar'at'ur' a' mi' h'ar' m'at'it'ur' d'is' p'ri-
m'at'it'ur'at'he' m'at'it'ur'at'he' a' h'is' a' h'is' sp'ent'at'ur'. Pr' h'at' m'at'it'ur'at'ur'
at'ur'at'ur' d'is' u' r'at'it'ur'at'ur'. D'is' a' p'ar'at'ur'at'ur' q' m'at'it'ur'at'ur' m'at'
L'at'ur' d'is' at'ur'at'ur' at'ur'at'ur' u' d'is' m'at'it'ur'at'ur' m'at'it'ur'at'ur'
at'ur'at'ur' u' d'is' p'ar'at'ur'at'ur' p'ar'at'ur' at'ur'at'ur' p'ar'at'ur'at'ur' p'ar'
p'ar'at'ur'at'ur' u' d'is' at'ur'at'ur' d'is' at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' u' d'is' m'at'it'ur'
d'is' t'ur'at'ur' u' d'is' at'ur'at'ur' h'at' 24. d'is' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'. H'at' at'ur'at'ur'at'ur'
u' d'is' at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' h'at' at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' m'at'it'ur'at'ur' h'at' d'is' p'ar'
q' h'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' h'at' at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' a' d'is' p'ar'at'ur'at'ur'. At'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur' (6 m'at'it'ur'at'ur') d'is' p'ar'
d'is' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
u' d'is' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
d'is' h'at' h'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'
h'at' p'ar'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'at'ur'

putem să zicem o foare deosebită ce va] cuprinde numai lucrări literare precum acest întâi număr. Redacția se va sâli ca Alăuta să cuprindă produc<turile duhului> cele mai noă și cele mai interesante pentru cetitori. Ea își va împlini scopul cu ajutorul multor tineri literarii <carii> au făgăduit lucrările lor acest<ei publi>cații, periodice.

drepte omis cuprinzând

să răsune

Cum a îndeplinit Kogălniceanu acest program literar?

Materialul publicat în cele 5 numere apărute se poate clasă în trei grupe: 1) o parte de împrumut din literaturile străine; 2) contribuții originale ale scriitorilor autohtoni și 3) dări de seamă critice asupra cărților noi.

Materialul primei grupe cuprinde schițe și povestiri ușoare, farse pline de umor, descrieri de moravuri contimporane cu trăsături satirice, precum: *O fată bătrână văduvă tânără* — povestea unei fete; care trecând, nebăgată în seamă, peste pragul primei tinerețe, izbutește să fie anturată și să-și găsească un soț, într'un alt oraș, când este prezintată în lume, de un unchiu ca văduvă — *Vremea când damele au mai multă ireabă* (:toamna, când se pregătesc dulcețurile și compoturile); *Femeile* — o serie de maxime pline de curtoazie sau răutate; o poveste a lui Bürger, «Impăratul și Braminul» și o «istorisire orientală», *Edeș*, semnată A. D. Această ultimă istorioară este de fapt prelucrarea unei novele din Sindipa; ea a fost refăcută mai târziu de Heliade în Curierul de Ambe-Sexe, sub titlul de «Un filosof și o femeie». De aci apoi aveă să-și împrumute, în 1882, Al. Macedonski subiectul pentru comedia sa *Iadeșul*¹⁾, dupe cum mărturisește însuș.

Toate aceste schițe și povestiri sunt extrase din foile literare — franceze și germane ale timpului: *Magazin für die Literatur des Auslandes*; *Album der Budoir*; *France littéraire* și *le Protée* — reviste la care Kogălniceanu eră abonat sau chiar colaboră pe

¹⁾ Legătura cu Sindipa a fost semnalată de Gaster în *Literatura populară română*, Buc. 1883, p. 71—72. Lui Gaster i-a scăpat din vedere prelucrarea cea mai veche din *Alăuta*.

timpul studiilor sale în Franța și Germania. Ele sunt semnate cu literile *K l m n* — luate din numele lui Kogălniceanu, după cum dovedește actul pe care-l vom reproduce mai jos — sau mai scurt *L. N.* Alături de aceste istorioare, adaptate cu gustul unui public, hrănit până atunci cu Viețile Sfinților, cu apocrifele biblice și cu texte poporane, Kogălniceanu încearcă să deschidă drumul culturii românești către izvoarele limpezi și dătătoare de viață ale literaturii germane. În versuri defecuoase ca ritm, dar pline de energie ca expresie, el se încearcă să împământenescă la noi balada lui Schiller (Inelul lui Policrat, Impărțirea lumii).

În grupa a doua, a contribuțiilor originale, partea lui Asachi, pe atunci în plină expansiune a talentului său, este foarte redusă: o imitație din idilele lui Moschos: *Amoriul fugariu*, o traducere din *epigramele lui Martial* și o odă originală: *Palladiul Moldovenilor*. Costachi Negruzzi, pe atunci în aurora talentului său, descrie cu mult realism și umor acea bizară, în dramatismul ei, figură a scriitorului moldovean, de origină poloneză: Daniil Scavinski.

În afară de contribuția colaboratorilor obișnuiți ai Albinei, Kogălniceanu, caută cu oarecare duioșie, să pună în lumină două tinere talente, care răsărise în acele vremuri primăvăratice ale literaturii noastre: Hrisoverghi și Ionică Tăutul. Amândoi avuseseră aceeași soartă tragică ca și Cârlova — muguri ofiliți înainte de a fi ajuns la deplina înflorire a talentului.

Al. Hrisoverghi își făcuse studiile în institutul francez al lui Mouton și începuse să scrie sub influența preromantismului francez și a poeziei lamartiniene ¹⁾. Pe lângă simpatia pe care o radiă în juru-i personalitatea acestui tânăr aghiotant domnesc, pe lângă romanul lui de dragoste nenorocită — care după unii biografi i-a grăbit sfârșitul ²⁾ — Hrisoverghi dobândise în

¹⁾ Hrisoverghi, *Poezii*, Iași 1843; cf. prefața lui Kogălniceanu, p. XVI. Traduce din poezia lui André Chénier: *Lampa*, elegia XXXVII; *Neera*, idila XII; din V. Hugo: *Dimineața* și din Lamartine *Lacul*.

²⁾ G. Sion, *Suvenire contemporane* (ed. Minerva, București, 1915), p. 358.

Moldova timpului său o mare vază printr'o odă, care, pusă pe muzică, devenise imnul național al tinerei armate moldovene ¹⁾. «Hrisoverghi — scrisese Kogălniceanu în schița lui germană despre literatura românească, publicată în *Magazin für die Literatur des Auslandes* — însuflețit de dragostea patriei a compus una din odele cele mai frumoase din câte sunt în limba română». Din opera lui Hrisoverghi, rămasă în manuscris și pe care Kogălniceanu avea să o editeze mai târziu în 1843, el reproduce în *Alăuta*: «La o viță de păr; Poetul la țară nevoit să meargă în târg; Versuri pe care bietul Hrisoverghi au făcut o zi înaintea morții sale», (la 26 ani):

Gata a lăsa viața, plâng, suspin nemângâiet,
A tristelor mele zile nădejdea s'a 'mprăștiat
C'o privire tânjitoare mi-este drag a mă uită
La fericirile lumii ce nu le-am putut gustă.

Ionică Tăutu, răpus și el în floarea vârstei, pe țărmurile Bosforului ²⁾, lăsase după cum ne încredințează Kogălniceanu, mai multe poezii «în mare parte pierdute», precum și o traducere a operei lui Volney ³⁾, care eră destul de răspândită la noi — o găsim mai târziu și în biblioteca lui D. Bolintineanu ⁴⁾ — și care a influențat puternic la începuturile literaturii noastre moderne, poezia ruinelor. Traducerea lui Ionică Tăutu a rămas însă în manuscris și se pare că o soartă norocoasă ne-a salvat-o, fiindcă în Biblioteca Academiei Române se găsesc sub numerele 2502 și 2696, două copii, care au scăpat până acum din vedere istoricilor noștri literari. Amândouă au titlul: *Sfă-rămărilor sau procetire asupra revoluțiilor împăraților de la*

¹⁾ Cf. broșura: *Unele documente din Moldova* (B. A. R.), fără indicație de autor, loc și dată.

²⁾ M. Kogălniceanu în notița din *Alăuta*.

³⁾ Cf. și *Drum Drept*, 1915, p. 39. Pentru o traducere munteană, a lui Stanciu Căpățineanu, înainte de 1830, vezi G. Bogdan-Duică *op. cit.*, p. 156.

⁴⁾ Ms. 235 din *Bibl. Acad. Rom.*, acum la Moscova, notează și opera lui Volney, în «*Listă de operele ce compun biblioteca d-lui D. Bolintineanu pentru loteria ce are a se trage la 15 Martie 1872*».

Scrisorile lui D. Bolintineanu din acest ms. au fost publicate în *Neamul Românesc Literar*, 1909 p. 463 și urm, 514 și urm.

Volney.; ultima faceà parte, prin 1842, din biblioteca lui N. Istrate și, după particularitățile de limbă, trădează în chip neîndoelnic o origine moldovenească ¹⁾).

Din opera lui Ionică Tăutu, născut la 1798 ²⁾, Kogălniceanu publică în nr. 5 al Alăutei, *Epitaful* unei tinere femei, care pentru începuturile literaturii noastre moderne nu sunt lipsite de suavitate, ca bunoăară strofa:

Așa-i la o floare,
Ce-a vântului boare,
Cu-a zorilor plâns

¹⁾ Despre influența lui Volney asupra lui Eliade Rădulescu, Cârlova și Gr. Alexandrescu, cf. Apostolescu, *L'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris 1909, p. 96—7 și G. Bogdan Duică, *Istoria literaturii române moderne. Intâii poeți munteni*, Cluj 1923 p. 156 și urm.

Cu deosebire importantă a fost influența lui Volney asupra lui Cârlova. Nu numai îmbinarea odei cu elegia, a sentimentului de admirație și pietate pentru ruine, ca rămășițe ale unui trecut glorios, cu sentimentul de melancolie pentru nimicnicia vieții omenești, dar chiar unele versuri din poezia lui Cârlova par un ecou îndepărtat din lectura operii lui Volney. Astfel în afară de cele citate de Apostolescu și G. Bogdan-Duică, versurile:

Voi încă în ființă drept pildă ne slujiți
Cum cele mai slăvite și cu temei de fier
A omenirii fapte din vieța lumii pier
.....
Voi sunteți de cuvinte și de idei izvor
.....
La voi fără sfială vin singur lăcrămând
Și de vederea voastră cea tristă însuflat
A noastră neagră soartă descoper neîncetat.
Mă simt lângă mormântul al slavei strămoșești
Și simt o tânguire de lucruri omenești;
Și mi se pare încă c'auz un jalnic glas
Zicând aceste vorbe: Ce vai a mai rămas
Când cea mai tare slavă ca umbra a trecut³⁾.

Amintesc pasagi din Volney:

«O ruines ! je retournerai vers vous prendre vos leçons... (Ah ! comment s'est éclipsée tant de gloire !... Comment se sont anéantis tant de travaux !... Ainsi donc périssent les ouvrages des hommes !)... Mon coeur trouve à vous contempler le charme des sentiments profonds et des hautes pensées... Qui sais si un voyageur comme moi... ne pleurera pas solitaire sur la cendre des peuples, et la mémoire de leur grandeur !... Mes yeux se remplirent de larmes... je me livrai à des sombres méditations sur les choses humaines !» *Les ruines ou méditation sur les révolutions des empires. (Invocation și Chapitre II.)*

Firește, nu voi să tăgăduesc aci importanța lui Cârlova pentru literatura noastră, ci numai să accentuez influența lui Volney asupra lui.

²⁾ Despre el, notițe biografice mai detaliate în *Stéoa Dunării*, 1855, nr. din 28 Noemvrie, p. 99.

O fac să răsae;
Săcera d'o tae,
Tot lustru i-a stâns.

Mărirea, averea,
Norocul, puterea,
Toate-s acum lut.

.

Grupa a treia din Alăuta, aceea a dărilor de seamă, prezintă și ea o importanță deosebită, fiindcă aci se văd mai bine tendințele revistei. Ele sunt, precum se va vedeă îndată, în germene, ideile literare ale lui Kogălniceanu, care vor sta la baza programelor din revistele lui de mai târziu: *Dacia Literară* și *Propășirea*. În darea de seamă asupra cărții singelului Neofit Scriban: *Catihisis sau Invățeturi de căpitenie ale Bisericei Răsăritene* — întâia carte tipărită în Moldova cu litere latine — se văd clar ideile lui asupra ortografiei. Chestiunea scrierii, sub influența școlii ardelene, începuse să preocupe pe atunci lumea românească din Principate. Într'o introducere istorică despre scrierea chirilică, în care Kogălniceanu reeditează eroarea lui Petru Maior și a lui D. Cantemir (că Românii au înlocuit limba și scrierea latină din biserică și cancelaria domnească prin limba slavonă și alfabetul chirilic, după consiliul din Florența, spre a se deosebi de biserică catolică), Kogălniceanu trece în revistă diferitele încercări de scriere cu litere latine dela Catechismul lui Vito Piluzio, tipărit la Roma în 1677, până la încercările recente ale lui Klein, Șincai, Bob și *Lexiconul* dela Buda, pentru a se opri asupra sistemului de transcriere a lui Alexi, ca asupra celui mai bun. După câteva observațiuni, în care Kogălniceanu înclină spre o transcriere mai apropiată de «limba mumă, adică latinească», el își vestește cetitorii că «spre a încurajă o asemenea inovație» în scrisul românesc, va da în numerile viitoare ale Alăutei «dintâi regulile cetirii cu litere latine și apoi însuș perioade» și încheie cu constatarea că literile latine «sunt mai puține la număr, mai ușoare, mai

potrivite cu haractirul limbii noastre» și că fără ele «niciodată nu vom putea avea o gramatică bună și regulată.»

Intr'un alt articol critic despre «*Mica geografie a Daciei, Moldovei și Țării românești, prelucrată de Pitarul V. Popescu Scriban, elev al Academiei Mihăilene*», se vede limpede preocuparea lui Kogălniceanu de a introduce nota națională în cultura și literatura noastră :

«Această cărticică a căria am dat titlu, merită de a fi lăudată și înștiințată prin jurnaturi, pentrucă ea este un lucru bun și folositor și totodată rar în veacul acesta; căci mai toți Români uită că sînt Români și se îndeletnicesc numai cu istorii străine dela Conhahina și de la Bagdad... Noi îi facem <autorului> tot felul de mulțămiri, să urmeze, precum au început, să ne dea cărți atingătoare de țara și de nația noastră; să descrie pe Români și pe lucrurile românești. Când vom cunoaște de ajuns istoria, obiceiurile, așezămînturile patriei, atunce vom păși să învățăm și starea celorlalte țări. Pentru acum, să cunoaștem mai înainte de toate pe noi însuși. Căci oare ne face cinste să fim străini în însuș patria noastră?»

Intr'o vreme când Albina și Curierul românesc își umpleau coloanele cu știri extrase din ziarele străine și când literatura noastră eră invadată de traduceri, aceste rînduri vioaie de critică deschideau drumul unei direcții noi. Eră direcția naționalistă în literatură, direcție pe care Kogălniceanu o va preciza cu mai mult relief, doi ani după aceasta, în programul *Daciei Literare*.

Alăuta Românească a apărut în forma cea nouă, sub îngrijirea și conducerea lui Kogălniceanu, numai două luni și anume cinci numere: 1 și 15 Iulie, 1 și 15 August și 1 Septemvrie. După două luni, dela apariție, revista este suprimată din cauza unui articol intitulat «Filosofia vistului». Acest articol a rămas de fapt neterminat. Incepuse să se publice în primul număr (1 Iulie); a fost suspendat în no. 2, 3 și 4, pentru ca să reapară în numărul 5 din Septemvrie, cu indicația: «va urmă»; dar n'a mai urmat, deoarece, cu acest număr, revista a fost suprimată.

Fragmentele tipărite în Nr. 1 și 5 sunt semnate cu literile *K l m n* — extrase din numele lui Kogălniceanu, după cum se va vedea îndată. Primul fragment, după titlul «Filosofia vistului, scrisă de un Rus, filosof a naturii», se încheie cu indicația sursei :

Magazin für die Literatur des Auslandes. «Magazin für die Literatur des Auslandes» erà o revistă pe care J. Lehmann o scotea, la Berlin, începând din 1832, de trei ori pe săptămână, ca anexă la *Allgemeine Preussische Staats-Zeitung*. După cum indică și titlul, revista avea menirea să publice studii și traduceri din literaturile străine, alături de studii istorice și etnografice. La această revistă, Kogălniceanu însuși colaborează pe timpul studiilor sale la Berlin, cu cunoscuta schiță de istoria literaturii române: *Romänische oder wallachische Sprache und Literatur*, în nr. 8, din 18 Ianuarie 1837¹⁾; în numărul din 17 Februarie, același an, revista anunță apariția cărții lui, despre istoria Principatelor (p. 84); iar numărul din 1 Noembrie 1837, publică articolul: *Die Zigeuner der Moldau und Wallachei nach M. v. Kogalnitzchan*.

Kogălniceanu nu a menționat, pe cât știu, niciodată anul și numărul din «Magazin für die Literatur des Auslandes» din care el însuși ne spune că a extras articolul despre Filosofia wistului și nici n'a mai pomenit vreodată cine erà acel «Rus, filosof a naturei», pe care, în primul fragment din Alăuta, îl indică ca autor al articolului. Sunt îndreptățit să cred că originalul din care s'a inspirat Kogălniceanu — și accentuez s'a *inspirat*, fiindcă pentru motive care se vor vedea mai jos, articolul publicat în Alăuta este departe de a fi o traducere — este schița cunoscutului satiric rus T. Bulgarin, (1789—1859), tradusă în limba germană sub titlul «*Von der Wichtigkeit des Kartenspiels*» (în realitate este vorba mai mult de whist) și publicată în numărul din 25 Ianuarie, adică la o săptămână după ce apăruse, în același loc, articolul lui Kogălniceanu despre limba și literatura românească.

Intre articolul lui T. Bulgarin despre importanța jocului de cărți, de o parte, și între cel al lui Kogălniceanu despre filozofia

¹⁾ Nr. din 13 Februarie al revistei dădea ca «o interesantă întregire a articolului lui Kogălniceanu (eine interessante Ergänzung dieses Artikels), observările despre «*Moldau und Wallachei. Das Land und seine Bewohner*», scrise de un bucureștean, trăitor în Paris și publicate «in einem der letzten Hefte der «*Revue des deux mondes*»».

Inceputul lui <whistului> ca și tipografia și mai toate biruințele duhului cercetător a omului, care au făcut așa de mari schimbări în ideile și în traiul omenirii, este învălit în mare întunerec . . .

Intr'un cuvânt eu nu cunosc nici o privesc mai mulțămitoare și mai plăcută decât privirea a patru oameni cinstiți, șazănd la o masă de joc, confundăți într'o adâncă tăcere, cu o vrednicie de magistrat, cu fața nemșcată . . .

Vistul nu este unul din acele jocuri care nu au nici o hrană pentru minte și inimă. Vistul este, dacă cineva vre, jocul cel mai simplu, dar totodată și cel mai înțelept, cel mai greu și cel mai nobil . . . Câți oameni am putea arăta din cei ce nu joacă vist, carii în căpățina lor n'au 13 idei . . .

Se vede, deși textele nu se suprapun, că ne aflăm în aceeași atmosferă de idei.

Dar lăsând la o parte aceste apropieri, articolul lui Kogălniceanu este cu totul independent de articolul scriitorului rus și are o originalitate a sa bine definită. În articolul său, Th. Bulgarin, pentru a scoate în relief mai bine importanța jocului de cărți, pune în antiteză felul cum e primit și tratat un literat sau un artist cu felul cum e privit jucătorul de cărți. Jucătorul de cărți constituie o rubrică strălucită în vieța marilor saloane; pe socoteala lui ca și pe seama marilor eroi ai omenirii se născocesc tot felul de anecdote, care, transmise din generație în generație, alcătuiesc un ciclu de legende și povești, înviorând continuu vieța de salon; — pe când un literat sau un artist este invitat numai la zile mari spre a fi

Ich behaupte ein für allemal, dass die Erfindung der Spielkarten eben so wichtig ist, als die des Pulvers, der Buchdruckerkunst, der Magnetenadel, der Dampf-Maschinen und ähnlicher Dinge . . .

Furchtbar und entsetzlich ist es, ihren Kampf zu sehen, und noch schrecklicher, wenn sie mit gewöhnlichen Whistspielern zu thun haben!... Der Geist arbeitet, die Zunge ist wie gelähmt, das Auge aber lauert, ruhig wie Marmor ist das Gesicht! . . .

Ich bitte daher, nicht zu glauben, dass nur Diejenigen Karten spielen, die an nichts denken, nichts thun und nicht im Stande sind, etwas zu denken und zu thun! Ja, ein dummer Mensch, ein ausgemachter Narr, ist nicht im Stande, Whist zu spielen . . .

whistului, de altă parte, este un paralelism complet: acelaș țel; procedee identice de satirizare, idei comune.

În ambele articole, verva satirică constă în străduința voită pe care și-o dau autorii de a demonstra marea importanță pe care o are în așezământurile vieții sociale moderne: whistul. Bulgarin începe prin a pune pe primul plan al marilor descoperiri omenești — alături de praful de pulbere, de arta tipografică, acul magnetic, mașina cu aburi — descoperirea jocului de cărți. Ba, chiar dă prioritate jocului de cărți, fiindcă, zice el, multe nenorociri ar fi putut înlătură :

«Ehrsüchtige Römer hätten nicht die Welt durchzogen, um friedliche Völker zu unterdrücken, und diese Völker würden sich in ihrer Verzweiflung nicht wieder auf das Römische Reich geworfen haben».

S'ar fi evitat atunci împărțirea imperiului roman și migrațiunea popoarelor :

«Boston und Whist hätten ehrsüchtige Römer und Barbaren an den Spieltisch gefesselt und alle wilde Leidenschaften unterjocht, namentlich deshalb, weil die Lust am Kartenspiele den Menschen an eine Stelle und an eine Gesellschaft bindet».

Kogălniceanu la rândul său începe prin a-și pune întrebarea : dacă este adevărat că «whistul este numai o îndeletnicire a leneșilor și nevrednic de luare în seamă a filozofului și a politicianului ?

«Ce întrebare !» răspunde el. «Numai duhurile ușoare, care caută slava adâncii gândiri, au o asemenea socotință. Însă o îndeletnicire obștească, o îndeletnicire căria trii pătrimi din lumea civilisată jărtfesc o mare parte a timpului lor, nu poate să fie o deșartă îndeletnicire. . . Vistul este astăzi una din statornicile așezământuri a vieții sociale. . .»

Uneori, textul lui Kogălniceanu se apropie de textul lui Bulgarin în chip surprinzător, fără totuș să se identifice, fiindcă nicăiri Kogălniceanu nu urmărește cuvânt de cuvânt, nu traduce articolul lui Bulgarin.

arătat ca într'un fel de expoziție, ca să se satisfacă curiozitatea poporului iubitor de spectacole.

Ironia lui Bulgarin este mai complexă, dar în acelaș timp mai difuză; el nu se mărginește să persifleze numai pe jucătorii de cărți, ci verva lui caustică se întinde și asupra altor categorii sociale: savanți, literați, oameni politici. Infățîșându-se el însuș ca un pasionat jucător de cărți, autorul rus schițează, cu multă finețe, lipsa de sociabilitate, stângăcia și preocupările unilaterale ale scriitorilor:

«Man will sein Haupt durch den leichten Duft von Chateau Lafitte und durch gedankenlose Gespräche erfrischen, und siehe da, ein Pedant, ein Liebhaber der Literatur (Uf!) oder ein Politiker lastet auf Euch mit seiner ganzen Schwere wie ein Karnak auf dem Elephanten, und stösst Euch mit seiner Stachelspitze in den Kopf! Hundertmal lieber möchte man krank nach einem reichen Diner, oder dreimal gross Schlemm in sechs Robber Whist werden, als in Gesellschaft mit dergleichen Verstandes-Prätendenten seine Zeit hinbringen»

Sau:

«Unter einer Menge liebenswürdiger, gescheidter und guter Frauen giebt es nur sehr wenige, welche die Unterhaltung mit Literaten lieben! Nur wenige gutmüthige Gelehrte giebt es, die gern mit Rath beistehen, ohne mit der Last ihrer Gelehrsamkeit zu erdrücken, und noch weniger Literaten, die bereit wären, Euch einiges Talent zuzugestehen».

În sfârșit la Bulgarin, verva satirică este temperată puțin cu o nuanță de melancolie, prin evocarea gândului morții, care, în liniștea ei majestoasă, învăluie deopotrivă pe scriitor ca și pe jucătorul de cărți. Autorul rus, care spusese într'un loc că:

«Nicht einmal meinem Arzt glaube ich in dieser Hinsicht, wenn er versichert, dass ich, Morgens am Arbeits- und Abends am Spieltisch sitzend, mir ein frühes Grab bereite»,

își încheie astfel articolul:

«Was soll man also thun? — zu Mittag essen und Whist spielen! Ich schreibe diesen Aufsatz, und mein Arzt schreibt mir... ein Rezept... Thorheit, liebster Doktor! Zehn Jahre früher oder zehn Jahre später, dem grossen Schlemm, den uns die Natur verschrieben hat, entgegen wir doch nicht! Bis dahin — trumpfe ich».

În articolul lui Kogălniceanu, elementele acestea accesorii, care micșorează intensitatea satirizării jocului de cărți, sunt înlăturate; toată verva satirică a scriitorului nostru este concentrată asupra whistului și jucătorilor de cărți, cărora cu multă finețe le dă proporții epice:

«Intr'un cuvânt, eu nu cunosc nicio privesc mai mulțămitoare și mai plăcută decât privirea a patru oameni cinstiți, șazănd la o masă de joc, cufundați într'o adâncă tăcere. . . pătrunși de mărimea trebei lor, ca niște stoici nesimțitori pentru toate cele ce îi încunjură, aruncând unul după altul cărțile pe masă și cu simetrie puind dinainte lor levatele câștigate. Atunce ți se pare ca când ai vide patru filosofi din vremea veche, carii în a lor înaltă înțelepciune, cumpenesc soarta noroadelor și gândesc la legi nemuritoare pentru Grecia».

Kogălniceanu asociază apoi la noțiunea de whist numele Rusiei. Bulgarin numai în treacăt pomenise într'un loc că în societatea rusă din timpul său «trăesc tradițiuni și povești despre jucătorii de cărți din timpul lui Potemkin». Kogălniceanu însă bate din plin în vieța socială rusă, pasionată după jocul whistului; și bate din plin, fiindcă ironia sa are, după cum vom vedeă mai jos, o țintă precisă. În fragmentul publicat în primul număr al Alăutei, Kogălniceanu, plecând dela întrebarea:

«Câți oameni sunt iară, carii măcar că au mari trebi, joacă încă vistul șasă ceasuri pe zi? adecă a patra parte a vieții», ajunge la încheierea că «cu ceva cunoștință matematică, să zicem că dacă ei ajung la o vârstă de 80 de ani, apoi fieștecare din ei întrebuințază 20 de ani în îndeplinirea datoriilor sale de vist»,

adaugă imediat după aceasta:

«Un scriitor vestit rusesc, întemeindu-să pe numărul jocurilor de cărți, care se fac în Rosia și se întrebuințază la joc, și, socotind pentru această întrebuințare, în analogie, la fiește care joc numai două ceasuri, au dovedit că într'un an se joacă în Rosia patru veacuri. Este cu neputință ca o asemenea împrejurare să nu aibă îniriurire asupra năravurilor, asupra duhului vieții sociale, și însuși asupra haractirului poporului. . .»

Aceste vioaie și răutăcioase rânduri împotriva Rusiei, care contrastau așa de puternic cu imnurile de slavă pentru Țar și Rusia ale lui Asachi și Eliade însuș — nu puteau trece neabăgate

Minea, ne îngăduie să reconstituim în detaliu, împrejurările în care s'a făcut suprimarea revistei.

La 3 Septemvrie 1838, «comisia cercetătoare cărților de cetit ce intră și să tipăresc în Prințipat, primind ofisul Pre înălțatului Domn de supt no. 43, poruncitoriu desființării supplementului gazetii Albinii Românești, supt titlu: Alăuta Românească, pentru articolul publicat în No. 5», împărtășește «editorului gazetii Albina Românească» «să supprime de acum înainte Alăuta și totodată, potrivit cu înalta poruncă», îl îndatorește «să facă cunoscut comisiei numele editorului «Teorii vistului», fiind acest număr 5 Alăutii cuprinzătoriu de urmare acestii teorii tipărită și în numărul de mai înainte»¹⁾. La 5 Septemvrie, Asachi «potrivit cu cererea cinst. comisii, . . . cu cinste» răspunde «că acel articol însămiat cu iscălitura Klmn s'au trimes la acest institut de domnescul Adiutant d. Mihail Kogălniceanu, în neștiința iscălitului, carile după învoirea priimită să afla de câteva zile la țară, înturnându-se aice în 3 a curgătoarei»²⁾.

În urma acestui răspuns al lui Asachi, M. Kogălniceanu a fost pedepsit precum aflăm dintr'o notiță inedită a lui, păstrată într'un manuscript din Biblioteca Academiei Române, cu 1 lună de închisoare, probabil în casă³⁾.

Termenii de o politeță exagerată, în care este concepută scrisoarea amintită mai sus a lui M. Sturdza către consulul rus, precum și măsurile luate împotriva autorului dau impresia că totul pornia din nevoie de a împacă o susceptibilitate jicnită. În cercurile înalte din Iași, se știă ceva în această privință; și ecoul svonurilor, care circulau atunci, se resfrânge în cartea lui Colson: *De l'état présent et de l'avenir des*

¹⁾ Adică în numărul 1; pasagiul din scrisoarea lui M. Sturdza către consulul Rusiei că *Alăuta eră în recidivă* se referă la articolul despre Filozofia vistului, iar nu la articolul lui C. Negruzzi: *Despre ruinele și ruînările Moldovei* (publicat în Suplimentul Albinei din Ianuarie), după cum crede d-l R. Dragnea, în *Mihail Kogălniceanu*, p. 62 nota 1.

²⁾ *Arhivele Statului din Iași. Dos. Nr. 1104 tr. 1764 op. 2013.*

³⁾ *Ms. 1173. Biblioteca Academiei Române. f. 325.* După ce amintește, după Colson, suprimarea Alăutei, adaugă: *ear redactorul ei au fost mai mult timp de zile (șters: pe o lună) pus la arest, fiind atunci militar.*

n seamă, în acele vremuri, când soarta Domnilor și a guvernelor depindeau în bună parte și de bunăvoința consulatelor ruse. Articolul lui Kogălniceanu, deși se termină cu cuvintele «*va urmă*», dispăre în numerile 2, 3 și 4; tocmai după 2 luni, în numărul 5, din 1 Septemvrie, apare continuarea; de data aceasta, cu noi trăsături de satirizare a vieții sociale rusești:

«In Rosia vistul este astăzi unul din principalele elementuri a vieții sociale: se poate zice că sara când toată Rosia joacă vist, noi nu ne deosăbim în nimică de oamenii cei mai harnici și cei mai civilizați. Vistul este unul din izvoarele cele mai mari a binelui. De aceea în Rosia în zilele noastre un bun curs de filosofia moralului ar trebui să fie început cu o tractație asupra pravililor vistului».

Acest nou atac împotriva Rusiei a deslănțuit urgia stăpânirii împotriva Alăutei. Vodă Mihaiu Sturdza însuș dă poruncă comisiei cercetătoare a cărților de cetit ce intră și se tipăresc în Moldova ca Alăuta să fie suprimată. Motivul este clar indicat în porunca domnească:

«*pentru articolul publicat în no 5—teoria vistului—fiind acest numer 5 Alăutii cuprinzătoriu de urmare acestii teorii tipărită și în numărul de mai înainte*».

În scrisoarea din 5 Septemvrie către consulul Rusiei, Kotzebue, M. Sturdza adaugă mai precis că: «à propos de quelques théories sur *le whisth*, il a été fait mention d'une puissance, dont le nom doit être en vénération tant au Gouvernement qu'aux habitants d'un pays, qui lui est redevable de son existence et de sa prospérité». În încheiere, Domnul ține să asigure pe consulul rus că guvernul său va socoti statornic «au nombre de ses devoirs les plus sacrés le soin de veiller à prévenir ou à réprimer la moindre atteinte au nom Russe, qui ne doit être entouré que de témoignages de respect et de gratitude» ¹⁾.

Documente inedite, păstrate în Arhivele Statului din Iași, a căror comunicare o datorez amabilității d-lui profesor I.

¹⁾ Publicată în *Documente Hurmuzaky supl. IV*, p. 201, No. CXLI.

Principautés de Moldavie et de Valachie, publicată în anul următor, 1839, la Paris. Colson, secretarul lui Ioan Câmpineanu, se află în Ianuarie 1839, deci 4 luni după suprimarea Alăutei, la Iași, trimis de partidul național din Muntenia pentru a oferi lui Mihai Sturdza și domnia Țării-Românești, în năzuința de a se realiza pe această cale unirea Principatelor române ¹⁾. În cartea amintită, Colson, vorbind de Alăuta, spune textual că a fost suprimată «pour avoir inséré un article intitulé la *Philosophie du whist*, dans lequel on disait qu'un *diplomate russe doit bien connaître ce jeu-là*». (p. 173)

Colson probabil nu cetise articolul împicinat. Nicăiri în cuprinsul lui nu se pomenește că un diplomat rus trebuie să cunoască și whistul; Colson înregistră de sigur svonurile care circulau în înalta societate ieșană, și în acele svonuri eră un grăunte de adevăr. Acel grăunte de adevăr ni-l destăinuie Kogălniceanu însuș, într'o notiță inedită, păstrată într'un manuscris din biblioteca Academiei Române. În acea notiță, scrisă prin 1855, cu prilejul unei polemici cu ziarul Patria din București, Kogălniceanu ne spune că articolul despre filozofia whistului aveà menirea de «a biciui pre consulul rusesc de atunci, atât de iscusit în diplomatică cât și în vist»²⁾.

Consulul vizat eră Kotzebue, acelaș care cu un an mai înainte întrerupsese publicarea operei istorice a lui Kogălniceanu la

¹⁾ Cf. pentru aceste tratative P. P. Panaitescu, *Planurile lui Ioan Câmpineanu pentru unitatea națională a Românilor. Legăturile lui cu emigrația polonă*, în *Anuarul Institutului de Istorie Națională*, Cluj 1926, p. 78—79.

²⁾ *Patria, fôidă politică, literară și industrială* a apărut în București dela Februarie (?) — 18 Oct. 1855 (de 2 ori pe săptămână); cf. *Publicațiunile periodice românești* de Nerva Hodoș și Al. Sadi Ionescu, cu o introducere de Ioan Bianu, București 1915, p. 485. Nu putem preciza deaproape desfășurarea acestei polemici, deoarece în bibliotecile noastre nu se găsește colecția *Patriei*. În polemică s'a prins și A. Russo (cf. *România Literară* 1855, p. 186, 480—482 și 483 nota 1). Se pare că punctul de plecare al polemicii au fost criticile pe care D. Petry le făcuse în coloanele *Patriei* despre cugetările lui A. Russo. Cu acel prilej, Petry numise «antice» pe colaboratorii *României Literare*, între aceștia și pe Kogălniceanu, imputându-i ca emeteahnă, pentrucă, într'o polemică cu *Gazeta de Transilvania*, au revindicat meritul că au fost redactorul *Alăutei*. . . . D. Petry au uitat un incident (șters: frumos) din viața D-sale Kogălniceanu, de care D-lui are drept de a se fâli. Pe când rusismul era în toată puterea, D. Kogălniceanu, redactor *Alăutei* a avut curajul a biciui pre consulul rusesc (șters: Kot) de atunci, atât de iscusit în diplomatică cât și în vist. Ms. 1173, f. 325.

Berlin și care manifesta o atitudine de ostilitate față de tinerimea cultă a Moldovei ¹⁾.

Prețioasa destăinuire a lui Kogălniceanu aruncă o lumină neașteptată și asupra altor puncte obscure ale chestiunii privitoare la suprimarea revistei. Ea ne lămurește pentru ce Kogălniceanu, în cuprinsul acestui articol, care ironiză un joc de cărți, răspândit și în înalta societate ieșană, a introdus note, care localizau satira în Rusia, pentru ce a preferat să atribue *un articol al său* unui «rus, filosof al naturii» și să-l treacă drept *un articol* scos din *Magazin für die Literatur des Auslandes* — Numai această inofensivă mistificare l-a putut scăpa pe el, aghiotantul domnesc, *abia* cu o lună de închisoare în casă.

În rezumat, la lumina documentelor inedite, utilizate pentru întâiaș dată aci, soarta celei dintâi reviste literare a Moldovei s'a putut reconstitui astfel: Curând după înapoierea din Berlin, Kogălniceanu ia asupra-și sarcina de a redacta într'o formă nouă, cu paginație proprie, «ca o foaie deosebită», cum se spune în program, *Alăuta Românească*, care până atunci apăruse cu totul neregulat, ca un supliment literar al *Albinei*. În această formă nouă, de sine stătătoare, *Alăuta* apare la 1 Iulie 1838. După două luni de apariție, adică după 5 numere, revista este suprimată de cenzură, după porunca Domnului Mihail Sturdza, pentru articolul «Filosofia vistului», care nu este *tradus* nici din rusește cum afirmă Alecsandri, nici din limba germană, cum s'a crezut până acum, ci este o prelucrare originală a lui Kogălniceanu, după articolul scriitorului rus, de origine poloneză, Tadeu

¹⁾ Spiritul de ostilitate al consulilor ruși față de tineret se poate vedea și în următoarele rânduri, dintr'o scrisoare particulară pe care Kotzebue o trimitea la 3 Septembrie 1838, logofătului Constantin Sturdza: «Lorsque avant hier j'ai eu l'honneur de vous voir et que vous aviez la bonté de me parler d'*Assaki* (le major Pierre) qui travaille chez vous, je ne savais pas que S. E. le Baron de Rückmann l'avait renvoyé de la ville. Comme je n'ai pas le droit d'abolir un ordre précis de mon chef, je crois de mon devoir de Vous prier, Monsieur, de bien vouloir lui ordonner qu'il quitte Jassy. Je suis sûr que vous trouverez bien un autre employé qui pourra se charger du travail du Sieur Assaki». Ms. 1174 din B. A. R. f. 180. Scrisoarea e copiată de Kogălniceanu însuși. Ea a mai fost publicată în *Documente Hurmuzaki, Supl. I, Vol. IV, p. 201, nr. CXL*. Numele lui *Asachi* în *Hurmuzachi* este însă schimbat în: Arlans.

Bulgarin. Articolul lui Bulgarin «Von der Wichtigkeit des Kartenspiels» fusese publicat în *Magazin für die Literatur des Auslandes*, la o săptămână după ce apăruse, în aceeaș revistă, studiul lui Kogălniceanu despre limba și literatura românească. În prelucrarea sa, Kogălniceanu introduce trășături de satirizare a vieții sociale ruse — care lipsesc la Bulgarin — și care vizau pe consulul rus de atunci, Kotzebue. Aluziile trebuie să fi fost destul de transparente și să fi făcut multă vâlvă în Iași, deoarece Kogălniceanu, care era militar, a fost pedepsit cu o lună de închisoare.

N. CARTOJAN

A N E X Ă

Filosofia vistului este, precum am văzut, un articol original al lui M. Kogălniceanu. Intrucât *Alăuta* este foarte rară — Academia abia are un exemplar — credem că aducem o înlesnire istoriei literare, republicând aci articolul care a atras după sine suprimarea primei reviste literare a Moldovei.

FILOSOFIA VISTULUI

Scrisă de un Rus, filosof a naturei.

I

No. 1
1 Iulie 1838

Adevărat e că vistul este numai o îndeletnicire a leneșilor și nevrednic de luare în samă a filosofului și a politicianului? Ce întrebare! Numai duhurile ușoare care caută slava adâncii gândiri au o asemenea socotință. Inșă o îndeletnicire obștească, o îndeletnicire căria, trii pătrimi din lumea civilisată jărtfesc o mare parte a timpului lor, nu poate să fie o deșartă îndeletnicire înaintea ochilor unui luător de samă. Vistul este astăzi una din statornicile așăzământuri a vieții sociale. Câți oameni dorm noaptea, se scoală dimineața, întăresc trupul lor cu o întriită hrană, numai ca să trăească până în sară și apoi să joace opt roberi la vist? Intru acest chip, vistul s'au făcut scoposul traiului vieții, pentru o stare de oameni foarte mare la număr. Și câți oameni sînt iară, carii măcar că au mari trebi, joacă încă vistul șasă ceasuri pe zi? adecă a patra parte a vieții; și, cu ceva cunoștință matematică, să zicem că dacă ei ajung la o vârstă de 80 de ani, apoi fieștecare din ei întrebuițează 20 de ani în îndeplinirea datoriilor sale de vist. Un scriitor vestit rusesc, întemeindu-să pe numărul jocurilor de cărți care se fac în Rosia și se întrebuițează la joc, și socotind pentru această întrebuițare, în analogie, la fieștecare

joc, numai două ceasuri, au dovedit că într'un an, se joacă în Rosia patru veacuri. Este cu neputință că o asemenea împrejurare să nu aibă înriurire asupra năravurilor, asupra duhului vieții sociale, și însuși asupra haractirului poporului și cu atâta mai puțin că vistul nu este unul din acele jocuri care nu au nici o hrană pentru minte și inimă. Vistul este, dacă cineva vre, jocul cel mai simplu, dar totodată: și cel mai înțelept, cel mai greu și cel mai nobil din toate jocurile de cărți; un joc care poate fi potrivit cu eșecul care cu toate aceste are mai multe schimbări și mai adânce combinații, cu eșecul pentru care împărații răsăritului trimetea solii cu pompă în depărtatele și necunoscutele țări a Indiei, și se făcea vestiți în istorie, pentru că arăta lumii un mijloc de a petrece vremea fără de a jăcnî binele obștesc și în aceasta este cea mai înaltă înțelepciune a tuturor așăzământurilor ominești; cele de folos vin de la sine: lucru principal este de a opri oamenii ca să întrebuițeze rău ceasurile de odihnă. Și literatura n'are un alt scopu. La răsărit eșecul și poezia, la apus vistul și poezia — iată ce păzesc moralul și buna orândueală. O vai, o vai! Pentruce poezia propoveduește atât de des învățături nepriinceoase și stricăceoașe! Vistul din potrivă ține în liniște poporele cele mai rebele.

Cu dreptate apusul poate să se mândrească de aflarea vistului. Inceputul lui ca și tipografia și mai toate biruințele duhului cercetător a omului care au făcut așa de mari schimbări în ideile și în traiul omenei — este învălit în mare întunerec: numai atâta este sigur că vistul au ieșit din țara unde s'au aflat legile atracției, logaritmele, galoșii de gummi elastic, hultuitul de vărsat puternica tărie a aburului, învățatura cicloforiei sângelui, biftecul și drumurile de fer, însfârșit toate cele ce întemeesc civilizația de astăzi, — adecă patria Englezilor și că el s'au aflat în epoha stăpânirii crâisii Elisabeta, și în sângeroasa epohă a uciderii nenorocitei Marie Stuart. Nedreptatea ce se rădica până la ceriuri a răsplătitoarei Elisabete înfricoșasă inima tuturor patrioților din Londra; și era foarte de primejdie de a vorbi de gudecata și de soarta ticăloasei Mariei; într'această înfricoșată minută — când cea mai mică vorbă putea pricinui peirea celor mai buni cetățeni — se ivi mântuitorul vist.

Cuvântul vist, *whist*, este în limba englizască un cuvânt de strigare, și vre să zică taci! și în adevăr cea mai adâncă tăcere este condiția de căpitenie a vistului, și pre idealul îndeplinirii omenești, îl câștigă cineva în acest joc numai atunce, când într'o diastemă de patru roberi au șăzut ca o iconă mută, fără să zică cel mai mic cuvânt (Va urma)

(*Magazin für die Literatur des Auslandes*).

II

No. 5,
1 Septembrie 1838

Urmarea filosofiei whistului

În Rosia vistul este astăzi unul din principalele elementuri a vieții sociale: se poate zice că sara când toată Rosia joacă vist, noi nu ne deosăbim în nimică de oamenii cei mai harnici și cei mai civilizați. Vistul este unul din izvoarele

cele mai mari a binelui obșteșc. De aceea în Rosia în zilele noastre un bun curs de filosofia moralului ar trebui să fie început cu o tratație asupra pravililor vistului. Desfătarea vistului pe lângă altele este cea mai statornică și cea mai trainică din toate desfătările ominești: amoriul, spre pildă, care-l prețuim atât de mult, începe de abie la ani hotărâți și totdeauna se sfârșește mult mai degrabă decât dorim; în vreme ce cu vistul putem să ne desfătăm de la al optule an până la cel mai de pe urmă ceas al vieții.

Unii însă zic că vistul omoară puterile duhului. Noi nu credem nimic din aceste. Dintăi avem înaintea noastră 13 cărți de fieștecare maslă: avem dar 13 idei ce putem întinde, potrivi și socoti între ele până în nesfârșit, și din ele putem trage închierile cele mai adânci, mai iscusite și mai strălucite. Și câți oameni am putea arăta din cei ce nu joacă vist, carii în căpățina lor n'au 13 idei, de le-ai socoti de idei însuși nevasta, copilul, rangul, starea, pânticile, iubirea de sineși și puricele carele noaptea nu-i lasă în pat în pace! Apoi dar cum se poate că vistul să omoare puterile duhului!

Sunt mulți oameni altfel foarte cinstiți la carii nimica nu este de omorît. Vom vede mai târziu că vistul din potrivă unui duh iscusit deschide cel mai minunat și cel mai întins prilej de a lua în băgare de samă, inima și ha-ractirul celor de asemenea cu sine, fără să mai zicem și ceva de cărțile ce sânt în mâinile protivnicului și care cu ceva iscusință și cu buni ochi, și în adevăr cu mare folos, se pot lua în băgare de samă. Intr'un cuvânt, eu nu cunosc nici o priveliște mai mulțămitoare și mai plăcută decât privirea a patru oameni cinstiți, șazănd la o masă de joc, cufundați într'o adâncă tăcere, cu o vrednicie de magistrat, cu față nemișcată, cu o frunte îngreuetă de idei asupra celor patru masle, cu cap cărunțit de ispită, pătrunși de mărimea trebei lor, ca niște stoiți nesimțitori pentru toate cele ce îi încunjură, aruncând unul după altul cărțile pe masă, și cu simetrie puind dinainte lor levatele câștigate. Atunce ți se pare ca când ai vide patru filosofi din vremea veche, carii, în a lor înaltă înțălepciune, cumpenesc soarta noroadelor și gândesc la legi nemuritoare pentru Grecia.

(Va urmă).

Articolul n'a mai urmat, revista fiind suprimată.

DESPRE $l > \underline{u}$ ȘI DISPARIȚIA ACESTUIA ÎN ROMÂNEȘTE

Un fenomen fonetic, care se întâlnește des în textele noastre vechi și căruia nu i s'a dat o explicație satisfăcătoare până acum, este dispariția lui l din grupele de sunete $-lt-$, $-lț-$: *ascutătorul* (*Ap. Vor.* 114/12)¹⁾, *ascutați* (*Cod. Sturdz.* 70, *Căl. Maicii Domnului la Iad*, *Cuv. d. bătr.*, II 362), *alatu-i* = «alaltu-i» (*Cod. Marțian*, f. 141 v°), † *răță* (*Ps. Hurm.*, ps. XXVI, 6; LX, 3; CXLVIII, 13), † *rățară* (*Ps. Hurm.*, ps. XLVI, 10; (CXXX, 1), † *rățămă* (*Ps. Hurm.*, ps. XXXII, 1), † *rățarea* (*Ps. Hurm.*, ps. CXLIX, 6), † *rățariei* (*Ps. Hurm.*, ps. L, 21), † *rățâia* (*Ps. Hurm.*, XI, 9)²⁾.

În legătură cu aceste forme d-l I. A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, vol. I, p. CLXIII, spune: «Frecvența acestor forme nu ne îngăduie să le explicăm printr'o inadvertență a scriitorilor. E posibil că l să fi avut o pronunțare guturală (l) apropiată de \underline{u} , iar scriitorii, neștiind cum s'o redea, omiteau uneori cu desăvârșire consonanta. Fenomenul acesta nu trebuie să ne surprindă, căci îl întâlnim încă astăzi în graiul din Țara Oașului».

Fără îndoială d-l Candrea are până la un punct dreptate: la temelia dispariției lui l se găsește rostirea guturală sau velară a acestuia, dar această dispariție se pare că nu se datorește faptului că scriitorii nu știau cum să redea consonanta. De altă parte în graiul din Țara Oașului l n'a ajuns să dispară,

¹⁾ Candrea, *Psalt. Sch.*, vol. I, p. CLXVIII, mai dă și forma *ascută* (152/6), dar în ed. Sbiera în acest loc găsim *ascultă*.

²⁾ Nesigur este *preaîn[af]ată* (*Ps. Sch.*, ps. CLIX, 69).

ci s'a oprit până astăzi la forma *u*. Acum, e adevărat că dela rostirea *u* până la căderea totală a lui *l* nu este decât un pas. In textele vechi însă *l* cade; și cade, înainte de o dentală, nu numai *l*, ci și *u* din rostirea literară, când acesta are în gura scriitorului sau copistului valoarea de *u*: *adzimu* = «audzimu» (*Ap. Vor.* 102/10), *dummedze* = «dummedzeu» (*Cod. Todorescu* 91 v⁰), *lada* = «lauda» (ibid., 116 v⁰), *arul* = «aurul» (*Ps. Sch.*, ps. LXXI, 15; *arulă*, *Ps. Cor.* 1577, ibid., iar în cea dela 1588 greșit *darulă*)¹⁾, *astrul* (*Ps. Sch.*, ps CXXV, 4), *a* = «au» < *aut* (*Ps. Hurm.*, ps. XXXVIII, 8; XLVIII, 18; LII, 5; LXI, 2; XCIII, 9; CVII, 12), *arū* = «aurū» (ibid., ps. CXVIII, 72), *adzi* = «audzi» (ibid., ps. LXVIII, 17, 18; CXXVII, 3; CXLII, 1), *adu* = «audu» (ibid., CXXXIV, 17), *adză* = «audză» (ibid., LVII, 6), *ladele* = «laudele» (ibid., ps. IX, 15), *gară* = «gaură» (ibid., ps. XXIX, 4; cf. și *gaură*, *Ps. Hurm.*, ps. XXVII, 1, unde se scrisese întâiu *gară* și s'a adăugat un *u* deasupra rândului), *ar* = «aur» (*Ms. lic. Năs.*, 65 v⁰) alături de *aur* (23 v⁰, 97 v⁰, 102 v⁰), *aurarulă* (73 v⁰).²⁾

Avem deci fenomenul într'o formă mult mai avansată decât în Țara Oașului.

Rostirea lui *l* înainte de o dentală ca *l* și *u* în Țara Oașului altfel este așa de vie și generală, încât s'a produs în toate cuvintele, atât în cele de origine latină, cât și în cele nelatine: *alb*, *aüb*; *albastru*, *aübastru*; *albață*, *aübață*; *alfel*, *aüfel* (altfel); *altu*, *aütu*; *ascultă*, *ascuütă*; *baltă*, *baütă*; *całcâi*, *caücâi*; *cald*, *caüd*; *całdare*, *caüdare*; *căldură*, *căüdură*; *codobelč*, *codobeüč*; *colbă*, *coübă* = «praf», «abur»; *dulce*, *duüce*; *falcă*, *faücă*; *galbăn*, *gaübăn*; *găltan*, *găütan* (gătlan); *hoibat*, *hoübat*; *holbură*, *hoübură*; *holteit*, *hoüteit*; *hulpe*, *huüpe*; *laolaltă*, *laolaütă*; *melč*, *meüč*, (melc); *mulge*, *muüge*; *mult*, *muüt*; *nalt*, *naüt*; *șalmă*, *șaumä*; *șaltin*, *șauțin*; *șulbere*, *șuübere*; *șulpă*, *șuüpä*, *șalbatec*, *șaubatec*; *șalcă*, *șaucă* (= «ramură»); *șold*, *șouđ*;

¹⁾ Pentru căderea lui *u* din lat. *aurum* cf. alb. *ar* cu care însă pierderea lui *u* din textele noastre vechi n'are nici o legătură.

²⁾ Cf. *Dacoromania*, III, p. 478.

tułbure, tuűbure; ulmu, uűmu,; zvultur, zvűtur (vultur), etc. ¹⁾.

Se poate ca în unele sate din această regiune *u* rezultat din *l* să fi început să cadă, căci pe o *Cazanie* de pe vremea lui Constantin Nicolae Mavrocordat, păstrată la biserica din Berbești, găsim următoarea însemnare care cuprinde un cuvânt din care s'a omis *u*: «și aű numit la sf[ăn]ta beserică în Călinești, în erașu Cosoului... în zilele *inne[l]tateř* Creese Marie-Terezii... Scris-am eű, popa Filip, anu D[o]m[nului] 1750, m[esi]ța Iulia 9...»²⁾. Pictorul «Opriș Ianoș», probabil Ungur ori Român maghiarizat, scrie pe o icoană din biserica din Josani, Budești (Maramureș): «Acest oltar, cu icoana la *ola[l]tă*, pă prestol, aű plătit Draguș Matei...»³⁾, iar «popa Dirasin», un foarte slab cărturar, care are obiceiul de a uita o seamă de litere ori de a confundă pe altele, notând deosebite lucruri pe un *Chiriadromion* din Bălgrad, scrie, între altele: *mu[l]tř, Sa[l]tire*⁴⁾.

Acelaș lucru ni-l dovedesc câteva exemple culese din graiul actual al Maramureșului: *bodărie* (T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. 107/73) < *bold* «prăvălie», iar acesta < ung. *bolt, bout, bót; somță* (ibid., p. 142/65) < **sonță* < **soniță* < **solniță*. Prin falsă analogie s'a ivit *l* în *voltum* < lat.-ung. *votum* = «vot» în Cuhea (ibid., p. 236).

Căderea lui *l* în poziția preconsonantică amintită, precum și amuțirea lui în poziție finală o găsim în dialectul istro-român: *ăb* «alb», *ăt* «(în)alt», *căd* «cald», *cucă* «culcă», *pame* «palmă», *pupe* «pulpă», *rescuț* «descuț», *scadă* «scăldă», *scută* «ascută», *vută* < **ulta* «uită», *onkatsot-aw* «încălțat-a», apoi *bătę* «baltă», *bečug, bečuvu*, pentru care cf. dr. *belciug* (< slav., cf. pol. *bełčug*, rus. *bělčyg*, bg. *bełčug*, rut. *biočug*), *dug* și *delg* «Schuld» (cf. slav. *dolg*), chiar și *vote* < cr. *vota* < it. *volta* etc.; final: *că* «cal», *satű* «sătul», *vese* «vesel» ș. a. După

¹⁾ I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, București, 1907, p. 14.

²⁾ I. Bârlea, *Insemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909, p. 15.

³⁾ Idem, ib., p. 59.

⁴⁾ Idem, ib., p. 62.

păreră d-lui Pușcariu, la Istroromâni «amuțirea lui *l* în condițiile arătate s'a întâmplat sub influența limbei serbo-croate, iar stadiul intermediar a fost *u*»¹⁾. H. Barič precizează că aici s'a ivit fenomenul sub influența čakavă din insula Krk²⁾.

La Megleno-români situația este oarecum asemănătoare cu aceea din Țara Oașului: la sfârșitul cuvintelor *l > l*: *cal* (< *caballus*), *criel* «creier» și *crilat* «cuminte, inteligent», iar acest *l* se aude în multe cuvinte și când după el urmează articolul *-u(l)*: *calu*, *crielu* etc. «În Țârnaș, acest *l* trece în *u*, când după el urmează o consonantă, sau când se găsește la sfârșitul unui cuvânt și după el urmează un alt cuvânt care începe cu o consonantă: *cal...*, însă articulat *caulu...* dela pron. pers. *vea murită aș țarlui fișor* (murise fiul împăratului)...»³⁾.

După păreră d-lui Capidan *l* în graiul Megleniților este o influență a graiului bulgăresc din Rodope, care s'a oprit însă la această formă; evoluarea spre *u* poate fi considerată spontană⁴⁾.

Având în vedere că limba noastră în absoluta ei majoritate de întindere geografică arată tendința de a păstră pe *l* și *u* în pozițiile arătate și că *l* și dispariția lui se găsește în graiul viu numai în regiuni foarte reduse⁵⁾, trebuie să vedem în toate patru cazurile influențe streine.

În unele dintre textele vechi acest fenomen poate fi de origine săsească, ungurească ori ruteană.

¹⁾ S. Pușcariu, *Studii istro-române*, II, București, 1926, p. 117—118, § 79.

²⁾ *Archiv za arbanasky stariny, jezik i etnologij*, vol. II, fasc. 2 (1924), Beograd, 1925: «La phonétique istro-roumaine, en outre, dénote des traces évidentes de la symbiose avec les parlers čakaves de l'île de Krk et des autres régions que ces Roumains ont dû traverser avant d'arriver en Istrie. C'est en premier lieu *a > â*, *ôd* (moare < maior), phénomène commun avec des parlers čakaves; ensuite, l'amuissement de *ausulto*, *coa* < *caballu*) comme p. e. dans le parler čakave de Omišalj (*kaště* < ital. *castello*)».

³⁾ Th. Capidan, *Meglenoromâni*, I, p. 135, § 59 și 60.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 91.

⁵⁾ Cuvântul *gară* din găcitură:

«Săracu, ca racu,
Vara mult bine face,
Iarna sub *gară* zace»

dată de Viciu, *Glosar*, p. 103, și explicată: «probabil: strașină, căci în ghicitură se înțelege *melița*, care iarna stă sub *strașină*» (*Hususău*, Țârnaș Mare) nu poate avea nimic de a face cu *gară* ori *gaură*, ci trebuie cetit *gard*, căci prin Ardeal *melițele* se păstrează

J. Wolff în lucrarea sa *Der Consonantismus des Siebenbürgisch-Sächsischen mit Rücksicht auf die Lautverhältnisse verwandter Mundarten*, (publ. în *Programm-ul gimnaziului din Sebeșul-săsesc pe 1872/73*), Sibiu, 1873, p. 15 ș. u. ne spune că în limba Sașilor din Ardeal se găsesc trei feluri de *l*: 1. *l* alveolar; 2. *l* adânc și aspru ca în limba polonă și 3. *l'*. Acel *l* săsesc se aude mai mult «ca un *w* slab decât ca un *l* propriu (alveolar)». Germanii nu-l pot roști pretutindeni: în Tübingen d. p. au înregistrat numele autorului *Wof* în loc de *Wolff* (p. 15). Această rostire se mai găsește în dialectul franco-hennebergic, în Silezia de Nord și într'un sat din comitatul Nyitra, dar ea a trebuit să fie odinioară mult mai întinsă. Aceasta o dovedesc între altele dialectele france de jos, cel anglo-saxon, cel vechiu nordic, westfalic, alemanic, elvețian și silezian, unde se găsesc forme ca *out*, *oud*, *ault* în loc de *alt* etc., care nu se pot explica decât din rostirea *l* a lui *l* (p. 16).

Și în satele săsești din Ardeal se găsește foarte des rostirea *au* înainte de *l*, *lt*, *ld* (și *r*): *ault* = «alt», *Gestaut* = «Gestalt» etc. (p. 16)¹⁾.

Deaici până la căderea lui *l*, *y* nu este decât un pas. De fapt forme ca *zat* (< *scalt*), *won* (< *woltun*), *zon* (< *scoltun*), *woetchoer* (= «welcher»), *às* (= «als»), *oexu* (= «also»), *šumister*, *šumaster* (< gms. *schuolmeister*) etc.²⁾ dovedesc că această cădere este veche și obișnuită în săsește.

iarna sub strașina gardului. Viciu a cetit greșit fișa scrisă de vr'un elev al său prin care și-a strâns materialul. Că cetirea trebuie să fie aceasta, o dovedește și faptul că în găcitură este vorba de disprețul care o ajunge iarna pe meliță pentru tot binele ce-l face vara.

¹⁾ Wolff crede (ibid.) că în parte și în domeniul romanic s'ar fi produs același fenomen sub influența dialectelor germane, d. p. în limba franceză (*autre* < *al t e r*, *maudire* < *m a l e d i c e r e*) sub influența limbii france. Chestiunea aceasta este mult mai grea decât să o putem urmări în acest loc. În orice caz nu se poate trece ușor cu vederea faptul că acest fenomen din limba franceză se găsește în strânsă continuitate geografică și în dialectele italiene de Nord și în reto-romană. Substratul trebuie să fie comun, fie galic, fie franc. Asupra întinderii fenomenului în limbile romanice cf. W. Meyer-Lübke, *Rom. Gramm.*, I, § 476—483.

²⁾ J. Wolff, o. c., p. 18; Dr. G. Keintzel, *Lautlehre der Mundarten von Bistritz und Sächsisch-Regen* în *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde*, XXVI (1894), p. 185.

Tot așa cade și *w: hân (hoen)* = «hauen» (< vgs. *houwan*), *sich frân (frœn)* = «sich freuen» (< vgs. *frawjan*), *da* = «Tau» (< *tou*, germ. *touwes*), *gel* = «gelb» (< *gëlo*, gen. *gëlwes*) etc. ¹⁾

Dar și mai convingătoare sânt din punctul nostru de vedere probele scoase din documentele scrise de Sași românește.

Cea mai veche probă de acest fel, pe care o avem, nu e tocmai sigură. O înregistrăm totuși pentru vechimea ei. Într'un document latinesc dela 5 August 1559 al lui Alexandru Lăpușeanu (*Hurm.*, XV, p. 546-7) găsim, alături de numele proprii *Izaiko* = «Isaicu» în loc de «Isacu» și *Iwon* = «Ion», cuvântul (*oves*) *mugibiles* = «mulgibiles». Aceste trei forme considerate împreună ne arată că diacul care a scris documentul trebuie să fi fost Sas ori Ungur. Nu putem spune dacă e vorba de *Georg de Revelles*, secretarul pentru săsește al lui Lăpușeanu ²⁾, ori de *Stephanus a Deés*, diacul pentru latinește, pe care-l întâlnim mai întâiu numai la 22 Maiu 1561, în vreme ce despre cel dintâiu știm că a funcționat și mai nainte de această dată.

Dar sigure sânt probele următoare.

În scrisoarea de pe la 1600 a «birăului de Bistrița» (N. Iorga, *Doc. Bistr.*, I, p. 1, No. I și *Doc. Hurm.*, XV, p. 754; A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*. Paris, 1924, p. 64; *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle tirées des archives de Bistritz (Transylvanie)*, București, 1926, p. 60—61, No. 18; cf. și V. Bogrea, *Rev. ist.*, V (1919) N-rele 6—7, p. 128—9, nota 1) găsim formele

¹⁾ Wolff, o. c., p. 40; Keintzel, o. c., p. 183.

²⁾ În *Vita Iacobi Despotae Moldavorum reguli descripta a Iohanne Sommero Pirn.*, Wittemberg, [15]87, retipărită de É. Legrand în *Deux vies de Jaques Basilicos*, Paris, 1889, p. 25 (cf. și M. N. Burghel în *Conv. lit.*, XXX—1897, p. 483), găsim: *se scribis Georgius de Revelles, homo aliquot linguarum peritus, Fabri, Viennensis episcopi, spurius vulgo habitus*. Mamă-sa însă, al căreia nume a trebuit să-l poarte, pare să fi fost Sască. Numele *Revel, Revel, Reuxvel* se întâlnește în Brașov încă din sec. XV, cf. I. Bogdan, *Doc. priv. la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara unghurească*, vol. I, București, 1905, pp. 12, 13 nota 2, 289, 290 nota, 291, 292 și 372; *Hurm.*, XV, 10 nota 2; pentru Bistrița, cf. *Arhiva Someșană*, No. 3, Năsăud, 1925, p. 25. A. Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. II, vol. V, București, 1914, p. 91, afirmă greșit că Revelles ar fi fost francez.

motă = «multă», *mot* = «mult», *sotoze* = «șoltuze», *a* = «au» < a ut în *a(u) ba*.

În versurile românești ale lui Valentinus Franck v. Franckenstein dela 1679 odată *alactz* = «ala[l]t» alături de *alaltz* și *alalctz*¹⁾.

În copia informațiilor magistratului din Brașov date lui Pauzner, plenipotențiarul Ardealului, la 30 Aprilie 1736 (St. Stinghe, *Doc. Șch. Brașovului*, v. V, p. 32) avem *mute* = «multe»²⁾.

Mai putem adauge: *Bad Mo[l]nar* = «Badea Morariul» (*Hurm.*, XV, p. 306, Arh. Braș.), *Mo[l]dau* (N. Iorga, *Socot. Brașovului* în *A. A. R.*, s. II, t. XXI ist., p. 165) etc.

Am spus că în unele dintre textele noastre vechi (d. p. în *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Hurmuzaki*, *Codicele Todorescu* și *Marțian*, *Ms. lic. Năs.*, *Catehismul Marțian*, în parte și la Coresi) această particularitate pare a fi de origine săsească, nu numai pentru faptul că ea se găsește și în documentele scrise românește de Sași, ci și pentru că în aceste texte nu se poate despărți de alte numeroase particularități care pot avea aceeași proveniență, cum este diftongarea cu *i* înaintea unei consonante palatale sau palatalizate³⁾, confundarea consonantelor sonore cu cele nesonore, în special a lui *v* cu *f*⁴⁾, forma

¹⁾ Cf. N. Iorga, *Studii și documente*, v. XIII, p. 8.

²⁾ Forma *mu[l]te* se mai găsește într'un document din 14 Ianuarie 1778 din Arhiva românească a Companiei Grecilor din Sibiu (N. Iorga, *Stud. și doc.*, XII, p. 97), iscălit Zafira Carol și scris probabil de un strein, cum arată grafii ca: *chelduială* «chel-tuială», *socodițu* «socotiți», *ingrobată* «ingropat», *pletitū* «plătit», *Jidovoai[ica]*, *al lu[i]*, *vrema* «vremea», etc.

³⁾ De aceasta mă voi ocupa într'un studiu special urmărind-o atât în limba românească veche, cât și în graiul actual din toate dialectele, în comparație cu alte limbi în care se mai găsește (romanice: franceză, reto-romană, italiană; slavice: bulgară, polonă, ruteană, slovenă, etc.; albaneză, ungurească, grecească) și care au putut să ne dea scriitorii textelor care o au. În acest studiu voi discuta amănunțit și observațiile expuse științific și obiectiv cu privire la această chestiune de d-l Al. Rosetti în *Grai și suflet*, v. II—1925, fasc. 1, pp. 167—179, precum și pe acele lipsite de metodă și obiectivitate ale d-lui I. Bărbulescu din *Arhiva*, XXXII—1925, No. 1, pp. 1—26, care, fără să observe ce este într'adevăr diftongarea cu *i*, cum apare din exemplele pe care le dă, deși ea există și în limbile slavice (cf. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. I, pp. 257—258; ed. II, pp. 382—385), o consideră nu ca o rostire, ci ca o analogie grafică, sau o nepricepere din incultura literară a scriitorului». Până la apariția acestui studiu cf. cele ce am scris în *Dacoromania*, III, pp. 487—497 și 915 ș. u. și IV, pp. 129—131 și 1148—9.

⁴⁾ PSALT. SCHEIANĂ: *împlândū* = «îmblândū» ps. LXXVII, 39; *cându* = «cântu» ps. XII, 6; *videle* = «vitele» cânt. 8, 81, *lugarătorii* = «lucrătorii», ps. VI, 9;

kinilor în *Ps. Sch.*, ps. LXVII, 24, segmentarea lui *o* în *ue* din *cu-muerile* = «comorile» (*Cod. Todorescu*, 110 v⁰) alături de *comoarâle* (102 v⁰ 1) înlocuirea lui *u* și *o* aton cu *ă* înainte de *r* 2) ș. a., cum voiu arată altădată.

Când o particularitate fonetică se poate explica ca o influență venită din mai multe părți, clasarea definitivă a ei o hotărăște

clumi-me-voiu = «glumi-mă-voiu», ps. LXXVI, 13; *sparcu-se*, = «spargu-se» ps. XCI, 10; *fricul* = «frigul» cânt. 8, 67; *fericedz* = «fericiți» ps. II, 13; etc. PSALTIREA HURMUZAKI: *vrumstațe* = «frumusețe» ps. CIII, 1; *vrânse* = «frânse» ps. CXXII, 7; *frut* = «vrut» ps. CXXIII, 1; *înderitară* = «înteritară» ps. CVI, 11; din pricina confuziei lui *u* cu *u* mai puțin sigurele: *pușosă* = «pucioasă» ps. X, 6, *cludecâ* = «giudecâ» ps. L, 6; *ciurele* = «giurele» ps. CXVIII, 9; etc. — CODICELE TODORESCU: *stricai* = «strigai» 12 v⁰, *adug* = «aduc» 74 r⁰, *răcâindu* = «răgăindu» 73 r⁰, *scumbii* = «scumpii» 43 v⁰, *upra* = «umbra» 72 r⁰; *învrucatu* = «înfricat» 4 v⁰, *fărăvundu* = «fără fundu» 31 v⁰; *viul* = «fiul» 31 v⁰, 55 r⁰, *fierămii* = «viermii» 45 v⁰, *Afraam* = «Avram» 97 r⁰; *pățitu* = «pădzitu» 41 v⁰, *căfu* = «cădzu» 60 v⁰, *îndăz-se* = «înălță-se» 21 r⁰, *învădzâm* = «învățăm» 105 r⁰, *învădzătura* = «învățătura» 72 r⁰; apoi mai puțin sigurele: *mungilor* = «muncilor» 29 r⁰; *neaciunse* = «neagiunse» 1 r⁰, *mearcem* = «meargem» 15 v⁰, *putreține* = «putregiune» 25 r⁰, *verici* = «verigi» 53 v⁰, *trace* = «trage» 71 v⁰ etc. Cf. și dittografiile *cu(ce)get* 4 r⁰, *(dz)țimul* 69 r⁰, *pu(d)tređitu* 94 v⁰ ș. a. — CATEHISMUL MARȚIAN: *încropat* 17 r⁰, *viață* = «viadzâ» 2 v⁰. — CODEX STURDZAMUS: *desveace* 1 (*Cuv. d. bătr.*, II, p. 43), *sârpi* = «șârpi» 7 (*Cuv.*, II, 47) prin confuzie cu *s* latin care redă și pe *ș*, cf. și *se vor veseli vără* (= «fără») de stare 96 (*Cuv.*, II, 462) și *blumira* 192 (*Cuv.*, II, 154), unde însă putem avea în cazul întâiu aliterațiune, în al doilea asimilație sau anticipație grafică. CORESI: *îmblându* = «imblându» (*Psalt.* 1577, ps. LXXVII, 39; cf. și *Psalt. Sch.*, *ibid.*; în *Psalt.* 1570: *îmblându*); *să marcă* = «să margă» (*Ev. Mat.* zač. 39); *căndu* = «cântu» (*Psalt.* 1577, ps. XII, 6; tot așa și *Psalt. Sch.*, *ibid.*); *rosdulă* = «rostulă» (*id.*, ps. LXV, 17); *Israilă* = «Izrail» (*Psalt.* 1570 și 1577, *passim*), alături de formele cu *z*, confuzie care se întâlnește adeseori și în *Psalt. Sch.*); *să vie* = «să fie» (*Psalt.* 1577 și 1588, ps. XXXIV, 8; cf. *să fie* în *Psalt.* 1570 și *Psalt. Sch.*); apoi mai puțin sigurele: *slucile* = «slugile» (*Ev. Mat.*, zač. 109) *gimțul* = «cimțul» în *Ps. Sch.*) etc. În cazul că Coresi va fi avut în tipografie și culegători sași, s'ar putea ca unele din formele citate să vie dela aceștia.

Să se mai adauge exemplele pe care le-am cules din fragmentul din *Cartea de cântece* tipărită cu litere latine pe timpul lui Pavel Tordași în *Dacoromania*, IV, p. 125.

Exemple numeroase pentru trecerea consonantelor sonore în nesonore, și invers, în gura Sașilor, Ungurilor și Italianilor am dat în *Dacoromania*, IV, pp. 133—138; cf. și exemplele pe care le-am scos din Catehismul dela 1677 al lui Vito Pilutio în *Făt-Frumos*, a. I—1926, No. 2, p. 35, nota 1, precum și *nu-s* (= «nu-ați») *credzut*, *hiclesucurile* (= «hiclesugurile») la scriitorul probabil Rutean al «Scripturii dentru ceriu căzū întru Ierusalimū» din Sbornicul dela Ieud (*Dacoromania*, IV, 1098). Exemple dela alți străini care au scris românește voiu da altă dată.

1) Cf. *Kömuarə* ap. I. Brenndörfer, *Román (oldh) elemek az erdélyi szász nyelvben*, Budapest, 1902, p. 69; *întuerceț* în scrisoarea scrisă de un Sas la 1755, publicată în *Dacoromania*, III, p. 915; *komoëra*, ap. V. Franck v. Franckenstein, N. Iorga, *Studii și doc.*, XIII p. 7.

2) *Ps. Sch.*: *mărmântu* «mormântu», ps. V, 11, în care însă am putea avea și asimilație; *Cod. Tod.*: *nuorălu* «nuorului» 37 r⁰, unde ar putea fi vorba și de confuzia grafică a lui *u* cu *ș*; *năravările* «năravurile» 114 v⁰; *Cat. Marțian*: *purările* «pururile» 12 v⁰, *lucure* «lucure» 3 v⁰. Cf. numeroasele exemple de rostiri săsești de acest fel pe care le-am dat în *Dacoromania*, IV, p. 131.

doar ansamblul de particularități între care se găsește: ea trebuie să vie de unde sânt cele mai multe particularități neobișnuite care o însoțesc.

Ar putea fi în alte texte, cum vom vedea mai încolo, și de origine ungurească. În privința iradiațiunii acestui fenomen în limba ungurească Simonyi, *Die ungarische Sprache*, Strassburg, 1907, pp. 225 ș. u. ne dă următoarea lămurire: «L dela sfârșitul unei silabe dispăre în rostirea ungurească în mare măsură, și anume mai des după o, õ, deodată cu lungirea vocalei. Datele documentelor de limbă par a arăta, că această schimbare fonetică a început pe la anul 1500 în Sud-Vestul domeniului limbii [ungurești], și anume în radicale, în care după -ol, -õl urmă încă o consonantă aparținătoare radicalului, d. p. *bolt* > *bót* 'boltitură', *folt* > *fót* 'pată, petec', *fõld* > *föd* 'pământ', *võlgy* > *vögy* 'vale'. (Este foarte posibil că trebuie căutată aici o legătură cu schimbarea fonetică foarte asemănătoare din Croația învecinată: *volk* > *vuk* 'lup', *dolg* > *dug* 'datorie'). Din Sud-Vest a trebuit să se întindă această schimbare fonetică pe încetul peste întreg domeniul limbii ungurești, deoarece astăzi cuvintele amintite se rostesc pretutindeni fără l, cu toate că în scrisoare se mai păstrează formele originale cu l. Mai târziu în dialectele din Vest s'a întins schimbarea asupra oricărui -ol, -õl care încheie o silabă, apoi și asupra lui -ul, -ül, -al, -el etc. (d. p. *gondolt* > *gondót*, *gondolta* > *gondóta*, etc.). Această schimbare fonetică n'a pătruns însă în jumătatea nord-estică a dialectelor, așa că d. p. cu toate că în loc de *nyolc*, ac. *nyolcat* 'opt' se zice *nyóc*, *nyócat*, totuș *gondolt* 'a gândit', *gondolta* 'a gândit-o'... În nici un dialect nu se întinde schimbarea noastră fonetică asupra lui ll; pretutindeni se spune *hallom* 'eu o aud', *vallott* 'a mărturisit' (totuș *hâgat*, *hógat* < *halgat* < *hallgat* 'ascultă').»

Schimbarea fonetică, despre care vorbim, ar fi putut veni și în românește, ca și în ungurește, de-a dreptul din oarecare limbă slavă, mai ales avându-se în vedere faptul că l se găsește nu numai în sârbo-croată, ci mai ales în polonă, apoi în

slovacă, în bulgară, în rusă și în ruteană ¹⁾, ca să ne oprim numai la limbile învecinate.

Despre textele vechi în care această particularitate poate fi de origine ruteană va fi vorba mai încolo.

Având în vedere cele expuse mai sus nu putem spune deci cu siguranță care este originea lui *l* în Țara Oașului, unde i s'a oprit evoluția la rostirea *y*, fără să dispară cu totul, deși din documentele citate se pare că într'o vreme începuse și dispariția. Ar putea să fie tot atât de bine fenomen de irradiațiune, ca și de infiltrațiune, și nu numai săsesc, ci și unguresc ori rutenesc. Totuș, ca să ne oprim și la soluția cea mai ușoară, fiindcă nu cere dovezi: n'ar putea fi exclusă nici o dezvoltare spontană, care s'a mărginit însă la un teritor redus. S'ar putea și altfel: numai forma *l* să fie influență străină, iar *y* o formă născută prin evoluție spontană ca la Megleniți.

Influența ungurescă a fost foarte puternică în ținutul Sătmăruului și al Maramureșului încă din timpurile cele mai vechi. Intre satele oșenești găsim chiar două colonii de Unguri: *Remetea* și *Avasujáros*. Ea ar trebui luată deci mai întâiu în considerare în cazul că acești coloniști vor fi fost Secui, căci Secuii, ca și Ciangăii, toți au această particularitate. Altfel fenomenul despre care vorbim, cum am putut vedea din expunerea lui Simonyi, este mai slab tocmai în Nord-Estul limbii ungurești. În vreme ce diftongarea din *Beici* < ung. *Bécs*²⁾ și *heighiu* «vie»³⁾ < ung. *hegy* poate fi născută și în mod spontan prin «anticipația» lui *i* din palatala următoare, «segmentarea» («Brechung») din *gheizăș* < ung. *gőzös*⁴⁾ are un caracter unguresc-secuesc. Acest fel de «segmentare» este foarte obișnuit la Unguri, mai ales la Secui, înainte de *sz* și

¹⁾ Cf. W. Vondrák, *Vergleichende slavische Grammatik*, ed. I, vol. I, pp. 292—293; ed. II, pp. 389 și 391—392.

²⁾ I. A. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, p. 41.

³⁾ Ibid., p. 50.

⁴⁾ T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. 19/45 și 221 (cf. și *ghezeș* p. 23/46 și 221); I. Bârlea, *Balade, colinde și bocete din Maramureș*, v. I, București, 1924, p. 81, 118; *Cântece populare din Maramureș* v. II, București, 1924, p. 35, etc.

z (cf. *hosszú* > *hojszú*, Szinnyei, *MTsz.*, I, 891; *hozzá* > *hajzám*, *hejza*, id., ibid., I, 894; rom. *coacăză* > ung. *kokojza*, *kakójza*, *kukujza*, id., ibid., I, 1152). Tot «segmentare» avem și în *Seica* «nume de vacă» pe Valea Someșului și în Maramureș < ung. *szöke*, *szöjke* (cf. și rut. *Sejka* ¹⁾) și în *caveiu* «cafea» < ung. *kávé* ²⁾.

Influența ruteană este tot atât de probabilă în privința lui *l* > *u* și a dispariției acestuia, dată fiind marea întindere a acestui fenomen în limba ruteană și rusă. Deși G. Weigand are între cuvintele sale normale nu mai puțin de 6 potrivite pentru a urmări pe *l* în poziția preconsonantică (*călcăiu*, *alb*, *galben*, *vulpe*, *albină*, *salcie*), el nu-l are în vedere decât pe cel final și inițial în *vițel*, *lunț* și *deal*. Intr'aceste cuvinte *l* este aproape general în Bucovina și Basarabia ³⁾. Foarte obișnuit este și în dialectele de pe Someș și Tisa ⁴⁾. În gura studenților basarabeni înscriși la Universitatea din Cluj l-am auzit însă și în această poziție.

În privința influenței săsești observăm următoarele.

Infățișarea Oșenilor, după cât ni-i descrie d-l Candrea, care nu poate să ne dea nici o indicație în privința originii lor, nu se pare potrivită pentru a-i considera de Sași sau Nemți româniizați. Totuș Sași și Nemți numeroși au existat odinioară în ținutul Sătmarului și al Maramureșului, unde s'au ocupat mai ales cu băieșitul. Astfel Sătmarul, ca și Clujul ori Dejul d. p., a fost în vremuri mai vechi oraș cu caracter german. În privința așezării în Maramureș a Sașilor A. Bunea ⁵⁾ ne spune următoarele:

«Românii sunt primii descălecători ai Maramureșului și ei i-au dat și numele încă în secolul al 11-lea, când prin cucerirea Ardealului au fost împinși de aci spre nord. Dar

¹⁾ A. Bonkáló, *Die ungarländischen Ruthenen in Ungarische Jahrbücher*, I, p. 337

²⁾ A. Tiplea, *Poezii populare din Maramureș* în *AAR.* s. II, t. XXVIII lit., p. 440 și 518.

³⁾ Cf. *Die Dialekte der Bukovina und Bessarabiens*, Leipzig, 1904, pp. 41, 44 și 48.

⁴⁾ Cf. *Jahresbericht*, VI, pp. 23, 26 și 30.

⁵⁾ *Incercare de istoria Românilor până la 1382*, București, 1912, pp. 159—160.

încetul pe încetul, începând cu veacul al XIII-lea, elemente neromâne au început a se așeza în voivodatul Românilor din țara ajunsă domeniu regal. Am văzut că încă dela 1213 eră aci o poporațiune catolică, și o mânăstire de călugări latini. În 1300 regele Andreiu III vorbește de «popoarele sau oaspeții adunați în Maramureș»¹⁾. Acești oaspeți erau Sașii și Ungurii colonizați în cetățile Visk, Huszt, Teceu și Câmpulung, cărora regele Carol Robert în 1329 le asigură drepturi și scutițe egale cu ale oaspeților din vecinul Szöllös, și cari nu erau bine văzuți «de cei de altă națiune», adică de Români din Maramurăș. Aceștia bucurosi ar fi izgonit pe venetici din pământurile ocupate, dar nu puteau face nimica față de oaspeții mântinuți cu autoritatea regească pe aceste pământuri»²⁾.

Cu timpul Sașii și Germanii dela orașe s'au maghiarizat, iar cei dela sate s'au românizat.

Acum nu trebuie să uităm că Țara Oașului este așezată tocmai între Sătmar, Sighetul Maramureșului și Baia, în Sud și în nemijlocită apropiere de Seleușul-mare, Huszt, Visk, Teceu și Câmpulung. Oricât de «închiși ca între niște ziduri de piatră, izolați aproape complet de locuitorii din alte regiuni»³⁾ vor fi fiind ei, totuș trebuințele zilnice îi mână și i-au mânat totdeauna fie în dreapta, fie în stânga, în Nord ori în Sud. Prin acest contact des a putut să se ivească în limba lor *l* în poziția amintită. Primit odată, fie pe urma unei singure influențe din afară, fie prin colaborarea unora sau a tuturor celor trei amintite, închiși cum erau, ei l-au păstrat mai bine decât în celelalte regiuni învecinate care au fost supuse la mai multe fluctuațiuni.

Cercetări etnografice și toponimice, chiar și de limbă, mai întinse, ar putea să ne dea mai multe lămuriri în această privință⁴⁾.

¹⁾ In subsidium populorum seu hospitum nostrorum (in)... nostra Maramaros congregatorum; I. Mihályi, *Dipl. mar.*, pag. 4.

²⁾ Ibidem, pp. 8—11; cf. și R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Deutschen in den Karpathenländern*, Gotha, 1907, pp. 170—171.

³⁾ Candrea, *o. c.*, p. 4.

⁴⁾ Numele satelor oșenești sunt: *Negrești, Certedze, Bicsad, Boinești, Călinești, Cămărzana, Lecanța, Rața, Prilog, Târșoț, Trip, Tur, Vama, Moiseni.*

Numele satului *Lecânța* d. p. se aseamănă atât de mult cu *Lechința* săsească din Ardeal, chiar dacă aceasta ar putea fi și slavă la origine ¹⁾.

Boinești sunt așa de aproape de *Boiu* < săs. *Boin* (< plur. rom. *Buni*) ²⁾. *Triș* ar putea fi identic cu germ.-săs. *Trieb* s. *Trift* «Weide»; propriu «Ort wohin getrieben wird». În partea din urmă a lui *Târșolț* (ung. *Tartolcz*) se întrevede germ. *Holz* (cf. și *Răstolz* < *Rest-* s. *Rüstholz*, lângă Șomcuta-mare, G. Kisch, *Namenbuch*, p. 106). În nemijlocită apropiere de Țara Oașului avem *Gherla-mică* și *Gherla-mare* care, ca origine, trebuie să fie identice cu numele orașului *Gherla* (< *Gerlach*, nume de persoană) ³⁾. Este surprinzătoare și coincidența numirii *Mediașului* cu *Mediașul* săsesc din Ardeal, chiar dacă el a venit din ungurește. În partea din urmă a apropiatului *Hândal* (ca și în *Hondol* din jud. Hunedoara, pl. Deva) este evident săs. *Dal* = «Thal»; partea dintâiu este mai greu de spus ce e. Ar putea fi *Hagen*, plur. lui *Hag* «tufiș, pădure, parc», apoi «îngrăditură» (pentru fonetism cf. săs. *Kên* = «gegen», «gegen»), foarte obișnuit în toponimie (cf. Kluge, *Et. Wb.*, s. v.), din care derivă altfel și *Hain*, care în săseasca mai veche are forma *Hen* (a. 1625) ⁴⁾. Este mai greu să ne gândim adică la împreunarea cu *Dal* a unei forme a lui *hoch* ori chiar a lui *Hân* < *hân* = «hauen». Pentru cel dintâiu cf. și săs. *Hagendorf* (rom. *Ciaca*, jud. Someș, ap. G. Kisch, *Namenbuch*, p. 51). Exemplele, cred, se mai pot înmulți.

În sfârșit nu trebuie să ne scape din vedere că și alte particularități din limba Oșenilor ne trimit în aceeași direcție. Astfel pentru ca să nu mai pomenesc de rostirea *a* în loc de *ă*, care ar putea fi rezultată prin asimilație (cf. exemplele: *săcară*, *plătanger*, *maștacăn*, *șpareat*, *baiaur*, *mațreață*, *barbat*, *cațlare* etc., ap. Candrea, *Graiul din Țara Oașului*, p. 10), amintesc, d. p., forma *bârlă* < **brârlă* în loc de *brâglă* <

¹⁾ Cf. *Dacoromania*, III, 490—491 și 941.

²⁾ Cf. *Dacoromania*, III, 491.

³⁾ G. Kisch, *Nordsiebenbürgisches Namenbuch*, Sibiu, 1907, p. 43 și 94.

⁴⁾ G. Kisch., *Vgl. Wb.*, p. 100.

* *brádlă* (cf. bg. бръдло, бръдило), căci se știe că trecerea lui *-dl-* în *-rl-* în săsește este foarte obișnuită și străveche ¹⁾, precum poate și diftongările *Beiciu* < ung. *Bécs* (ibid., p. 41) și *heighiu* «vie» (ibid., p. 50) < ung. *hegy* «deal», care însă cum am amintit, pot fi și spontane.

Cele spuse despre *l*, *u* și dispariția acestuia, explică forma unor cuvinte din limba noastră.

Simonyi, o. c., p. 227, ne spune că în limba ungurească «în secolul XVI se găseau și forme duble ca *bolt* și *bót*, *nyolc* și *nyóc*. Urmarea a fost că această schimbare analogică a cuprins mai multe cuvinte, care la origine n'aveau în radical *l*, ci *ó* (*o* lung, în vechime *ou*); astfel s'au născut și stabilit *boldog* < *bódog* 'fericit', *oldani* < *ódani* 'a deslegă'; toate aceste forme cu *l* se ivesc mai întâiu în secolul XV». Dintre cuvintele intrate în limba noastră din ungurește așa s'a născut, de pildă, *beșug* < ung. *bölség* în loc de *böség* ²⁾ și *bálcu* < ung. *bulcsu*, *bulcsú* < *búcsú* (cf. *bocsátani*) ³⁾.

În *Dacoromania*, I, 349—352, luându-mă după unii editori ai Evangheliarului lui Coresi din 1560—61, în special după cetirea *al celui* (p. 52) a d-lui P. V. Haneș, care ne spune că e rău tradus» în loc de «lemnar» = slav. *лѣтописецъ* ⁴⁾ am afirmat că aceste două cuvinte trebuie cetite împreună, căci este vorba de *aciu* < ung. *ács*, în care Coresi, care nu știă ungurește, a văzut articolul *al* și genetivul pronumelui demonstrativ *cel*, *cea* (= «acel», «acea»).

Mai târziu ⁵⁾ am rectificat această derivare, foarte scurt însă, în chipul următor: «alcelui (Mat. zac. 56) = «alciului» = < ung. *álcs*, *ács* «teslar», «dulgher», «cioplitor». Aveam însă și atunci credința că cetirea dată de editori îi aparține lui Coresi, care a

¹⁾ *Prăpăjiile* (Candrea, ibid., p. 51) în loc de *Preobrajemi* a putut fi influențat de *prăpădi*, tot așa cum forma *Probojeni* a fost influențată de *probozi*.

²⁾ G. Alexics, *Magyar elemek az oláh nyelvben*, Budapeșt, 1888, p. 38—40.

³⁾ Id., ibid., p. 33.

⁴⁾ *Evangheliarul românesc din 1561 în comparație cu cel slavonesc*, publicat în *Convorbiri literare*, XLVII—1913, No. 10, p. 995.

⁵⁾ *Dacoromania*, III, p. 499, nota 1; cf. acum cele ce am scris în *Dacoromania*, IV, p. 750—751.

despărțit cuvântul în două. În toamna anului 1924, comparând ediția lui Timuș Piteșteanu cu originalul pentru a controla și alte citate utilizate în *Dacoromania*, III, 922—926, m'am convins însă că despărțirea nu-i aparține lui Coresi, ci editorilor. Cuvântul trebuie cetit deci *alcelui*, așa cum a fost cetit mai întâiu de Săulescu în *Buciumul Român*, I, p. 9. Forma *alce* s'a născut prin metaplasma din *alciu* (cf. mold. *primare* = «primariu», *Sirete* = «Siret» etc.), care-i corespunde vechiului unguresc *álcs* (scris: *alch*, *álch*, *alcz*, *álts*), care s'a întrebuintat în această formă până la sfârșitul secolului XV (*álcs* se mai aude astăzi numai în Gömör). *L* «anorganic» din ung. *álcs*, care derivă din turc. **agaččy*, s'a ivit ca și în *boldog*, *oldani* etc. ¹⁾. Cu toate că în unele regiuni prin meseriașii veniți din orașele ungurești, am primit ulterior și forma *aciu* < ung. *ács*, derivatele ce le avem din acest cuvânt păstrează pe *l*, dovadă că sunt vechi. Așa sunt: *alciui* = «ciopli» ²⁾, *hălci* = «țâia», *hălciui*, *hălciit*, *hălci* = «așchie, despicătură de lemn», *hălciitor* = «unealtă de dulgherie, gealău», *hălcer*, idem, și *hălcată* = «o bucată ruptă dintr'un animal» ³⁾.

Cu alt prilej ⁴⁾, având în vedere diftongarea cu *i* din *buine*, care în această poziție nu e proprie Ungurilor, ci Sașilor, credeam că traducătorul Evangheliei slavă-române din Petersburg ar fi putut fi Sas. Mai pe urmă m'am convins că ea e posibilă și în graiul Malorușilor ⁵⁾, cum e posibilă și înlocuirea lui *l* cu *u*, și invers, obișnuite atât la Unguri, cât și la Sași ⁶⁾. Sânt posibile și celelalte curiozități (*v* pentru *u* în

¹⁾ *Gombocz-Melich, METSz.*, col. 12.

²⁾ V. Stan, *Magyar elemek a mőcok nyelvében*, Budapest, 1905, p. 25, unde este derivat greșit din verbul *desol*, mai vechiu *dlcsol* și se dă exemplul: *Din lemmul ăsta am să alciuesc ciubere bune*.

³⁾ *Dict. Acad.* IIV, p. 348—9, unde se derivă greșit din ung. *halk*.

⁴⁾ *Dacoromania*, III, p. 500 și 906.

⁵⁾ Cf. W. Vondrák, o. c., ed. I, pp. 257—258; ed. II, pp. 382—385. În anul 1733 «diacul Pavel Rusz din țara Muncaciului», «varmege» Bereg, scrie un Mineiu în satul Josani în care găsim între altele următoarele: «Pre mine pravoslavnice cetitorule cu umilintă te rog unde se află niscaire greșuri... ca să îndreptezi...» (M. Pripor *Dieci și preoții din trecutul Românilor Bihoreni, Familia*, s. II, a. I, No. 7, Septembrie 1926, Oradea, p. 9).

⁶⁾ Cf. lucrările citate mai sus.

hiat, o, e și a pentru ă etc.), relevate de I. Bogdan ¹⁾. Luând în considerare acest fapt, precum și că păstrarea a numeroase slavonisme din textul original (*pravednică* «dreptul», *crstiteli* «botezătoriu», *sněmă* «sobor» etc.), sânt mai ușor explicabile în gura unui Malorus care nu știă bine românește, căci, știindu-le din graiul său matern, i se păreau cunoscute, cred acum că nu e nici un motiv să ne depărtăm dela ipoteza lui I. Bogdan ²⁾, după care autorul traducerii amintitei Evanghelii pare să fi fost «un Malorus» ³⁾.

Am amintit aceste lucruri pentru că în această Evanghelie se găsește și forma *caltă* în loc de *caută* ⁴⁾. Aceeaș formă o avem și în *Cartea de cântece* sau *psalmi* tipărită pe timpul lui Pavel Tordași, după toată probabilitatea în tipografia Sasului Gașpar Helt sau Heltai din Cluj, ori, cum este mai puțin probabil, în aceea a lui Rudolf Hoffhalter din Oradea-Mare ⁵⁾. Evident avem de a face cu o analogie falsă ivită în gura unor străini, care trebuie să fi avut rostirea cu *l*. În cazul întâiu, cum am amintit, e vorba după toată probabilitatea de un Rutean, în al doilea de un Sas sau Ungur ⁶⁾.

Ca o curioasă coincidență cu acest din urmă caz amintesc că rostirea *caltă* = «caută», întocmai ca și *ainine* = «arin», se găsește în Banat chiar în regiunea locuită odinioară de Sași care mai târziu s'au romanizat ⁷⁾.

În schimb numele lui *Rákóczi* a putut să treacă în *Rákolczi* în gura Ungurilor. În forma din urmă l-au luat și Români. Așa-l găsim, de pildă, în titlul *Catehismului calvinesc* dela 1640 ⁸⁾ etc.

¹⁾ *Convorbiri literare*, XXV—1921, p. 38—39. Asemenea curiozități am relevat și în graiul traducătorului (probabil tot Rutean) «Scripturei dentru ceriu căzū întru Ierusalim» din Sbornicul de la Ieud; cf. *Dacoromania*, IV, p. 1097—8.

²⁾ L. c.

³⁾ Cf. mai amănunțit în *Dacoromania*, IV, 1147—9.

⁴⁾ I. Bogdan, l. c., p. 36—37.

⁵⁾ Sztripszky-Alexics, *Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban*, Budapest, 1911, p. 152 și 219.

⁶⁾ Cf. mai amănunțit *Dacoromania*, IV, pp. 124—126; exemple din graiul lui Anonymus Caransebesiensis, v. *Dacoromania*, IV, p. 140.

⁷⁾ *Jahresbericht*, VIII, p. 273; *Dacoromania*, III, p. 505; *Grai și suflet*, v. I—1924, fasc. 2, p. 186 (hartă).

⁸⁾ Cf. N. Drăganu, *Codicele pribeagului Gheorghe Ștefan, Voievodul Moldovei în Amarul Inst. de Ist. națională Cluj*, III, 1924/25, p. 249.

Cum arată documentele latino-ungurești, care ne-au păstrat formele *Zolnuk*, *Zounuk*, *Zonuk*, *Zanuk*, *Zonuch*, *Solnuk* ¹⁾, tot în gura Ungurilor a trecut în *Somuc* s. *Sunuc* ²⁾ numele *Solnocului* pe care-l avem prin mijlocire ungurească alături de *Slănicul* venit deadreptul din slavonește.

Când scriau românește, Sașii își numiau «Rat»-ul sau «sfatul» lor *tănciu* și *tălnaciu* (< ung. *tanács*). În amândouă formele, firește, a pătruns acest cuvânt și la Români ³⁾.

În codicele Todorescu, care este atât de plin de rostiri săsești, pe f. 19 r° s'a scris: *îngerii toți ascuțiră-s(e) grăindu*. În textul corespunzător din Cazania lui Coresi (p. 204, r. 2) găsim: *îngerii toți ascuțiră-se grăindu*.

Altădată credeam că în forma *ascuțiră-s(e)* am putea să avem de a face cu o contaminare a lui *ascultară-se* și *audziră-se* ⁴⁾. Acum cred că avem de a face cu acest fenomen al ivirii prin falsă analogie a lui *l* înainte de dentală și după *u*, care a fost considerat lung sau identic cu *uu*. Sensul lui *ascuțiră-se* poate să fie cel obișnuit în limba veche de «a se pregăti, a sta gata», cf.: *Crezând Leșii acela cuvânt..., s'au întors; iar Bogdan-Vodă se ascuția ca să-i poată vână, unde-ar putea* (Ureche. *Let.*, I, 114/17); ori acela de «a strigă tare», «a ridică tonul», «a țipă», d. p. *a-și ascuți glasul* (pe la Brașov); *ce te-ascuți așa la mine?; auzi-l cum s'ascute?* (= «auzi cu ce ton înalt s. înțiglat vorbește» ⁵⁾).

Din *șaugău* (< ung. *sóvágó*) s'a născut în acelaș chip, și probabil în gura Sașilor și Ungurilor (Secui, Ciangăi), băeși din orașele moldovenești, forma *șalgău* alături de *șavgău*. Tot așa *solduș* ⁶⁾, alături de *sodăș*, *sodăș*, *sodeaș* (< ung. *szovados*, *szvados*, *szavatos*, *szovatos*) ⁷⁾.

¹⁾ Cf. Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I 614, II 753, III 763.

²⁾ Cf. «*vidicul Sunucului*» la Bârlea, o. c., p. 84.

³⁾ Pentru forma din urmă cf. *Hurm.*, XV, p. 1391, 1439 și 1471. Cum mi-a comunicat Șt. Jarda, fostul secretar general al Universității din Cluj, în Bistrița și astăzi i se zice «magistratului» numai *tălnaciu* atât de Români, cât și de Sașii cari vorbesc românește.

⁴⁾ *Două manuscripte vechi*, p. 68.

⁵⁾ *Dict. Acad.*, I, 297.

⁶⁾ *Anon. Car.*, 370; *Rev. ist.*, X, No. 4—6, p. 104.

⁷⁾ I. Bogdan, *Documentele moldovenești în arhivul Brașovului*, p. 28 și *Documentele*

În sfârșit probabil că tot așa s'a născut și epenteza lui *l* în formele *jilț*, *jelt*, *jâlț*, *jâlțiu* ale lui *jeț*, *jiț*, *jaț*, *ziț*, *siț* < germ. *Sitz*, säs. *Säts* (cf. și *jețuesc* < *setzen*) atestate de I. Borcia, *Jahresbericht*, X, 194 și Tiktin, *DRG.*, 870¹⁾, ș. a.

De altă parte avem o serie de cuvinte a căror formă n'o putem explica decât prin căderea lui *l* trecut în *y*. Așa este *alcam* «apucătură, viclenie»²⁾, pe care nu-l putem explica decât dintr'o formă cu *l* omis a ungurescului *alkalm* < *alkalom* (cf. formele: *alkomas*, *akomas*, *akâmas* etc.)³⁾; *fonoci* (*Hurm.*, XV, p. 1482), *fonogiu* (ib., 1515; N. Iorga, *Studii și documente*, XII, p. 46) alături de *fálnogiu* și *fulnogiu* (*Dicț. Acad.*, II¹, p. 41) < ung. *falnagy*; *șocodom* «bâlcu» (*Hurm.*, XV, p. 1391) alături de *șocodolom* «nuntă» (*Hurm.*, XV, p. 1255) < ung. *sokadalm*, *sokadalom* «mulțime», «adunare», «bâlcu», ș. a.

N. DRĂGANU

profesor la Universitatea din Cluj, membru
corespondent al Academiei Române.

lui *Ștefan-cel-Mare*, vol. II, p. 603. Pentru deosebitele forme cf. și Tiktin, *DRG.*, p. 1454; *Hurm.*, XV, 807; *Dacoromania*, IV, p. 158—159, etc.

¹⁾ Hasdeu, *Cuv. d. bătr.*, I, 286, le explică numai prin epenteză, iar Cihac, II, 159 le crede de origine slavă.

²⁾ *Dicț. Acad.*, I, p. 102.

³⁾ G. Alexics, o. c., p. 24—25; Gombocz-Melich, *MEtSz.*, col. 73.

DIN CORESPONDENȚA DASCĂLILOR ARDE- LENI ÎN ANUL 1848.

Cele cinci scrisori, pe cari le public aici, au fost de mult considerate ca pierdute. Unele din ele, cum sunt scrisorile lui A. G. Golescu, au fost confiscate, de sigur, în August 1848, când poliția guvernului unguresc a arestat, în Sibiiu, pe fruntașii comitetului național, profesorii A. Tr. Laurian și N. Bălășescu. Cu acest prilej poate să fi găsit agentul Dobokay și scrisorile lui Laurian, Axente și C. Romanu. Mi se pare însă mai probabil, că aceste din urmă au ajuns în posesia poliției ungurești, în Martie 1849 după ce au cucerit Ungurii Sibiul și au izbutit a pune mâna pe toată arhiva comitetului național român de sub conducerea lui Simeon Bărnuțiu ¹⁾.

Scrisorile aceste atât de importante pentru cunoașterea factorilor, cari au condus mișcarea națională a Românilor ardeleni în anul 1848 au fost comunicate atât guvernului unguresc, cât și Curții din Viena. Știm câtă bătaie de cap i-a pricinuit lui Maiorescu confiscarea epistolelor lui Golescu și probabil, tot din cauza lor, Kossuth n'a avut niciodată încredere deplină în fruntașul bănățean Eftimie Murgul. Guvernatorul Ungariei i-a semnalat și lui Bălcescu, într'o conversațiune, că cunoaște cuprinsul scrisorilor lui Golescu ²⁾. În anul 1850 contele Emeric Mikó, fostul tezaurar al Transilvaniei, pentru a compromite pe Români ca iredentiști, le-a

¹⁾ G. Barițiu, Părți alese din Istoria Transilvaniei, vol. II, pp. 180—81 și 471 și urm.

²⁾ I. Ghica, Amintiri din pribegia după 1848. Buc. 1890, p. 274. Vezi și Anul 1848 în Principatele Române, III, 731 și IV 224, 229.

prezentat împăratului Francisc Iosif. Extrasele din memoriul lui Mikó le-a cunoscut și publicat istoricul sas E. Friedenfels ¹⁾.

Arhiva comitetului național din anii 1848—49, care a fost confiscată de Unguri, se păstrează azi, în mare parte, între hârtiile rămase dela contele Mikó ²⁾. Un alt maldăr de acte românești din acea epocă se găsește între hârtiile fostului comisar al guvernului unguresc L. Csányi, cari sunt așezate în Palatul Cultural din Arad. Astfel, acum, ni-e dată posibilitatea a lămurii mai bine și rolul, ce l-au avut dascălii ardeleni din principate în mișcarea națională din anii sângeroși ai revoluției.

Cred că prin publicarea lor aduc un modest omagiu nu numai bătrânilor dascăli, cari au trecut munții pentru a semăna în împrejurări grele, ideile renașterii naționale, ci și septagenarului, a cărui muncă luminată și fecundă a fost desfășurată în făgașul unei strălucite tradiții, al cărei păstrător și continuator a fost.

I.

A. Tr. LAURIANU CĂTRE N. BĂLĂȘESCU.

București 5 April 1848.

Frate Balășescule,

Am primit prin D. Vrote 10 gramatici de ale D-tale însă fără scrisoare. Astăzi e o săptămână de când ți-am mai trimis o scrisoare prin un tânăr, feciorul popei dela Săliște, care mi-a adus pachețelul de (sic) D-ta. Am trimis prin dânsul încă N-rii 7—12 din Universu. Cu părintele Mitropolitul încă n'am putut să fac nimica. Zosima tot nu ese din casă. Mitropolitul încă a fost ceva cam bolnav, acum e mai bine. Am fost și astăzi pe acolo, dar n'am putut să vorbesc nimica. Om mai vedea! — Eu îți trimit aici 10 fl. sau *una sută patru zeci de sfași*.

Ce faceți frate pe acolo? Di ce tăceți, di ce șideți? Acum e timpul. Adu-nați-vă, vorbiți, faceți cereri la universitatea săsească, la guberniu, la dietă, la curte. Să se adune Românii, să se unească între sene. Lege română (fără deosebire de uniăți și neuniți). Cereți arhiepiscop românesc în Transilvania.

¹⁾ *Eug. von Friedenfels*, Joseph Bedeus von Scharberg. Wien, 1876. Bd. II, p. 42—3 în notă și 61—63 în notă.

²⁾ Arhiva Muzeului Ardelean, Cluj, unde se păstrează scrisorile aici publicate.

Stricați unirea cu catolicii. Ocupați episcopiile din Banat cu Români. Doi episcopi în Banat, unul la Arad, unul la Orade, unul la Cernăuți, doi în Transilvania, va să zică 8. Aceștia pot să aibă un arhiepiscop român. Cereți sobor universal românesc. Cereți independență națională română, deopotrivă cu cea ungurească, săcuiască și săsească. La dietă vedeți mai întâiu să băgați cel puțin din fiecare scaun săsesc câte un deputat român.

Legile pe viitor să se scrie și în limba română. Pentru români să se pue la toate dicasteriile dregători români. Tot felul de jelbi să se primească în limba română. Scrieți prin gazete. Acum nu mai este censură. Nu tăceți, că altminterea Români sunt pierduți. Adunați-vă cu miile; acum s'au slăbănogit legăturile despotice. Nu mai șadeți! Sacrament! De ce nu vă gândiți mai departe. Porumbii nu vă cad fripți în gură. Uniți-vă între voi Români, nu mai fiți desbinați! De ce sânteți așa de leneși? Acum e timpul de-a lucra. Dar dintre toate să nu treceți alegerea deputaților fără a băga câte un Român din fiecare județ săsesc. Fiți oameni.

Al vostru A. Tr. Laurianu

P. S. Pentru titlul Dicționarului *latino-valachicum* s'au supărat mulți; In gazeta dela Iași te-au și criticat din cauza aceasta. Nu puteai să pui *latino-romanicum*? Știi ce! Când se va isprăvi de tipărit, atunci retipărește foaia dintăiu și pune latino-romanicum. Pentru ce să ne lăpădam noi numele nostru cel glorios și să primim o poreclitură barbară.

Adresa:

Dumnealui

Domnului Profesor

Nicolae Bălășescu

la Săbiu.

2

I. AXENTE SEVERU CĂTRE SIMION BĂRNUȚIU.

Bucuresci 6 April st. v. 1848.

Multu pretiuite Dommule,

Trei zile după scrisoarea din 28 martie ce o trămis: iu prin E Arme intelseiu, ca D-vóstră pre acolo sciti, de intemplarea mea, cu Ianilloni den 4 Dec. a. c. De sunteti bene informati, despre acésta nu sciu, atata intellegu, că D-ta lovitu de compatimire, ai fi zisu cându ai auzitu: « seracu Axente, ellu fu batutu in Blasiu și acuma e si in Bucuresci etc. » den care se vede că ati fost informați într'unu chipu infioratoru de casu acela: Ce e dreptu vorba asia essi și pre ici, si se vede că sciati și pre acolo ca eu fuiu batutu: «fama volat viresque acquirir eundo».

Ma temui eu de acésta, și deși me vetămasemu reu pren o căzătură preste o scara — treaptă unde me împinsă de spéte un fetioru alui Jani după ce scăpasem din mânila a 8 inși, — se cuvine să sciți, că încăerătura se începu mai întâiu între unu fetioru de a lui Jani și între mene. După ce văzu Jani cum merge lucru cu fiu seu, sări și ellu și dupăce o păți și ellu ca fiu seu — pre care l'am fost trantitu de pamentu, — strigara în gura mare, venira femeile, unu altu fetioru și vreo trei rindași — șerbitori — asupra mea, care cu lemne, care cu ce-i-a venitu a mână, toti ar fi datu, ba câtu erau de înviersunati m'ar fi și omorātu de nu a-și fi apucatu într'unu coltiu de unde me apperaiu cu pumnii de ceice nu mai vedea și nu mai scia ce facu, de rusine și turbati de mânje pentru asemenea faptă în Institutulu de educatiune. De câtu era târziu. Copii incepussă să éssă din dormitoriu, eu strigam și urlamu pre mórte să nu se attenga de mene, între acestea îmi trassă unu fiu dealui Jani — una cu unu lemnu de focu, preste umeru cellu stengu, eu i-apucaiu lemnu și numai de câtu părăsii coltiu făcându-mi locu prentre toti, o tuliu la fuga, și candu ajunseiu la scară mă mai reppezi unulu de spéte, de căzuiu. Deși pren acésta ramessem fără dregătorie; deși era la toate acestea Jani culpa, pentrucă den ei proveniră tóte; totusi cugetamu să nu mai spun la nimenia, asteptam să-mi dee vreo 60 lei, mai aveam la ei și să-mi cautu de treaba, numai ca sa scapu de fama ce sburatoria, si de gurile ómeniloru celloru rei, cari nu compatimescu, ci se bucură de atari cercustări, dar dupăce vezuiu că Jani pusă un serbitoriu la usia cassei in care mă trassessemu în tempu acesta, — scena se templassă după 8 ore diminiatia — apoi dupăce se făcu ziuă veni la mene cu amenintieri — eu îi spuseiu să lassé acelea si mai bene să vază să-mi aducă unu doctoru, să me caute că sunt reu si în periculu, dar ellu să dusă la Consulatu să me aresteze «ca i-am batutu cassa tótă». Între aceéa audu si vecinii ce se facu pre la Jani, den norocire aveamu unu vecinu banatianu Eutimiu Ulicénu, care se duse numai decātu la Romanu, si veni cu corporalu dela Agentia la mene, le spunu istoria și cugetulu meu — care se mutassa pucintellu — dar ei nu era de părere ca să lassu lucru mortu —, pentruca Jani e unu omu care numai la statura nu semina cu Pater Torquemada alu nostru, dar incolo e ca ellu, — bigamu cu doue surori — furiosu etc. pren urmare numai punga, si cei ce le pot cumpera cu ea sunt «pro» cei-lalti toti sunt în contra lui — deci mergemu cu unu fiacheru la Agentia unde trebuia sa ramenu în arrestu, asta era mai scurta de códa; dupăce spusseiu Cancelariulu istoria îmi zissă, că dacă e asia sa mi ieu unu visum repertum, să mi facu o suplică si pre urma se va vedea cine e culpa. Asia se făcu. Eu dupacea m'am trasu la fratele Maior. In a doua zi se dă lucru la consulatu; dar unu Apoloni director de pensionu si emululu lui Jani zicea că trebuia să se dea cauza dreptu la Criminalu, si asia să facu o altă suplică totu în acea zi, care indată ce se dădu la Procuroru numai decatu si veni acesta la mene, cercetă totu lucru cum fu și-mi promisă «că va să redice numai decatu pe șerbitori.» Dar póte nóptea S. Nicolau si Dumineca ce urmara lu impiedecara si dadura tempu si lui Jani de a se recullege, și a cauta ómeni si mezii de apperare. Lunea veni, procuroru tramissă la Jani se-lu aduca

«brevis nitor fieri, obscurus fio», deca nu-mi luaiui si eu tempu si indrasnélla a-i scrie vrea durate treu côle despre Arme, cum scrisă ellu de mene; deca nu-i spuseiu coratu ca tôte câte le promisa boeriu lui Arme, si cate le scria ellu si mai cu coarne de catu era în adevaru, era numai sub conditione «ca sa-i aducă 200 familii de ungureni clăcasi pre mosie etc.»

Déca nu-i spuseiu, ca boeriu n'avea nici o incredere în Arme, care cum zicea ellu, promissa multe si nu făcù nimică eu sunt de culpa, si n'am dreptu, a me superă, de catu-mi pare reu să aiba despre mene o parere asia de rea unu omu, pre care eu lu pretuiescu atâta de multu, nu numai pentru patriotismu si zelu ce lu are catra natione in genere ci si ca pre unu patronu singulariu alu meu, si alu tuturoru celloru buni, deca veni nenorocirea mea ca eu neputându-mi pleni cuventu se remanu întruna de mintionă si pren asta se lu superu pre Dlui, si să me torturezu pre mene, să-si aducă amente ca «der Mensch denkt Gott lenkt» si să nu-ne condamne asia de reu luandu acéa de base si pentru alte fapte, care Dsa nu le scria si fienducă pre mene me gasi odata «cu pisica în sacu» sa créda tôte cate i va spune cineva, mai virtosu, de cumva cineva acesta e unu omu care vorbesce prè multe si cu atata usiurentia despre vericine catu nu crutia nici chiar pe Dsa. Sa vorbésca omu ce-i dreptu, sa se prenda vitiele si spusele oricui, dar sa nu facă nici odată den «țențariu armisariu» ba si armisariului candu pôte trai de ellu si ellu si altii si candu acella nu face nimienii vre-o stricatione morală seu fisica, se-i dee pace. Ce avu Arme de-a lăți pre acolo unele vorbe despre D. Laureanu care nici pre ici nu sunt cunoscute si candu ar fi pre ici n'ar face nici o impresione ca nu-su oamenii asia scrupulosi ca pre acolo, «nimenia nu e fara vitiu, si vitiele pre ici se numera între virtuți» D. Laureanu e unu barbatu ca și care aici nu e altu, apoi dincolo numai unulu se mai pôte aseii mena cu ellu. Mi pare reu in adeveru de fratele Arme ca vorbesce atâția s-déca lu crede cineva tôte nu e culpa mea. Eu nu scriu în ce chipu l'ași fi putut strica pentruca deși trimeseiu pe frate meu acolla, — ca nu puteam sufferi să sape la siantiuri în Bucuresci seu sa mearga la lucru la altu, apoi Arme nu se manase nici un fir de grau séu de porumbu se aiba unde lucra ca se nu fie silitu a merge cu zioá — eu remaseiu cu ellu acolla, lassaiu tôte cum zicea ellu si lu reflectamu unde vedeam ca nu e putentia — pană era sa me bată cu frate seu care începu sa-si téma muierea de mene. Pfu! drace!! Unu teneru de 26 ani sa umble dupa o muiere ce are copilu de 20 ani, si sa faca planu ca sa fuga cu ea în Transivania, rîde va cineva ori va plange candu va audi acestea? nu sciu, atâta sciu ca până acolo veni lucru catu era sa ne batemu si de nu ași fi fost numai singuru, si în cassa loru, nu așiu fi pututu sufferi, să aud ca Arme me numesce omu de nimica, fără Dzeu si fără conscientia etc. Spună mi acuma chiar Arme, mai puteamu eu să ședu cu elu în ospătăria? si deca puteam ce era sa facu de ce sa me apucu? Ellu zicea mai nainte sa luămu bani împrumutu, să speculamu, si promisă lui Solomon 50 la suta, care a zisu că e neunu, si chiar candu ar avea nu s'ar încumeta să i dee la unu ca Arme, unu capitalu, pentrucă scia de securu ca, nu pote da niminea 50 la suta în tempu de acumu, candu mai toti-îsu speculanți si

negutiatori, cu atâta mai pucinu Arme, care nu cunósce nici țera, nici omenii si machinationile lor de ici.

Prin urmare deca am vedzutu ca mai sunt si altii de parerea mea, care sciam ce va sa zica speculationea care me arsesemu de foculu ei, deca vezui tote cate nu voiu să-le mai spunu la neminea, am plecatu la Bucuresci apoi cu acesta nu sciu în ce chipu iasiu fi pututu strica lui Arme; și-au stricatu ellu seracu, cu gura, cu promisiunile, si cu faptele lui incurcandu se atatu de reu pan'a și în detorii — catu parentii lui desperandu de totu lu lassara cu D-zeu, si se întorse éra acassă séu unde se vor fi întorsu; ori de bine au fugitu acestia, veri de reu? E greu a stramuta preste munți 200 familii și Arme se îndatorase fără de a putia face si déca nu o putu nu e culpa mea. Cu tote acestea deca Arme zice si Dl Maniu crede că l-am stricatu eu si décă e cum zice ellu că în Țara Românească pote să si faca cineva intrunu anu den nemica 10.000 lei pentru ce veni ellu acum in Transilvania fara nici o para — pentru ca cei 13 fl. care mi a aretatu si mie nu sunt ai lui séu de sunt ai lui, i-a luat numai sub conditionea, ca sa aduca argati — birși lui Ciupage cum a zisu catra Romanu, argumentu destulu pentru ca sa veda vericine, ca eu nu lam stricatu dela Ciupagea nici dela planurile séu speculationile ce putea să le faca.

Sciu ca ti a scris D. Ioannu dela Craiova ca sa te faci Redactoru, noue ne ar pare pre bine de acestea, pentru că am avea si noi un om la care ne-am incredința, mai multu decatu la alții, de care ne tememu chiar si candu scriu pentru noi. Noi am ajuta cu totii o attare întreprindere, atatu cu spese, catu si cu alte cate ne ar da mana. Voltaire in Siècle de Louis XIV zice că «La politique et les armes semblent malheureusement entre les deux professions le plus naturelles a l'homme, il faut toujours ou negocier ou se battre». Ore déquă pentru români, nici nu negociaza nice nu se bate nimenea ce se va alege de ei? Si candu negociază nisce traditori probați póte cineva și așa de întrepidu să nu se téma. Mie si pentru acesta mi pare rău că nu facui pace cu Janni ca ti asiu fi ajutat pre bucuros in tota privintia, pentru ca singur nu o sa poti face nemica, seu de vei face te necajesci pre multu si te abstragi de alte occupationi totu asia de folositore pentru noi, carii am fi și cu pui si cu oue si cu... Noi ne am superatu reu pe iei mai ales D. Laurianu, ca nu ne spusa nimica D. M(aiorescu) de collectionea ce o facu pentru Dta; eu sciam de ea, de catu credeam ca ti-o va fi trimisu de multu, că era făcută încă in Ianuarie.

Nu sciu candu si in ce chipu se va termina processu meu, destulu ca stau ca pe focu unde vedu ca unii mai voru sa tena încă în jugu si sub despotismu pre romani; mi vine sa lassu tote sa viu sa audu ce facu si ce cugeta sa faca bieții romani.

Multe lucruri de pre aici te ar interesa forte, însă eu sciu ca mai multu te ar suppera candu le ai sci; cu durere vedemu ca cate le însemna D. Rus despre Romani sunt pre adeverate, me miru cum îi putu cunosce asiă bine. Cu reforma școlóloru nu e impacatu nimenea — nici ca pote fi — toti prezicu ca nu se va înființia cum era planu, unu directoru si doi professori carii

venira pana acumu tragu 200 pre luna, cassa si mēsa, si suntu numai de Gramatica, catu vor trage carii voru fi pentru scientie mai inalte? p. e. Philosphia? decatu acēsta nu le place la Ciocoi

Al Domnitelle

Credintiosu invațacelu
Ioannu Assente.

Complimente D-lui Maniu, si la toti frații noștri.

Din suplementu «Organului Luminării» vedemu ca in Blasiu se va aduna catu mai curandu o Adunare nationala, mi se pare ca acēsta va să tracteze despre unionea cu Ungaria, pentru ca altfelu nu sciu in ce chipu ar lassa Guberniu sa se adune Romanii tomna acum. Lucru acesta nu me potu impaca nici decatu, pentru ca deși asecura legile Ungarii o sōrte mai bună țeranului, elle insa se voru infiintia anevoie, apoi ore tote acelea imbunatațiri ce sa facu pentru ellu, nu voru fi plătite cu perderea nationalității române? Cel pucinu in unele locuri in care si pana acum sunt maghiarizați reu. Situaționea Romaniloru e cu atatu mai critică, cu catu e mai de crezut ca in capu lor stau omeni probați de trădători.

1. Ce cugeti D-ta duce-te-vei la acea Adunare? Și de te vei duce si vorbi, cum ar trebui sa fua, nu te vor prende; eu speru ca pan'atunci pote sa viiu si eu acolo, pre totă intemplantia am scrisu lui Groze la Orlațeni, ȕra mai vȕrtos unui frate țȕpen allu meu, o scrisōre in care intre alte-i zicu ca să lassă tote si sa via la Dta, de vei avea lipsă, de un om credinciosu si virtuosu, de nu vei ave lipsă de ellu scie-i langa scrisorea mea ca să nu vie, ellu pote ceti cu cirillice scrisu raru si deschisu cum se vede pre adresa catra ellu.

2. Până a nu ceti scirēa acēsta in Organul Luminării audissem ca ar fi rescutati 8000 Romāni la Abrudu, si 12000 la Auraria pentru aceea eramu decisu ca sa venimu indatā acolo, insă fiindu ca o astfelu de mișcare ar fi făcutu unu sunetu mai mare care cellu pucinu pre ici nu esi, in Gazete nu se cetesc'e nimica, ne cam indoimu; cu tote acestea fratele Roman veni sa vedea si sa scia tote mai deapropo. Mie mi zicu toti ca sa nu ma misicu, numai pre o scrisoare a nu sciu cui, ci sa asteptu decissiunea causei; dar cu tote acestea ve rogu scrieți mi, și de aveți lipsa de omeni resoluți spuneti mi, nu vă indoți de caracterulu meu, — care din nenorocire se pătā pucintellu — ca e totu acella care-lu sciti!

Noi suntem teneri, infocați, fără praxu, facemu feliuri de planuri care pote cei mai copti la menti și mai moderați nu le vor approba. Ore cându amu fi noi in stare sa resculam pre romani din tōte părțile, intr'o intellegere și cu un scopu, n'am putea stōrce tōte din mana streiniloru, seu cellu pucinu nu am putea scăpa pre romani și pre toți alții de robote și de alte nedreptăți ce le suferira pȕna acuma? Eu credu tare că s'ar afla mulți tineri cari s'ar pune bucuroși in fruntea Romānilor. Cându s'ar afla de bună rāscularea, atunci ar începe Molnar Elia care e dregătoriu in Comana acolo, eu in țenutul meu, Romanu in tenutul lui, Mārginienu pre Mureș, Baternēnu pre Campia, Iancu pre Ampoiu, etc.

Scrisesem ceva și de Academie mai susu. Cum veți fi înțelesu din univ-
ersu Nru. 13. in Septemana trecute se facu essamen la copii cei ce vor sa
intre in scóla franceză. Programa studiilor ce era să se propună era facută,
de limba româna, nu era nici pomană... Intr'aceia veni unu betrenu respec-
tabilu, cu un copillu allu seu sê-lu așeze in academia: Vorba dentăi-i fu «Domle,
vroiu să sciu, invetia se va in scóla și romănesce?» că numai pentru sfranțio-
zesce și italianesce nu vroiu să mi dau copillu aici pentru ca e teneru și nu
voiu să-și uite limba română»; atunci intrebă Monti apoi chiamă pre Direc-
toriu, «quesque dite-il»? Așia-i spune unu teneru românu, ce era acolo pentru
astfelu de imprejurari, ce zissă boieru, «ui, ui» răspunsă francezul «il a raison».

In a două zi puse in programa și clase de limba romana, deși nu fusă pîna
aci nici vorbă de ea.

Inainte de Pasci fu aici vro ro zile D. I. M. ¹⁾ cari avu și o audientia la
principele. Am înțelesu că intre alte, s'ar fi plânsu principele de oameni
cari ferbea pre atunci și cocea ceva miscari pentru reformă. Eu sciu ca țe-
ranu nu poate fi niciodată mulțumitu pana nu va avea și ellu proprietatea
sa, dar ce sa facu, eu nu poțiu face singur nimica etc. Credu că li va fi scris
Dumnealui mai lungu despre acestea. Eu voiu numai să reflectezu, că aceste
ni-se potu combina cu următoarele:

1. Scóla care fu mai înainte a cassat-o, numai pentruca, cum zissa
Plesioianu era totu filozofi, totu istorici, totu poeți și scriitori pre toate po-
durile, pre tote colțurile și aceste nu placu la ciocoi precum se vede.

a) In șcóla care au mutat-o la Radu Voda filozofia nu se propune, nici
fizica, numai matematica. Istoria ar fi sa se propună, numai cam ca ceea
biblica.

b) De scóla și de scolarii dela Radu voda nu se porta nici o cura, facu cate
mişelii și blestemații fara de a-i întreba cineva de urmele lor. NB. aici nu
sunt aristocrați.

2. La academia fran. nu se primiescu numai copii pînă la 13 ani interni,
și 15 externi, pentruca să iea numa professorii 50 galbeni pre luna. Déră nu
potu se-lu asculte numai copii cari nu-lu intellegu? Anguis latet in herba?
Tóte sunt țessute pentru susținerea despotismului și țaris[mului],

Principele sa plangea catra Maiorescu că-i zicu Russovanu, nu sciu, dar
apoi mai curendu poți astepta ceva dela Russovanu decatu dela ariscratu (sic).

Eliadu sa lăuda in zilele trecute că dela Pasci incolo, va țipări Curieriu
fără cenzura, vedemu că trecura doue zile in care trebuia să ne via, cellu pu-
cinu la noi. Nu veni pîna acumu nici cu censura.

3. Am înțelesu ca in zilele trecute l'ar fi intrebatu principele la palat,
quesque fait votre poesie Monsieur Eliade? est ce que vous montéz sou-
vent au ciel?

In ce chipu să potu judeca a fi zisse aceaste de cătu in batjucura? Altfeliu
să scia ca D. Eliad e omu liberalu și are și ceva principii mai bune decatu

¹⁾ Ioan Maiorescu.

alții, are cunoștințe și cu Lamartine, și e idolu tenerimei, care ar vrea să aibă teranu proprietate.

Fratele principelui Știrbeiu, e dusu la Paris, cu ce scop eu nu știu; numai unu omu am auzitu vorbindu bine și despre acesta, ceilalți zicu ca e hoțiu rafinatu, aristocratu sublimu și Russovanu pre supt mână, numai în buse are totu «ma chere patrie». Nevasta-i pôte servi de exemplu tuturoru damelor, e de toti laudată, departe de secăturile modeloru și de luxulu corupționei, traisce în santa simplicitate, morala, să ocupă cu educatione copilleloru misere.

În toate zilele vine câte unu, doi tineri den Paris, ce bene ar fi, de-ar aduce și principiele libertății, amórii de Patrie și de naționalitatea romana, ce vor fi vădiut în faptele Franceziloru !! Unii începu să vi-eze că pôte le va fi zisu Lamartine «à present jeunes romains, il y a de temp, de vous en rendre libres et independents». Unii voru să ceară adunare generală straordinaria, de cătu fără insurecționu nu așiu crede să se facă vr'o brânză, penrucă Ciocoi nu sunt români,.. Și români sunt pucini. În Moldovia spunu că ar fi cerutu unii 22 puncte, dar nici unu pentru opinca. În teneri să vede unu altu spiritu pentru tôte, dar omu fără principii logice «sa schimba ca tempu» apoi logica nu au de unde o invecția, la universități străine nu le dă mana să mērga numai la cei ce au câte 10 moșii, apoi animele acestora, sa desleagă anevoie de atâtă lantiuri.

Pre ici credu unii ca Cipariu aspiră la episcopia și pentru aceea cațulesce atâtă pre Unguri; ēră Barițiu ar fi cumpăratu de Sasși, și eu pentru asta am două argumente, unu, că întrerupsă articlu «Diplomaticu» cându ar fi trebuitu lucratu mai cu putere; altu ca la cellea ce publică despre Romanii din fundul regiu tradusă senguru celle ce fură în originalu Confluxulu fără a i mai reflecta cellu pucinu cătu făcu Organulu Luminării pag. 376. Ce să zicemu? Dlui, începu anu pré bine cu «Cultura, Episcopulu» dar nu-și țenu lung tempu curagiulu; reu e de noi de va fi acēsta așa.

Idem,

Me assecura unu teneru den discipulii D. Maiorescu, Aron și Laurian, ca 4 frați Golesci, sunt mai de multu duși la moșii și le împartiră cum trebui să se împartasca frățesce între țerrani lor, lăsându pentru sene numai cătu pentru veri care țieranu, unui teneru din acestea îi offeri și catedra de matem. în Academia, dar nu acceptă sa prelēgă în franțiozesce.

Se aude ca Oltenii — aci e puterea Românilor — ar fi umblat cu cățiu la într'o ureche, si ar fi zicându «că acum a venit tempu lor, o să le arete ei, preste o luna la Ciocoi ! b.

Unu teneru Bălcescu, — Red. Mag. Ist. — veni nu de multu din Paris și adusă mai multe stracte din «Revue des Deux mondes», le imparte pre la mai multi, într'acestea se cuprende pre scurtu cellea mai de frunte trasuri

din istoria Românilor, totu acolo se zice ca «La Dacie est borné naturellement pour être unie», eu n'am textu la mână, speru că Romanu va aduce o broșură și acolo.

Domnului Domnu

Siméon Barnuțiu
Professoriu de filologia, Notariu allu Clerului
unitu și juristu
in Sibiu

3.

C. ROMANU CĂTRE A. Tr. LAURIANU ȘI SIMION BĂRNUȚIU.

București 17 Iuliu 848.

Dreptate, Frăție,
Frate Bărnățiu.

V'am scrisu încă o scrisoare prin băiații fratelui Laurianu, prin care v'am înștiințat despre mișcările de atunci. De atunci încoace lucrurile merg tot cum s'a început de la desființarea caimacamii, adecă binișor. E ceartă mare pentru punctul proprietății, care va da mult de lucru și nu știu cum se vor împăca partidele, căci aristocrații sunt tot mișei ca totdeauna. Cu toate aceste sperăm că să vor împăca, de se vor alege deputați buni, pentru care guvernul se silește prea mult. Despre cauza noastră transilvană nu mai știm nimica, căci și Arme ¹⁾ numai cu acea ne-a înștiințat, ce știurăm și noi. Am vorbit și despre Domniata cu mai mulți dintre membrii guvernului, carii și anume Stefan Golescu mi-a zis ca să vă scriu, ca să vii încoace, măcar pre o săptămâna, ca să vă înțelegeți și să vă trimiță unde vei putea lucra în cauza generală a Românilor. Politica de aici e ca acum toți bărbații cu capacitate însemnată să se concentreze aici și să lucreze de aici. Eu încă cuget că au drept. Ce zici și Domniata? Mă rog răspunde-mi cât mai curând, că îmi dă zori St. Golescu, că ce zici și că scrisu-ți-am? Pre fratele Laurian o să-l revoce cât mai curând guvernul format, că e de mare necesitate. Se va forma un comitet de propagandă, care să aibă corespondență cu toate jurnalele. Mie mi s'a încredințat corespondența cu Transilvănenii. Comisari se trimit în toate părțile, ca să pregătească pre popor. Inșă să știți că poporul de aici e cu mult mai neînțelegător decât al nostru, pentru-că a fost și mai rău și mai adeseori înșelat. De altmintrelea e liniște în toată țara și ce auziți sunt numai curat minciuni. Poate că aristocrații o să mai încerce ceva, dar nu vor putea face nimic. In Iași au intrat trupe muscălești, dară iară se retrag. Se aude, că și Sturza ar fi plecat cu ele. Se va trimite un om anume ca să cerceteze toate. Butianu, Papiu, Bătrâneau de ce nu vin încoace, că îi așteaptă în toată ziua,

¹⁾ Eliseiu Armatu.

precum și Pumnul, fiind-că știu că acolo nu mai pot deocamdată mișca nimica, și face trebuință și aici. Mă rog răspundeți-mi. Frate Laurianu! Mă iartă că nu îți pociu scrie separat și ce scriu unuia, scriu pentru toți, afară de cei trădători. Tocmai eri în 16 m'am întâlnit cu Bălcescu și mă întrebă că cum ți-ar putea trimite parale. Eu i-am zis că-ți voi trimite prin carul iute. Eu îndată ce îi voi căpăta ți-i voi porni. Dacă nu mai ai ce lucra acolo, vino încoace, că avem mare trebuință de domniata pentru mai multe lucruri. Alt mai nou nu mai știu nimic. Al Domniilor Voastre

frate

Const. Romanu.

Domnului Domnu

Aug. T. Laurianu sau

Simeon Barnutiu

Sibiu.

4

A. G. GOLESCU CĂTRE A. Tr. LAURIANU ȘI I. MAIORESCU

Vienna 5 Aug. 1848.

Fraților Lauriani și Maiorescu

Timoni va fi negreșit depărtat, numai este nevoie a se găsi altul bun pentru acest post, căci democrații n'au pré fostu preparați a escercita posturi diplomatice și politice și Viena este și ea în mare lipsă de ómeni pentru provincii și pentru diplomatică. Acel porc de căine de Latour este Odobescul Austriacilor și n'au pe cine să puie în locul lui!.. Generalii de carii vorbiți că sunt reci pentru cauza noastră sunt și ei ómenii trecutului precum Solomon și tóte creaturile lui, cum dar să sperăm ceva dela dînșii. Ne-am illusionat fórte despre acésta și n'am înțelles din capul locului să vorbim cu reacționari străini cari nu pot fi decât iarăși în partida reacționarilor români. Așia dar nu slăbiți propagarea românismului prin regimentele grănițiare, căci acolo ne stă tótă sperantia. Faceți ce a făcut Murgu pentru regimentele române din Banat, de care lucru v'am mai vorbit; proselitism secret; acolo stă tot pînă nu s'ar schimba lucrurile din partea Franciei și a Austriei. In Dieta dela Viena se va face nu *interpelatiune* ci însusi móțiune în privința intrării Rușilor în principatele noastre; 5 deputați români din Bucovina (toți țierani) vor subscri móțiunea și un deputat german o va citi în numele lor. Mai mulți deputați germani o vor sprijini și socotesc, că ne va eși cu bine. Le-am dat după cererea lor tractatul de Andrianopol comentat precum se cuvine, ca să ne poată apăra cauza în tot chipul și despre interesurile Austriei și despre drepturile noastre, încât să fie silit ministeriul a promite o intervenție diplomatică foarte energică. Asemenea comentarii despre drepturile noastre

voi da și lui Sechib Effendi și voi trimite și la Paris. Germanii de aici ne sunt foarte amici, simpatia lor deși născută de ieri, de când adică au început a simți misiunea ce ar putea lua ei în orient, însă ne va fi spre mare ajutor. Deocamdată ne putem ajuta cu gazetele lor, ca să ne popularizăm revoluția prin Europa și de Dieta lor, ca să ne apărăm. Inșă mai târziu poate să ne fie spre mai mare ajutor în contra spurcaților Maghiari. Nimic nu le surâde mai mult austriacilor, ce au cugetat oare-ce despre destinul statului lor, decât înființarea uniunii române și intrarea ei în confederația națiunilor austriace, ca să cumpănească influența preponderantă, ce caută a lua pe deoparte elementul maghiar, iar pe de alta elementul croat. Cătați a ve da mâna cu Sașii, căci piste puțin ne va veni bine să ne unim cu dânșii ca să îsbim pe Maghiari. Chiar fără arme tot trebuie să ne sculam pe când nu sunt încă împăcați Maghiarii cu Croații căci așie făcând de unde vor eși regimentele maghiare, care să vie în contra noastră: nu vă fie dar témă de legia marțială, căci cu ce ar pute ei să o pue în lucrare când ați fi toți bine uniți? Unire dar cătați să fie între Români și acésta numai cu propagandă secretă se pôte dobândi; nu vă lăsați dar și vêrțiți și pe Sași pênă la un punct ore care în secretul vostru. Luați vorbă și cu Ielașitz căci de mare ajutor ne pôte fi.

Se vorbește că Bucovina va fi unită cu Transilvania; asié dar încă un element de românism și mai lesne vom pute înneca maghiarismul din Ardeal.

Imi vorbiți de arme dar banii încă nu i-am vèdiut; fabricanții de aici ceru toți banii înainte (3 galbeni pușca), câteva sute puscii s'ar pute găsi acum îndată, însă cum să le cumpăr și cum să le trec prin Ungaria. Cu Ungurii nu e bine nici cu putință să ne înțellegem. La Brussell și la Paris voi isbuti mai bine despre arme, căci le voi pute trimite prin ascuns în fundul vaselor, de nu se va pute alminteri. Numai banii să ajungă. De vor veni la Sibiu să-i trimiți cu un curier la Viena și de aici mai lesne vine după mine unde va face trebuința. Contract pot face la Paris și în Belgia, iar aici dece dacă nu sunt sigur de trecerea armelor? Bani vor trebui mulți, căci mai jos de 3 galbeni pușca nu cred să găsesc, fiind-că de ce merge se mai scumpesce. Fabricanții de aici mai mult de 100 puscii pe săptămână nu pot promite, așia dar vedeți că aici nu e mult de făcut despre arme; Eu de mai șed este pricina pentru moțiunea ce se va face în cameră; piste două trei zile plec și de aici spre Francfort ca să vorbesc cu Vesseberg, care se află acolo și cu arhiducele Ioan. Apoi mă reped în Belgia și Franția și înapoi

Adio, Salutare și frăție
A. G. Golescu.

A. G. GOLESCU CĂTRE A. Tr. LAURIANU ȘI I. MAIORESCU.

Vienne a 7 aout 1884
26 juillet

Mes chers amis!

La position du pays est critique; si le turque à la tête de son armée demande la dissolution du gouvernement provisoire et la reinstallation de la

caimacamia et si vous accédez à cette demande la revolution est etouffée. Dans toute autre pays le peuple se serait amenté pour se debarrasser des trois personnes qui seules auraient droit de constituer la caimacamia et alors quelle raison eût-on pu avoir pour chercher a traiter avec un gouvernement autre que celui qui est actuellement en fonction? Mais dans notre pays on respecte trop les traites et on se laissera probablement garroter par les Villara, les Fortuna et les Balliano... Prenez garde, l'argent de ces messieurs est votre plus puissant ennemi: ils son en état de realiser des millions pour vous perdre et vous n'avez tout au plus que la fortune et le credit de Golesco, Crezzulesco, peut être aussi de Campiniano... Tenez bon pour la liberté de la presse et faites agir les conseils (Timoni sera bientôt changé) pour contrabalancer l'influence personnelle et pecuniaire des reactionnaires.

S'il n'y a que 8000 turques armé que pourront-ils faire contre 20.000 hommes du peuple demandant le maintient du gouvernement provisoire? Oseront ils tirer contre le peuple desarmée? Je ne le crois pas surtout si vous savez vous prendre habilement pour les effrayer en concentrant par exemple des troupes et des corps de volontaires dans la petite Valachie. Les Turque cederont certainement a une eclatante manifestation du voeu populaire et nous aurons encore une fois triomphé de nos ennemis; mais il faut du courage; n'en manquez pas ou la cause de la nation est perdue.

Donnez vous le mot d'ordre secret pour vous reunir en nombre avant de vous diriger sur la demeure de Suleiman Paşa ou des trois pretendent a la Caimacamia.

Adieu, j'atende avec impatience de vos nouvelles; jè ne sais rien de ce qui se passe chez nous et jè dois cependant être bien renseigné sur l'etat des choses pour pouvoir parler en connaissance de cause

Adieu

salu et fraternité

A. G. Golescu

Frate Lauriani îndată ce vei ceti această epistolă fă bine de o trimitete la Bucuresci cu o ocaziune sigură adresând-o la unul din membrii Guvernului. Dans un cas extreme metez en avant la clause de l'acte séparé du traité de Bucarest qui dit: «En cas de destitution, d'abdication ou de mort d'un hospodar, et jusqu'a ce qu'il lui soit donné un successeur, l'administration de la principauté sera confié a des caimacans només par le divan de la dite principauté».

Le reglement étant déchiré par le voeu unanime de la nation et la Turque ne s'opposant point à cette rupture à quelle autorité provisoire avoir recours si non a celle qui a été proclamée par le coeur unanime de la nation, ou bien si l'on veut à celle qui sera proclamée actuellement devant les envoyés même de la Porte? On n'aura aucune raison pour s'opposer à ceci car c'est conforme aux traités.

Remarquez que par *le Divan* on entend le corps delegué en quelque sort par la nation car le même acte séparé du traité de Bucarest di plus haut: Les Boyards du divan de chaque province, comme corps du pays, et avec l'accord general des habitants feront choir pour la dignité de hospodar etc.»; l'accord general des habitants c'est le voeu populaire exprimé par notre revolution et qu'on peut consulter une seconde fois si l'on veut. En l'absence du reglement c'est la seule autorité légale.

Scrisoarea lui A. Treb. Laurianu către profesorul din Sibiu N. Bălășescu cuprinde un întreg program politic, realizarea căruia și-a propus-o mișcarea revoluționară a Românilor din Ardeal, în anii 1848—49. Este un merit netăgăduit al dascălilor ardeleni, cari au fost trecut munții, că n'au pierdut contactul cu frații lor de acasă, ci au căutat să influențeze gândirea politică a puținilor intelectuali dela noi și să ia parte activă, mai târziu, la îndrumarea politicei românești de aici și la conducerea mișcării noastre revoluționare. Laurianu a fost sufletul comitetului național, ales pe Câmpul Libertății și desființat de către guvernul unguresc. Din toamna anului 1848 până în Martie 1849 a condus în mod efectiv noul comitet mai restrâns, care aveà ca președinte pe Simion Bărnuțiu, contribuind în bună parte la organizarea maselor și la redactarea manifestelor și memoriilor, cari constituie o glorie a acestei epoci. In rolul acesta a fost ajutat pe urmă și de Ion Maiorescu, adevăratul îndrumător al politicei Românilor din tot imperiul Habsburgilor în anii 1849 și 1850.

Scrisoarea lui A. G. Golescu către cei doi profesori ardeleni desvălește, în chip admirabil, identitatea de vederi, ce stăpâneà pe toți fruntașii români de atunci. Un alt profesor de dincoace de munți, bănățeanul Eftimie Murgu, este adus drept pildă pentru «propagarea românismului» între regimentele din granița Banatului, deși, cum s'a dovedit mai târziu, speranțele legate de insurecția Românilor grăniceri au rămas zădarnice.

Detaliile cuprinse în scrisoarea tânărului profesor I. Axente Severu, viitoriul prefect glorios al legiunii române de pe

valea Ampoiului, sunt interesante, ca date biografice. După cât îmi comunică d-l Cartoian, conducătorul pensionului, în care a avut Axente incidentul atât de caracteristic pentru dânsul, a fost Janeloni. Alungați dela școlile din Blaj unii din elevii credincioși ai lui Bărnuțiu au găsit primire în pensioanele, ce erau la modă atunci în București. Constantin Romanu fu aplicat în aceeaș vreme la pensionul Schewitz. Dar și celelalte informațiuni, pe cari le trimite Axente lui Bărnuțiu sunt pline de interes. Se vede că tinerii ardeleni își dedeau pe deplin seamă de importanța rolului, ce aveă să le revină în desfășurarea marilor evenimente.

Intr'un studiu mai larg, ce-l voi publică în curând, voi zugrăvi portretul profesorului Constantin Romanu, unul dintre cei mai entuziaști tineri revoluționari, fost elev al lui Bărnuțiu la școlile din Blaj și martir al idealului pentru care a luptat, jertfindu-și vieța.

Cluj 1926.

SILVIU DRAGOMIR

OPERA LITERARĂ ȘI STUDIUL EI

Nu putem vorbi de opera literară fără să facem distincțiune între opera literară datorită *îndemânării*, opera literară datorită *talentului* și opera literară, produsul *genialității creatoare*. Cea dintâiu este absolut *dependentă* de necesitățile vieții autorului; cea de-a doua e *relativ dependentă* de aceeași viață; singură cea de-a treia este *absolut independentă*, independentă ca și copilul care-și duce viața sa deosebită de a părinților săi.

Această distincțiune e necesară, pentru că ea îndrumază cercetările literare pe două căi deosebite. Operele de îndemânare și de talent, fiind dependente de omul care le-a făcut, nu sunt cu adevărat înțelese decât punându-le în raport cu el, cu viața lui și a societății în care ele s'au născut, circulă și trăesc. Ele sunt obiectul propriu al Istoriei literare, care se ocupă cu explicarea — firește, mai numai intelectuală — a rostului lor.

Cu totul altfel stă lucrul cu opera produsă de genialitatea creatoare.

Capodopera cuprinde în sine frumusețea, care se adresează, nu numai intelectualității și nu numai pentru o epocă, ci întregului nostru suflet și pentru totdeauna. Ea nu are numai aparența de parfum estetic, care durează o clipă, a operelor de îndemânare și talent, ea este profund estetică, întrucât ea este o ființă organică. Această ființă organică are proprietatea ca, fiind a unuia, să se sălășluiască în sufletele tuturor oamenilor, care, reflectând asupra ei, simt o încântare infinită când își văd sufletul îmbogățit și hrănit cu un nou suflet. Ceva mai mult. Capodopera nu este un obiect *individual*, ci o adevărată *specie*. Ea este *inaccesibilă*, ca și *prototipul speciei*, dar

trăește, ca și specia animală și vegetală, în *nenumărate indivi-*
vide, reprezentate prin *ideile deosebite*, ce ni le facem fiecare
dintre noi despre dânsa. Așa fiind capodopera se prezintă cu
trei părți: 1) cu o parte *variabilă*: *fondul* constituit din
diferitele interpretări ce-i dă mințile mai mult sau mai
puțin critice, 2) cu alta, *forma*, care trebuie concepută, în
esența ei, ca absolut *invariabilă*; și 3) în fine, ca cea din
urmă, *armonia*, care leagă variabilitatea fondului cu invari-
abilitatea formei. Iar încântarea infinită ce constituie emo-
țiunea estetică provine în cea mai mare parte din *con-*
știința armoniei dintre fond și formă. Această armonie se
găsește între infinitele elemente sufletești ale fondului și între
infinitele elemente sufletești ale formei. Ea corespunde încân-
tării inefabile, pe care a avut-o autorul, când a văzut că se
cristalizează în sufletul său această nouă ființă; iar durabili-
tatea puterii capodoperei de a ne produce într'un timp infinit
emoțiunea estetică, provine din pricina nenumăratelor cazuri
de armonie între infinitele elemente ale fondului și ale formei,
pe care mintea omenească nu le poate pătrunde decât într'un
timp infinit.

Dacă mai adăugăm că o capodoperă, fiind un suflet și un
corp, trebuie, într'un echilibru stabil, să se prezinte, cu toate
manifestările fundamentale ale sufletului omenesc, dintre care
nu poate lipsi elementul *mistic*, care le unifică, — vedem enorma
distanță ce separă operele de îndemânare și operele de ta-
lent de operele produse de genialitatea creatoare. Intre ele
este un abis, abisul ce desparte lumea fizică și lumea psi-
hică, — de lumea independentă, a psihofizicului, lume în care
fizicul și psihicul se împreună pentru a da naștere unei
a treia lumi, în care fizicul devine simbol, iar psihicul
prinde corp.

Așa fiind, se înțelege că pentru studiul acestor două ordine
de manifestări atât de deosebite între ele vor trebui două
discipline: una, «Istoria literară», care se va ocupa numai
cu operele de îndemânare și talent, care sunt explicabile

lor și ale limbii, în care erau scrise, elementele pe care s'a putut întemeia creșterea ulterioară a literaturii și limbii noastre. prin contingențele spațiului și timpului; și alta, «Știința literaturii», care se va ocupa cu capodoperele literare, în afară de condițiile de spațiu și de timp.

La rândul ei, Știința literaturii va trebui să se ocupe cu stabilirea formei *ne varietur* a capodoperei, — și acesta va fi obiectul special al *Filologiei*; cu stabilirea armoniei care, cu un alt înțeles decât cel de până acum, va fi obiectul special al *Metricei*; și, în fine, cu stabilirea fondului, care este obiectul propriu zis al Științei literaturii cu ramurile sale: *Estetica literară*, *Metodologia literară*, *Critica literară*, *Clasificarea literară* (în care intră și istoria interpretărilor ce s'au dat deosebitelor capodopere literare).

* * *

Sărbătoritul nostru prin acest omagiu, d. *I. Bianu*, fostul meu profesor, este prin excelență un istoric literar și a adus imense servicii istoriografiei literare române. El s'a ocupat mai întâiu cu primele începuturi ale literaturii noastre bisericești, studii care au culminat în discursul la Academie, în care pentru întâiași dată se stabilește, cu argumente neînlăturabile, data când se introduce, în mod oficial, limba română în biserică. În al doilea rând, el a publicat, ajutat și de alți lucrători, dar sub îndrumarea lui directă, bibliografia românească până la 1832.

În mod instinctiv — ca și lucrările discipolului său *Cartoian*, d. *I. Bianu* rămâne pe domeniul *propriu zis al istoriei literare*, așa cum o înțelege «Știința Literaturii» și pune temeiurile literaturii noastre vechi, literatură, care nu se distinge atât prin calități literare, cât prin calitățile de limbă, pe atunci în formațiune.

Pe această cale, istoriografia noastră ne poate fi de mare folos, aducând cele mai pipăite dovezi pentru desvoltarea sufletească a strămoșilor noștri și pentru gradul lor de cultură, și deosebind, din particularitățile cărților, ce se bucurau de favoarea

Nu e locul în acest articol să intrăm în amănunte. Generalitatea e suficientă. Și, din acest punct de vedere, tinerii lucrători pe terenul istoriei literare, trebuie să se ocupe nu numai cu precădere, dar și cu exclusivitate de acele lucrări vechi care constituie temelia admirabilei literaturi de astăzi. Căci limba noastră literară în deosebire de alte limbi are un fond arhaic și poporan netăgăduit. Și acest fond trebuie fixat și răscolit în așa fel încât să poată deveni un mijloc de înnoire și întărire a literaturii și limbii viitoare.

MIHAIL DRAGOMIRESCU

GRIGORE ALEXANDRESCU ȘI VOLTAIRE

Istoricii literari cari s'au ocupat de cercetarea influențelor ce s'au exercitat asupra lui Grigore Alexandrescu au citat pe Volney și pe Chateaubriand, pe Lamartine și pe Béranger, pe Boileau, pe La Fontaine, pe Florian¹⁾. Nimeni n'a pomenit de Voltaire.

Totuș când e vorba de stabilit modelele după care s'a luat cel mai bun dintre autorii noștri de satire și de epistole, gândul nostru se îndreaptă imediat către Voltaire, din *Henriada* căruia făcea versiuni în proză pe când eră elevul lui Vaillant²⁾, a cărui *Méropé* o știă pe din afară, în copilărie³⁾, și o traduse în epoca maturității talentului ca și *Alzire*⁴⁾, și căruia îi adresă o cunoscută *Epistolă*, cu muștrări pentru laturile din activitatea sa ce-l supăraseră și cu laude pentru «geniul său sublim».

Negreșit imitația directă a lui Voltaire se mărginește la puțin lucru: o bucată rânduită printre epigramele acestuia i-a furnizat poetului nostru elementele *Lupului moralist*. E însă interesant de notat că, în fabulele sale, Alexandrescu a recurs nu numai la istorioare aflate pe cale orală cum e apologul din Talmud povestit în *Topotul și Pădurea*⁵⁾, că a utilizat

¹⁾ P. Eliade, *Gr. Alexandrescu et ses maîtres français* în *Revue des Deux-Mondes*, 15 Decembrie 1904. N. I. Apostolescu, *De l'influence des romantiques français sur la poésie roumaine*, Paris, Champion, 1909, p. 101—122. E. Lovinescu, *Gr. Alexandrescu, viața și opera lui*, ed. II-a, București, «Cartea Românească», 1925, p. 97—109. V. și Bonifaciu Florescu, *Despre Gr. Alexandrescu* în *Columna lui Traian*, 1874 2° 5.

²⁾ Cf. I. Ghica, scrisoarea către Alecsandri despre Gr. Alexandrescu.

³⁾ Cf. *Satira Spiritului meu*.

⁴⁾ *Meropa*, tradusă în 1840—41, fu publicată numai în 1847. *Alzira*, tradusă în 1834, fu publicată în 1845. (Cf. Lovinescu, *o. c.*, p. 53).

⁵⁾ Bogdan-Duică, *Istoria literaturii române moderne*, Cluj, Institutul «Ardealul», 1923, p. 268—269.

nu numai subiecte oferite de La Fontaine și Florian, dar că înlăturând neverosimilitățile, introducând aluzii malițioase la obiceiurile administrative de la noi (la cele, bineînțeles de pe vremea fabulistului!), substituind limbii abstracte a originalului o vorbire plină de savoare, s'a servit de afabulațiunea din *Le loup moraliste* a lui Voltaire.

Ceeace merită să fie relevat — și ceeace ne vom încerca să facem în paginile ce urmează — e adoptarea de către Grigore Alexandrescu în câteva din epistolele și satirele sale a concepției lui Voltaire despre aceste genuri, a modului său de a le trata, e folosirea aceluiaș ton și a unor mijloace analoage de luare în răs, de polemică sau de expunere a ideilor sale, pe lângă reminiscențe evidente din bucățile sale în proză sau în versuri.

* * *

Pe cea dintâiu din cele cinci epistole ale lui Alexandrescu aflăm întipărită mai ales pecetea lui Boileau. Complimentele pe care debutantul în poezie le aduce lui Iancu Văcărescu sunt provocate de constatarea realizării de către maestru a preceptelor pentru a scrie bine ale lui Boileau. Nevoia pentru un începător de a se lămuri, printr'o autocritică necruțătoare, asupra dispozițiilor proprii sale firi, în scop de a cultivă genul de poezie în care poate să reușească, e expusă după versurile 13—26 din cântul întâiu al *Artei poetice*. Iar descrierea «neastâmpărului neînțeles»¹⁾ care se împotrivește hotărîrii poetului de a fugi de rimă și de a se păzi de capriciile ei purcede din imprecățiile aruncate de Boileau în satira II-a contra Demonului, pizmaș al vieții tihnite ce o duceă și care-i inspiră «frenesia» de a umblă după rime.

Epistolele către Câmpineanu, către Voinescu și către Donici pe jumătate literare, pe jumătate sociale, cari nu mai cuprind după impresia noastră nici o reminiscență din Boileau, sunt

¹⁾ Toate edițiile dau «un astâmpăr neînțeles» dar lecțiunea aceasta, după părerea noastră nu are sens și trebuie corectată deși măsura se împotrivește. E drept că printr'o sinereză frequentă la Alexandrescu am putea socoti *neastâmpăr* ca trissilab.

scrise însă în felul epistolelor către Racine sau către Seignelay. Ca și pentru clasicul francez care, în această privință, imită pe Orațiu, epistola în versuri e o convorbire cu un prieten sau un protector asupra unor chestiuni morale sau literare. Mișcându-se cu mai multă vioiciune dela o idee la alta, evitând argumentările adesea silite ale lui Boileau, paradoxele sale greoaie, aplicațiunile false ce le scoate din adevăruri morale și ele contestabile sau din cale afară de banale, îndreptând cu o mână mai ageră săgeți ascuțite nu numai contra scriitorilor, dar și contra moravurilor societății timpului, Alexandrescu se apropie în epistolele către Câmpineanu, către Voinescu și către Donici de tonul epistolelor lui Voltaire, de care-l leagă mai ales ironia sa mușcătoare.

Epistola către Voltaire e o epistolă întocmită după formula epistolelor ilustrului său corespondent și care învederează o cetire asiduă a operelor acestuia.

Ceeace caracterizează epistolele lui Voltaire ¹⁾ e libertatea cu care e tratată materia. Epistolele către M-me *Denis*, către *Saint-Lambert* sau către *Catherine II* nu pot fi clasate ca epistolele lui Boileau în categoria epistolelor morale sau a celor literare. Dela reflecții morale făcute cu o înțeleaptă și ironică indulgență asupra naturii omului, dela considerații spirituale asupra moravurilor societății și asupra politicii guvernanților, Voltaire trece repede la critica literaturii din vremea sa și mai ales la luarea în răs a vrăjmașilor săi: Fréron, Nonotte sau Trublet, ale căror nume, sortite pieirii, de mult ar fi fost date uitării, dacă versurile poetului nu le-ar fi asigurat nemurirea — «insecte efemere păstrate într'un chihlimbar mai traenic», cum zicea Maiorescu de victimele lui Lessing.

Varietate de subiecte, varietate de tonuri și, în acelaș timp, fantezie. Voltaire se adresează nu numai unor prieteni sau

¹⁾ Cf. asupra epistolelor și satirelor lui Voltaire, L. Crouslé, *La vie et les oeuvres de Voltaire*, Paris, Champion, 1899, vol. II 154—155. Bengesco, Introducere la ediția din *Poésies mêlées*, publicată de libr. Flammarion, Paris, p. XXI—XXII; Lanson, *Voltaire*, Paris, Hachette, 1919, p. 91; Bellessort *Essai sur Voltaire*, Paris, Perrin, 1925, cap. IV și VIII.

cunoscuți, dar stă de vorbă cu o familiaritate nereverențioasă și îndrăzneată, cu dispăruți iluștri: cu Horațiu, cu Boileau, cu Enric al IV-lea. Negreșit, laudă lecțiile filozofiei lui Horațiu, dar îl și dojenește că a măgulit pe August, care a fost un asasin fățarnic; deasemenea, felicită pe Boileau că a biciuit pe atâți scriitori proști, contimporani cu dânsul, dar îl și muștră că a lingușit pe Ludovic al XIV și că, din invidie, a criticat pe Quinault.

Încă dela începutul epistolei sale, Alexandrescu pomenește de *épître à Boileau* și de *épître à Horace*, a căror formulă, — convorbirea cu un scriitor de pe lumea cealaltă, pentru a-i împărtăși părerile despre activitatea lui și a-l pune în curent cu actualitatea literară — și al căror ton, lipsit de sfială, și le însușește cu multă îndemnare.

Respectul numelui tău nu mă oprește mai mult, ...

declară Alexandrescu din primele versuri și, la sfârșitul scrisorii, îi spune:

Câte-am avut de zis,

Câte de tine gândesc, mă vezi că liber le-am scris.

Cu toată teama ca autorul atâtor spirituale și elegante epistole, uitând, în lumea cealaltă, urbanitatea de care dase dovadă în viață, să-i trimită un răspuns la fel ¹⁾ cu cel ticluit

¹⁾ Cf. Voltaire:

Je ne sais si ma lettre aurait pu lui déplaire;
Mais il me répondit par un plat secrétaire
Dont l'écrit froid et long, déjà mis en oubli
Ne fut jamais connu que de l'abbé Mably.

Pe aceste versuri le vizează Alexandrescu:

Răspuns ca acel ce zici că 'n anul trecut ți-a dat
Din partea lui Boalo un secretar ne 'nvățat.

După publicarea în 1769 a epistolei către Boileau, Voltaire fu satirizat de Clément, un tânăr critic și literator, originar din Geneva, dar trăind la Dijon. Clément publică în 1772 epistola *Boileau à Mr. de Voltaire*. Acest Clément dase în 1764, la Haga, o lucrare *Cinq années littéraires*, plină de aprecieri nedrepte contra scriitorilor prieteni cu Voltaire, ceea ce-l îndemnă pe acesta să-l atace în *épître à Mr. d'Alembert*, din 1771. Vide notele lui Voltaire din ediția volumului, *Épîtres, Satires, Contes, Epigrammes*, publicată de Garnier, p. 227; ale lui Bengesco, ediție citată din *Poésies choisies*, p. 346 și articolul asupra lui Pierre Clément din *Dictionnaire des littératures* al lui Vapereau. Voltaire, în versurile citate își râde, ca și de Clément, de eruditul istoric și sociolog, abatele Mably.

sub titlul de *Boileau à Mr de Voltaire* de invidiosul critic Clément, Alexandrescu se încumetă să adreseze autorului *Alzirei* și al *Meropei* un «bilet lucrat în fabrica lui». Lăsând la o parte «tonul măreț» pe care se gândea dintru întâiu să-l adopte, poetul nostru îi spune pe șleau câteva lucruri cari-i stau pe inimă.

Nu cercetez dacă 'n raiu, dacă 'n iad locuești,

mărturisește Alexandrescu, și totuș face îndată o descriere hazlie a iadului în care, după socoteala lui, dracii trag în lungi frigări trupul defăimătorului religiei creștine. De îndată ce a trecut în lumea cealaltă, sfinții, de care și-a răs atâta, au prezentat, bine înțeleș, reclamațiile lor contra lui Voltaire :

Și chiar de nu-i fi prăjit, ești negreșit afumat.

Ce e drept chiar Voltaire pusese sub ochii lui Alexandrescu tabloul, plin de umor, al propriei sale persoane, osândită să încălzească bucătăria lui Satan, deoarece în *Le Mondain* răsese de fericirea lui Adam și a Evei în grădinile Edenului. Satiricul îi înfățișase rătăcind neîmbrăcați, murdari, cu unghiile lungi și negre, mâncând ghinde de stejar, bând apă goală și făcându-și culcușul pe pământul tare. În *Défense du «Mondain»* un bigot apostrofează pe Voltaire :

...«Vous avez bien la mine

D'aller un jour échauffer la cuisine

De Lucifer; et moi, prédestiné,

Je rirai bien quand vous serez damné».

— Damné? comment? pourquoi? — Pour vos folies...

Descrierea infernului în cântul al V-lea din *La Pucelle*, poem care desfătă multă vreme pe cetitori prin verva sa spirituală, prin libertinajul său îndrăzneț și prin atacurile sale contra religiei, oferiă lui Alexandrescu trăsături cari completau pe cele ale pasagiului citat din *Défense du «Mondain»*. Voltaire îl înfățișează pe Satan poruncind negrilor și cornoraților săi sateliți să încingă bine focul sub cazanul în care fierbe regele Clovis,

să ațâțe jăratul la care se dogorește împăratul Constantin, și să vegheze la prăjirea a o mulțime de înalți prelați, de călugări și de cuvioase surori cari pe pământ au săvârșit nenumărate, dar tănuite fărădelegi.

Planul din *epistola către Voltaire* e, în fond, cel din *épître à Horace*. După cum Voltaire aduce, întâiu, câteva critici lui Orațiu și apoi îi arată meritele, făcând digresiuni asupra propriei sale existenți, asupra vrăjmașilor săi, asupra dificultăților pe cari le întâmpină versificatorul francez din cauza firii limbii franceze, mai greu de mânuit în poezie decât cea latină, tot astfel Alexandrescu, după ce spune celebrului filozof și poet în ce, după părerea lui, a greșit, îl felicită pentru rolul ce l-a jucat, pentru geniul ce l-a avut și, printr'o tranziție dibace, arătând cât de mult a fost ajutat de silințele predecessorilor săi cari i-au transmis o limbă îngrijită, un «stil curățit», ajunge la înfățișarea tendințelor discordante ale autorilor noștri. Totuș însușirile «dialectului» nostru, «ușor, mlădios», ar putea dacă am fi uniți, să ne ducă la o limbă literară superioară celei franceze, care oferă multe piedici versificatorului.

Prima învinuire pe care Alexandrescu o aduce lui Voltaire e de ordin literar. Cum a putut, cu toată ostilitatea sa față de creștinism, să rămână refractar frumuseții Psalmilor? Cum a putut să osândească «naltele cântări», «gândirile cerești» în-suflate «preotului împărat» de însuș Stăpânul lumii? Aceste imputări ale autorului nostru ni-l arată ca un cetitor chiar al scrierilor lui Voltaire, mai puțin răspândite la noi.

În afară de articolul *David* din *Dictionnaire philosophique*, Voltaire a atacat în mai multe opusculе — *La Bible enfin expliquée*, *Les Questions de Zapata*, *Fragment sur l'histoire générale* — reputația după dânsul nejustificată a regelui-profet. Cu ajutorul unor citate din Biblie semnalează jafurile și măcelurile sale, răpirea Bethsabeei și omorul soțului ei, caznele la care a pus pe Amorrhenei și pe Rabatheni, cruzimea sa față de copiii lui Saul. Nu numai persoana lui David îi e antipatică lui Voltaire, dar și opera regelui-psalmist. Intr'o serie de

anecdote și istorioare întrunite sub titlul de *Pot-pourri*, găsim relatarea unui dialog al lui Voltaire cu] un hughenot care se plânge de persecuția guvernului catolic: protestanții nu sunt lăsați să cânte în voe Psalmii, la care țin foarte mult. Cârmuirea are dreptate, îi răspunde filozoful: morala Psalmilor e sălbatică; nu se poate îngădui să se intoneze cântări în cari Evreii îndeamnă să se strivească de pietre capul pruncilor vrăjmașilor lor; cât despre valoarea literară a acestor cântări, numai cei cari nu le-au examinat mai deaproape pot s'o prețuiască:

...«les Métamorphoses d'Ovide sont, par la malice du démon, bien mieux écrites et plus agréables que les cantiques juifs: car il faut avouer que cette montagne de Sion, et ces gueules de basilic, et ces collines qui sautent comme des béliers¹⁾, et toutes ces répétitions fastidieuses, ne valent ni la poésie grecque, ni la latine, ni la française. Le froid petit Racine²⁾, cet enfant dénaturé, n'empêchera que, profanement parlant, son père ne soit un meilleur poète que David³⁾».

Mai răspândit la noi în țară decât *Pot-pourri* a fost fără îndoială *Dicționarul filozofic* al lui Voltaire. Articolul *Anciens et modernes* din acest dicționar cuprinde o digresiune⁴⁾: niște literați discută meritele lui Ossian, în comparație cu ale lui Omer și Virgil. În timp ce un profesor din Oxford, pedant lipsit de gust, consideră ca sublimă poezia ossianică în care găsește un reflect din stilul înflorit cu imagini și epitete al Psalmilor, un Florentin, cunescător priceput al frumuseții literare, mărturisește că «figurile asiaticе» din versetele citate din Psalmi nu l'au mișcat deloc și că stilul «simplu și nobil» al lui Virgil îi place cu mult mai mult.

Cu acest prilej, Voltaire reproduce unsprezece pasagii din Psalmi, cu intenția să arate că emfaza «stilului oriental» e aceeaș cu a poemului în care sunt cântate isprăvile lui Fingal și că

¹⁾ Psalmul 113 (Nota lui Voltaire).

²⁾ Louis Racine, autorul poemului *La Religion* și fiul lui Jean Racine, marele tragic.

³⁾ Cf. *Oeuvres complètes de Voltaire*, T. XXV, ed. Moland (e tomul IV din *Mélanges*, Paris, Garnier, p. 266. *Pot-pourri* figurează în unele din edițiile lui Voltaire printre romanele sale. V. nota editorului, ed. cit., p. 261).

⁴⁾ *D'un passage d'Homère*. V. tomul XVII din *Oeuvres complètes de Voltaire*, ed. Garnier. Articolul *Anciens et Modernes* a fost inserat de Voltaire și în *Questions sur l'Encyclopédie*, 1-ère partie, 1770.

«rien n'est plus ais e que d'outrer la nature, rien n'est plus difficile que de l'imiter».

Acest dispreţ al poeziei Psalmilor provine la Voltaire în parte din antipatia sa pentru David, dar mai ales din dispozi iile sale sufleteşti înăscute şi de felul cum fusese format gustul său literar cari-l fac impropriu s a aprecieze un anumit ordin de frumuseţi. Primind dela profesorii săi, iezuiţii dela Louis-le-Grand, o puternică cultură latină, crescut în admiraţia literaturii franceze din secolul al XVII-lea, Voltaire, spirit raţionalist, fu întărit în raţionabilismul său de disciplina intelectuală la care fu supus în timpul studiilor sale. Lipsit de imaginaţie puternică, cu o sensibilitate vie, dar care a rămas străină de emo iile ad nci, apreciază în literatură exprimarea clară, bine ordonată şi elegantă a naturalului, a ponderaţiei, a logiceii, a bunului simţ. Av nturile îndrăzneţe ale lirismului îl sperie. N'a priceput pe Aeschyl, nici pe Pindar, cum n'a priceput nici Biblia, nici pe Milton ¹⁾. Se ştie cum după elogiile, amestecate cu rezerve, aduse la întoarcerea sa din Anglia lui Shakespeare, ajunse douăzeci şi cinci de ani mai târziu la aprecierile injurioase pe cari i le dictau, în afară de iritaţia de a vedea nişte producţii dramatice străine făcând concurenţă creaţiunilor sale, gustul său literar, ideile sale despre frumos, jignite de «o paiat , de un barbar beat!».

După Grigore Alexandrescu singură «furia *l-a* orbit» pe Voltaire şi l-a împiedicat s a preţuiască poezia Psalmistului. Din această poezie totuș Racine, a a de iubit de Voltaire, «s'a adăpat», iar Jean Baptiste Rousseau ²⁾, pe care l-a «ur t», «adesea a imitat-o». Pentru a da o idee despre frumuseţea acestor imnuri sacre şi a dovedii c t de greșit e Voltaire, poetul nostru reproduce câteva din trăsăturile cu cari David  n Psalmii 18 şi 45 a  nf ţi at bunătatea Creatorului, învederată de ordinea şi armonia fenomenelor universului cum şi atotputernicia

¹⁾ Cf. Faguet, *Voltaire, ses idées littéraires*, curs publicat în *Revue des Cours et Conférences*, 17 şi 24 Maiu 1900 şi *Le XVIII-e siècle*, p. 241.

²⁾ Şi nu Jean-Jacques Rousseau, cum spun în notele la această epistolă, unii editori ai lui Grigore Alexandrescu.

Lui, mărturisită de dezastrele în cari cufundă pe vrăjmașii săi
În această redare a câtorva din «mărețele trăsuri» ale odelor
ebraice, Alexandrescu s'a adresat nu numai la una din nume-
roasele traduceri franceze ale Psalmilor, dar și la parafrazele
în versuri ale lui Jean-Baptiste-Rousseau pe care întreg se-
colul al XVIII-lea — în afară de câțiva adversari personali,
printre care și Voltaire — îl salută, cu toate că erà numai un
mânuitor dibaciu de strofe și de fraze pompoase și sonore,
ca cel mai mare liric al poeziei franceze: *le grand Rousseau*
cum îi zice André Chénier ¹⁾:

Dacă versul

Cerul, tăria, vestind faptele mânilor lui

corespunde tot așa de bine primelor două versete din psalmul
18 ca și strofei întâia din parafraza lui J. B. Rousseau, versu-
rile următoare:

Din pavilionu-i de nori, Cel prea înalt tunând;
Cu fulgerile-i de foc, vrăjmașii lui răsturnând;
Pământul din temelii clătuit, desrădăcinat,
Suflarea acelei mâinii ce mările-a întăritat

ne mână nu atât la psalmul 45, unde nu e vorba de *fulgere* cât
la parafraza lui Rousseau ²⁾:

Le Seigneur dans leurs camps a semé la terreur.
Il parle, et nous voyons leurs trônes mis en poudre,

¹⁾ Voltaire, după ce-l împunse cu sarcasmele sale în *Le temple du goût* și după ce
strecură în *Vie de Jean Baptiste Rousseau* învinuirile cele mai infamante (*Vide* tomul I
p. 327 din *Mélanges*, ed. dată de Moland, la Garnier, Paris), se silă să fie imparțial
după moartea adversarului său și ajunse chiar să fie prea indulgent pentru dânsul:
«Il égala dans ses psaumes l'onction et l'harmonie qu'on remarque dans les cantiques
de Racine» (*vide* notele lui Bourgeois în ediția ce a dat-o din *Le siècle de Louis XIV*
la Hachette, Paris, 1914). Cf. și aprecierile elogioase ale lui Voltaire din *Connaissance*
des beautés de la poésie française (în *Mélanges*, ed. cit).

Cf. asupra lui J. B. Rousseau, V. Fournel, *De J. B. Rousseau à A. Chénier*, Paris,
Didot, 1886, p. 5 și urm; Villemain, *Tableau de la littérature au XVIII-e siècle*, Paris,
Didier, 1841, T. I, p. 33—34).

²⁾ *Cantique tiré du psaume XLVII* (v. *Oeuvres lyriques de Jean Baptiste-Rousseau*,
éd. annotée par Géroze, Paris, Hachette, 1872). Rousseau dă ca al patruzeci și șap-
telea, psalmul numerotat cu patruzeci și cinci în unele ediții (*Dumnezeu este scăparea*
noastră și puterea. . .), de exemplu în traducerea abatelui J. Bondil, Paris, Oliviei Ful-
gence, și Lyon, Ghyot, 1840.

Leurs chefs aveuglés par l'erreur,
Leurs soldats consternés d'horreur,
Leurs vaisseaux submergés et brisés par la foudre:
Monuments éternels de sa juste fureur¹⁾.

O mențiune specială o merită versul:

Pământul din temelii clătit, desrădăcinat...

Punctul de plecare al lui Alexandrescu a putut fi aci versetul 7 al Psalmului 45: «turburatu-s'au neamurile, plecatu-s'au împărățiile, dat-au glasul său Cel prea înalt, clătitu-s'au pământul»²⁾. E de observat că imaginea pe care o conține versul de mai sus a fost lăsată deoparte de J. B. Rousseau în parafraza sa, în timp ce din contra Voltaire o citează ca un exemplu de emfază orientală, scoțând-o însă din psalmul XVII: «La terre a tremblé, les fondements des montagnes se sont ébranlés, parce que le Seigneur s'est fâché contre les montagnes et il a lancé la grêle et des charbons».

Fără a putea afirma nimic precis, s'ar putea ca gândul de a înălța ceea ce Voltaire socotise că a doborât, să-l fi îndemnat pe Alexandrescu să dea drept model de sublim ceea ce corespondentului său i se păruse umflat și ridicol.

În tot cazul, elogiul Psalmilor din pasagiul pe care-l analizăm, Grigore Alexandrescu l-a făcut luându-se după *Prefața* pusă de J. B. Rousseau, în 1712, în fruntea volumului său. Termenii de care se servește autorul parafrazelor au trecut la Alexandrescu. «Nici o scriere, afirmă J. B. Rousseau, nu

¹⁾ O reminiscență din lord Byron se strecoară în versurile lui Alexandrescu printre imitațiile din Psalmi și din parafrazele lui Rousseau. Alexandrescu înfățișează pe Dumnezeu tunând «din pavilionu-i de nori»: expresia nu se află în Psalmi, nici la imitatorul lor francez. În schimb, Byron pe care poetul nostru l-a citit în traducerea lui Amédée Pichot (cf. P. Grimm, *Traduceri și imitațiuni românești după literatura engleză în Daco-România, Buletinul Muzeului limbei române pe 1923*, Cluj, 1924, p. 297) spune în *Caîn*: (e vorba de apusul soarelui) qui rempli mes yeux de délicieuses larmes quand je le vois s'abaisser et que je sens mon coeur le suivre doucement avec les nuages qui forment pour lui, à l'occident, un pavillon céleste. . . (T. IV, p. 147 din ediția Garnier, Paris, a operilor complete ale lordului Byron, traduse de A. Pichot. După această versiune Grigore Alexandrescu a întocmit *Adio lui lord Byron către soția sa*).

²⁾ Traducere dată de *Psaltirea proorocului și împăratului David*, București, Tipografia cărților bisericești, 1910.

merită așa de mult numele de ode ca psalmii lui David. Căci unde s'ar putea găsi ceva mai divin, sau unde să se învedereze mai bine inspirația; ce lucrare, o repet, e mai proprie să transporte mintea și totodată să miște inima? Ce abundență de imagini! Ce varietate de figuri! Ce înălțime de expresiune! Ce mulțime de lucruri mărețe!...». Să comparăm această apreciere cu caracterizarea în versuri a lui Alexandrescu:

Acele 'nalte cântări, acele gândiri cerești,
Care-al naturei stăpân, el însuș le-a însuflat...
Vrednic erai, socotesc, să simți înălțimea lor
Și geniul tău frumos până acolo să-l sui...,
Aste mărețe trăsuri, tu cum le desprețuești?
Idei, icoane, figuri, toate în ele găsești...

După învinuirile aduse lui Voltaire ca literat, urmează învinuirile contra polemistului care a surpat «temelia... în dogmele creștinești». Insușindu-și fără multă cercetare ocările aduse de clericali filozofului francez, Grigore Alexandrescu socotește că ideilor sale nimicitoare ale credinței se datorește răspândirea crimelor și lățirea desfrâului. Se știe însă că Voltaire n'a fost un ateu, dar un deist: denenumărate ori a proclamat că crede într'o divinitate creatoare a universului, postulat al rațiunii ¹⁾, că admite o religie «pură, raționabilă, universală», și că e partizanul unei morale fundată pe cunoașterea naturei omului și al cărui principiu esențial e practicarea justiției ²⁾. Ce e drept, nu crede în recompensele vieții viitoare și nici în eternitatea pedepselor din iad, dar ținea ca oamenii de rând să păstreze credințele strămoșești. E ridicol, declară în articolul *Enfer* din *Dictionnaire philosophique*, să crezi în infern, dar e bine ca «servitoarea, creditorul și chiar omul tău de afaceri să creadă în existența lui». În orice caz nu lui Voltaire care a luptat pentru dreptate și care, în *épître*ă Horace, declară:

J'ai fait un peu de bien, c'est mon meilleur ouvrage,

¹⁾ Si Dieu n'existait pas, il faudrait l'inventer...

(*Epître à l'auteur du livre des Trois imposteurs*).

²⁾ V. asupra acestei chestiuni A. Bellessort, *Essai sur Voltaire*, Paris, Perrin, 1925, p. 273 și urm.

i se pot impută înmulțirea «uciderilor și a desfrâărilor». Deasemenea nu lui Voltaire care, convins de puțința de perfecționare a omului și a Societății, a nădăjduit că în viitor omenirea va cunoaște *un bine* pe care prezentul i-l refuză:

Un jour tout sera bien, voilà notre espérance;
Tout est bien aujourd'hui, voilà l'illusion, ¹⁾

nu lui Voltaire i se poate spune că «a călcat în inimi speranța, ăst fruct ceresc».

* * *

S'a spus că prima parte din epistola lui Alexandrescu către Voltaire e «o imitație vădită a meditației lui Lamartine asupra *Omului*, adresată lordului Byron» ²⁾. În realitate această meditație, care e «un discurs în versuri asupra destinului omului și a locului său în univers» ³⁾, e un poem filozofic în genul *poemului asupra dezastrului dela Lisabona* sau a celor șapte discursuri în versuri *asupra omului* ale lui Voltaire: amintiri din *Manfred* și *Childe Harold* se îmbină cu numeroase idei culese din poemele lui Voltaire asupra naturei omului, condițiilor în care trăește și asupra problemei răului în lume. Căutând *l'Homme*, poetul nostru dădea iarăș de Voltaire prin intermediarul lui Lamartine ⁴⁾. Din această disertație morală așa de deosebită ca subiect, ca mod de tratare, ca atitudine a autorului față de personajul la care se adresează, de *epistola* lui Grigore Alexandrescu, poetul n'a reținut decât un lucru: părerea de rău a lui Lamartine că Byron a apucat o cale greșită și urarea ca autorul lui *Manfred* și al lui *Caïn* în loc să blesteme și să se îndoiască, să creadă și să iubească:

Ah, si jamais ton luth, amolli par tes pleurs,
Soupirait sous tes doigts l'hymne de tes douleurs,

¹⁾ *Poème sur le désastre de Lisabonne.*

²⁾ P. Eliade, *art. citat* asupra lui Grigore Alexandrescu.

³⁾ Lanson, comentariu și note asupra acestei meditații în ediția dată de dânsul a *Meditațiilor* la librăria Hachette, Paris, 1922, 2 volume.

⁴⁾ Emile Deschanel, *Lamartine*, Paris, Calmann-Lévy, s. d., vol. I, p. 117—118. Doumic, *Lamartine*, Paris, Hachette, p. 117. Petit de Julleville în *Histoire générale de la littérature française*. VI, p. 645.

Ou si du sein profond des ombres éternelles,
Comme un ange tombé, tu secouais tes ailes,
Et prenant vers le jour un lumineux essor,
Parmi les choeurs sacrés tu t'asseyais encor;
Jamais, jamais, l'écho de la céleste vouûte,
Jamais ces harpes d'or que Dieu lui-même écoute,
Jamais des séraphins les choeurs mélodieux,
De plus divins accords n'auraient ravi les cieux!

Acelaş regret — căci optaţiunea erà imposibilă — a fost exprimat de Grigore Alexandrescu cu privire la Voltaire şi accentul liric din pasajul următor, asemenea celui din poezia lui Lamartine, e în dezacord cu tonul familiar, cu umorul vioiu şi vesel din restul scrisorii sale:

A, dacă talentul tău mai bine 'ntrebuinţat
Cu soarta-i a se luptă pe om l-ar fi înarmat
Dacă pe drepţi întărind, pe răi ar fi îngrozit,
Ingerii numele tău cu drag l-ar fi pomenit!

* * *

În partea doua a epistolei sale, după ce recunoaşte «rolul măreţ» pe care Voltaire l-a jucat, după ce-l complimentează pentru măgulirile pe care talentul său le-a primit din partea «stăpânitorilor lumii», după ce salută «geniul său sublim», învederat în atâtea opere de seamă, Grigore Alexandrescu îi mărturiseşte că a avut noroc de momentul în care a scris. Un lung şir de predecesori îi puseseră la îndemână un instrument perfecţionat. Limba literară română nu oferă scriitorului care se serveşte de ea aceleaşi înlesniri; însuşirile cu cari e înzestrată n'au fost cultivate şi nu pot să fie dezvoltate din cauza lipsei de unire a celor ce o vorbesc şi cari totuşi aparţin aceluiaş neam. E o ocazie excelentă de a face un tablou al «Parnasului nostru» după cum şi Voltaire în *épître au roi de Chine* înfăţişase exoticului monarh-poet starea deplorabilă a literilor franceze, căci şi el îşi propusese

d'un crayon fidèle

Peindre notre Parnasse à tes regards chinois.

Dar în timp ce Voltaire numește pe nume pe scriitorii pe care-i critică, Fréron sau Jean-Jacques Rousseau, ca și pe cei pe care-i laudă, Saint-Lambert și Delille, poetul nostru arată curentele condamnabile ale mișcării literare a timpului, dar nu indică pe nume pe nimeni. Cine să fie «iscoditorul trist de termeni încornorați» ale cărui inovațiuni în materie de limbă sunt, după socoteala sa, dovadă de «duh creator?». Poate Asachicare, pentru a fi înțeles «de acei ce-l ascult», le-a tălmăcit încă din ediția din 1836 a poeziilor sale, într'un lexic adăogat la sfârșitul volumului, termenii creați de el ¹⁾. Cine e autorul cu limba prea populară, care «scrie pe șleau ca preotul dela sat?». Poate Anton Pann, versificatorul *Hristoitiei* și a *Spitalului amorului* sau Mumuleanu, satiristul *Characterurilor*. Dar îndoiala încetează când e vorba de autorul care

... strigând furios că sintem neam latinesc,
Ar vreă să nu mai avem nici un cuvânt creștinesc.

Aluzia e prea transparentă la Eliade ²⁾, binefăcătorul său de odinioară, devenit detractorul său, a cărui limbă macaronică, sub pretext de apropiere de limba italiană, și prin aceasta de limba latină, jignează simțul literar al lui Grigore Alexandrescu. Și totuș problema limbii literare se impune atât de tare scriitorilor noștri de atunci, oricare ar fi fost tendințele lor, încât în 1842, în anul când apare la Iași volumul de poezii de Grigore Alexandrescu, cu *Epistola către Voltaire*, cu *Epistola către Voinescu* și cu epigrama contra traducătorilor proști ai lui Voltaire, cuprinzând toate împunsături contra lui Eliade, ieșită în *Curierul de ambe-sexe* un studiu de «stilistică literară» în care directorul revistei împărțea pe scriitorii noștri în trei categorii,

¹⁾ Se poate însă ca și nimeni să nu fie vizat. Alexandrescu întrebuințează un procedeu care e frequent la Boileau. În *Art poétique* categorii întregi de poeți, fie lăudați, fie criticați, sunt desemnați astfel: *L'un... l'autre... tel... cet autre...* (I, vers. 15, 6, 21; II, vers. 17), fără ca autorul să se gândească să desemneze o anume persoană (cf. nota dela p. 199 a ediției *Operele poetice* ale lui Boileau, dată de Brunetière, Paris, Hachette, 1918).

²⁾ Bogdan-Duică, art. despre Grigore Alexandrescu în *Convorbiri literare*, 15 Noembrie 1900, p. 843—844 și *Istoria literaturii rom. mod.*, p. 170 — 172. Lovinescu, *op. cit.*, p. 25—27.

în puriști, în arhaizanți și în scriitori folosind limba timpului lor ¹⁾).

În aprecierile defavorabile ce le rostește asupra unor anume feluri de a scrie, Grigore Alexandrescu se arată un discipol plecat al lui Boileau. Teoreticianul clasicismului francez, după ce îndeamnă pe autori să se ferească de emfază, îi învață să se păzească și de vulgaritate. Chiar și personagiile de idilă trebuie să evite o vorbire grosolană, asemenea cu a oamenilor de rând:

Au contraire cet autre, abject en son langage
Fait parler ses bergers, comme on parle au village.

Alexandrescu căruia îi e urît să se vorbească «pe șleau, ca popa din sat», reproduce deaproape expresiile lui Boileau, ale cărui precepte fuseseră reluate și de Voltaire. De multe ori în *Comentaire sur Corneille*, Voltaire condamnă expresiile ce i se par familiare și în articolul asupra limbii franceze din *Dictionnaire philosophique* se pronunță contra «întrebuințării frecvente a expresiunilor populare și proverbiale».

După cum în *épître à Horace*, Voltaire instituisce o comparație între limba de care se servea și cea a autorului *Odelor*, tot astfel Alexandrescu, după ce-și exprimă speranța ca unirea silințelor fraților de acelaș neam ar aduce stabilirea limbii literare, dezvoltă într'o comparație motivele de superioritate ale limbii române față de cea franceză:

Avem un dialect bun, ușor și mlădios,
În el fieși-ce cuvânt nu e ca la voi legat,
Cu un articol semeț, cu un pronume ciudat;
Pronume, articole lungi, care sufletul ți-l scot,
Și seamănă, când pășesc, suita unui Despot.

În semnalarea neajunsurilor limbii franceze, Alexandrescu și-a adus aminte de plângerile contra propriului său idiom, formulate de corespondentul său, în epistola citată ²⁾. Dar mai

¹⁾ Bogdan-Duică, *Istoria lit. rom. mod.*, p. 95.

²⁾ Notre langue un peu sèche, et sans inversions,
Peut-elle subjuguier les autres nations?
Nous avons la clarté, l'agrément, la justesse;

ales a avut în vedere felul cum în articolul asupra limbii franceze din *Dictionnaire philosophique* ¹⁾ Voltaire a explicat improprietea ei pentru poezia înaltă:

«Le français n'ayant point de déclinaisons et étant toujours asservi aux articles, ne peut adopter les inversions grecques et latines»... de aci monotonie în construcții și uniformitate. «Les verbes auxiliaires, ses pronoms, ses articles, son manque de participes déclinables, et enfin sa marche uniforme, nuisent au grand enthousiasme de la poésie».

«Dialectul» nostru după Alexandrescu e ușor și mlădios, fiindcă din cauza existenței flexiunilor nu e constrâns să se ție de acea ordine strictă a cuvintelor în frază la care limba franceză e condamnată; variația terminațiilor numelor și verbelor înlătură nevoia exprimării regulate a articolelor și pronomelor «ce sufletul ți-l scot» și care stânjănesc pe versificatorul francez.

Ca și epistolele lui Voltaire cari se termină adesea cu o epigramă îndreptată chiar contra corespondentului, de exemplu epistola către Boileau care se încheie cu amenințarea glumeață că, ajungând în lumea cealaltă, îl va împacă cu vrăjmașul său Quinault, tot astfel la sfârșitul bucății sale poetul nostru înțapă din nou pe adversarul religiei creștine. «Numai atunci ne vom uni silințele, declară Alexandrescu, spre a transformă dialectele noastre în limbă literară, când Dumnezeu va suflă peste noi «duhul unirii»:

Altfel, decât să gândesc că noi ne-am alătură,
Mai lesne-aș putea să crez, că tu te vei boteza.

* * *

Un an de-abiă după publicarea primului său volum de *Meditații și Elegii*, așa de impregnat de lamartinism, Grigore Alexandrescu încape sub influența lui Voltaire, a cărui *Alzire* o

Mais égalérons-nous l'Italie et la Grèce ?
Est-ce assez en effet d'une heureuse clarté
Et ne péchons-nous pas par l'uniformité ?

¹⁾ V. art. *France, François, Français*.

traduce. În mediul de generală admirație pentru Voltaire, a cărui influență pare a-și fi atins la noi apogeul între 1835—1845, cugetătorul francez fiind privit nu numai ca un spirit liberal în stare să regenereze sufletele amorțite ale compatrioților noștri, dar și ca un dramaturg, emul al marilor clasici francezi, cu un repertoriu mai actual și mai vibrant decât al lor, Eliade și Cârlova, Gheorghe Sion și Manolache Manu, ei înșiși precedați de Alecu Beldiman și de Costache Negruzzi se întrec să traducă din teatrul lui Voltaire. Exemplul lor îl atrage pe Alexandrescu să transpună în versuri românești *Alzira* și *Meropa* ¹⁾. Dar din cauza afinităților morale ce-l leagă de marele scriitor francez, influența acestuia asupra lui Alexandrescu se învederează și în alte genuri de activitate literară. *Epistola către Voltaire* arată — sper că am dovedit-o în deajuns — ce pasionat cetitor al scrierilor chiar de mică importanță ale lui Voltaire era Grigore Alexandrescu și cu ce încusită artă și-a apropiat tonul, a adoptat atitudinea și a întocmit planul bucății sale în felul celor din *Epître à Horace* sau *Epître à Boileau*. Cu acest cap de operă al lui Alexandrescu, nu încetează însă influența lui Voltaire. În satirele sale glumețe, *Răzbunarea Șoarecilor sau Moartea lui Sion*, *Scrisoare către Cometă*, *Răspunsul Cometei*, poetul nostru face uz de procedeele de satirizare, de ironia față de personagiile Sfintei Scripturi, de invențiunea neașteptată de incidente bufone ²⁾ pe cari le găsisese în satirele în versuri și în proză ale lui Voltaire, în *Le Mondain* ca și în *Relation de la maladie, de la confession, de la mort et de l'apparition du jésuite Berthier* (care, ca și George Sion, nu murise în momentul publicării acestei *facétie*) sau *Lettre anonyme à Mr de Voltaire* (ticluită de

¹⁾ Cf. Bogdan-Duică, art. cit., p. 840 și 843. Același, *Istoria lit. rom. mod.*, p. 175. Același, art. despre Gr. Alexandrescu în *Luceafărul*, 1913, No. 4. — Oprescu, *I. Eliade Rădulescu și Franța*, în *Daco-România* din 1923, p. 32.

²⁾ Cf. glumele lui Alexandrescu asupra lui Noe și fiicelor sale în cele două satire asupra *Cometei* și glumele lui Voltaire relative la «prostul bărbat al Evei» sau la Loth și fiicele sale în *Epître sur l'agriculture*, în *Le mondain* și *Défense du mondain* (satire în versuri), în *Les Questions de Zapata* (pamflet în proză), etc.

însuș Voltaire) și urmarea acesteia: *Réponse de Mr de Voltaire* ¹⁾).

Cu toate criticele pe cari i le aduce, Alexandrescu face parte din aceeaș familie de spirite ca și Voltaire. Trăsături morale și intelectuale comune îi apropie: acelaș intelectualism, acelaș raționalism religios căci *Rugăciunea* în fond e un imn deist și morala ce o cuprinde e umanitară, iar nu creștină ²⁾; aceeaș predilecție și aceeaș ușurință în discutarea ideilor; acelaș bun simț și aceeaș finețe critică în judecarea Societății și a oamenilor; acelaș spirit mușcător și adesea chiar răutăcios; aceeaș aplecare spre ironie și o analogă dispoziție a imaginației spre invențiunea bufonă a incidentelor în care adversarul e înfățișat.

CH. DROUHET

¹⁾ V. ac. satire în proză ale lui Voltaire în ediția operilor sale complete dată de Moland la librăria Garnier, *Mélanges*, T. III, p. 95 și urm. și T. VI, p. 401—406.

²⁾ În afară de *Candela*, poeziile religioase ale lui Alexandrescu sunt ale unui deist, nu ale unui creștin. V. și observațiile d-lui Bogdan-Duică în art. citat din *Luceafărul*.

O EPOPEE ROMÂNESCĂ

Toate neamurile dăruite de Dumnezeu c'o literatură, încântate de frumusețile neîntrecute ale bătrânului Homer, au căutat să-și aibă fiecare epepea sa, dacă nu naturală și naivă ca epepele acestuia, cel puțin artificială și imitată după dânsul.

E mare lucru spiritul de inițiativă și moda; și poate nu se ține seamă îndeajuns, în studiul artelor și al literaturilor, de influența acesteia din urmă — a *modei*. Într'adevăr; e foarte adevărat că Iliada conține cele mai frumoase lucruri cari s'au realizat vreodată în vreo literatură și că Odisea, în întregul ei, este cea mai desăvârșită operă literară din câte există; și e foarte adevărat că întreaga producție estetică europeană își are origina în Homer.

Nu e însă mai puțin adevărat că lumea cântată de Homer este străveche și primitivă și că ocupațiile eroilor săi nu-s tocmai din cele obișnuite ale popoarelor cari și-au izvodit epepei, din antichitate și până acuma.

Homer cântă (în Iliada) pentru o clasă de seniori feudali, a căror unică ocupație eră războiul și prada celor învinși; pentru niște oameni cari apreciau luptele și-și dădeau seama de frumusețea unei lovituri vitejești. De aci nenumărate descrieri de luptă, în care nu ni se povestește altceva decât cum un oarecare viteaz, nouă cu totul indiferent, ba chiar despre care nu suntem siguri de e grec sau troian, a făcut cutare sau cutare ispravă; la aceste descrieri o fi făcând poate aluzie Horațiu cu al său

Indignor quandoque bonus dormitat Homerus.

Aceasta însă n'a împiedecat pe urmași să calce pe urmele lui Homer, nu l-a împiedecat pe blândul și duiosul Virgil să consacre aproape un sfert din Aeneida descrierilor de lupte și nu-i împiedecă pe mulți din criticii germani să găsească inferioritatea Aeneidei față de Iliada în lipsa de caracter și temperament eroic al lui Aeneas, adică, probabil, în faptul că nu ucide prea mulți dușmani.

Și tot așa au făcut și alți epici greci, romani, italieni, francezi, nemți, etc. Nu trebuie să rămânem nici noi mai pe jos și iată pe Ar. Densusianu sacrificând cine știe câți ani din viață cu *Negriada* sa, epopee în 12 cânturi, în care în cel puțin 12.000 de versuri iambice de câte 13 și 14 silabe se povestesc isprăvile legendarului Negru-Vodă, care pleacă din Făgăraș, trece munții și întemeează domnia Țării-românești.

Această epopee a apărut în București în două volume la 1879 și 1884.

Are factura oricărei epopei de după Homer și e inspirată mai ales de Aeneida și întrucâtva de epicii italieni.

Si parva licet componere magnis, *Negriada* se poate compara foarte bine cu Aeneida. Nici subiectul nu-i îndepărtat: Aeneas, un străin, cade pe capul celor din Lațiu, fără nici o urmă de dreptate, decât voința zeilor, îi învinge în luptă și apoi ajunge la înțelegere cu dânșii.

Acelaș lucru îl face și Negru: pleacă din Făgăraș, trece munții, se bate cu locuitorii țării, ucide în luptă pe Dan-Vodă și apoi țara i se supune. Care ar fi idealul moral în amândouă aceste două producții?

Nici unul... și străvechiul și legendarul Homer le e superior la amândoi, fiindcă Acheii lui poartă un războiu motivat de o gravă jignire ce li se adusese de Troieni, iar Odiseu se răzbună în contra unor șnapani care-i părduseră casa în lipsa lui silită.

Toate procedeele lui Virgil au fost practicate de Densusianu, întocmai cum făcuse dealtfel și Virgil, față de Homer și alți poeți mai vechi

Aşa, cel mai mare merit al Aeneidei este neconținută țesătură a istoriei romane, până la cea contemporană poetului, în legendara poveste a lui Aeneas.

Acelaș lucru îl face și Densusianu și, într'o formă sau alta, istoria neamului nostru e amintită, până la Cuza.

Un merit și mai mare al lui Virgil este faptul că toate amănuntele concrete ale povestirii sale sunt copii exacte ale vieții și tradiției romane. Cam acelaș lucru îl face și Densusianu, deși mai fără măsură, amestecând printre poveștile, datinele și tradițiile noastre și altele străine, complicând astfel planul lucrării și făcându-l mai mult sau mai puțin confuz.

Din acelaș spirit de imitație sau mai drept vorbind, suptându-se aceleeaș *mode* ca și Virgil, are și dânsul nenumărate descrieri de lupte (cred că are chiar mai multe decât alți poeți epici), descrieri de lupte între indivizi cu desăvârșire indiferenți chiar poetului însuș. Vom cită numai două exemple:

Așa zicând, s'avântă ca leul la vânat,
Și moarte luce spada și ochi-i lucesc moarte,
Și ca furtuna 'n valuri în ei s'a mestecat.
Supt brațu-i cade Crețul, Culmean și Orbenice
Și Barbur și cu Arbur și Mira și Miranc,
Oțel și Barbă-albă, Fătou și Gălbince,
Cornescul și Mușescul și Raiul și Melanc;
Și mulți încă trimite pe calea cea ne 'ntoarsă,
Și mulți neapropiatul din ei mai trimiteă,
Dar neagra Spaimă'n urmă pe toți în fugă 'ntoarse,
Iar Nuoraș călcându-i mereu din ei tăia. (Vol. II 193).

Eată acuma lupta lui Negru cu Santar «căpcânu»:

Precum un pisc de munte pornind din căpătâiu
Sfăramă stânci și arbori și sgudue pământul,
Și arborii departe l-așteaptă tremurând:
Așa s'aruncă Negru, și aerul avântul
Naintea lui departe l'invoalbă 'nfiorând.
Iar Santar când îl vede venind atât de mare,
De-al spadei sale fulger la față gălbini;
El vru să-și caute 'n spaimă târzia lui scăpare,
Și mai ușor ca cerbul la fugă se câmpi.

.....

Santar își smulge raped cea ghioagă din ciochine,
O'nvârte, trage, sboară prin aer vâjâind,
Dar îndeșert asupră-i ca trăsnetul ea vine,
Lovită cade 'n iarbă mii țandări țândărind.
Și-avântă 'n urmă spada și ca un leu s'aruncă,
Ca leul când se vede încins de vânători;
De 'ntreloviri de moarte se sgudue cea luncă,
Noianu 'ngiur răsună și sar scânteii în nuori.

Santar a sa putere văzând cum i se 'nfrânge
De nou la fugă-o împunge cu mii de cotituri:
Intogmai precum vulpea când cânele mi-o strânge
Cârnește și cotește în rapezi sărituri.
Dar Negru pe-al său vânteș în urmă-i se răpește,
L-ajunge și-l străpunge prin coastă fioros,
In spadă mi-l ridică, prin aer îl rotește
Și 'n pulbere l-aruncă cu'n răcnet *dureros* (de ce?):
Intogmai cum pescariul din undele fugoase
Un pește mare, lacom, îl prinde unghițind
Și 'n svârcoliri deșerte și sbateri dureroase
In pulbere l-aruncă prin aer svânturând. (Vol. II 228).

Asemenea isprăvi sunt nenumărate în Negriada: eroii sunt neînchipuit de viteji, dar de mai au și alte calități, ar fi o întrebare indiscretă. Un temperament pașnic și lipsit de instincte rășboinice i-ar putea caracteriza pe toți acești viteji ai lui Densusianu, Virgil și chiar Homer (quandoque dormitat), etc. cu vorbele pe care le aplică Heine viteazului Sigurd dintr'un roman al lui De la Motte Fouqué:

Er (Sigurd) hat soviel Mut wie hundert Löwen und soviel Verstand wie zwei Esel (Die romantische Schule).

Și acuma ne putem din nou întrebă dacă un pașnic profesor universitar ca Densusianu, dacă un suflet duios ca Virgil, sau oricare alt poet epic o fi simțit într'adevăr vreun soi de plăcere să se lase bântuiți de asemenea imagini canibalice. Putem afirma că nu, și că de vină nu poate fi decât *moda*, ai cărei robi nu sunt numai femeile, ci și bărbații și ale cărei efecte asupra artei și literaturii se pare că n'au fost scoase de ajuns în relief.

Dar faptul că până în ziua de astăzi studiul istoriei, în școlile de toate gradele și în toate țările, cuprinde mai numai

istoria războaielor, cui l-am putea atribui? Spațiul restrâns de care dispunem ne oprește de a insista și de aceea aruncăm numai o întrebare.

Caracteristic tuturor poemelor epice, din toate limbile, sunt numeroasele lor comparații. Cea mai mare parte din aceste comparații sunt moștenite de la bătrânul Homer; Virgil și ceilalți au puține merite din acest punct de vedere. Și Densușianu e plin de asemenea comparații (poate are mai multe decât toți ceilalți), cum se vede chiar din citatele precedente. Posibil ca unele din ele să fie chiar originale; lucrul însă e mai greu de urmărit.

Versurile lui Densușianu sunt obișnuitele versuri epice: pe îndelete și fără grabă. După cum se poate vedea chiar din cele două citate, aceste versuri, deși cam monotone, sunt destul de corecte; unele sunt chiar impecabile. Versuri rău ritmate și chiar rău rimate sunt destul de puține (și doar poemul conține poate peste 12.000 de versuri).

Un defect curios este sărăcia de epitete potrivite. Are numai puține la număr (unele din ele sunt invenții personale), pe care le aruncă fără nici o socoteală în capul a tot felul de obiecte; aceasta se întâmplă mai ales cu epitetele «dalb» și «arboros».

Densușianu era profesor de limba și literatura latină la Universitatea din Iași, pe lângă acestea încă și un înfocat naționalist, cu suflet latin. Din această pricină și poema sa nu-i scutită de latinisme (nu numai de vocabular) și mai ales de neplăcuta confuzie în întrebuițarea verbelor când cu înțeles transitiv, când intransitiv. Această notă a limbii latine este o slăbiciune a ei și nu contribuie a o face mai limpede decât e; un exemplu de asemenea fel se găsește chiar în versurile citate mai sus.

Aceasta este Negriada (pentru a ne mărgini numai la spațiul de care dispunem). O epopă artificială ca toate epopoile, inferioară, negreșit, Aeneidei, dar în orice caz o încercare meritorie și onorabilă. Și deci e cazul să ne întrebăm cum de a rămas perfect necunoscută? Și într'adevăr, afară de rapoartele de premiare ale lui N. Quintescu (Analele Academiei din

1881) și T. Maiorescu (A. Ac. din 1884—85), puțini sau aproape nimeni n'a mai scris despre Negriada. Și încă din citatele rapoarte, numai cel dintâiu îi consacră mai multă atenție (câteva pagini) și conchide la premiare, pe când raportul, nefavorabil, al lui Maiorescu, e mai mult din fugă și pe apucate.

Sunt oare Românii mai isteți decât alte neamuri, ori mai bătrâni și deaceea nu se lasă păcăliți cu povești epice, cum s'au lăsat Francezii cu Henriada lui Voltaire, Nemții cu Nibelungii lui Iordan, etc., etc.? căci nici într'un caz nu s'ar putea afirma că Negriada nu merită mai multă atenție decât cea de care a avut parte.

Se poate că cea dintâiu vină a lui Densusianu a fost chiar nenorocita ortografie aproape cipariană, care la vechii noștri regăteni nu s'a bucurat de nici o trecere, nici chiar atunci când eră propagată prin publicațiile Academiei. Și într'adevăr, iată cum începe poemul:

Cantu armele si domnulu ce 'mpinsu d'a sortei mâna
Din Fagarasiu o-data scolandu-s'a plecatu
Si strabatendu Carpatii, la Dunarea betrana
A Daciei domnia de nou a 'ntemeiatu.
Dar' multe suferintie si lupte multe 'nvinse
Pan' elu domniei noue i puse fundamentu,
Caci nu-si uitase Dochia si mai cumplitu s'aprinse
Miscandu, scolandu asupra-i iadu, omeni, elementu.
Nemoritore dina, stravechia olimpiana,
Tu ce-ai lasatu la Tibru cerescile-ti onori
Si pe 'nstelat'a cale numita și-adi traiana
Condus'ai l'aste plaiuri p'ai lumii 'nvingetori;
Tu, care dî si nopte sub tempulu relei sorte
Ai statu neadormita veghiindu si priveghiindu,
Tu, ce-ai vediutu ajunsa la cumpena de morte
Ales'a ta mosia gemendu abia gemendu,
Maestra! l'alu cui nume alerga si se 'nchina
Cu — adunca religiune totu graiulu românescu,
Si far'alu carei farmecu nici doin'a nu suspina
Nici canteculu n'aprinde, nici mituri nu 'nflorescu:
O! dalba Cosinziana, descinde si-mi sioptesce,
Si versa 'n alu meu sufletu totu foculu teu divinu,

Si prin a'mele canturi mii flori tu-mi împletesce,

Ca toti uimiti s'asculte, si june și betranu!

Asemenea versuri nu merită nici o atenție? Versurile corespunzătoare ale lui Virgil sunt oare incomparabil mai frumoase? Nu, de sigur — vorba însă e că pentru a le ceti, trebuie să te necăjești cu ortografia și oamenii mai au și altele de lucru.

De vină mai poate fi pentru uitarea în care a căzut poemul și puțina simpatie de care se bucurau părerile literare ale profesorului Densusianu, căci acesta, deși a fost cel dintâiu care a atras atenția asupra Țiganiadei lui Budai-Deleanu, pe care apreciind-o după cuviință a dovedit că nu eră lipsit nici de gust, nici de pricepere în ale literaturii, totuș el nu prețuia pe Alecsandri, luptă din răputeri în contra lui Eminescu și nu găsiă destule cuvinte de laudă pentru Mureșianu și Bolintineanu. Se poate. Prin aceasta Densusianu își manifestă niște gusturi cari erau mai numai ale lui și prin animozitatea în contra lui Eminescu își îndepărtă simpatiile tineretului universitar, iar prin deprecierea lui Alecsandri simpatiile celorlalți cititori. Aceasta nu eră însă un păcat așa de capital încât să nu i se poată trece cu vederea. Căci până se va constitui «Știința Literaturii», unui Voltaire i se va iertă afirmația că singurul merit al lui Homer e că a putut fi imitat de Virgil. Și deasemenea îl vom iertă pe Faguet care, vorbind de regele Lear, zice că afară de două scene lirice, «le reste est incohérent et insupportable», și câte alte nenumărate exemple de felul acesta s'ar putea cită!

Și cu atât mai mult i se pot iertă lui Densusianu preferințele sale (Mureșianu, Bolintineanu în contra lui Eminescu) cu cât criteriul său (patriotic și moral) este mai *respectabil* decât criteriile exclusiv estetice ale celor din ziua de azi, după care Aderca și Arghezi au ajuns mari scriitori, după care lipsa de «detalii fizic-erotice» în opera lui Tolstoi ar fi o «lipsă surprinzătoare» și un «defect» (Viața Românească 1925), și conform căror criterii *estetice*, «înțelegem puternicul efect civilizator al amorului financiar, care preface individe simple și umile

în persoane mândre, cu interese complexe și satisfacții intense de om cultivat». Pentru respectivul autor, amorul financiar este cel dintr'o curtezană de lux, în stare să toace pe cât mai mulți imbecili, și un om de afaceri, care câștigă cât mai mult, fie chiar cu primejdia de a trece pe la Văcărești. Și în tot acest interesant articol e vorba mai mult de «satisfacții pur estetice», «domeniul estetic» — în asta ar constă progresul «de liberare» al omenirii. Și conform acestor criterii estetice, copiii trebuie să se emancipeze cât mai iute de părinții lor, în care nu pot vedea altceva decât niște gușați imbecili (Viața Românească 1923).

Asemenea criterii estetice ar fi foarte moderne; ele pot denota cultură, talent, finețe; din punct de vedere social însă, ele nu prezintă alt folos decât pe acela de a perverti moralicește prostimea, nu puțină la număr și care, pentru a se perverti, n'are nevoie de ajutorul nimănui.

Nu aceste criterii «estetice» erau cele ale fostului meu profesor, Aron Densusianu, ci tocmai altele — diametral opuse și deaceia o fi avut el așa de puțin succes la contemporani și mai ales la urmași. Criteriile lui de apreciere nu erau pur estetice; ele erau mai curând *patriotice-morale*, mai *respectabile* decât cele ale esteților din ziua de azi — rodul unei nepilduite anarhii sufletești.

D. EVOLCEANU

ISTORIA LUI IORDACHE STAVRACOGLU

A doua jumătate a secolului al XVIII e o epocă de decadență a istoriografiei românești. Opere ca acelea ale lui Miron și Nicolae Costin, Cantemir, Neculce și Radu Popescu nu se mai întâlnesc în vremea aceasta. Cronicele ce apar acum, ale lui Amiras, Ioan Canta, Gheorgachi logofătul precum și cele atribuite lui Enache Kogălniceanu și Neculai Muste sunt produse epigonice, ultime creații ale genului care constituie una din manifestările cele mai însemnate ale spiritului românesc în epoca anterioară. Se ivește însă în această vreme de decadență, ca o slabă compensație, un gen nou istoric, anume povestirea în versuri sau cronica rimată. Anumite evenimente impresionante precum uciderea unor domni și boieri sau unele războaie, sunt puse în versuri de către contemporani, alcătuindu-se astfel acele «istorii» pe cari le întâlnim de obicei în sbornice sau manuscrise miscelane. Kogălniceanu publicase în *Letopisețe* două povestiri de acest fel: sunt «stihurile» privitoare la uciderea lui Grigore Ghica ¹⁾ și a boierilor Manolaki Bogdan și Ioan Cuza ²⁾. La aceste două s'au mai adăugat deatunci «Istoria Țării Românești dela leat 1769» în

¹⁾ *Letopisețe*², III, Buc. 1872, p. 275—280. Am găsit la Academia Română, sub No. 4719 un manuscris cuprinzând o redacție puțin diferită în ce privește forma. Povestirea îi lipsește în acest ms. partea ultimă adică scena uciderii. Incipit: «Stihuri poiticești pentru Domnul țării aceștia...» (f. 32); finit: «Adică să-i cinstească pre rând» (f. 36v). Un alt ms. în biblioteca Universității din Cernăuți: vezi S. Pușcariu *Istoria literaturii române*, I, Sibiu 1920, p. 180 și 207; cf. I. Negruzzi, *Cântecul sau stihuirea lui Grigore Ghica Vodă*, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secției Literare*, t. XXXII, p. 63—78.

²⁾ *Letopisețe*², III, p. 281—295; cf. S. Pușcariu, *o. c.*, p. 181 și 207, și bibliografia citată acolo.

care se descrie intrarea «stupailor» adică a Ruşilor şi partizanilor lor în Bucureşti ¹⁾; manifestul intitulat «Trâmbiţă românească», tipărit în 1769, cu acelaş prilej al războiului rusoturc ²⁾; două povestiri despre Mavrogheni ³⁾, patru despre Hangerli, hrăpareţul domn tăiat, drept pedeapsă, de Turci în Bucureşti ⁴⁾ şi în sfârşit o naraţiune despre moartea şi îngroparea lui Potemkin ⁵⁾.

Sporim azi această listă ⁶⁾ cu o nouă povestire în versuri, necunoscută până acum cercetătorilor noştri. E vorba de «Istoriia lui Iordache Stavarache biv vel spătar şi başicapichihaiia al Ţării Muntenestei», care se află în manuscrisul Academiei Române No. 4468 ⁷⁾, f. 43—48 v. În afară de această povestire în versuri, manuscrisul mai cuprinde:

1. Diferite însemnări româneşti şi greceşti fără importanţă f. 1—3 v.

2. Paraclisul şi vieţa lui Grigore Decapolitul, scrise (id est: copiate) la Mitropolie de un cirac al lui Dositei Buzoianul, iconomul Mitropoliei f. 4—41.

3. Diverse însemnări religioase fără importanţă f. 42—42 v.

¹⁾ Publicată de N. Iorga în *Revista Istorică*, IV (1918), No. 11—12, p. 156—162; pentru comentariu, vezi N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII*, vol. I, 501—2; cf. Al. T. Dumitrescu, *Trâmbiţă românească*, în *Anale*, Mem. Sect. Lit., XXXVII, p. 34 nota. Un ms. al acestei istorii la Academia Română, sub No. 1319; un altul în posesia mea. În acesta din urmă, povestirea poartă titlul: *Istoria Ţării Rumâneşti şi a Bucureştilor săracii* şi e mai completă, având unele părţi ce lipsesc redacţiei publicate în *Revista istorică*.

²⁾ Publicat de Al. T. Dumitrescu, *Trâmbiţă românească*, în *Analele citate*, p. 21—46.

³⁾ Una din ele, având ca autor pe Hristache pitarul, a fost publicată întâi în *Buciumul* lui C. Boliac, anul 1863, No. 7, 9 şi 10; apoi de V. A. Urechia, *Istoria Românilor*, t. III, Bucureşti 1892, p. 451—62 şi în urmă de Gh. Adamescu în *Biblioteca pentru toţi*. Cea de a doua a fost publicată de N. Docan, *O povestire în versuri încă necunoscută despre domnia lui Mavrogheni*, în *Analele Academiei*, Mem. Sect. Lit., t. XXXIII, p. 417—516.

⁴⁾ Una din ele e publicată de Gr. Tocilescu în *Revista pentru istorie, arheologie şi filologie*, t. III, p. 327—330; din a doua se reproduce numai un fragment dela început în aceeaş *Revistă*, *ibid.*, p. 332. Cea de a treia, de Zilot Românul, a fost publicată de B. P. Hasdeu, *Ultima cronică română din epoca Fanarioşilor*, Bucureşti, 1884, p. 3—14. Pe cea de a patra am publicat-o eu în *Revista Istorică*, XII (1926), p. 320—327.

⁵⁾ Iorga, *Ist. lit. rom. în sec. XVIII*, vol. II, 85—7.

⁶⁾ E vorba numai de povestirile istorice în versuri din secolul XVIII sau referindu-se la evenimente din această epocă.

⁷⁾ Ms. în 4° mic, cu 84 foi, cumpărat de Academia Română dela Aure Filimon la 19 Februarie 1916.

4. Diferite însemnări religioase românești și grecești f. 49—53 v.

5. Fragment de istorie universală, după Bonfiniu și alții f. 54—81 v.

6. Diferite însemnări fără importanță f. 82—84 v.

Istoria, după cum ne arată titlul, se ocupă de Iordache Stavarache. Cine eră acest personaj? Răspundem din capul locului: un tipic reprezentant al Fanarului intrigant și lacom. Ca atare, socotim că nu va fi lipsit de interes să schițăm în câteva cuvinte cariera acestui interesant personaj.

Fiu al doctorului Stavrache ¹⁾ și având ca frate pe Enache, ispravnicul de Iași ²⁾, Iordache a fost întâi cămăraș al lui Mihai Racoviță ³⁾, apoi postelnic ⁴⁾ și spătar ⁵⁾. Prin relațiile ce aveà la Poartă ⁶⁾, el face să se deà domnia Moldovei lui Constantin Cehan Racoviță, care îl trimite înainte la Iași, ca bașcaimacam, să-i pregătească primirea ⁷⁾. Fire mândră ⁸⁾ și lacomă ⁹⁾ Stavracoglu sau, cum i se spuneà mai obișnuit, Stavarache, îndispune însă iute pe boierii moldoveni; aceștia obligă pe domn să-l îndepărteze, trimițându-l la Țarigrad ¹⁰⁾. Dar

¹⁾ Daponte, *Catalogul istoric în Erbiceanu, Cronicarii greci*, București 1888, p. 193.

²⁾ Cronica atribuită lui Enache Kogălniceanu, în *Letopisețe*², t. III, 222. Iordache Stavracoglu eră ginerele lui Manolache spătarul din Constantinopol, vezi *Letopisețe*² III, 231.

³⁾ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București 1919, p. 263 nota 11.

⁴⁾ In 1752; vezi Filitti, *ibid.*,

⁵⁾ In 1754; vezi Filitti, *ibid.*, Erbiceanu, o. c., p. 193.

⁶⁾ «Iordachi Stavarachi spătaru care eră cu totul de Poarta Impărăției turcești și câte vra el cu Manolaki Spătaru socrul lui, acele făcea» (Letopisețul lui Ioan Canta în Kogălniceanu, *Letopisețe*², III, 186); «Acest Stavarache s'a învrednicit mai mult decât toți Grecii, de când este Constantinopolul în mâna Turcilor, dar cu totul dat la răutăți. El a ajuns să fie sfetnic al lui Sultan Mustafa...» (*Genealogia Cantacuzinilor*, publicată de N. Iorga, București 1902, p. 133—4; cf. *Letopisețe*², III, 249—50).

⁷⁾ *Letopisețe*², III, 219.

⁸⁾ Stavarache la Iași, ca bașcaimacam «până și ciuhodari cu bărăți își făcuse, care acest lucru altădată n'a mai fost ca să facă alt boier fără de Domnie și Beizadele, mândrie peste seamă, care nu se poate arătă, socotind că el este în lume și nu-i altu» (*Letopisețe*², III, 219).

⁹⁾ Cât a fost caimacam «Stavaraki au scos vădrărit, măcar că apucase mulți bani din desetină; mai pe urmă, au scos și goștina întreită, câte unsprezece parale de oaie, care nu se arătase semne bune, că-l blestemă țara. (*Letopisețe*², III, 219). Pe când eră apoi capicheaia a lui Ștefan Racoviță «desbrăcând țara rău, cără banii la Țarigrad». *Letopisețe*², III, 253).

¹⁰⁾ *Letopisețe*², III, 222. Domnul scriă sultanului tătar la Căușani că pe Stavarache

după strămutarea lui Constantin Racoviță în Țara Românească, Stavarache ajunge capichehaia adică reprezentant al domnului la Constantinopol¹⁾. El păstrează această înaltă demnitate și sub alți domni (Ioan Teodor Kalimah, Ștefan Racoviță)²⁾. În culmea puterii, Stavarache ajunsese să fie temut nu numai de boieri, dar chiar și de domni, pe cari după cum îi ajută să ia domnia³⁾, tot așa putea să-i facă s'o și piarză⁴⁾. Daponte, care ne dă unele știri despre acest Stavarache, spune că eră considerat ca «domn al domnului» din Țara Românească⁵⁾. Considerând pe domni ca pe creaturile sale⁶⁾, el le impune anumite măsuri împotriva boierilor⁷⁾, face să se omoare chiar doi dintre ei⁸⁾ și stoarce ambele țări, făcându-și o avere imensă⁹⁾. Fiind în cele mai bune relații cu Poarta, el nu se mulțumește numai cu prigoana boierilor români, ci își îndreaptă persecuțiile și asupra dușmanilor săi personali

și pe un alt Grec, postelnicul Iordache Genet «acum i-au gonit la Țarigrad» (*Letopisețe*², III, 223). Cronicarul ne spune că cei doi Greci «au plecat cu mare menzil la Țarigrad, crăpând două părechi de telegari până în Galați» (*Ibid.*, 222).

¹⁾ *Letopisețe*², III, 231.

²⁾ *Letopisețe*², 234, 236—8 și 253—4.

³⁾ Astfel el face să fie numit Ștefan Racoviță în Țara Românească și Grigore Ghica Terzimanul în Moldova (1764); vezi *Letopisețe*², III, 249—50.

⁴⁾ El face ca să fie mazălit Constantin Racoviță din Moldova (a doua domnie). Vezi *Letopisețe*², III, 231.

⁵⁾ „*Ἀδθένητος τοῦ ἀδθένητου Στεφάνβοδα*“, în Erbiceanu, o. c., 193; cf. *Letopisețe*², III, 236.

⁶⁾ Iată ce spune cronicarul despre raporturile dintre Stavarache și Ștefan Racoviță: *Iordachi Stavaraki aveă pre domnul ca pre un vechil al lui și la toate din cuvintele lui să nu iasă domnul, având și câțiva oameni a lui trimiși acolo și țineau toate trebile în mâna lor și orice ziceau ei eră zis și de domnul și încă îl făceau de arătă o mare strășnicie în lume cu atâte bătăi și închisori și morți cari nu mai stătuse la alt domn». (*Letopisețe*², III, 253—4). Cf. *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 137: Gehan voevod fiind bolnav și de o parte temându-se de aceste nedreptăți, care măcar că le făcea din porunca lui Stavarache, dar cunoștea că nu vor să aibă sfârșit bun, de altă parte temând și de puterea lui Stavarache, a hotărît ca să se omoare».*

⁷⁾ *Genealogia Cantacuzinilor*, 135 și *Letopisețe*, III² 253—4. Pentru una din nedreptățile făcute de «acel tiran Stavarache» vezi însemnarea românească din ms. grec al Academiei Române No. 42, f. 107—9.

⁸⁾ Pe Ștefânache, spânzurat, și pe Iordache Băjescu ispravnicul, căruia i se taie capul. (*Genealogia*, p. 140).

⁹⁾ Suma rezultată din vinderea averii lui Stavarache a fost, după Atanasie Comnen Ipsilante, de 3000 de pungi. (*Legrand*, o. c., 197). *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 144, spune că s'au găsit numai bani peșin 17.000 de pungi; cifra ni se pare însă exagerată. Cert este că aveă o avere colosală, datorită în parte și funcției de casabașă ce-i fusese încredințată în chip excepțional de Sultan precum și monopolului de vânzare al tutunului care i se dăduse deasemenea. (Vezi povestirea de mai jos, p. 9).

din Fanar. Obține exilarea bogatului bancher Dimitrie Scavari 1) a lui Iacovachi Rizo 2), a bijutierului Hagi Aslan 3) și obligă printr'o judecată nedreaptă pe patriarhul Samuil să-i plătească o sumă de 50 de pungii de bani 4). Atâtea nedreptăți trebuiau însă să-și găsească plata. Moldovenii, exasperați de exacțiunile lacomului Fanariot, trimet prin Hanul tătäresc care tocmai trecea prin Moldova, o plângere la Constantinopol 5). Se cercetează plângerea, se dovedește temeinicia ei și vinovăția lui Stavarache; acesta din urmă e ridicat dela locuința lui și băgat la închisoare. I se confiscă întreaga avere; el însuș este ucis prin strangulare și apoi spânzurat la locuința lui din Mega Refma 6) (12 August 1765). Casele pe cari le avea, trei a număr, i se dărâmă din temelie, pentru ca să se vadă dacă nu sunt ascunși bani în ziduri 7).

Praf și pulbere se alesese de pe urma întregei averi a lui Stavrache; el însuș își pierduse vieța: acest năpraznic sfârșit, asemănător cu al lui Mihai Cantacuzino Șeitanoğlu din secolul XVI, impresionă adânc pe contemporani și fu prilejul alcătuirii, ca și pentru Mihai, a unei poeme istorice, intitulată *Ἱστορία τοῦ Σταυράκ Ὀγλοῦ*. Această poemă a fost alcătuită probabil în cursul anului care a urmat morții lui Stavrache și tipărită la Veneția 8). Prima ediție cunoscută de Legrand, care o și reproduce, e din 1767 9). E puțin probabil să se găsească alta mai veche 10).

Manuscrisul nostru cuprinde traducerea românească a acestei poeme grecești. Se pare că traducerea s'a făcut chiar în anul tipăririi poemei deoarece în manuscris, după titlu, se spune: «s'au scrisu la ani 1767 Iunie 22». Aceasta înseamnă, după

1) Legrand, *o. c.*, 195.

2) *Ibid.*

3) *Ibid.* cf. povestirea de mai jos, p. 11.

4) Legrand, *o. c.*, 193; cf. mai jos, p. 11.

5) Vezi mai jos, p. 11.

6) Legrand, *o. c.*, p. 195; cf. *Letopisețe*², III, 253.

7) Vezi mai jos, p. 16.

8) Legrand, *o. c.*, p. 198.

9) *Ibid.*

10) *Ibid.*

păreră noastră, că poema s'a scris în românește adică s'a tradus la acea dată. Argumentul pe baza căruia facem această afirmare e următorul: Dacă data 1767 Iunie 22 s'ar referi la alcătuirea în grecește a poemii, atunci ea trebuia să figureze și în titlul ediției din 1767 unde însă nu se întâlnește decât anul *αφ'εξ'* 1767, fără menționarea luni și zilei. S'ar mai putea face o ipoteză anume că traducătorul nostru ar fi avut vreun *manuscris* grecesc în care se află data alcătuirii, 1767 Iunie 22, dată pe care a reprodus-o apoi în traducerea sa, indiferent de timpul când a avut loc aceasta. Până la găsirea unui astfel de *manuscris* grecesc, mărturisim însă că această ipoteză ni se pare puțin probabilă. Mai verosimil e ca poema să fi fost scrisă în românește, adică tradusă la acea dată.

Faptul că traducerea e din acelaș an cu prima ediție nu trebuie să ne mire: personalitatea lui Stavarache interesase prea mult și prea de aproape Țările Românești pentru ca poema privitoare la moartea lui să nu fi fost cunoscută la noi chiar din anul tipăririi și tradusă îndată.

Manuscrisul nostru nu cuprinde chiar traducerea originală, ci o copie după aceasta ¹⁾. Faptul se poate dovedi lesne prin anumite greșeli cari sunt inexplicabile din partea unui traducător, dar normale atunci când avem de a face cu un copist care execută copia fără prea multă atenție sau chiar mecanic. Greșelile sunt următoarele:

1. Versul 71 (Legrand, o. c. p. 204): *Φοβοῦμαι μήπως με φθοροῦν δλον σου τὸ ἔτιζάλι* e tradus prin «mi-e frică că mă vor pizmui totu ricia lui» (vezi mai jos, versul 65) în loc de «mi-e frică că mă vor pizmui toți ricialii» adică toți marii demnitari. Copistul, neînțelegând termenul ricialii, a scris greșit: «totu ricia lui» probabil gândindu-se la «tot zicia lui».

2. Cuvintele «*Nà ἀνεμομαζώματα*» (Legrand, o. c. p. 220, versul 297) sunt traduse prin «ceale din cuvânt adunate» (vezi

¹⁾ Făcută foarte probabil în 1792: data rezultă din următoarea notiță aflată pe f. 3 v. a manuscrisului, înainte de viața lui Grigore Decapolutul: «*Și am [scris] la anul dila nașterea lui Hs. 1792, Julie 29*». Intrucât istoria lui Stavaracoglu e scrisă

mai jos, versul 278), pe când traducătorul trebuie să fi spus de sigur «ceale *cu vânt* adunate». Copistul scriind ambele cuvinte împreună «*cuvânt*», a adăos apoi un *din* înainte, spre a da un înțeles propoziției ¹⁾).

Așadar, manuscrisul nostru cuprinde o copie a traducerii din Iunie 1767, nu traducerea originală însăș.

Colația cu textul grecesc ne duce la următoarele concluzii:

Unele versuri din textul grec ²⁾, precum și aproape toată partea din urmă cuprinzând morală ³⁾, lipsesc în manuscrisul nostru, fiind sărite sau de traducător, sau de copist. În schimb însă și traducerea noastră are unele versuri ⁴⁾ care nu se întâlnesc în textul grec; ele sunt de sigur adaose de ale traducătorului ⁵⁾.

Traducerea e liberă: uneori amplifică textul grecesc ⁶⁾, alteori îl rezumă ⁷⁾, câteodată schimbă vorbirea indirectă în directă ⁸⁾, altădată inversează versurile ⁹⁾.

Sunt însă și greșeli: întâlnim unele cuvinte traduse impropriu ¹⁰⁾, iar alteori deadreptul greșit ¹¹⁾.

de aceeaș mână ca și vieța sfântului Grigore, e probabil să fi fost copiate ambele în acelaș an.

¹⁾ O altă greșeală care dovedește că manuscrisul nostru cuprinde o copie după traducerea originală, este următoarea: În versul 183 românesc întâlnim cuvântul *norosa* pentru *ἀδελφή* din textul grec (versul 195) ceea ce e o greșeală; mai jos, în versul românesc 185 găsim însă corect *sorosa*. Aceasta ne arată că *norosa* nu e o traducere greșită, ci o scăpare din vedere a copistului în loc de *sorosa*.

²⁾ Legrand, *o. c.*, versurile 35—8, 51—2, 62, 134—142, 147—150, 156, 163—4, 171—2, 213, 238, 240, 253 (ultima jumătate), 264, 272 (ultima jumătate), 273—4, 276, 286, 293—6.

³⁾ *Ibid.*, versurile 301—10, 317—26.

⁴⁾ Versurile 156-7, 172-3, 235, 237, 257.

⁵⁾ Ipoteza că traducătorul a avut în față un manuscris grec cuprinzând o redacție mai desvoltată, ni se pare puțin probabilă.

⁶⁾ De pildă versurile românești 144—151 față de versurile grecești 165—8; de asemenea versurile 204—7 față de versurile grecești 219—220.

⁷⁾ De pildă versul 64 grecesc față de versul 58 românesc; 74 față de 68; 102 față de 95; 153 față de 134; 188—90 față de 177.

⁸⁾ De pildă versul 196 grecesc față de versul 183 românesc; 262 față de 252—3.

⁹⁾ De ex. versurile 83—4 românești față de versurile 87—90 grecești.

¹⁰⁾ Astfel cuvântul *ἀμφιβολίαν* (Legrand, *o. c.*, versul 76) e tradus prin *dorire* (versul 70); *ἀπορήσει* (recte *ἀπορήσῃ*, versul 65) prin *spăimântat* (versul 59); *ἐντροπισμένα* (versul 24) prin *ciudată* (respectiv, -e, versul 24), etc.

¹¹⁾ Astfel versul grecesc: *εἰς τὸ μῆρι τὰ χάρις διὰ τὰ τὸν τιμῆση* e tradus prin «ci la miri l'au dăruit acolo să se găsească» (versul 10).

Valoarea literară a traducerii e redusă: vocabularul e comun, prozaic, rima și ritmul nu sunt întotdeauna respectate. Totuș istoria lui Stavracoglu are o netăgăduită valoare: Faptele povestite sunt exacte; ele concordă în general cu relația lui Atanasie Comnen Ipsilante și cu aceia din letopisețul atribuit lui Enache Kogălniceanu. Apoi, *această traducere reprezintă prima povestire istorică în versuri românești din Țările noastre*. E prima manifestare a unui gen mult apreciat în epoca dintre anii 1765—1825. După această istorie a lui Stavracoglu vor apare rând pe rând povestirile istorice menționate la începutul articolului de față, povestiri cari vor culmina în *Țalnică Tragodie* a lui Beldiman, poema istorică a neorânduelilor din 1821.

Am reprodus întocmai manuscrisul, corectând însă greșelile evidente. Și în aceste cazuri însă, reproducem în aparat lectura greșită a manuscrisului. În privința transcrierii unor anumite caractere chirilice, am de făcut următoarele observațiuni: ѣ și ѡ au fost redați *fiecare* prin ă și î, după cum cere limba de azi ¹⁾, ѣ prin ea, afară de două cazuri când l-am transcris prin e ²⁾, ѡ prin ia ³⁾, ѣ prin iu, s final întotdeauna prin u.

Am socotit că o reproducere fotogriafică, fiecărui caracter chirilic corespunzându-i un caracter latin, ar fi inutilă *în cazul de față*, deoarece textul nostru, o copie dela sfârșitul secolului XVIII, nu prezintă nici o importanță filologică, ci numai una istorică și literară.

¹⁾ O singură dată, ѣ n'a fost transcris: în cuvântul елѣжѣн (versul 138) care rimează cu chinui.

²⁾ Ele sunt: мѣнѣк = mâine (versul 123) și аѣрѣк = averea (versul 282).

³⁾ Odată l-am transcris prin ie: ѣѣм = tăiem (versul 238) ca să rimeze cu: mă tem, iar altădată prin a: жѣмѣ = jăliă (versul 267).

Istoriia lui Iordache Stavarache biv vel spătar și bași capichihaia al Țării Muntenești. S'au scrisu la ani 1767, Iunie 22.

f. 43 Ian ascultați frați și priiatini istoriia aceasta
A lui Stavarache zicu ce au pătimitu în lumea aceasta.

In Țarigradu s'au aflatu un boiaru mare,
Spătariu după vredniciie, ca un balauriu de tare.

5 Elu șădea la Fanari și era foarte bogatu
Cât altulu ca pe dânsulu din Greci n'am aflatu;
Pungi multe avea și viisterii mare,
Dar mărgăritariu și alte scule, totu lucruri tari.
Nici un copilu n'au făcutu ca să-l clironomisească,
10 Ci la miri l'au dăruiatu acolo ca să să găsească.
Și dovletulu l'au cinstitu casabași l'au făcut îndată
Care această vredniciie numai la Turci iaste dată.
Elu au făcut ca să nu vânză tabacul.

Știți pentru ce au făcutu? ca să nu câștige altulu,
15 Și de ar fi vândutu cinevaș fără știrea lui tabac
Sau pre ascunsu a vinde de s'ar fi aflatu,
De împărăție rău să să pedepsească
Și toată averea aceluia să o ia domnească.
Și numai 3 dramuri de o para să vânză tabacu,

f. 43 v. 20 Tabac, avea-l-ar în suflet păcatul.

Elu au fostu al Țării Rumânești capichihaia
Și nefiindu domnu, țări ținea domniia.
Elu la Balata avea casa minunată
Și la Pietrii al doilea foarte ciudată.

25 Și cu aceste doă n'au fostu îndestulatu,
Ci și la Mega Refma să facă alta s'au apucatu.
Meșteri acolo optu ani la lucru să muncea,
Foișoare și băi foarte frumoase zidiia.
Intrai înlăuntru, stai și te mirai,

30 De zugrăvele și de frumusețe te minunai.

In ohadaia Spătarului era zugrăvite
Moldova și Vlahiia, bine înpodobite.

Iar în hodaia spătăresei era frumosu zugrăvite

10 *Miri* turc. mirle și miri = tezaurul public turcesc, în opoziție cu *hazna* tezaurul particular al Sultanului (L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, II, București, 1900, p. 81.

11 *Dovletul* sau *devletul*, turc. *devlèt* sau *dovlet* = împărăția turcească și în general: guvern, stăpânire. (*Ibid.*, p. 46—7).

11 *Casabași* turc. *kassab-başı* «intendant des bouchers, chargé de fournir la viande aux cuisines du palais et à celles du corps des janissaires» (*ibid.*, p. 32), așadar sulger.

23 *Balata*, cartier din Constantinopol.

24 *Petri*, cartier din Constantinopol.

26 *Mega Refma Méya Peşma*, localitate pe Bosfor.

- Țarigrad și Moscoviia bine închipuită.
 35 Dudude și canari mulți în hodaie avea
 Și totdeauna cu dânsăle eglindisea.
 Acestea nu era pă părete zugrăvite,
 Ci era în colivii de toți văzute.
 Una cânta mai încetu, alta mai tare,
 40 Să fi intratu înlăuntru te lua mare mirare.
 f. 44 Dar ce să stau multe să povestescu,
 Că niciodată nu le mai isprăvescu.
 Dulapuri de argintu și altele cu sedefuri
 Toate în Veneția lucrata cu multe mește[șu]guri.
 45 Dar oglinzi frumoase, înprejuru cu pervazuri,
 Cu aur totu poliite și cu atâtea zaraflăcuri.
 Ciubuce minunate cu imamele de chihlibariu
 Și înprejur la luleale avea totu mărgăritariu.
 Ibricele dă cafea de argintu le făcuse
 50 Și filigenele de farfuriu din China aduse.
 Un tacâm de zarfuri avea;
 Câte o piatră era pă câte un zarfu,
 Douăsprezece pungi făcea.
 Și farfuriia de dulceață cu pietri înpodobită,
 55 Mai multu de cât cu zece pungi era plătită.
 Siniia era dă aur pe care mână
 Macaturi, paplome și perne cusute,
 Toate de fir cu multu meșteșug țasute.
 Vizirulu s'au minunat și foarte s'au spăimântat,
 60 Că au mersu la dânsul odată și bună zioa i-au dat.
 Încă i s'au dărui tu dila înpărăție,
 Să facă ce va vrea cu mare vrednicie.
 Și într'o zi înaintea împăratului au căzutu
 Și plângând i-au zisu că: nu mai viu eu aici mai multu.
 f.44v.65 Mi-e frică că mă vor pizmui, toți ricialii
 Și te vor face de-mi vei tăia capulu.
 Împăratul jurându-să i-au zisu: corcoma, lumina mea,
 Ghiorgachi, să nu te temi de nimeni în viața mea.
 Dar caută să te arăți credincios la înpărăție

35 *Dudude* grec. *πτοῦντοῦδες*, papagali.

36 *Eglindisea* grec. *ἐγλινδίτζω*, a se întretine, a se distra.

46 *Zaraflăcuri* grec. *ζααφλόκια* podoabe.

50 *Farfuriu* turc. farfuri, porțelan, cf. grec. *φαρφοροί*.

51 *Zarfuri* turc. zarf, «un fel de cupă din filigran de aur sau de argint în care se puneă feligeanul» (Șăineanu, *o. c.*, p. 387); cf. grec. *ζάρφι*.

56 *Siniia* turc. sini: 1) tavă rotundă, 2) masă rotundă (*ibid.*, 323).

57 *Paplome*, plapume.

65 În manuscris e greșit: totu ricia lui; cf. p. 60.

67 *corcoma* grec. *κόρμα*.

- 70 Și ce vei cere ți să va da fără dă nici o dorire.
 Și au cerut o cerire, să nu o fiie cerut mai bine,
 Ca pe cine va vrea, să ducă la urgiie.
 Pre boiari cei dila Fanari, pe toți înfricoșa,
 La catercă băgându și surgunu pe alții făcea.
- 75 Pe Hagi Aslan surgun l'au făcutu împreună cu Scanavi.
 Cine pute să-i zică aceasta ce poate fi;
 Să fi trăitu și pe Hatman și pe Rusetu prăpădea,
 Înpreună cu dânșii și pe Iacovache surgunea.
 Din înălțimea lui cea multă făcu vrajbă cu patriiarhul
- 80 Și avea gându, vai de elu, lui Samoilu să-i puiă capul.
 Dar blestemile prea sfințitului patriiarh,
 În adâncul mării l'au afundat.
 La viziriulu chehaiăzi au eșitu la judecată,
 Patriiarhului Samoil nedreptate să-i facă.
- 85 Dar Dumnezeu cum au răbdatu cu dreaptă judecată
 Care le-au făcut într'acea vară toată.
 Și să vezi în ce fel Dumnezeu cu el au lucrat.
 Tatarhan pă la Moldova așa s'au întâmplat,
 Că atunci venea la Țarigrad.
- f. 45 90 Poate pentru creștini Dumnezeu l'au îndămnatu
 Când Tatarhanu în Moldova s'a aflat
 Moldoveni plângând răvaș dă jalbă au datu.
 Tatarhanul i-au întrebatu, ce plângeți cu mic, cu mare?
 Ei au răspunsu: Măriia Ta, Stavrache ne-au speriatu foarte tare.
- 95 Și iar au întrebat, Stavarache ce omu iaste?
 Ei au răspunsu cum că el iaste din Țarigrad.
 Intre Greci e al doilea împăratu.
 Atâta raia au tăiatu și Turci au omorît,
 Încă și din iniceari cât nu poate spune cuvântu.
- 100 Dar vezi, domnul nostru, dă acesta să ne mântuești,
 Dila acestu tiranu, de-i vrea, tu ne izbăvești.
 Tatarhanul le-au răspunsu: eu de acesta vă voiu scăpa
 Și în adâncul mării sugrumatu îl voiu arunca.
 Și îndată ce Hanul a ajunsu la Țarigrad,
- 105 Împăratul l'au priimitu și foarte s'au bucuratu.
 Și în jâlțu au șazutu aproape de împărat
 Și întâia cerirea i-au fostu ca să piiază pe Stavrache.
 Și îi zise: ai lăsatu pe un gheauru de așa s'au întemeiatu,
 Cu bani cei mulți ai lui pe toți Turcii au spăimântat.

77 *Hatmanul* e Gheorghe Hatmanul, capicheaiaua lui Constantin Racoviță;
Ruset e Nicolae Ruset, spătarul lui Matei Ghica.

78 *Iacovache* e Iacovache Rizo, socrul lui Grigore Ghica, domnul Țării Românești, și capicheaia a lui Scarlat Ghica (Legrand, *o. c.*, p. 207 nota 3).

91 Manuscrisul are greșit: să aflat.

- 110 Dar bani lui la haznea mai bine să-i aducă,
Că trebuie oștilor încă de abia să le ajungă
Și așa am bine socotitu ca pe elu să-l pierzi,
Că poate fugi la Moscoviia și apoi și bani pierzi.
- f. 45 v. Și așa au hotărât, numai să fiie lucru tăcut,
115 Până când pă Stavarache a-l pierde au vrut.
Dar Stavarache n'au știutu, ci merge la Han să i să închine,
Și șapte hații îi dăruște foarte înarmați bine.
Și atâta i-au înpodobit, bine și frumos,
Cât să-i fi dat pă unul 12 pungi de bani nu era bucuros.
- 120 Încă și o blană dă samur frumoasă i-au dat.
Dar hanul toate le-au luat, dar gândul nu l'au mai schimbat.
Daruri destule i-ai dus, sărace,
Dar vei vedea mâine Hanul ce-ți va face.
El îți sapă o râpă adâncă și mare,
- 125 Ca să te dea pe tine, caimeni, acolo în iad de vale.
Iar hanul după ce au vorbit cu împăratul au plecat.
Și împăratul pe bostangiu bașa l'au chemat,
Și pentru Stavarache toate i-au arătat și la Poartă e chemat.
Bostangiu bașa îndată într'un edi cefți caicu s'au aruncat
- 130 Și la Stavracul îndată au sositu.
Și în caic ca să să puie curându i-au poruncitu.
După ce s'au pusu în caic la locul lui au șăzut,
Iar bostangi bașa îl ocărea ca un bun prefăcut:
Safa gheldim, Stavracuglu, cum ț-e cheful dumitale,
- 135 Acum ai căzut în lațul meu, vai de zilele tale.
Știi cându pă la chioșcul meu treceai,
Tu nici de cum nu mă bindeseai.
Acum țiee cât voi putea îți voi sluji
- f. 46 Și cu munci de moarte rău te voi chinui.
140 Iar Stavarache îi zise vorba aceasta:
Cu banii miei scap eu de aceasta.
Fiinducă avea în sânul lui,
O miie de galbeni tot venetici noi.
Iar bostangi bașa îi zise: încă înfricoșăzi

117 *hații* din turc. *at* = armăsar (Șăineanu, *o. c.*, p. 28, după indicațiile profesorului D. Russo); cf. *Letopisețe*², III, 212: «sculându-se ații în două picioare». Copistul a adăugat un *h* eufonic, spre a evita hiatul.

126 Ms. are greșit: dupu.

127 *Bostangi bașa* «șeful gardei imperiale și al grădinilor Saraiului: el prezidă execuțiunea celor mari condamnați la moarte» (Șăineanu, *o. c.*, II, 20).

129 *edi cefți caic*, turc. caic cu șapte perechi de vâsle; textul grec. are: *γῆτι τζιφτὲ καίμ* (Legrand, *o. c.*, p. 210 versul 143).

130 Ms. are greșit: Stravacul.

134 *Safa gheldim* turc. bine-ai venit! în textul grec: *σαφά γηελδῖμ*.

137 *bindeseai, a bindisi*, a-i păsă de cineva, a se sinchisi; din turc. *bende*, soin, souci (Șăineanu, *o. c.*, I, 52).

- 145 Și nu știi că mâine eu voiu să te pierzu.
 Și încă râzi și gândești că e glumă,
 Mâine vei vedea ce-i să tragi dintr'a mea mână.
 Iar bostangi bașa au mersu la împăratul și i-au zisu:
- 150 Și la mare închisoare pre el l'am băgat,
 Dar altu ce-m poruncești ca să-i mai fac?
 Iar împăratul către bostangi bașa au zis:
 Mergi curându și tot ce are să-i coprinzi,
 Și să-i pecetluești casa bine,
- 155 Și apoi să vii îndărăt la mine.
 Bostangi bașa casa și beciuri au pecetluitu
 Și îndată la împăratul au venit.
 Acum zice împăratul și în harem afară îl scoate,
 Numai cu cămășile ce au pentru noapte.
- 160 La cancebaș bostangi baș au intrat
 Și au luat caice câte acolo au aflat.
 Au luat și patruspreze[ce] maune,
 Ca să încarce sepeturi și alte lucruri bune.
- f 46 v. La Mega Refma au ajunsu îndată ș'au eșit,
 165 Și susu la harem spătăresc s'au suitu.
 Și ia foarte mult s'au spăimântat
 Și la o roabă au poruncit și ușa au încuiat.
 Și bostangi bașa la dânsa au intrat,
 Cercei din ureche numaidăcât i-au luat.
- 170 Ia pricepe lucru și începe a plânge,
 Precum pre bărbată-mieu l'ați pierdut, zice.
 Iar bostangi bașa tăcu, nu-i zise nimică
 Pentrucă era lucru mare, iar nu nimică.
 Și ia avea un ceasornic la Vineția făcut,
- 175 Doă zeci pungi plătea încă și mai mult.
 Il scoate și-l dăruște dumisale,
 Ca să-și [ia] numai zestrile dumisale.
 Bostangi bașa ceasornic au luat,
 Iar vorba în seamă nu i-au băgat.
- 180 Și făcu la aliman îndată au dat-o,
 Și cu cămășile dă noapte așa au lăsat-o.
 Și la Cinghelcuiu la sorosa o au trimis.
 Mergi de te odihnește acolo, așa i-au zisu.
 Dar știi de ce au trimis-o acolo să să odihnească?

158 *In harem*, trebuie să fie o greșeală de copist pentru haremul; cf. textul grec: καὶ τὸ χαρέμι τοῦ αὐτοῦ ἀπ' ἑξῶ ἐβγαλέ το (Legrand, o. c., p. 212, versul 171).

160 *cancebaș*, dregător turcesc, mai mare peste caice.

162 *maune*, luntre mari, turc. *maguna*; grec. *μαοῦνα*.

182 *Cinghelchuiu*, localitate lângă Constantinopol.

182 Ms. are greșit: *norosa*, corespunzător grecului ἀδελφή; cf. mai sus, p. 7 nota 1.

- 185 Că la lacrămi și sorsa să o parigorisească.
 Că acestu lucru i-au răsplătit,
 Ceornicul cel frumos ce i l'au dăruitu.
 Indată fugiră logofeți și slugile,
 Umplură munții încă și viile.
- f. 47 190 Toți s'au ascunsu ca să nu-i găsească,
 Câți era acolo de vrea să-i procopsească.
 Dup'aceia puseră de pogorără sepeturi,
 Inpreună cu dânsăle și alte scumpeturi.
 Dișchid ghevghiri, stau și tot gândesc și să privescu,
- 195 Ce au văzut în chevghiri stau și să tot gândesc.
 O grămadă ici de galbeni și alta acolea de lei,
 Iar alta de caragroși și alta bani mai grei.
 Iar bostangi bașa deacă i-au [văzut], au încremenit
 Și traseră capacele și el le-au pecetluitu,
- 200 Și în maune toate le-au băgat.
 Macaturi și paplome, nimic acolo n'au lăsat.
 Bostangi bașa la împăratul au intrat:
 Toate, zice, le-am adus și nimic n'am lăsat,
 Dar acum lui, împărate, ce să-i fac,
- 205 Că trebuie să-și spuie în viață-i ce au lucrat.
 Această avere multă cum au câștigat.
 Că ca la dânsul nici la unul n'am aflat.
 Împăratu pe tefteriudariu l'au chemat,
 Și pe vizirul cu bostangi bașa i-au mânat:
- 210 Și de voi să fiie într'această noapte căznit,
 Ca să spuie din tinerețe ce au agonisit.
 Și tefterdariu să ia toate în scrisu,
 Spuindu-i că împărăția mea v'au trimis.
 Merșeră la închisoare și vezirul îi zise:
- 215 Spune tot ce ai câștigat, nepuindu price,
- f. 47 v. Din Țara Rumânească, din Moldova și din casabașlăc.
 Toate le cere împăratu până la un peșlăc.
 Iar Stavracoulu zise: unde pociu să țiu eu minte,
 Că câți bani am câștigat nici nu-mi trec prin minte.
- 220 Fără Statache și Iurgache, ei știu adevărat,

185 *parigorisească* din *παρηγορῶ* a mângâia, a consolă.

194 *ghevghiri*, «cămară boltită cu obloane de fier în care se păstră diferite lucruri de ale casei» (Șăineanu, *o. c.*, I, 180) din turc. *kiavgir*, *souterrain*, *édifice* ou *construction en pierre*.

195 Ms. are greșit: *vuzut*.

197 *caragroș*, «monetă turcească în valoare de 2 lei vechi sau 80 de parale» (Șăineanu, *o. c.*, I, 89), din turc. *karaguruș*.

212 *tefterdar*, ministru de finanțe al Sultanului; din turc. *tefterdar* (Șăineanu, *o. c.*, II, 119).

220 *Statache* din Zagori, mare vistier în 1764; a fost deasemenea secretar al

- Că aceia îmi era logofeți și de multe ori i-au numărat.
 Că eu în viața mea bani nu i-am numărat,
 Că să știu să vă spui câți am câștigat.
 Iar logofețul Iurgache toți bani spuse,
 225 Și tefterdarius toți până la unu scrise.
 Și după ce la tefterderi toți bani au intrat,
 Tefterul în mâna împăratului l-au dat:
 Iată că tot au mărturisit, ce e voia împărății tale,
 Stavrance să roagă să erți zilele vieții sale.
 230 Împăratul poruncește devan să facă Turcu
 Și pe muftiu întrebă, lui Stavrance ce să-i facă?
 Iar viziriul zise: de-l vei lăsa pre el în viață,
 Pe urmă îți va aduce mare greutate.
 Luați gealatul cu voi, împăratul zise, și capul îi tăiați,
 235 Și pă altu nimini cu voi nu mai luați.
 Dar să-l duceți să-l tăiați în casă la el
 Și vedeți să nu vă scape acel mișal.
 Iar bostangi bașa: în casă la el nu putem să-l tăiem,
 Că e din ortaoa altâlâș beș și eu mă tem
 f.48 240 Și el în orta iaste de toți lăudat,
 Și că-l vor vedea, din mână ne iaste scăpat.
 Că eu am auzit aseară pe iuldașii lui,
 Că viața își vor pune pentru capul lui.
 Împăratul zise: la noapte să-l sugrumați
 245 Și mort la fereastra lui să-l spânzurați.
 Până la cinci ceasuri din noapte,
 Să-m isprăviți acestea toate.
 Iar ei mersără la închisoare și el dormea,
 Și el adormit fiind, să să atingă de el să temea.
 250 Iar pe urmă l'au deșteptat și laț în gât i-au băgat,
 Și cu bine pe Stavrance l'au întreat:
 Stavracoulu, vei să te turcești,
 Ca de această moarte cumplită să te izbăvești?
 El zise: eu nici de cum nu mă voi turci,
 255 Dar voi faceți cu mine ce veți ști.
 Și numai dacă il dăzbrăcară,
 Și îndată îl sugrumară.
 Intr'o rogojână veche îl înfășurară,

marelui dragoman N. Sutz (Filitti, *o. c.*, p. 263 nota 11). *Jurgache*, frate cu Statache a fost secretar al lui Grigore Calimah la 1767 (*ibid.*).

227 *tefterul*, registru, condică; din turc. *tefter* (Șăineanu, *o. c.*, II, 118).

239 *ortaoa altâlâș beș* = compania celor șaizeci și cinci; în textul grec: *εἶνα ἀπ' τοῦ ἀπμῆς μπεῖς* (Legrand, *o. c.*, p. 218, versul 253).

242 *iuldașii*, tovarășii; din turc. *yoldaş* (Șăineanu, *o. c.*, II, 71).

278 Ms. are greșit: ceale din cuvânt adunate; în textul grec: *τὰ ἀνεμομαζώματα* (Legrand, *o. c.*, p. 220, versul 297).

- Și numai dăcât în caicu îl băgară.
260 Ducându-l acasă, dă fereastră l'au spânzurat,
Și pe Stavrance numai cu izmenile l'au lăsat.
Unde-l vedeai săracu spânzurat,
Cum îi șădea rău dăzbrăcat.
Iar și în pieptu o hârtie îi lipise,
265 Acolo toate faptele lui scrise.
f. 48 v. Iar spătăreasa cu ocheanul să uita,
Și pe el greu îl jălia
Trei zile au șăzut spânzurat,
Că împăratul așa poruncă i-au dat.
270 Pe Stavrance să nu-l îngroape în pământ,
Ci să-l lapede într'al mării afund.
Patriiarhul poruncește să nu-l pomenească,
Nici colivile nimini să nu le primească.
Și casele câte trele să i le [radă] din pământ,
275 Fiindcă așa au eșit dila împăratul cuvânt.
Pentrucă i-au sfărâmat casele, să nu vă mirați,
Împăratul gândea că în zid vor fi bani băgați.
Dar eu zic că ceale cu vânt adunate,
Dracul aceale le stăpânește acelea toate.
280 Poate va fi făcut și milostenii multe,
Dar toate acelea dila creștini au fost răpite.
Vedeți boiari averea cea multă ce face,
La ce hal și la ce moarte pe om trage.
Pe cum l'au trasu și pe acest boiari mare,
285 De să ținea că este ca un leu de tare.

Sfârșitul.

CONSTANTIN C. GIURESCU

ORIGINA CRONICELOR ROMÂNEȘTI

În literatura bizantină s'au scris rezumate de istorie universală: *χρονογραφικά σύντομα* sau *χρονογραφεία σύντομα*, care nu erau decât o înșirare seacă de nume și ani, aproape fără nici un amănunt. Ici colo dacă se adăugă uneori vreo scurtă însemnare despre vreun eveniment de mare însemnătate pentru istoria creștinismului, — alcătuitoarii acestor rezumate erau doară numai călugări — ca de pildă, în legătură cu numele lui August, nașterea Domnului nostru Isus Hristos sau ține-rea celor 7 sfinte sinoade în legătură cu numele împăratului respectiv. Un astfel de *χρονογραφικὸν σύντομον* a scris Nichifor patriarhul (806—815), dând o înșirare seacă cronologică dela Adam până la 829, anul morții sale ¹⁾. Se mai dă în acest *χρονογρ. σύντ.* o listă de împărătese bizantine, lista regilor și a arhierilor judei și a patriarhilor din Constantinopolea, a papilor din Roma, a patriarhilor din Ierusalim, Alexandria și Antiohia. Aceste *χρονογραφικά σύντομα*, fiind niște adevărate cărți populare, erau foarte utilizate, citite și copiate și fiecare copist le adăogă și le schimbă și continuă de obicei înșirarea cronologică până pe vremea sa. C. de Boor, care a îngrijit ediția critică a scrierilor istorice ale lui Nichifor patriarhul, ne mai dă în anexe încă trei alte rezumate de acest fel, incomplete și anonime ²⁾. Aceste *χρονογραφικά σύντομα* s'au răspândit mult în toate părțile. Bibliotecarul Anastasie a tradus pe la 870

¹⁾ Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, ed. II-a, München, 1897 (în Iwan v. Müller, *Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft*, vol. IX, part. I) p. 349—352. Un alt *Χρονογραφείων σύντομον*, tot acolo, p. 396 punct 3.

²⁾ Vezi Carolus de Boor, *Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani opuscula historica*, Lipsiae in aed. Teubneri, 1880, p. 218—234.

în latinește în a sa Chronographia tripartita și *χρονογραφικὸν σύντομον* al patriarhului Nichifor ¹⁾, deschizând astfel cronografiei bizantine calea în spre apus.

Aceste *χρονογραφικὰ σύντομα* au trecut de timpuriu la Sârbi, unde au fost traduse ²⁾, iar traducerile sârbești au trecut și la Români, când, din fața cotozirii turcești, călugări șiutori de carte sârbi au trecut în Țara Românească și în Moldova ³⁾. Mult regretatul Ioan Bogdan a publicat astfel de traduceri sârbești găsite în manuscrise copiate prin cele mănăstiri moldovenesti ⁴⁾.

Aceste *χρονογραφικὰ σύντομα* erau foarte seci și pe scurt, totuși, ca și la orice alte cărți populare, și la aceste rezumate de istorie universală populară, traducătorii și copiiștii nu se țineau strict de text, așa că în curând au ajuns să circule mai multe versiuni. Iată bunăoară același loc după feluritele redacțiuni ce le am la îndemână:

I

Κωνσταντίνος, ὁ τῆς ἁγίας Ἑλένης υἱὸς ἐβασίλευσεν ἔτη λα'.

Τῷ ιβ' ἔτει τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἡ πρώτη σύνοδος γέγονε τῶν τῆ' πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ, ἔτους τῆ' ἀπὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Γίνονται οὖν τὰ πάντα ἀπὸ Ἀδὰμ ἕως τῆς Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου τελευτῆς ἔτη, εὐλς'.

Τελευταῖα δὲ ἐτῶν ξε' κατέλιπε δὲ τρεῖς υἱοὺς Κώνσταν καὶ Κωνσταντίνου καὶ Κωνσταντίνου ἐν μὲν τῇ Ῥώμῃ Κώνσταν, ἐν δὲ τῇ νέᾳ Ῥώμῃ Κωνσταντίνου, ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ Κωνσταντίνου.

Ὅντος ἐποίησεν ὑπατείας δέκα.

Ὅντοι δὲ ἐβασίλευσεν ἔτη κδ'.

Ἰουλιανὸς ἐβασίλευσεν ἔτη β' μῆνας ε' ἀνηρέθη δὲ ἐν Περσίδι.

Ἰουβιανὸς μῆνας θ'.

Ὀυάλεντινιανὸς ὁ μέγας καὶ Ουάλης ἔτη ι' μῆνας θ'. Ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Δωρόθεος ὑπὸ ἀρμενῶν.

Γρατιανὸς καὶ Ουάλεντινιανὸς ὁ νέος καὶ σὺν αὐτοῖς Θεοδοσίος ὁ μέγας ἔτη ις'.

¹⁾ Vezi Carolus de Boor, *Theophanis Chronographia*, Lipsiae in aed. Teubneri, 1885, vol. II, p. 36—59 sau ediția din Bonn, *Theophanis Chronographia*, vol. II, p. 9—23.

²⁾ Vezi V. Jagič, *Ein Beitrag zur serbischen Annalistik mit literaturgeschichtlicher Einleitung*, în «Archiv für slavische Philologie», II (1877) p. 18—19.

³⁾ Vezi N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, Valenii-de-Munte, 1908, vol. I, p. 41—48 și 161; A. J. Iacimirskij, *Die ältesten slavischen Chroniken moldauischen Ursprungs*, în «Archiv f. slav. Philologie», XXX (1909), p. 481.

⁴⁾ Ioan Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Geschichtsschreibung*, în «Archiv f. slav. Phil.», XIII (1890), p. 502—525; *Cronice inedite atingătoare de ist. Rom.*, București 1895, p. 91—96 și Letopisețul lui Azarie în *Analele Acad. Române*, Mem. Sect. Ist., Ser. II, t. XXXI (1909), p. 121—133.

¹Εφ' οὗ ἡ δευτέρα σύνοδος γέγονεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῶν ρν' ἁγίων πατέρων.
²Ἀρχάδιος υἱὸς Θεοδοσίου ἐβασίλευσεν ἔτη εγ' μῆνας γ'.
Θεοδόσιος υἱὸς Ἀρχαδίου ἔτη μβ' μῆνας β' §. a. m. d. ¹)

II

Κωνσταντίνος ὁ μέγας ἔτη λα'.

Τῷ κ' ἔτει τῆς αὐτοῦ βασιλείας γέγονεν ἡ πρώτη ἁγία σύνοδος τῶν τη' ἁγίων πατέρων τῶν ἐν Νικαίᾳ τῶν Βιθυνῶν, ἔτους τη' ἀπὸ τῆς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐνανθρωπήσεως· ἀπὸ δὲ τοῦ τιμίου πάθους καὶ τῆς ἐνόδου ἀναστάσεως αὐτοῦ ἔτη σπε'.

Γίνονται οὖν τὰ πάντα ἀπὸ Ἀδάμ ἕως Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου τελευτῆς ἔτη εως'.

¹Τελεντᾶ δὲ Κωνσταντίνος ἐτῶν ξε', ὡς φασιν, βασιλεύσας ἔτη λα' καταλιπὼν υἱοὺς τρεῖς, Κώνσταν καὶ Κωνσταντίνον καὶ Κωνσταντίον. καὶ ἐν μὲν τῇ προεσβυτέρᾳ Ῥώμῃ Κώνσταν βασιλέα, ἐν δὲ τῇ νέᾳ Ῥώμῃ Κωνσταντίνον, ἐν Ἀντιοχείᾳ δὲ Κωνσταντίον. Οὗτος ἐποίησεν ὑπάτειάς δέκα.

Οἱ τοὶ μετὰ Κωνσταντίνον ἐβασίλευσαν ἔτη κδ'.

²Ιουλιανὸς ἔτη β'...

ἑσφάγη ἐν Περσίδι.

³Ιουβιανὸς μῆνας θ'.

Οὐαλεντιανὸς ὁ μέγας καὶ Οὐάλης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἔτη ι' μῆνας θ'.

⁴Ἐπὶ Οὐάλεντος ἐμαρτύρησεν ὁ ἅγιος Δωρόθεος ἐν Ἀλεξανδρείᾳ θηρίοις βορὰ παραδοθεὶς ἐν κωνηγίῳ ὑπὸ ἄρειανῶν.

Γρατιανὸς καὶ Οὐάλεντιανὸς ὁ νέος υἱοὶ Οὐαλεντιανοῦ καὶ σὺν αὐτοῖς Θεοδόσιος ὁ μέγας ἔτη ις'.

⁵Ἐπει β' τῆς τούτου βασιλείας ἡ δευτέρα σύνοδος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ρν' ἁγίων πατέρων γέγονεν.

⁶Ἀρχάδιος καὶ Ὀνώριος υἱοὶ αὐτοῦ ἔτη εγ' μῆνας γ'.

Θεοδόσιος ὁ νέος ἔτη μβ' μῆνας β' §. a. m. d. ²)

¹) Νικηφόρου Χρονογραφικὸν σύντομον, in C. de Boor, *Nicephori Arch. Const.*, op. hist., p. 95—97: «Constantin, feciorul sfintei Elena, a împărățit ani 31. In al 12-lea an al domniei lui s'a făcut cel dintâiu sinod al celor 318 părinți din Nicheia, în anul 318 dela intruparea Domnului Nostru Iisus Hristos. Sunt deci ani de toți dela Adam până la moartea lui Constantin cel Mare 5836. Moare însă de ani 65. A lăsat trei feciori: Constan, Constantin și Constantie; în Roma pe Constan, în noua Romă pe Constantin și în Antiohia pe Constantie. Acesta a făcut zece consulat.

Aceștia au împărățit ani 24.

Iulian a împărățit ani 2 luni 6; a fost ucis în Persia.

Iovian luni 9.

Valentinian cel Mare și Vales ani 10 luni 9. In vremea lui Iulian a suferit martiriul sfântul Doroteiu de cătră arieni.

Gratian și Valentinian cel tânăr și cu dânșii Teodosie cel mare ani 16. Sub el s'a făcut în Constantinopolea cel de al doilea sinod al celor 150 de sfinți părinți.

Arcadie feciorul lui Teodosie a împărățit ani 13 luni 3.

Teodosie feciorul lui Arcadie ani 42 luni 2" §. a. m. d.

²) O altă variantă a aceluiaș *Nikēphōrou Chronographikōn Sntōmon*, *ibid.* sau ediția din Bonn a lui *Georgius Syncellus et Nicephorus Cr.*, vol. I, p. 749—750: «Constantin cel Mare ani 31. In al 20-lea an al domniei lui s'a făcut întâiul sfânt sinod al celor 318 sfinți părinți din Nicheia Bitiniei, în anul 318 dela intruparea Domnului Nostru Iisus Hristos; dela sfânta-i pătimire și slăvita-i înălțare ani 285.

Au fost deci ani de toți dela Adam până la moartea lui Constantin cel Mare 5836.

Moare însă Constantin de ani 65, precum se spune, domnind ani 31 și lăsând trei feciori, pe Constan, pe Constantin și pe Constantie, și anume în Roma cea veche pe Constan împărat, în Roma cea nouă pe Constantin și în Antiohia pe Constantie.

III.

Constantin cel Mare a domnit 32 de ani. Murind Constantin cel Mare în vârsta de 65 de ani, lăsă împărăția celor trei fii ai săi: Costea, Constantin și Constantie, cari domniră 24 de ani. După Constantie domni Iulian Apostatul (călcătorul de lege) 2 ani; Iovian 9 luni; Ualentian cel Mare 11 ani; Ual 13; Grațian 6; Ualentian 15; Teodosie cel Mare 16; Pe vremea acestuia a fost al doilea sobor cu 150 sfinți părinți. Arcadie, fiul lui, domni 22 de ani; Teodosie cel Mic, fiul lui Arcadie, 42 de ani ș. a. m. d. ¹).

IV.

Constantin cel Mare 38 de ani. Pe vremea acestuia s'a ținut întâiul sobor la Nicheia. Dela înălțarea lui Hristos până la întâiul sobor sunt 318 ani, iar dela începutul lumii ani 5818. Și au fost acolo 318 sfinți părinți.

Săvârșindu-se Marele Constantin în vârsta de 65 de ani, a lăsat domnia celor trei fii ai săi: lui Consta și Constantin și Constantie, cari au domnit 24 de ani.

După acesta Iulian Apostatul (călcătorul de lege) 2 ani.

Iuvian 1 an și 8 luni.

Ualentinian 13 ani.

Ual 3 ani.

Grațian 3 ani.

Teodosie cel Mare 16 ani.

Dela întâiul sobor până la al doilea 52 de ani.

Al doilea sobor s'a ținut în cetatea lui Constantin, în anul 5874, în domnia lui Teodosie cel Mare. Și au fost acolo 150 sfinți părinți.

După Teodosie a domnit Arcadie, fiul său, 22 de ani.

Teodosie cel Mic, fiul lui 32 de ani ș. a. m. d. ²).

Acesta a făcut zece consulat.

Aceștia după Constantin au împărțit ani 24.

Iulian ani 2 . . . a fost omorât în Persia.

Iovian luni 9.

Valentinian cel Mare și Valens fratele lui ani 10 luni 9.

Sub Valens a suferit martiriul sfântul Doroteiu în Alexandria, aruncat fiind de către arieni în fiarelor sălbatice spre mâncare.

Grațian și Valentinian cel tânăr feciorii lui Valentinian și dimpreună cu ei Theodosie cel Mare ani 16.

În anul al 2-lea al domniei acestuia s'a făcut cel de al doilea sinod al celor 150 sfinți părinți din Constantinopolea.

Arcadie și Onorie feciorii lui ani 13 luni 3.

Teodosie cel tânăr ani 42 luni 2" ș. a. m. d.

¹) Cronica serbo-moldovenească, în Ioan Bogdan, *Cronice inedite atingătoare de Istoria Românilor*, București, 1895, p. 91 (text slav), p. 96—97 (traducerea).

²) Cronica universală și analele sârbești în Ioan Bogdan, *Letopisețul lui Azarie*, A. Acad. R., XXXI (1909), p. 125—126 (text slav) și p. 138 (traducerea).

Ori de câte ori un astfel de *χρονογραφικὸν σύντομον* a fost copiat, copistul grec acū a adăugat scurte indicațiuni asupra evenimentelor importante contemporane. În vremea stăpânirii turcești s'au adăugat isprăvi mari turcești. Un *χρον. σύντ.* ajungând cu însemnările până la anul 1537, când Turcii au avut războiul cu Venețienii ¹⁾, între altele găsim și însemnarea:

Ἔτους εἰρηθ' μαίω γ' ἀπέθανεν ὁ σουλτᾶν Μεχεμέτης καὶ τῇ ιθ' ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς αὐτοῦ Μπαγιαζήτης εἰς τὴν πόλιν καὶ μετὰ δύο ἔτη ἐστράτευσεν κατὰ Κελίου καὶ Ἀσπροκάστρου. ²⁾

Astfel în aceste *χρονογραφικὰ σύντομα*, au ajuns și însemnări despre evenimente din istoria popoarelor învecinate. Când au fost traduse în limba acelor popoare, traducătorii sub îndemnul acestor însemnări au mai adăugat și altele din istoria neamului lor. Așa s'a întâmplat la Ruși ³⁾ și tot așa s'a făcut și la Sârbi. Iar traducerile sârbești ajungând între Români, s'au adăugat însemnări despre evenimente din istoria românească.

«În anul 6989 au trecut Mehmed împăratul cu oaste dincolo de mare și au răposat în 3 Maiu, iar împărăția au luat-o fiul său Baiazit, Maiu în 19, și au alungat pe fratele său Cem.

În anul 6990 au trimis împăratul Baiazit pe Ahmat pașa împotriva lui Cem și l-au alungat din Anatolia. Și în acelaș an au fost sugrumat Ahmat pașa de cătră împărat, la Adrianopole, Dechemvrie în 6.

În anul 6991 au mers împăratul împotriva cetăților lui Ștefan, voevodul Moldovei, împotriva Chilieii și Cetății Albe, și le-au cucerit.

În anul 6994 au bătut Misireni Anatolia. Și în acelaș an s'au săvârșit despotul Vâlc, zis Gurgurovici, în țara ungrească, Aprilie în 16.

În anul 6995 au ucis Turcii pe Dumitru Iacșici la porțile Smederevei, în Octomvrie ⁴⁾.

¹⁾ Carolus de Boor, anexe la ediția cit. a lui Nichifor Patriarhul, p. 230.

²⁾ «Anul 6989 Maiu 3 a murit sultanul Mohamet și la 19 a venit feciorul lui Baiazit la Constantinopolea și după doi ani a mers cu războiul asupra Chilieii și Cetății Albe». *Ibid.*, p. 229; confer. N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilieii și Cetății Albe*, București, p. 153—164.

³⁾ V. Iagič, *Ein Beitrag*, etc. p. 19: «In einer Handschrift des XIII. Jahrh., in Russland geschrieben, hat sich mit Angabe des Namens des Nicephorus eine kurze chronologische Uebersicht von Adam bis Kaiser Michael III. (+867) und darüber hinaus erhalten, nur sind in dem weiteren Verlaufe auch Ereignisse aus der russ. Geschichte bis zum Ende des XIII. Jahrhunderts reichend eingeflochten».

⁴⁾ Cronica universală și Analele sârbești, în Ioan Bogdan, *op. cit.*, p. 132—133 (text slav) și 144—145 (traducerea).

Este o vorbă curentă că originea cronicelor românești și începuturile istoriografiei vechi românești, trebuie căutate în pomelnicele de prin mănăstiri ¹⁾. Această afirmațiune curentă trebuie scoasă din cărțile și manualele noastre de istorie literară și înlocuită cu adevărul, că originea cronicelor românești și începuturile istoriografiei vechi române trebuie căutate în îndemnurile ce au pornit, nu din pomelnicele mănăstirilor, ci dela acele vechi rezumate bizantine de istorie universală: *χρονολογικὰ σύντομα* ce-au pătruns la noi prin traduceri sârbești ²⁾. În acestea s'a luat obiceiul, găsit la Sârbi acuma, de a se adăuga însemnări asupra evenimentelor importante din istoria locală, până ce s'au început a se face însemnări, deosebite și tot mai pe larg, numai asupra acestor evenimente, firește că și aceasta după vreun model bizantin tradus în slavonește, precum a fost de pildă acea faimoasă cronică rimată a lui Constantin Manasses care a slujit de model desăvârșit cronicelor lui Macarie și Azarie ³⁾ sau după ale altor cronografi bizantini, ca Ioan Malalas, Georgie Harmatolos și Ioan Zonara ale căror traduceri slavone ⁴⁾ vor fi fost aduse și ele de pribegii călugări sârbi prin mănăstirile noastre.

Pomelnicele de prin mănăstiri au putut fi cel mult, ici, acolo, izvoare de informații, deși și acest lucru e greu de afirmat în mod categoric pentru vremile acelea, dar n'au fost sâmbu-

¹⁾ N. Iorga, *Istoria Literaturii Române în secolul al XVIII-lea*, vol. II, București 1901, p. 603: «Analele țării au provenit într'un principat și în cellalt din pomelnicele mănăstirilor domnești, s'au desfășurat, cu datele, cu narațiunile, cu podoabele lor, din seacă înșirare de nume a acestora». G. Adamescu, *Istoria Literaturii Române*, în «Biblioteca pentru Toți», N-rele 846—850, ed. II-a (1920), p. 136: «Istoriografia, adică genul literar care ne păstrează faptele trecutului, s'a început prin simple pomelnice prin mănăstiri» . . . și Sextil Pușcariu, *Istoria Literaturii Române*, cursuri populare, vol. I, epoca veche, Sibiu 1920, p. 42: «În mănăstiri eră obiceiul a se purta *pomelnice*, în care se însemnau evenimentele mai importante atingătoare de acele mănăstiri, în notițe scurte și fără nici o pretenție literară. În mănăstirile domnești aceste începuturi de istoriografie națională pomeneau» ș. a. m. d.

²⁾ Vezi și Ioan Bogdan, *Cronice inedite*, etc. p. 82; N. Iorga, *Ist. Lit. Rom. sec. XVIII*, vol. II, p. 531.

³⁾ Vezi Ioan Bogdan, *Letop. lui Azarie*, pp. 76—79, 89—92.

⁴⁾ V. Jagič, *Ein Beitrag*, etc. p. 4—17 și Ioan Bogdan, *Vechile cronice moldovenești până la Urechia*, București 1891, p. 77.

rele din care să răsară, să crească și să se dezvolte vechea istoriografie română cu analele și cronicile ei. Acest sâmbure a fost importat în forma acelor *χρον. συγγρ.* bizantine în traduceri vechi sârbești. Mutat pe pământ românesc a fost cultivat după regule bizantine, până ce a crescut din el arborile vechii istoriografii românești prin adăugarea de însemnări și despre evenimente din istoria românească sau notând după același obicei numai astfel de evenimente. Lucrul este evident. Nu ai decât să asemezezi cu locurile ce le-am citat de prin cele *χρονογραφικὰ σύντομα* în original grecesc bizantin și în traducere slavonă, începuturi de istoriografie română încă în haină slavonă, ca :

În anul dela facerea lumii 6867, pe atunci cu voia lui Dumnezeu, s'au început țara Moldovei. Venit-au voevodul Dragoș din țara ungurească, dela Maramureș, la vânat după un zimbru, și au domnit 2 ani.

Și au domnit fiul său Sas 4 ani.

Și au domnit Bogdan 4 ani.

Și au domnit fiul său Lațco 8 ani.

Și au domnit fiul Mușatei Petru 16 ani.

Și au domnit fratele său Roman 3 ani ș. a. m. d. ¹⁾.

VASILE GRECU

¹⁾ Ioan Bogdan, *Let. lui Azarie*, p. 181—182; vezi și Ioan Bogdan, *Vechile cronice, mold.* p. 29—30.

Rezultatele acestui studiu au avut să formeze, într'o formă puțin schimbată, subiectul unei comunicări la congresul de bizantinologie din Belgrad, Aprilie 1927, și vor apare probabil, în limba germană, între comunicările aceluși congres. (Nota autorului).

DOUĂ POESII NECUNOSCUTE ALE LUI IENĂCHIȚĂ VĂCĂRESCU

Problema poezilor Văcărești rămâne deschisă.

Nici împărțirea materialului, adesea trecut dintr'o generație în alta, nu s'a făcut, nici nu putem avea siguranța că posedăm dela cei trei dela început, mai ales dela Ienăchiță, bucățile cele mai caracteristice.

Norocul mi-a fost însă favorabil până acum, și am putut adăuga ceva la cunoștințele de până acum.

În cutare caiet de poezii anonime pe care-l am într'o bibliotecă necomplet orânduită, poate că vre una din bucăți ar putea fi atribuită acestei epoci.

Deocamdată iată cu ce pot contribui, în acest mănunchiu de istorie literară, la sărbătorirea colegului meu de Academie și Universitate.

Sunt ani de zile de când la capătul unei condici de documente am găsit două bucăți inedite ale lui Ienăchiță Văcărescu, și una din ele, aceea închinată Fecioarei, mai frumoasă decât părțile cunoscute până atunci din opera poetului care se încercă a pune pe ritmuri românești de poezie populară inspirații până atunci neobișnuite în literatura noastră.

Intâmplarea mă face să găsesc alte bucăți, care nu sunt de o mai slabă înălțare a cugetării.

La 1807 se traducea și tipăria la Paris Călătoria în Grecia, făcută în 1803—4, de Germanul J. L. S. Bartholdy (*Voyage en Grèce fait dans les années 1803 et 1804. . . , traduit de l'allemand par A. du C^{xxx}*; 2 volume, cu deseme de Gropius).

Acest cercetător, care mergea în tovărășia Francesului Fornetti și cu Englezul lord Aberdeen, cu Germanii Usko și Meyer, cu Americanul Thomson și care întrebuințează pe Corai, pe Pauw și pe Beaujour, are o deosebită curiositate pentru ce privește cultura. La Ambelakia el caută a cunoaște pe Gheorghe Sakellarios, care a tradus pe *Nouvel Anacharsis*, pe frații Drossos, cari au făcut studii la Lipsca și Jena și cari în localitatea lor întemeiază un teatru de societate pentru a jucă piese de Kotzebue ¹⁾; aiurea află că Bulgaris a tradus la Petersburg *Eneida* și *Georgicele* ²⁾; în cale se interesează de biblioteca dela Megaspoleon, de aceia al cărei catalog îl are consulul frances de Bourville și notează tiparul grecesc dela Livorno, dela Trieste, de la Veneția, al lui Glyky, care vinde multă teologie, încercarea de la Arta, mașina de mână din Fanar ³⁾; citează poemele asupra luptei dela Ceșmè, cel tipărit la Glyky, în 1803, asupra cuceririi Moreii, datorit lui Manthos din Ianina, «Erofilul» venețian din 1772 al Cretanului Gheorghe Chortatzi ⁴⁾.

De aici el trece la cântece populare, ca acela care înfățișează dialogul Sufletului cu Inima, datorit lui Gheorgachi fiul lui Celebi Anton din Constantinopol și închinat Eleniței Hurmuzachi («Helenitza Chormuzaki») ⁵⁾.

Astfel Bartholdy ajunge și la noi, și adaugă că el n'a rămas fără știință despre lucrurile noastre. În mai multe rânduri atinge familiile care au domnit în Principate. Astfel aduce înainte cazul mamei nenorocitului Grigore-Vodă Ghica, tăiat la Iași, care, părând nesimțitoare la condoleanțele ce i se exprimă, se explică prin satisfacția relativă pe care o simte pentru că el n'a murit ca un om de rând: «O doamnă din Pera-mi povestea că făcuse o vizită de condoleanță la Fanar mamei gospodarului Ghica, al cărui cap fusese tăiat. De frică să nu-i irite durerea prin amintirea evenimentului tragic care o lipsia

¹⁾ I, p. 109 și urm.

²⁾ II, p. 2.

³⁾ *Ibid.*, pp. 19, 20 și urm. Și, pentru artă, p. 108 și urm.

⁴⁾ *Ibid.*, p. 113 și urm.

⁵⁾ *Ibid.*, pp. 129—30.

de fiul ei, ea-și propusese dinainte să evite cu grijă tot ce ar putea să amintească aceste împrejurări odioase. Dar, văzând pe această princesă atât de calmă și de senină, îi făcù complimente pentru aceasta, arătându-i părerile ei de rău pentru soarta de plâns a hospodarului. «Și ce, doamnă», răspunse mama, «crezi că ar fi putut să-mi fie plăcut a vedea pe fiul meu murind ca un om din popor»¹⁾?». Vorbește de «aierul de măreție și de autoritate pe care și-l dau Mavroghenii la Mioni»²⁾. Până și portul din aceste părți îl interesează, și astfel va vorbi de acele scufițe cât palma, costând până și la 2.000 de piaștri, din cauza lucrului migălos, peste care apoi se bat mărgăritare și pietre scumpe, de pe capul doamnelor elegante dela Curțile din Iași și București³⁾. Comparând pe Români cu Grecii, el face profetia interesantă că, devenind independente, țările noastre ar putea să deie «oameni distinși», ceeace, după a lui părere, n'ar fi cu puțință la Greci⁴⁾.

Cântecele despre Români sau scrise de Români aveau deci de ce să-l atragă.

Odată, după amintirea unui poem asupra lui Alexandru-cel-Bun, el prezintă unul despre Mavrogheni, cu un cuprins

¹⁾ Une dame de Péra me racontait qu'elle avoit fait une visite de condoléance au Fanar, à la mère de l'hospodar Gika, auquel on avoit tranché la tête. Dans la crainte d'irriter sa douleur par le souvenir de l'évènement tragique qui la privait de son fils, elle s'était proposé d'avance d'éviter soigneusement tout ce qui pourrait rappeler ces odieuses circonstances. Mais, voyant cette princesse si calme et si sereine, elle fit son complément, en témoignant des regrets sur la déplorable destinée de l'hospodar. «Eh quoi, madame», reprit la mère, «croyez-vous qu'il eût pu m'être agréable de voir mourir mon fils comme un homme du peuple»; *ibid.*, pp. 46—7.

²⁾ L'air de grandeur et d'autorité que se donnent les Mavrogénis à Mioni; *ibid.*, p. 48. A Naxos on ne rencontre que fils de princes et d'empereurs couverts de haillons. Il n'y a pas de mendiant qui ne soit un Paléologue ou un Comnène; p. 49.

³⁾ De petits bonnets brodés, pas plus grands que le creux de la main, que les dames portent quelquefois aux cours de Iassi et de Bucharest, coûtent jusqu'à 2.000 piastres, uniquement pour la finesse et le grand travail de la broderie, sans y comprendre les perles et les pierres précieuses dont on les enrichit assez souvent; *ibid.*, p. 96.

⁴⁾ Au reste, si jamais, par exemple, les Cours de Valachie et de Moldavie deviennent indépendantes, il se pourrait que sous un gouvernement favorable, et après un long intervalle, il s'y élevât des hommes distingués. Mais je répéterai néanmoins que, même en supposant la situation politique la plus avantageuse, je n'attends rien qui réponde aux brillantes espérances que nous donnent les panégyristes de la Grèce moderne; *ibid.*, p. 44.

fantastic. Oamenii dela Salahora lângă Prevesa cântă cum, la o masă de patru sute de oameni, acesta și-ar fi lăudat sora, frumoasă și cuminte. «Impăratul», Sultanul, pune rămașag că o va seduce și riscă doisprezece catări cu daruri. El crede a-și fi ajuns scopul, dar a doua zi Mavrogheni îi învederează că acea femeie cu care a petrecut eră numai sluga virtuoasei fete ¹⁾.

«Bucata următoare», spune el în mijlocul acestei prezentări de literatură, «pe o arie de Hasan, e de Ienăchiță, boier din Țara-Românească». Subiectul e o îmbărbătare față de acele lovituri ale soartei, care, cum știm, n'au fost cruțate nici acestui mare boier, ginere de Domn, un timp trimis în surgun dincolo de Dunăre.

Dăm în textul frances și în traducere frumoasa poezie :

«Je suis ballotté çà et là sur une mer orageuse, exposé au courroux des flots qui s'élèvent sur moi tout en feu: s'entassant comme des montagnes, les vagues écumantes s'élèvent jusqu'à la voûte des cieux. Au milieu du sifflement des tempêtes, au milieu de ce bruit qui porte l'effroi dans mon âme, je vois les nuages s'épaissir, de profondes ténèbres enveloppent toute la nature; ma voile ne résiste plus, le danger croît à chaque instant; je vois ma barque prête à se dissoudre, et d'aucun côté la terre ne s'offre à mes regards. Cette nuit d'alarmes et de horreur anéantit toutes mes espérances et je ne sais plus de quel côté me diriger. L'esprit qui habite en moi est hors d'état de me soutenir. Éperdu lui-même, il tremble devant les abymes qu'il voit entr'ouverts. Au milieu de ce tumulte, puis-je même penser à des moyens de salut? Sans pilote au milieu de la tempête, puis-je encore compter sur un libérateur? Oui, à l'instant même où tout semble perdu pour toi, et où tu le figures qu'il ne te reste plus qu'à t'abandonner au désespoir, peut-être que je destin travaille à préparer la délivrance» ²⁾.

Adică :

«Purtat ici și colo pe o mare furtunoasă, expus mâniei valurilor ce se aruncă asupra-mi cel cuprins de foc și se grămădesc ca munții, undele în spume

¹⁾ *Ibid.*, p. 139 și urm. Vezi și o culegere de proverbe grecești, p. 146 și urm. Cf. și *ibid.*, p. 132 și urm.

²⁾ PP. 133—4: «Le morceau suivant, sur un air de Hassan, est de Janakitza, bayard de Valachie, et contient une exhortation à l'homme de ne jamais désespérer de la fortune».

se ridică până la bolta cerurilor. În mijlocul şuierului vijeliilor, în zgomotul acesta care-mi îngrozeşte sufletul, văd nori îndesindu-se, adâncă întunecime înfăşură firea întregă; pânzele mele nu mai ţin, în fiecare clipă creşte primejdia; îmi văd luntrea gata a se desface şi de nicăiri pământ nu mi se arată privirilor. Noaptea aceasta de griji şi de spaimă nimiceşte toate nădejzile mele şi nu mai ştiu încotro să mă îndrept. Duhul care se sălăşluieşte în mine nu mă mai poate ţineă drept. El însuşi înebunit, tremură în faţa abisurilor pe care le vede căscate în faţa lui. Intre atâta vuiet, mă mai pot gândi măcar la mijloacele mântuirii? Fără cărmaciu în mijlocul vârtoarei, pot să mai aştept pe cine să mă scape?

Da, în clipa chiar când totul pare pierdut pentru tine şi crezi că nu-ţi rămâne decât să te laşi desnădejzii, poate că atunci chiar soarta lucrează să-ţi gătească liberarea.»

Păcat că n'avem forma însăşi, că nu ni putem închipui măcar cadenţa versurilor pe care le cântau contemporanii lui Bartholdy, cari erau şi aceia ai lui Ienăchiţă!

Desigur că aceste versuri s'au scris la 1787, când soarta ducea pe poetul prigonit de Vodă-Mavrogheni pe rând la Nicopol, apoi tocmai în insula Rodos, cu pribegia veche a lui Mihnea Turcul din veacul al XVI-lea, la Târnova cu bisericile cele vechi, unde găsi el mormintele a trei copii din patru, la Adrianopol, la Rusciuc, unde mântuirea de care vorbeşte îl găsi în culmea suferinţii, dar nu fără a-l mai purta pe la Adrianopol din nou şi pe la Şumla, în lagăru turcesc.

La urmă ţin să adaug o recomandăţie cu privire la vechea noastră literatură poetică.

E de uimit cât de mult am zăbovit cu strângerea ei laolaltă, cât de răspândită se găseşte ea prin manuscrise şi prin tipărituri aşa de rare încât pot fi considerate şi ele ca nişte manuscrise.

Academia Română are, astfel, un întreg caiet cu bucăţi care nu sunt toate rele şi care, datând din epoca Reglementului Organic, sunt dedicate unor oameni marcaţi de atunci,

un Iordachi Filipescu, de pildă, așa că au și un interes istoric. ¹⁾

Ar fi o greșeală dacă s'ar prezinta ca poezie toate aceste rânduri de un înțeles îndoielnic și de o sonoritate foarte relativă. Dar din ele s'ar putea face o alegere.

În ea s'ar cuprinde și opere complet necunoscute, care a valoarea aceleia începute de Bucovineanul Bumbac pentru a înfățișa în veșmântul epopeii lor legenda întemeierii Moldovei, operă din care s'a publicat numai o parte, restul fiind dorbabil pierdut.

Dacă s'ar strânge laolaltă manifestările poetice, cât de puțin vrednice de luare aminte a deosebitelor epoce, s'ar ajunge măcar la un rezultat, la unul foarte important; acela de a nu vedea în poeziile noștri niște simple stele căzătoare în adâncul întunec al unei inculturi, ci elemente statornice într'un sistem național complet.

N. IORGA

¹⁾ Câteva din versurile caietului citat au caracterul aproape popular:

Tu răstoacă din Găiești,
Spune-mi drept de ce dorești:
Au izvoare și-au secat
Și d'acea te-ai uscat
Sau Potopul nu te-ajută
D'ai rămas așa urâtă,
Să te treacă cu piciorul
Și stăpâna și feciorul.
El, potopul, stă aproape,
Năzuește să te scape,
E vecin și nu departe,
Să alerge să-ți dea parte
Ca să prinzi putere 'n tine,
Să gonești pe cei din tine,
Carii cer să te astupe,
Să te sece, să te rupe,
Și să ții Găiești 'n stare,
Ca să simță fieșcare
Că ești răpede și tare
Și îi dai în cercetare.
O Ruși-de-vede,
Ascunși în livede,
De crâng încărcăți,
De vii împresurați,
Spune-mi drept cin' te-au sădit
Și aicea te-au clădit
Ca să stai așa pîtit
Între dealuri ghemuit:
Negreșit că din vechime
Au stătut lăcaș în tine
Oameni tari cu vitejie
Și putere în beție.

DECAMERONELE STRĂMOȘILOR NOȘTRI

(DUPĂ CODICELE C. POPOVICI, CERNĂUȚI 1796)

I

Prețiosul manuscris al *cliricului* «din clasul al triile» Constantin Popovici (scris în seminarul teologic din Cernăuți la 1796), — manuscris din care mai anii trecuți ¹⁾ publicam foile 89—101 cuprinzând (fragmentar *Istoria Troadei* ¹⁾ cuprindeă ²⁾ în foile 1—43 acel *Decamerone* al bătrânilor noștri cărturari — *Sandipa filosoful*, care fu poate cea mai răspândită carte populară a tuturor popoarelor cărturărești.

Public de data aceasta un fragment din această amuzantă carte și adaug următoarele lămuriri.

În lipsa primelor 3 foi dela începutul Codicelui C. Popovici, titlul lui *Sandipa filosoful* din versiunea C. Popovici îl cetim abia în apologul poveștii, la pagina 1-a a foii 43 (deci f 43 r). Iată-l acest apolog: «Această carte ce scrie întru ia pentru Kir | împăratul și pentru fiiiul său | cum și pentru muere țai- | toare împăratului și | pentru alți Șap- | te filosofi | a împăra- | tului. | s'au scris de mine Constantin Popovici | Cliric din Clasul | al triile. | Cernăuți 17 oct. 796 |».

Un titlu similar pentru *Sandipa* îl cunoaștem din M. Gaster, *Literatura populară română*, 1883, 64—65, unde după cel mai vechiu codice cunoscut ³⁾ ce cuprinde povestea *Sandipii filosoful* (codice scris la 1779), cetim următorul titlu: «Istoria

¹⁾ Leca Morariu, *Războiul Troadei* (după codicele Const. Popovici 1796), Cernăuți, 1923.

²⁾ Zic cuprindeă, fiindcă foile 1—3 și 24 din *Codicele Popovici* nu ni s'au păstrat.

³⁾ Colegul V. Grecu a asistat în primăvara anului 1918 la o ședință a Societății arheologice și istorice din Chișinău, în care d-l Iustin Frățiman făcea o comunicare după un manuscris cu povestea lui *Sandipa*.

lui Kiru împărat al Persilor și pentru dascălul Sandipa. Cuvântul întâiu al Sandipii filosofului, tălmăcit de pre limba sirie-nească pre limba elenească; iar acum mai pre urmă pre limba românească».

«Această istorie au scris-o mai întâiu Mossus filosoful pentru Kir împăratul Persilor, și pentru naștere fiului său, și pentru dascălul Sandipa filosoful și pentru 7 filosofi ai împăratului și pentru țiiitoarea împăratului și pentru meșteșugurile ei cele reale și vicleni ci le-au făcut și le-au gătit acea vitrigă să li facă fiului împăratului încă și asupra a însuși împăratului».

Titlurile și variantele cărții *Sandipa* diferă ¹⁾ dela popor la popor (cf. Gaster, *op. cit.* și Karl Krumbacher, *Geschichte der byzantinischen Litteratur*, 1897, 891 și u.). Titlul mai propriu însă e *Sandipa*, povestea aceasta venindu-ne (la noi Românii, prin filieră bizantină) din India, iar numele *Sandipa* (*Syntipa*) cu multiplele sale variante (*Sindbad*, *Sendebad*, *Sandabar* etc.) derivând, se pare, din indicul *Sidhapati*, compus din *Sidha* (= înțelept) și *pati* (= domn, stăpân), — deci: *Sandipa* = *Stăpânul înțelepților* sau *Înțeleptul înțelepților* (Krumbacher, 891—892).

Și din toată grămada de literatură cărturărească-populară (ca *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf*, *Ghenoveva*, *Erotocrit*, *Filerot* și *Antusa* etc.) acest *Sandipa* fu de sigur cartea cea mai «gustată», cartea care la mai toate popoarele a străbătut în cele mai largi pături populare ²⁾, încât, constată Krumbacher (891) după Görres, «în privința celebrității și a gradului de influențare» cartea aceasta «ajunge sfera de activitate a cărților sfinte și o

¹⁾ Alte titluri: *Dolopathos*, *Erasto*, *Istoria celor șapte înțelepți* etc.

²⁾ A cunoscut-o, de sigur, și Ironim Stoleariu dela Voroneț care 'n *Isopia* sa scrisă la 1801, ne dă la pag. 120 ilustrație ce n'are a face nici în clin nici în mână cu întreaga *Isopie*. Ilustrația aceasta înfățișează următoarea scenă: *Vicleana* muiare — cum ar cuvântă chiar o bătrânească *Istorie* a *Sandipii* — meșteșuguiaste gânduri reale cătră un voinic și, oferindu-i păharul ispitei, îi cuvintează (și acum cităm textual cuvintele ilustrației din *Isopia* Voronețeană): «Nu te mai ținea așa înțelept, că tot te voiu înșala eu odată măcar cumu ti-ai ținea de iscusitu în fire, eu totu te voi amăgi pre tine», — vreme ce balaurul de-alături (simbol al diavolului) țighește din vârful limbii sale otrăvite, un satanic: «așa iaste l...». Incât ilustrația din *Istoria* Voronețeană, pag. 112, se potrivește perfect la acea *Pildă a filosofului al 7-lea* din *Codicele C. Popovici*, pe care o publicăm astăzi. O variantă a acestei pilde dă «*Curierul de ambe-sexes*» al lui *Heliade*

întrece pe cea a tuturor operelor clasice». Fapt de care nu ne prea prinde mirarea, când ne dăm seama de amuzantul cuprins al *Sandipei*, căci, în definitiv, *Sandipa* e povestea *vicleșugurilor și meștersugurilor muierilor celor reale* și povestea cam acelorași isprăvi ale bărbaților, în domeniul dragostei. Incât din *Sandipa* a trebuit să-și scoată materialul romanul medieval (de pe la 1300) *Gesta Romanorum* și Boccaccio (1313—1375) pentru celebrul său *Decamerone* (Krumbacher 892).

Rămâne acum să mai subliniem că:

Intrucât din cel mai vechiu manuscris românesc (cunoscut azi) al lui *Sandipa filosoful*, manuscrisul din 1779 pomenit de Gaster (ms. deci numai cu 17 ani mai vechiu decât versiunea noastră din Codicele C. Popovici), nu ni s'a păstrat decât numai minimalul fragment de trei foi dela început cu povestea introductivă (Gaster 64), și întrucât prima ediție tipărită ¹⁾ datează abia din 1802, — versiunea *Sandipa filosoful* din *Codicele C. Popovici*, cu singurele sale ipsuri: foile 1—3 (deci cam ceceace ne dă msul din 1779!) și foaia 24, prezintă, după câte știm azi, relativ cea mai veche redacțiune românească, aproape completă, a lui *Sandipa*.

Dau acum în vileag *Pilda filosofului al 7-lea* din versiunea Codicelui C. Popovici (pagina a 2-a din foaia a 26-a, deci f 26 v — pagina a 2-a a foii 30, deci f 30 v) și reproduc textul manuscrisului cu exact aceeași precizie «fotografică» pe care am întrebuintat-o și 'n publicarea *Războiului Troadei* (vezi *ibid.*, pag. 39 capitoul: *Condițiile reproducerii*). Adaog în subsolul textului câteva speciale lămuriri.

Rădulescu, period IV, 1842—44, Nr. 1, în ediția I-a cu titlul *O nevelă arabă* (Gaster, *op. cit.*, 71), iar în ed. a II-a (1862) cu titlul *Un filosof și o femeie*.

¹⁾ Istoria | Syndipii | Filosofului | Care mai întâi s'au întors din | limba Persască, în Elinească. | Iară acuma | din limba Elinească prefă- | cută în Românească. | Dată în Typariu (deci numai «dată în tipariu», și nu chiar *tradusă* de Simeon Pantea, — cum pretinde Gaster (65)!) cu cheltuiala lui Simeon Pantea | din Satul Sălciua de pe Ariași. | Sibii, | în Typografia lui Ioann Bart. | 1802 (vezi Bianu-Hodoș, *Bibliografia românească veche*, II, 434—435).

Pentru chestiunile de ordin propriu zis filologic (fonetică, morfologie, sintaxă, etc.) din acest fragment al *Sandipii* Codicelui C. Popovici cf. capitolul *Studiu asupra textului din Războiul Troadei*, 1923, 71 ș. u.

II

TEXTUL

f 26 v Pilda filosofului al. 7. pentru |
un om ce poftie să afle meștersugurile și |
răutățile Muerești deplin toate și apoi să să |
însoare. |

Fost-au un om care s'au giurat să nu șadă în tot loc(ul) |

f 27 r Nici într'on¹⁾ hotar cu alții, iară nici să se însoare să ia mu- | ere
pană nu va învăța toate meștersugurile și vicleșugu- | rile muerilor rele
și să înstreină, și umbla din loc | în loc prin țări prin cetăți prin orașe
și prin sate, | și să sălie să înveță cele ce gândie și acolo pe unde um- |
bla, întâlni pe un om pe drum și-l întrebă pe dânsul | ce umblă din
loc în loc ca să înveță și să afle toate me- | ștersugurile și vicleșugurile
muerilor rele, iară acel | om îi zisă O ticăloasă²⁾ frate îndeșert, te tru- |
dești că nu vei pute să afle³⁾, și să înveți meștersugu- | rile muerilor
rele nici de cum, iară de vrei vra să înveți | o parte mică dintr'ansăle.
Află loc⁴⁾ sângur, și | strânge cenușă, și țărână de pre pământ, și
sezi pre | dânsăle: și mănăncă și be țărna și cenușa, până vei |
sfârși aceia, și atunci poți să înveți ceva din me- | ștersugurile
muerilor rele, deci tânărul dacă auză a- | ceste făcu cum îl învăță omul
acela; și șezu pe țărână | și pe cenușă: și mânca și be câte puțântel:
40 | de zile și nopți, până sfârși tot, și scrie vicle- | șugurile muerilor
și dacă trecu⁵⁾ acele 40. de zile | el zisă întru săne, că nici un vicleșug,
a muerilor | n'au lăsat nescris, și le-am priceput toate, și să | întoarsă
la Țara lui să-și⁶⁾ margă acasă, și viind pe | drum află un oraș, și să
abātu acolo ca să măe, iară | a doa zi făcu un om |

¹⁾ Interesantă și de fapt existentă fonetică acest *într'on!*

²⁾ *ticălos* cu înțelesul arhaic: *sărman, biet*.

³⁾ = *să afli*.

⁴⁾ Frazologie care, poate, nu-i decât o copie-cliseu a originalului (strein) din care e tradus acest *Sandipa* (cf. *Războiul Troadei* 88 și Leca Morariu, *Isopia Brașoveană din 1784*, 1924, 10 Nota 11).

⁵⁾ Pentru forma pers. a 3-a plur. a perf. simplu fără *-ră* cf. *Războiul Troadei*, 43 și 78.

⁶⁾ *să-și meargă*, cu pronumele reflexiv (ca d. p. în limba ruteană) zic și cronicari.

stăpănul Casii zisă cătră oaspe voinice de unde ești și unde mergi, iară el au răspuns, și zisă drumeți sănt și de departe vin, că am eșit dela moșie me, și m'am dus ca să învăț și să scriu meșterșugurile muerilor, iară gazda, atunce zisă cătră fimeia sa, acest om iaste strein și nu-l văzui la masa me mănăcând, că s'au înstreinatu de țara lui și au umblat prin toate țările și O-rașile de au învățat și au scris toate meșterșu-gurile și răutățile muerilor rele, iară tu fimei il e, în casă la tine, și-i pune bucate și-l ospetea-ză ca pre un strein, iară fimeia făcu cum o învăță bărbatul ei, pusă în masă și să ospăta cu dănsul, atunce îl întrebă fimeia și-i zisă, ce ai făcut voini- ce pe unde ai umblat ai scris toate meșterșugurile muerești, iară el zisă adevărat giupăneasă, așa mi să pa-re că nici o răutate și vicleșug rău muerec n'am lăsat nescris: Iară fimeia îl cunosc că-i fără minte și nebun, și zisă cătră dănsul de vreme ce zici că toate Meșterșugurile muerilor ai scris și eu sănt fimei și voi meșterșugui de voi face, lucru viclean spre tine să văd

f 28 r ai acest fel de meșterșug scris la tine. iară să-ț spun în-tăi a unii mueri, și ascultă tu să văd ai tu scris. Era un om și ave mueri cinstită, și înțeleaptă, iară el tot grăe di rău muerile toate și le sudue; iară fimeia lui zice, bărbate nu sudui pre toate muerile, ce sudui numai pre cele rele, iară el zice pe toate le sudui că toate sănt rele, iară ia îi zisă nu zice așa de vreme ce nu te-ai împreun- nat, cu vreuna de acele, iară bărbatul zisă di mi s'ar fi întâmplat să mă fii ¹⁾ împreunat, cu vreuna de acele, i-aș fi tăet nasul cu cuțitul meu, iară lângă casa lui în toa-te zilele să sfădie cu vecinile, și el în toate zilile le sudue, iară muere lui într'o zi zisă cătră dănsul, ce vei să faci astăzi bărbate? iară el zisă voi să merg în țar-ină, iară tu să-m gătești ceva ospăți și să-m aduci în țarină să mănănc, iară femeia dacă auzi cuvântul bărbatului să dusă în târg să cumpire di mănăcat, și af-lă pești proaspăt, și cumpără, și să dusă acasă și nu făcu peștile ce făcu alte bucate, și le dusă bărbatului de mănăc, iară peștile viind, E, pe brazdă le-pădă peștile pe brazdă, câte unul, și câte. 2. iară bărbatul să sculă și înjugă, și purceasă pe brazdă cu plugul, și începu a găsă peștile pe brazdă și îl culeasă și sara să dusă acasă vesal, și zisă cătră fimeia lui făcut-ai ceva di mănăcat? iară muere lui zisă n'am făcut nimică iară bărbatul

f 28 v Iară bărbatul zisă, iată că eu și-am adus pește proaspăt, ci-l pune de-l fierbi în tigai cu unt, că mi-i foarte pof-tă să mănănc pește proaspăt prăjit, iară fimeia îi zisă bărbate dar unde ai aflat pește proaspăt de ai adus? iară el zisă aflatu-l-am în țarină pe arătură, iară fimeia luă peștile și-l ascunsă bine, iară sara pu-să în masă numai pâine,

¹⁾ (sic), în loc de arhaicul *să mă fiu împreunat* (vezi *Războiul Troadei* 55, 81-82 și Leca Morariu, *Morfologia verbului predicativ...* 1924, 52-53).

iară bărbatul îi zisă fimei dară unde-i peștile care ți-am adus și ți-am poroncit să-l prăjești iară ia zisă ce pește, el o ¹⁾ au suduit, iară el zisă peștile care am adus din țarină, iară muere începu a să văita și

Pagina 112 din *Isopia Voronețeană* cu ilustrația din *Sandipa*

a să apu- ca cu mâinile de cap și zgărie obrazul cu unghiile Și- striga tare! și auzând vecinii strigările ei să străn- sără, și zăsă fimeia auziți boeri și vecini, îm zice bărbatul să-i frig pește care au adus din Țarină, și el încă spusă, eu umblând cu plugul pe brazdă, dar și eu

¹⁾ Pentru topica arhaică *o au suduit* (nu: *au suduit-o*) cf. *Războiul Troadei*, 84.

m'am|mirat și nu știu cum s'au aflat așe, și l-am adus acasă| și l-am dat muerii să-l prăjască, iară, e, acum mă apucă| de obraz¹⁾ și zice că n'am adus nimică, atunce muere| strigă tare, și zisă pe dracul are întru săne acest| om și mă rog de-l legați bine că m'a omoră vai de mi-| ne! și voi mi-ți trage păcatul, iară vecini| crezu²⁾ pe mueri și să apucă²⁾ de bărbat, și-l legă²⁾| de mâni și de picioare, și-l pusă²⁾ în lanțuh de fier iară| bietul bărbat toată noapte să văita și zice, dar| nu ți-am dat eu pește; și-l dedi³⁾ acestii cățeli să-l frigă| iară, ia, mă făcu de mă legară cu fier, iară muere începu| a să văita și a striga mai tare și zice să îndrăci bărbatul meu|

f 29 r Și dacă să făcu zioa iară vecini veniră și-l întreba⁴⁾, ia-| ră el săracul le spune drept iară muere tot striga și| zice dimon are într'ansul, iară oamenii lesne crezură pe| muere. și zisă adevărat acest om s'au îndrăcit și| l-au ținut legat până a triia zi, iară a triia ză între-| bă ia pre bărbat, flămânzăt-ai bărbate să-ți dau de măn-| cat, iară el întrebă ce ai de mâncat să-m dai iară mue-| re zisă pește prăjit am? el zisă bine zăci tu fi-|mei de acela ce am aflat eu⁵⁾ țarină iaste, iară muere| iară începu a plânge și a să văita și zice boeri| și împregiuraș încă tot îl țâne dimonul pre acesta⁶⁾ om. iară el gândi întru sine de acum să nu mai zic eu| aceste cuvinte. atunce să sculă muere și-i dedi| pești de acela de mănca și zisă bărbatul cătră| fimei dezleagă-mă rogo-te? iară e îi zisă au nu-ți aduci| aminte de peștile cel din țarină să mai zici ceva| iară el nu mai cuteza a-i zice nimică fu bucuroș| că-l slobozi, numai ce zice nu știu ce zici și ce pește| este acela, atunce zisă fimeia, bărbate câte ai| zis bine ai zis dar ce nu suduești numai pi fimeile| cele rele, ci suduești și pe cele bune și eu îț zicem| să nu suduești pe toate fimeile că nu sănt toa-| te rele și zicei că de ai fi avut o mueri re ai fi o-| morât-o sau i-ai fi tăet nasul cu cuțățul tău,| pentru aceia și eu m'am făcut una ca din cele rele| și ț-am făcut aceasta ca să cunoști că nimică nu pu-| tuș face asupra me ce de acum să nu te mai lauzi a-| supra muerilor rele. Aceste cuvinte au spus fimeia| aceia streinului|

f 29 v Aceia streinului cum s'au întâmplat acelu om de au petrecut| cu fimeia sa, și începu și ia a face meșterșug spre strein| ca să-l înșeli precum veț auzi.|

Și zisă fimeia cătră acel voinic, voinice tu vez =| pe bărbatul meu că este foarte bătrân și eu sănt| tânără și frumoasă și împreunare

¹⁾ cf. Nota 4 pag. 4!

²⁾ cf. Nota 5 pag. 4!

³⁾ Perfectul simplu arhaic, pers. 1-a sing.: *dediu*.

⁴⁾ Pentru pers. a 3-a plur. imperfect fără -u cf. *Războiul Troadei*, 81.

⁵⁾ Îndreaptă: *în țarină*.

⁶⁾ La fel în *Războiul Troadei*, 87: *acesta filosof!*

bărbătească mi-i | foarte dragă și tu ești tânăr și tare și poți | să potolești
 pohta me că bărbatul meu este afară | iară tu te scoală și fă voe me
 și-m potolește dorul meu, iară bietul strein se înșală, gânde că a fi
 așa | să sculă îndată și să sui cu dânsa în pat iară mue- | re văzând sâr-
 guiala Tânărului spre împreunare ei îndată-și | pusă mâna în capul
 lui și cu altă mână îl apucă de | piept, și începu a striga foarte tare,
 și zice săriț | oameni buni săriț vai de dânsa ¹⁾ ce-m fu a păță astăzi
 cu | acest strein ce-m veni la casă iară el auzând Strigare | ei foarte să
 spăimântară ²⁾ și-l cuprinsă foarte tare | frică de nu mai putu nimică
 și-l luă muere și-l împin- | să la masă iară bărbatul auzind strigările
 fimei lui | alergă împreună cu toți chemații și orașenii, și | îndată de-
 diră în casă, iară streinul aștepta să-i vă- | dească fapta lui și să-l omoare,
 iară e atunce zisă | cătră bărbatul ei și cătră oaspeți, acest strein | ce-l
 ospătam aice la masă mâncând pește, iară ³⁾ un os i s'au oprit în
 grumazi, și înecându-să era la mare | cumpănă, și eu văzându-l la ace
 cumpănă mare m'am spăriet | că va muri și pentru aceia am strigat,
 iară acum cu agiuto- | riul lui Dumnezeu s'au izbăvit, de ace nevoe,
 iară oameni | s'au înturnat |

f 30 r S'au înturnat iară înapoi de eșiră din casă, iară muere zisă | cătră
 strein oare aceste câte ț-am spus, și ță le-am făcut | ai-le scrisă la tine,
 iară streinul zisă de aceste de câte au- | ziiu acuma și petrecui n'am înscris
 nici de unile, ⁴⁾ iară fi- | meia zisă o voinice înzădar te trudești, și ai făcut
 a- | tăta osteneală, și nimică n'ai isprăvit nici vicle- | șugurile răutățile
 și curviile muerești n'ai învățat, iară stre- | inul pre cuvântul muerii
 luă hărțile toate câte scri- | sesă și pe toate le aruncă în foc și să
 mira și zice | o căci că ⁵⁾ nici un om din lume nu poate ca să afle deplin |
 răutățile și vicleșugurile muerilor celor rele |. Pentru aceia și tu îm-
 părate dintru această spunire a | me ce ț-am arătat puterii-tale cu-
 noaște; | ca să știi împărate că ne sfârșit iaste vicleșugul mueresc
 | și nu să să ⁶⁾ cade așa îndată ca să ascuți și să te încrez | cuvîn-
 telor unii mueri rele și să omori pre fiiul tău ne- | întrebat că de
 vei omoră pre fiiul tău cine va rămâne | în urma ta moștenitori
 împărățai tale, și să știi și | aceasta că făcând acest lucru toți vor să
 fugă dela ti- | ne, că vor să zică așa, că pre fiiul său care l-au
 făcut din tru- | pul lui l-au omorât, fără cale și fără vină dară încă
 pe | noi, și în toată lume vei fi vorbit ⁷⁾, și ocărât prin | toate țările
 și de toți oamenii. | Iară împăratul auzând aceste cuvinte dela al

¹⁾ Pentru similare inadvertențe cf. *Războiul Troadei*, 88.

²⁾ Pentru preteritul cu pers. a 3-a sing. în -ră cf. *Războiul Troadei*, 45.

³⁾ Pentru sintaxa arhaică: frază gerundială legată de fraza principală printr'o con-
 funcțiune (și, iară) cf. *Războiul Troadei*, 85.

⁴⁾ La fel I. Neculce: *nici de unele* (Kogălniceanu, *Cronici* II 187, 305, și 416).

⁵⁾ *Căci-că* frecventă formă arhaică a lui *căci*.

⁶⁾ Citește: *nu să cade*.

⁷⁾ Cf. Nota 4, pag. 4!

șeptile fi- | losof și sfetnic au poroncit să nu omoare pre fiiul | său și i să
 îmblânzi inima și-ș veni în fire, și urgie i s'au | întors și mânia i s'au
 potolit, și atunci împăratul în- | dată trimisă pre un slujitori, ca să
 nu omoare pre | cucon: și veni a opta zi de iă ¹⁾ să împliniră. 7. zile |
 și veni limba cuconului, și dezlegare tăcerii lui și începu | cuconul a grăi, |

f 30 v Cuconul a grăi și zisă unii fimei carele²⁾ era pe lângă dănsul
 | fimei du-te curund ³⁾ la filosoful cel mare și-l cheamă să vie încoa-|ce,
 și să dusă fimeia voiuoasă, și zisă filosofului ficiorul | împăratului
 m'au trimes să te chem iară filosoful auzind foar- | te să bucură, și
 cu osărdie mersă la dănsul și cu mare | bucurie l-au îmbrățosat și-l
 sărută dulce⁴⁾; Iară ficiorul | împăratului începu îndată a-i vădi pri-
 cina lui pentru ce | n'au grăit acele 7. zile și toate câte au zis țai-
 toare | împăratului cătră dănsul și încă îi mai zisă mulțămesc | lui
 Dumnezeu întâi; iară al doile dumilorvoastre că | cu a dumilorvoastre
 înțelepciune și învățatură m'ați iz- | băvit de multe rele cu lucru
 tare ⁴⁾ dela ace muere, iară | acu prietinii mei cei crezuți și adivărați
 acu vă du- | ceți și să vădiți și să spuneți Tătâne-meu împăratu- | lui
 aceste toate câte v'am arătat și ați auzit | până a nu mergi ace re
 muere să mai turbure pe Tatăl meu | și să amestice ⁵⁾ auzirile lui. . . .

LECA MORARIU

Profesor la Universitatea din Cernăuți

¹⁾ ? ? ? ?

²⁾ Sic! Citește: *care*

³⁾ Pentru arhaicul *curund* cf. *Războiul Troadei* 55 și 82—83.

⁴⁾ Cf. Nota 4, pag. 4!

⁵⁾ *Anestec* în nuanța de accepțiune a arhaicului *amestecătură* «ințrigă» (cf. *den mestecăturile ce se ațitase în țară* Kogălniceanu, *Cronici* I 202; *pentru multe neîngăduințe și amestecături ce se ațitau* ibid. I 204).

PĂRINȚII ȘI BUNICII SCRITORULUI ARDELEAN IOAN PIUARIU - MOLNAR

Cercetătorii trecutului românesc al Ardealului au început a da, în timpul din urmă, atențiune mai însemnată poliistorului dela sfârșitul secolului XVIII, vestitului doctor și profesor Ioan Piuariu-Molnár, pe care contemporanul său Petru Maior îl consideră «bărbat din cei mai vrednici Români din Ardeal» ¹⁾.

Serviciile, pe cari acest fiu al «popii Tunsu» din Sadu le-a adus cauzei naționale a Românilor ardeleni, în toate domeniile vieții politice, literare, școlare și economice nefiind îndeajuns cunoscute, nici nu pot fi deocamdată apreciate după cuviință. Cine va încerca însă a-i scrie biografia, va găsi material prețios atât în cărțile lui, cât și în diferite acte și corespondențe din jumătatea a 2-a a secolului XVIII și dela începutul secolului următor. Va fi chiar în situația de a putea spune câteva amănunte interesante și instructive din viața părinților și bunicii acestui scriitor multilateral.

Participând tatăl său, preotul și mai târziu protopopul Ioan Piuariu din Sadu, cu mult curaj, la lupta înverșunată, ce s'a dat pe la mijlocul secolului XVIII pentru apărarea ortodoxiei periclitate și prin aceasta pentru salvarea unității religioase a tuturor Românilor, a ajuns în conflict cu episcopul din Blaj Petru Pavel Aron, care în chip de pedeapsă, fiindcă se hirotonise preot la o episcopie din Muntenia, *l-a tuns* în anul 1758. Deaceia i s'a dat porecla de «popa Tunsu» ²⁾. Această

¹⁾ Petru Maior, *Istoria bisericeii Românilor*, Buda, 1813, p. 113.

²⁾ Aug. Bunea, *Episcopii Petru P. Aron și Dionisiu Novacovici*, Blaj, 1902, p. 183. Cf. I. Lupaș, *Cum a obținut doctorul Ioan Molnár-Piuariu din Sadu titlul de*

măsură nu l-a descurajat însă în lupta sa, nici pe Sălișteni nu i-a împiedecat a-l ridică în anul următor, peste voia episcopului Aron, la treapta de protopop în Sadu¹⁾. Activitatea lui de predicator și apărător al ortodoxiei nu se mărginează numai la ținutul Sibiiului, ci pătrunde și în părțile Clujului, unde îl găsim chemând pe Români la un sobor pe ziua de 17 Iulie 1760²⁾, precum și în câmpia Mureșului. Aici însă a fost deținut în satul *Pogăceaua* pe la sfârșitul lui Iulie acelaș an³⁾.

Iată cum înfățișează Petru Maior împrejurările, în cari a fost deținut iscusitul predicator Ioan Piuariu din Sadu: «Pe acesta — scrie Maior — pentrucă s'a fost hirotonit preot în Țara Românească preste poruncile împărătești și tocmelile canonicești, l-a fost tuns vlădica Aron. De unde, precum și din fire eră om *inimos* și *îndrăzneț*, mâniindu-se a venit în varmeghia (județul) Turdei în sat Pogăceaua și fiind în vecinul sat Sânpietru târg mare de țară, acolo în târg făcându-și chip de amvon înalt, a început a propovedui neunirea (ortodoxia) și a grăi cu batjocură încă *în versuri* nu numai de uniți și de catolici, ci și de calvini, cum mi-au spus aceia, carii au fost de față și l-au auzit grăind; se adunară la dânsul gloate de Români a-l auzi ca pre *un sfânt*, precum îl și numiă, cât dregătoriile varmeghiei fibirău, vițișpan și alții fiind acolo în târg, n'au cutezat să-i facă alta fără au trimis două solgăbirao

nobil la anul 1792? în revista «Transilvania» din Sibiu, 1920; Idem, *Câteva date biografice relative la doctorul Ioan Molnár-Piuariu din Sadu* în «Anuarul Institutului de Istorie Națională» Cluj, I (1922); Dr. V. Bologa, *Ioan Molnár-Piuariu, primul medic titrat român ca autor medical*. Contribuție la bibliografia începuturilor medicinei savante românești, în «Clujul Medical», 1924, serii 5—6; I. Lupaș, *Informații privitoare la activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu (1786)* în «Anuarul Institutului de Istorie Națională», Cluj, III (1925); Andrei Vereș, *Ceva despre viața și activitatea doctorului Ioan Molnár-Piuariu și a fiului său*. Ibidem. Despre încercările ziaristice ale lui Molnár, cf. Ilarie Chendi, *Începuturile ziaristice noastre*, Orăștie, 1900 și I. Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristice românești ardeleni*, Sibiu, 1926.

¹⁾ Cf. raportul iezuitului Pallovcics din 15 Sept. 1759, publicat de S. Dragomir *Istoria desrobirii religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*, Sibiu 1920, Anexe p. 189 unde se dă «*Traductum litterarum pseudo-archidiaconi Szadiensis Iuon Piuariu anno superiore canonice degradati, sed hoc anno a Szelistensibus constituti archidiaconi in Szad*».

²⁾ Dragomir, *o. c.*, p. 198.

³⁾ A. Bunea, *o. c.*, p. 184.

(administratori de plasă) la dânsul, să-l întrebe cu ce putere face aceasta, căroră cu batjocură le-au răspuns. Aceasta mi-o au povestit unul dintre acei doi trimiși anume Endeș Peter solgăbirăul. Acest popa Ioan, căruia uniții în batjocură îi zicea *Tunsu*, pentru că îl tunsese vlădica, cum am spus mai sus, ci și el după aceea și-au dat poreclă de *Tunsu*, măcar că porecla lui cea adevărată eră *Molnár*, acesta, zisei, întorcându-se pe noapte la Pogăceaua; protopop Gheorghie dela Maroș-Vașarhei și protopop Daniil dela Uilac uniți, sculând cătane împărătești și alții, au mers în noaptea aceea la Pogăceaua, ca să prindă pe *Tunsu*, carele eră săluit (adăpostit) la un nemeș român. Acolo mergând zișii protopopi cu cătanele, carii, cum mi-au spus Endeș Peter solgăbirăul, au fost cu numărul 20, și cu ceialalți pe casa nemeșului, s'au întâmplat și moarte, că tocma stăpânul casei fu împușcat. Vestea așa au ieșit că protopop Daniil l-au împușcat, pentru că protopopul Daniil purtă pistoale în vremile acelea. Ci mai sus pomenitul solgăbirău, carele și acolo au fost față, măcar că acum eră cu mânie nu de mijloc asupra lui protopop Daniil, totuș odată aducându-i eu aminte, că oamenii așa vorbesc, că protopop Daniil să fi împușcat pe nemeșul acela, când fu prins *Tunsu*, îmi răspunde, că nu e adevărat, ci o cătană a slobozit din tindă pușca asupra lui, nu după alt semn, fără după graiul lui carele strigă din casă fiind ușa închisă, și singur după acest semn trecând plumbul prin scândura ușei, măcar că era mai mulți oameni în casă, au nemerit tocma, în stăpânul casei.

«Prinzând cătanele pe *Tunsu*, îl dederă în mâinile zișilor protopopi și ei se întoarseră la ale sale. Aceia punând pe *Tunsu* călare pe un cal, fiind și ei și toți carii mai erau cu ei, preoți și dieaci, călări, pentru ca nu pre întunec sărind de pe cal, să scape, îi legară picioarele pre subt foalele calului. Dede Dumnezeu în noaptea aceea o vreme cumplită cu fulgere și cu tunete și mergând uniții cu robul pe vale, se auzi vorbă înainte de oameni mulți; protopop Daniil, având prepus să

nu fie oamenii aceia adunați asupra lor carii duceà pe Tunsu apucă singur înainte, și întrebând ce oameni sunteți? Răspunseră, ne-a venit veste, că uniții au prins pre *sfântul* și îl aduc pre aicea. Atunci Daniil zise: La deal, la deal frații mei! că pe deal îl duc; și apucând oamenii înșelați pe deal în sus, uniții se duseră cu robul pe vale fără primejdie, până în sat Apafaia la baronul Husar fișpanul (prefectul), ca să-l bage acolo în temnița varmeghiei Turzii; ci fișpanul nu vru să-l primească zicându-le, duceți-vă cu el dela mine, să nu vină Românii să mă omoare pentru el și să-mi risipească curtea. De aci se duseră cu robul pre Mureș în jos până la orașul Maroș-Vașarheiu, ca să-l dea acolo în mâinile cătanelor celor din cetate. Ajungând cu dânsul până la numitul oraș, *descălecară cu robul la casa tătâne — mieu*, până vor merge în cetate să grăiască cu comandantul. Aci fiindu-i milă *mumei mele* de robul acela, vru să-i dea o sticlă cu vinars, ca să bea de oste-neală; ci protopop Daniil apucând sticla din mâna mumei mele o aruncă în ușe, cât și vinarsul s'au vărsat și sticla s'au spart.

«Primit fiind robul aci în cetate, fu după aceea petrecut până în Beciu (Viena). De acolo cu vremea scăpă mai vârtos prin mijlocirea Românului consilier Gaia cu rânduială ca aceea, ca pre toată ziua să aibă plată 30 de creițari în toată vieța lui. Ci nu multă vreme se îndulci cu acea facere de bine împăratească; că întorcându-se la Ardeal, iarăș fu pârît la împărăție și de uniți și de Dionisie Novacovici episcopul neuniților și așa pierdù cei 30 de creițari, pe zi. De unde el crezându-se nevinovat de acea pedeapsă, se duse la Beciu cu *frate său — cel mai mic* Ioan Molnar ¹⁾, carele acum e doctor și profesor doctoriei de ochi, bărbat din cei mai vrednici Români în Ardeal; acolo prin facția unor uniți ce erà în Beciu, amândoi fură prinși și după aceea sloboziți cu acea rânduială, ca popa

¹⁾ Acest doctor și profesor nu erà frate mai mic, ci fiul protopopului Ioan Piurari din Sadu. Eroarea aceasta a trecut dela P. Maior și la alți istorici; cf. A. Bunea, *o. c.*, p. 186.

Ion Tunsu să nu se mai întoarcă în Ardeal, și așa el rămase în Bănat, unde a și murit»¹⁾).

Arestarea lui Ioan Piuariu a produs mare amărăciune între Români ortodocși din Ardeal. Călugărul Șofronie, conducătorul mișcării, scrise imediat generalului-comandant Buccow să intervină pentru liberarea lui, căci *altfel nu va fi pace în Ardeal*²⁾. Guvernul ardelean raportă la 19 Aug. 1760 cancelariei aulice din Viena că «patria aceasta într'o clipă poate fi aprinsă și prefăcută în cenușă»³⁾. În aceeași lună cereau Români din domeniul Zlatnei liberarea necondiționată a popii Ion din Sadu⁴⁾. Tot asemenea intervine în cauza lui și a tovarășilor săi deținuți din aceleași motive, sinodul ce avu loc la Alba Iulia în 9 Martie 1761, sub conducerea călugărului Șofronie⁵⁾ cerând în punctul 2 al hotărârilor sale liberarea acelor captivi,

¹⁾ Petru Maior, *o. c.*, p. 111—113. Contemporanul preot și istoric reformat din Transilvania, *Petru Bod* în a sa *Brevis Valachorum Transylvaniam incolentium Historia*, capitolul V: «*De strepitu Valachorum in Transylvania Sofroniano*» la a. 1760 amintește și despre cazul din Pogăceaua, unde a fost prins protopopul Ioan Piuariu din Sadu. Informațiunile lui, în punctele esențiale identice cu ale lui Petru Maior, având unele amănunte diferite sau cari lipsesc din Istoria bisericească a acestuia, se reproduc aici, după cum urmează: «§ IV. Notabilis tandem casus contigit in pago Pagotsa dicto, qui talis fuit ac ita evenit: Anniversariae celebrantur nundinae in *Szentpéter*, parte Transylvaniae campestri, Possessionis S. R. I. Comitum Teleki, quae magno hominum concursu, praecipue vero Valachorum, ob educillationem et copiam vini generosioris fieri solet. Comparuit ibidem *Archidiaconus seu Petrupopa Szadiensis* ex districtu Fogaras non unitus; ostensisque comitatus officialibus litteris suis salvi conductus, libere dimissus est. Qui in templo cultu dei peracto, libere etiam in foro deambulabat, *centenè ac milleni eum comitantes Valachi, unioni renunciantes*. Ad noctem divertit in pagum vicinum *Pagotsa*, ad virum aliquem origine quidem Valachum, at in ordinem nobilium relatum ac praedivitem, ubi coena modica peracta, quieti se dedit cum caeteris. Interea *Szt-Péterini*, *Petrupopae* ac *Popae* uniti conspirantes adjunctis sibi aliquot *militibus bene potis*, *Pagotsam* accesserunt, domumque nobilis, ubi iam somno involutus erat *Szadiensis Archidiaconus* non unitus, circumdantes cum strepitu, egressum Patrem familias ac quinam essent quaerentem, loco responsi globo sclopeti trajecterunt, qui extemplo concidit ac expiravit. Domum ingressi, sibi occurrentes verberarunt ac vulnerarunt, domum expilarunt res domesticas depraedantes. *Szadiensem barbatenus protractum*, multisque verberibus affectum ac *semivivum* bigae impositum ad supremum iudicem *Maros-Székiensem* cum tumultu detulerunt; is admittere re formidans, inde in fortalitium *Maros-Vásárhelyiense*, inde tandem stipantibus currum ejus militibus cum honesta comitiva deductus *Claudiopolim*; *Claudiopoli in Hungariam* delatus fertur, indeque *Viennam*, unde cum tempore dimissus rediit in *Transylvaniam*».

²⁾ Dragomir, *o. c.*, p. 199.

³⁾ *Ibidem*, p. 209: «*ezen haza csaknem egy szempillantásban tűzbe borul és havává leszen*».

⁴⁾ *Ibidem*, p. 211—212.

⁵⁾ *Ibidem*, p. 222—3.

cari sunt deținuți *pentru țară și lege*, nu se știe unde (propter regnum et legem, nescitur ubi?) anume a lui Oprea Miclăuș din Săliște, popa Măcenic din Sibiel, popa Ioan din Gales și popa Ioan din Sadu».

Din timpul arestării lui Piuaru la Viena, s'au păstrat în arhiva cancelariei de curte, în traducere latinească, două scrisori: una din 21 Februarie 1761 dela părinții săi: Ioan și Dobra Piuaru, iar a 2-a din 23 Februarie 1761 dela soția sa: preuteasa Patrasia Piuaru. Scrisorile originale românești nu s'au păstrat, ele au fost date celui arestat, însă numai după ce organele poliției austriace s'au convins din traducerea latină a textului, că nu cuprind nimic subversiv. Din aceste scrisori putem cunoaște acum numele exact al părinților protopopului Piuaru-Molnár, precum și pe al fratelui său, care nu erà Ioan, cum afirmase din greșeală Petru Maior, ci Oprea. Iar numele soției sale erà Patrasia.

Pentru cuprinsul lor aceste două scrisori merită să fie publicate în întregime atât în traducerea latinească din secolul al XVIII-lea, cât și în textul românesc reconstruit după această traducere. Iată-le:

I

Scrisoarea tatălui popii Ioan deținut în Viena, cu data 21 Febr. stil vechiu anul 1761

Cinstite fiul meu! Sfinte Părinte Ioane, îți doresc dela milostivul Dumnezeu sfinției tale sănătate și rog pe Dumnezeu cel prea milostiv, ca să-ți ajute; dacă ai ostenit cu întrebarea: noi din mila atotputernicului Dumnezeu suntem sănătoși, încolo Dumnezeu știe cum arde inima noastră.

Cinstitele tale scrisori, pe care ni le-ai trimis, le-am primit și văzându-le, ne-am bucurat, căci eram foarte supărați, numai Dumnezeu știe pârjolul inimii noastre, căci de când ai ieșit din casa noastră și te-ai dus la Peterlaca și te-au prins, iubite fiul meu! în Pogăceaua și te-au dus la Băița, de aci la Abafaia, am fost și eu într'o zi de Marți în Pogăceaua, aci am auzit, că pe tine te-au dus la Oșorheiu (Târgul Mureș) și de aci Dumnezeu știe, prin câte locuri te-au purtat dușmanii, precum l-au purtat pe Domnul Christos Jidovii; ce să-ți mai spun: sabie cu două tăișuri era în inima mea și lacrimi neconținute și osteneală nespusă și cheltueli, pe cari Dumnezeu

le știe, și inima mea zdrobită, câți dușmani sunt asupra capului meu? Și-acum am vrut să plec la Viena, mai nainte am fost la Abrud și te-am căutat pe tine, fiule, dar după ce am trimis pe frate-tău Oprea la prealuminatul mitropolit ¹⁾, am aflat că tu, fiul meu, ești încă viu în Viena. Așa te dorim pe tine, fiule, cum dorește cerbul izvoarele apelor și arde inima noastră de dorul tău. Te rugăm, ca să ne trimiți și alte știri prin scrisori; atât noi, precum și Patrasia cu copiii suntem sănătoși. Multe așa mai avea, iubite fiul meu! să-ți scriu, pe care nici hârtia nu le-ar cuprinde, nici cerneala nu ar ajunge; dar ne mai având timp, încheiem vorbele și rămânem ai Sfinției tale: *Iuon Piuarium* din Sadu cu maică-ta *Dobra* și să fii cu *Christos*. Doresc fiul meu să te mai văd odată, chiar dacă vom muri după aceea, precum a zis bătrânul *Simion*, căci dacă s'ar apropia moartea de mine, așa-mi pare că n'aș putea muri de dorul tău: dacă s'ar milostivi Maiestatea Sa prea înălțată ²⁾ să-ți dea drumul, ca să te mai vedem odată! ³⁾

II

Scrisoarea soției popii Ion, deținut în Viena, către bărbatul său, din 23 Febr. stil vechiu Anul 1761

Prea cinstite, prea iubite și al nostru în veci dorite sfinte Părinte Ioane! Sănătate și tot binele îți dorim și ne rugăm împreună cu toți prietini Sfinției tale să ți se împărtășească din milostivirea lui Dumnezeu; ne întrebi și

¹⁾ La mitropolitul sârbesc din Carloviț.

²⁾ Împărăteasa Maria Teresia.

³⁾ *Translatum Literarum Parentis Popae Ioan Viennae detenti die 21 februarii stylo veteri Anno 1761*. Honorabilis mi fili! Sante Pater Ioannes, precor a misericorde Deo salutem tuam Sanctitati et rogo misericordissimum Deum, ut adjuvet Te, si interrogare fueris fatigatus: ex misericordia Dei maximi, sumus sani, ulterius Deus scit qualiter ardeat noster animus.

Venerandas tuas Litteras, quas misisti, accepimus, quibus visis laetati sumus, quoniam valde tristes eramus, tantum Deus scit animi nostri ardorem: nam quando exististi ex nostra Domo et ivisti ad *Peterlaka*, et interceperunt te chare fili! in *Pogatsa* et duxerunt te ad *Baicza* inde ad *Abafae*, fui etiam ego die Martis in *Pogatsa*, hic audivi, quod te tulerint *Vasarhelyinum* et hinc Deus scit, in quot Locis te portaverint inimici, sicut portaverunt Domnum X-tum Judaei; quid tibi narrem: gladius cum duobus cultris erat in animo meo, et incessantes lacrimae et fatigium ineffabile, ac expensae, quae Deus scit, et afflictus meus animus, quot sunt meo capiti inimici? Volui nunc etiam Viennam ascendere, antea fueram in *Abrudbanya* et quaesivi te fili, sed dum misissem fratrem tuum *Opre* ad *Excllm Metropolitam*, intellexi te filium esse vivum Viennae. Ita desideramus te fili, sicut cervus desiderat fontes aquarum, flagratque noster animus tui desiderio. Rogamus te iterum informes nos adhuc Litteris, tam nos quam *Patrasia* cum prolibus sumus sani. Multa haberem chare fili! tibi scribenda, quae nec carta caperet, nec atramentum sufficeret; sed jam tempus non habentes ponimus finem verbis et manemus tuae Sanctitatis, *Iuon Piarii* ex *Szád*, cum *Matre tua Dobra* et sis cum X-to, Desidero fili! adhuc semel te videre etsi deinde moriar, sicut locutus est *Senex Simion*, quia si mihi mors contingeret, ita apparet, quod non possem ob tuum desiderium mori: si miseret *Excelsa Mattas* te dimittere ut videamus te semel.

dorești să știi, cum trăim. Să știi, că noi suntem sănătoși cu toții: părinții, socrii, rudeniile și surorile. Și eu, iubita soție a Sfinției tale, cu doriții tăi pruncii, sunt sănătoasă; dar am avut destulă supărare și voie rea de dorul tău până în ceasul acesta, în care a venit scrisoarea dela Sfinția ta. Când am văzut scrisoarea și am înțeles toate, mai întâiu am dat mulțămită lui Dumnezeu și Maiestății sale prea înălțate pentru darul și milostivirea, ce a făcut prea înălțata și strălucita Maiestate, și foarte m'am bucurat, plecând genunchii și ținând în brațe pruncii, pe unul de-adreapta, pe altul de-a stânga, cu lacrimi în ochi am rugat pe Dumnezeu și-l voiu rugă în veci, să dea M. Sale prea înălțate vieață lungă, preafericită și luminată, cu toate că nu sunt vrednică să mulțumesc M. Sale prea înălțate pentru milostivirea aceasta, pe care au făcut-o acum, dar îndemnată de prostia mea căzând la pământ sărut prea cinstitele haine și picioarele prea strălucite ale M. Sale preainălțate, nădăjduind că precum milostivul Dumnezeu are putere de a iertă păcatele omului, tot așa are putere și M. Sa prea înălțată să ierte și greșelile Sfinției tale, făcându-i-se milă, cu vestita ei milostivire împărătească, de pruncii Sfinției tale, cari te doresc așa de mult, cari au rămas ca niște pui de porumb izbiți la pământ și zdrobiți de durere așteptând în fiecare zi, să vie tatăl lor și să se bucure de îmbrățișarea lui. Iată-ne fiule și pe noi părinții tăi, după atâta dor al Sfinției tale, îți poftim sănătate și să știi că noi am rămas ca niște trunchi uscați, căci nici fratele Sfinției tale, Oprea nu e la noi, pe el l-am trimis din Septemvrie să te caute pe Sfinția ta și așa am rămas lipsiți de amândoi feciorii noștri. De când ți s'a întâmplat ție, fiule, această întâmplare și până ne-ai trimis scrisoarea, noi n'am mai stat pe acasă, eu am alergat într'o parte maică-ta în altă parte și aproape nu are sfârșit vieața noastră în lumea aceasta din pricina supărării și a întristării; am sărăcit foarte cu atâtea drumuri; chiar și când a venit scrisoarea ta, eram pe drum, întorcându-mă după aceea, a doua zi și găsind scrisoarea ta, m'am bucurat foarte, dând mulțămită lui Dumnezeu și M. Sale prea înălțate, cu toate că suntem nevrednici să dăm mulțămită pentru vestea aceasta, care ne este nouă tuturor ca o izbăvire.

După acestea vei ști, iubite bărbate! mai adevărat cum o duc cu locuința; eu m'am mutat la tatăl meu cu amândoi pruncii. Și să știi și pentru casă, că am isprăvit cu zidurile și (te rog) pe tine, dacă vei avea timp să-mi scrii cum (să fac) cu ajutorul lui Dumnezeu și cu sprijinul părinților noștri din amândouă părțile, în cari au știut (să ne ajute) căci eu n'am prilej, nici nu înțeleg. Preoții din ceeace vor, îmi dau, și toți îți doresc sănătate. Incheind acestea, milostivirea lui Dumnezeu, să fie cu Sfinția ta în veci. A Sfinției tale soție adevărată *Patrasia* din Sadu și noi părinții adevărați ai Sfinției tale Iuon și Dobra. ¹⁾

¹⁾ *Translatum Literarum Uxoris Popae Juon Viennae Detenti, ad suum Maritum* dto 23-tia Februarij stylo veteri A-o 1761 datarum.

Admodum honorande, Charissime et noster in aeternum desiderate Sancte Pater Ioannes! Salutem et omne felix bonum ex misericordia Dei simul cum omnibus amicis tuae Sanctitatis precamur tibi impertiri; postulas et desideras qualiter vivamus, scias nos esse sanos omnes: parentes, soceros, afines et sorores etc. Ego etiam chara conjux tuae Sanctitatis, cum desideratis prolibus sum sana; sed sat maestum tristemque

Scrisoarea aceasta din urmă, în care se amestecă vorbele bătrânilor Ioan și Dobra cu ale nurorii lor, ne înfățișează scena duioasă, când preuteasa *Patrasia Piuariu* a îngenunchiat cu amândoi copilașii săi în brațe rugându-se și dând mulțumită lui Dumnezeu că în sfârșit, după atâtea luni de nesiguranță chinuitoare și de așteptare a putut afla știri sigure despre soarta bărbatului său, despre «inimosul» și «îndrăznețul» preot din Sadu. Unul dintre cei doi copilași avea atunci vârsta de 12 ani, putea deci să înțeleagă și să împărtășească sbuciumările sufletești, prin care trecuseră toți membrii familiei Piuariu. Acest copil, născut la 1749, va deveni cătră sfârșitul secolului al XVIII-lea neobositul «doctor și profesor de tămăduirea ochilor» la Cluj, va urmări cu interes toate momentele de ordin politic, bisericesc, școlar și economic ale vieții neamului său, împodobindu-se și

animum et tui desiderium habui, usque ad hanc horam, qua venerunt Literae a tua Sanctitate, dum vidissem autem Literas et intellexissem omnia, imprimis egi Deo et Excelsae Majestati gratias, pro Dono ac misericordia, quam lucrata est ab Excelsissima et fulgente Matte, ac vehementer laetata, genu flexo servatisque manu prolibus una a dextris, altera a sinistris lacrimando rogavi Deum et aeternum sum rogatura, ut impertiatur Excelsissimae Matti longam, felicissimam ac fulgentem vitam, quamvis non sim digna gratias agere Excelsissimae Majestati, pro hac misericordia, quam fecit nunc, sed simplicitate ducta in terram cadens osculor venerandissimas vestes et fulgentissimos pedes Excelsae Majestatis, sperando: quem admodum est potens misericors Deus dimittere peccata homini, ita est potens et Excelsa Mattas dimittere etiam delicta tuae Sanctitati, miserendo cum famosa et Caesarea dimissione, quam vehementius proles tuae Sanctitatis desiderant, quae manserunt sicut columbae pulli terrefactae et afflictae aspicientes omni die, quā venires, ut laetarentur amplexu paterno. Ecce etiam nos filii! Parentes, post longum tuae Sanctitatis desiderium precamur Salutem, et scias nos mansisse sicut trunci adusti, quia nec frater tuae Sanctitatis Opre est apud nos, misimus illum in vestigia tuae Sanctitatis a mense Septembri, itaque ambibus nostris filiis sumus destituti. A quo contigit tibi hic casus filii! donec misisti Literas non continuimus nos Domi, ego in unam partem, mater tua in alteram discurrebamus; et vix non est finis nostrae vitae in hoc mundo ob maerorem et tristitiam; valde etiam depauperati sumus itinerando, modo pariter dum venissent Literae eram in itinere, redux deinde secunda die et inveniens Literas vehementer laetatus sum, gratias agendo Deo et Excelsissimae Matti, quamvis simus indigni gratias agere pro hac fama, quae nobis omnibus est in exculpationem.

Post haec scies dilecte conjux! verius quomodo vivam ratione habitationis; ego transivi ad Parentem cum ambabus prolibus. Scias intuitu etiam Domus, quod finiverimus muros et te dum adjuvante Deo et concurrentibus, in quibus sciverunt ex utraque Parte Parentibus, ratione hujus Domus si habueris tempus scribas mihi qualiter? quia non habeo occasionem neque intelligo. Sacerdotes ex quibus volunt dant mihi, et omnes precantur Salutem. His finitis misericordia Dei sit aeternum cum tua Sanctitate.

Tuae Sanctitatis vera Conjux Patrasia ex Szád et Nos veri parentes tuae Sanctitatis *Juon et Dobra*.

cu titlul de nobil «von Müllersheim», după ce numele românesc *Piuaru* i se maghiarizase în acela de *Molnár*. Părinții lui au fost deci: *preotul Ioan Piuaru și preuteasa Patrasia* din Sadu, iar bunicii lui: *Ioan și Dobra Piuaru*, cum arată cele două scrisori din 1761.

I. LUPAȘ.

SIMION BĂRNUȚIU ȘI PIETRO MONTI

CU O SCRISOARE INEDITĂ

Imprejurările în care aprigul luptător ardelean a părăsit Universitatea din Viena și, în vârstă de 44 de ani trecuți, s'a dus să-și treacă doctoratul în Drept la cea din Pavia, ne sunt cunoscute din prețioasele contribuțiuni și studii pe cari ni le-a dat în timpul din urmă d-l prof. G. Bogdan-Duică ¹⁾.

Pentru lămurirea amănuntelor în legătură cu cei doi ani petrecuți de Bărnuțiu în orașelul italian de lângă Milano, mi-am propus totuș să întreprind un studiu special, pe baza unor documente inedite încă, aflătoare în Arhiva Academiei Române, precum și a cercetărilor făcute în Italia.

Rezultatele la care am ajuns și pe care nădăjduesc să le pot împărtăși în curând cetitorilor, le socotesc destul de mulțumitoare, atât pentru biografia lui Bărnuțiu, cât și pentru istoricul legăturilor noastre culturale cu Italienii, în decursul veacului trecut. Ca dovadă anticipată și fragmentară despre aceasta, public mai jos o scrisoare inedită, în care vârstnicul student ne vorbește despre legăturile sale cu filologul italian Pietro Monti, căutând a da totodată unele precizări referitoare la personalitatea și însemnătatea acestuia din urmă.

* * *

Plecând din Viena spre Triest-Pavia, în seara zilei de 11 Octombrie 1852, bolnăvicios, nesigur de cele mai modeste

¹⁾ Cfr. *Viața și ideile lui S. Bărnuțiu*, Acad. Rom., Studii și cercetări, VIII, București, Cultura Națională, 1924; *Notes-ul de însemnări al lui S. Bărnuțiu (1849—1863)*, în *Anuarul Instit. Istorie Națională*, Cluj, II, 1923, pp. 205 sqq.

mijloace de trai, hotărît totuș să învingă orice piedică venită din partea autorităților austriace, spre a-și isprăvi studiile academice începute încă din 1846 la Sibiu, «Bătrânul» convinge de oportunitatea de a face la fel, pe doi din tinerii studenți ardeleni, asupra cărora ascendentul său moral se exercitase încă din timpul revoluției dela 1848: Al. Papiu-Ilarian și Iosif Hodoș.

În adevăr, nu va trece mult și-i vom vedea, rînd pe rînd, și pe aceștia apărînd printre studenții în Drept ai Universității din Padova.

Izolați prin distanță, dar mai înfrățiți ca oricînd prin nevoia de a se susține cu orice sacrificiu și de a împărți puținii bani, împrumutați cu trudă și înfrigurată așteptare dela ardelenii — puțini — dela care puteau aștepta o generoasă încurajare (în primul rînd inimosul popă Balint), Bărnăușiu dela Pavia și Papiu-Hodoș dela Padova întrețin o abundentă corespondență, în care-și împărtășesc nevoile, își arată impresiunile zilnice, își comunică știrile din țară, se sfătuesc reciproc, se îmbărbătează să nu dea pas nevoilor, adesea într'adevăr descurajatoare.

Hotărîți cu orice chip să-și treacă doctoratul, spre a-și putea asigura apoi o situație mai puțin precară, preocuparea lor continuă sunt examenele și îndeplinirea formalităților de regulată școlaritate. Convinși însă, în aceeaș măsură, că șederea în Italia le putea fi de mare folos pentru studiile lor filologice și mai ales pentru precizările în legătură cu origina latină a limbii românești, cei trei ardeleni nu cruță nici o clipă de răgaz (frumusețile naturale și artistice ale Italiei nu se regăsesc decît rar de tot în scrisorile lor), ci caută să se inițieze cît mai temeinic în studiile de filologie italiană, cetind opere de erudiție, cetind opera scriitorilor italieni medievali, redactînd liste de cuvinte asemănătoare (sau presupuse ca atare, din punct de vedere etimologic), surprinse fie în astfel de aride și răbdătoare lecturi, fie prin studierea și cunoașterea vie a diferitelor dialecte italice.

Publicând, în amintitul studiu ce pregătesc, unul din carnetele (al celor dela Padova) în care făceau astfel de extrase, se va vedea cum toate lecturile lor italiene — și nu erau deloc puține! — erau făcute numai în vederea atingerii acestui scop pur filologic. Doar Iosif Hodoș de va fi avut și preocupări oarecum mai literare.

Nemulțumiți însă numai cu acest rezultat al șederii lor în Italia, cei trei studenți ardeleni, în urma sugestiilor venite mai ales dela Bărnăuțiu, căutară să ia atitudine față de acei filologi italieni — nu prea puțini ¹⁾ — cari se ocupau cu măgulitoare stăruință de limba română și de problemele în legătură cu originea ei, în nădejdea de a rezolvă prin comparație mult dezbătuta pe atunci chestiune a limbii italiene însăș.

Carlo Cattaneo erà între fruntași, din acest punct de vedere; iar în hârtiile rămase dela Papiu-Hodoș din timpul șederii lor la Padova, găsesc tocmai o largă disertație (scrisă în limba latină), la care colaborase prin scrisori și Bărnăuțiu, în care sunt discutate pe larg aprecierile Italianului asupra limbii și literaturii noastre («Del nesso fra la lingua valaca e l'italiana», 1837 și 1846 ²⁾).

Alături însă de Carlo Cattaneo, de T. Massarani sau de Biondelli, iată-l și pe Pietro Monti, care — ilustru spaniolist — se ocupă pela 1850 cu mult succes de problemele de dialectologie comparată.

Iată, totodată, motivul pentru care Bărnăuțiu, necruțând osteneala atâta de prețioasă sănătății sale, rea în acei ani; necruțând mai ales cheltuiala mare — în orice fel — pentru sărăcia lui, a simțit nevoia de a merge în primăvara anului 1853 dela Pavia până la localitatea de pe malurile lacului Como, mai sus de Milano, unde trăia retras «Abatele Petru Monti dein Brunate».

Cine erà acesta?

¹⁾ Cfr. studiul meu *Romanticii italieni și Români*, în *Anal. Acad. Rom.*, Mem. Sect. lit., S. III, t. II, Mem. 2, 1924 (indice).

²⁾ Cfr. *op. cit.*, pp. 49 sqq. și passim.

Pietro Monti, socotit astăzi drept «cel mai mare spaniolist italian al timpului său», a format obiectul preocupărilor mele în lucrarea asupra «Spaniei și Portugaliei în viziunea Romanticilor italieni»¹⁾, acest lucru fiindu-mi impus de prestigiul pe care știu să și-l asigure abatele comasc, prin opera sa de traducător și de profund cunoscător al limbii și literaturii spaniole.

Publicase, anonimă, încă din 1835, o serie de «Saggi in verso e in prosa di letteratura spagnuola dall'origine della lingua sino al secolo XIX» (Como, Ostinelli), arătând în prefață planul pentru un vast «Manuale italiano della letteratura spagnuola». Traducător iscusit al lui Calderon, avu meritul de a publică în 1838, în celebra colecție milaneză a Clasicilor Italiani și «Il Romancero del Cid, o Storia dei fatti del celebre Cid castigliano», versiune pentru care Cattaneo ținuse să-l laude și să-l încurajeze. Pasionat de această literatură, iată-l publicând în 1850 culegerea de «Romanze storiche e moresche e poesie scelte spagnuole tradotte în versi italiani», dedicată Academiei din Madrid și în care și manifestă toată bogata-i erudiție de critic și filolog, adăogând un vast studiu introductiv. La 1855, tipărea în fine (în aceeaș colecție) patru volume de «Teatro scelto di Pietro Calderon de la Barca, con opere teatrali di altri illustri poeti castigliani», însoțite și acestea de tot aparatul critic necesar.

Prestigiul abatelui Monti (ajuns profesor la Ateneul milanez), ca profund cunoscător și harnic divulgator al literaturii spaniole, eră astfel definitiv fixat în epoca în care fù cercetat de juristul și filologul ardelean. Cercetat pentru celebritatea sa ca spaniolist? Firește, nù.

Bărnuțiu vedeă în Monti, de sigur, pe autorul nu mai puțin apreciatului «Vocabolario dei dialetti della città e diocesi di Como — Appendice — Saggio di vocabolario della Gallia Cisalpina e Celtico» (Milano, Soc. Tipogr. Classici Italiani, 2

¹⁾ Cfr. *Ephemeris Dacoromana*, II, 1924, pp. 66 sqq., unde dau și respectiva bibliografie (în special pp. 155—157).

vol., 1844—45 și 1856), precum și al unor publicațiuni mai mărunte, ca de ex. «Esame di alcune etimologie», «Lettera prima scritta dall'altro mondo», etc.

Indemânarea cu care filologul italian se familiarizase cu limba românească; temeritatea sa în a compară cu celelalte idiome pe care le studiase îndelung; încercările sale de etimologizare, așa cum le surprindem în suggestiva epistolă a lui Bărnuțiu, întregesc în chip pitoresc această figură, obiect al admirației devotate a Ardeleanului, plecat să i se înfățișeze în primăvara anului 1853.

* * *

Scrisoarea de mai jos (publicată fără nici un fel de retușare ortografică), face parte din grupul celor păstrate la Academia Română sub cota mss. 4583 și este adresată «Al Signor A. Papiu Ilarianu Ferma in Posta a Padova», cu toate că îl privea și pe Hodoș.

«Pavia 22-o Febr. 853

«Fratiloru!

«M'am inturnatu dela Como, scrietimi se¹⁾ aveti sciri dein Vienna o²⁾ «de aiirea, am fostu deasupra Comului în munte de am cercatu³⁾ pe Abatele «Petru Monti dein Brunate⁴⁾ autorulu Vocabulariului dialeptelor diecesei «Comensi traducatoriulu lui Lope de Vega, și a altoru scriitori ispani. Parin- «tele Petru Monti è⁵⁾ unu popa forte invetiatu si versatu in Literatura, au «fostu mainainte professor⁶⁾ in Mediolanu la leteratura greca⁷⁾, in care è forte «versatu, sci bine spanesce, si francesce, romanesce anca precepe, carti ro- «manesci n'are, are pe Grisellini (*sic*)⁸⁾, în care sunt nisce cuvinte romanesci, «un micu vocabulariu, dice au vediutu si codicele romanescu, aveam la mine «unu numeru dein Gazeta⁹⁾, iam datu se lega¹⁰⁾, mai tote le intielege, dice

¹⁾ Cfr. ital. *se* = dacă.

²⁾ Cfr. ital. *o* = sau.

³⁾ Cfr. ital. *cercare* = a căuta.

⁴⁾ Localitate în munți, cu vederea larg deschisă asupra lacului, a Milanului și a Alpilor. Căutată iarna, pentru clima și pitorescul său. Nici urmă de așa ceva în scrisoarea lui Bărnuțiu!

⁵⁾ Cfr. ital. *è* = este.

⁶⁾ Cfr. ital. *professore*.

⁷⁾ Cfr. ital. *letteratura greca*.

⁸⁾ Francesco Grisellini, pentru care cfr. *Romaticii italieni și Români*, pp. 4, 21, 34.

⁹⁾ *Transilvaniei*.

¹⁰⁾ Cfr. ital. *leggere* = a ceti.

«ca si limb'a nostra anca è un dialeptu de italia. In prefatiunea Vocabulariu-ului seu memora ¹⁾ si limba nostra, si dice ca deve ²⁾ studiata daca vre cineva «a se ocupà cu studiulu comparativu alu dialepteloru de Italia, dice, ca è «documentu, cumca pe tempulu lui Trajanu se vorbià în Italia o limba dis-tinta ³⁾ de cea latina. Acum scrie pentru librariulu Fusi dein Mediol. ⁴⁾ «Istoria predicatiunei in Italia dela secl. 12 ⁵⁾. pote ca intr'acesta vor veni «documinte interessanti ⁶⁾ despre limba mai veche italiana, care le vomu «putè comparà cu folosu cu limba nostra. In vocabulariu anca are unu do-cumentu dein secl. 16 unu fragmentu omileticu, ce cuprinde invetiatura «la poporu; totu stilulu estui fragmentu è alu nostru, si pregiuderiale (?) «aduse in trensulu tote se afla si la Romani (*sic*). L'am fostu tramisu lui «Laurianu; a propos (*sic*), n'aveti neci o scire de Laurianu cum o duce cu «Russii? Am fostu si la librariulu Fusi in Mediolanu, se vedu ce vocabularia «se potu capetà in dialeptele italice, ca vocabularia sunt forte multe, ma ⁷⁾ «è greu a le capeta unele, iam datu o lista, cà se mi scrie, cate se potu ca-petà, si cu ce pretiu. Monti are forte multe dein dialeptele italice, armo-«rice, Gaelice, Romanze etc. Monti legundu «flamura» in Gazeta nu s'a im-«pedecatu nimica, indata au disu ca è «flamula» latinesca di bassa latinità ⁸⁾, «pentruca era rosia ca par'a focului cà flamura «proseptulu» anca nu lau «impedecatu nimica, macarca è p ante «» elu dice ca «privire» è dela previ-«deo, care nu insemneaza numa a vedè inainte, ci si a cautà impregiuru, si a «cautà la ceva, intueri, spectari, risguardare, ce se dice privi, bine ar fi cuge-tam intru mine, l'am lasatu intr'atatu. Scrietimi... B.»

In acest «bine ar fi», atât de elocvent în ingenuitatea lui spontană, descoperim toată tenacitatea preocupărilor filologice ale lui Simion Bărnuțiu și a «fraților» săi din Padova, în de-cursul anilor petrecuți, cu atâta înfrigurată și adeseori tragică pătîmire, în înflorita grădină a «dulcelui sî».

ALEXANDRU MARCU

¹⁾ Cfr. ital. *memorare*.

²⁾ Cfr. ital. *deve* (*dovere*) = trebuie (a trebui).

³⁾ Cfr. ital. *distinto* = ales, deosebit.

⁴⁾ De cel puțin un secol datează firma acestui editor, încă, și la Pavia.

⁵⁾ Nu am putut-o identifica.

⁶⁾ Cfr. ital. pl. *interessante(i)* = de seamă.

⁷⁾ Cfr. ital. *ma* = însă.

⁸⁾ Cfr. ital. *basso latino* = latina din primele veacuri ale Evului Mediu, sau cea rustică în general.

DIN LATURA ETNOGRAFICĂ A LIMBII

Pentru Meillet, limba fiecărui om este «un sistem complex de asociații *inconștiente*, de mișcări și de senzații, cu ajutorul cărora, el poate vorbi și înțelege cuvintele venite dela alții».

Prin urmare, închipuirea filologilor, care socoteau că la rădăcina graiului stă numai decât un raționament și că gramatica ar fi un fel de logică aplicată, se dovedește din ce în ce mai mult iluzorie. Centrul de gravitate începe a se muta acumă către psihologie și etnopsihologie. Numai pe calea aceasta nădăjduim să putem explică dela popor la popor deosebirile în felul de a exprima aceleași gândiri. De pildă, subiectul, acțiunea și obiectul ni se par o serie firească: întâiu trebuie să fie *cineva* care lucrează, apoi urmează *acțiunea* și la urmă vedem isprava făcută sau măcar *lucrul* asupra căruia a trecu acțiunea. Așadar: *subiect, verb și obiect*. Dar șirul e așa pentru mintea noastră, românească. Din contra, Germanul lasă uneori verbul la urmă, iar Turcul începe dintr'odată cu obiectul direct. Evident, asta nu mai e chestie de logică, ci de psihologie. Fiecare popor vine pe lume cu asociațiile sale de idei și cu subconștientul său particular.

Un lucru pare însă constant: fiecare dorește să exprime cugetarea și simțirea sa cât mai deplin. *Limba tinde să devină cea mai condensată expresie a vieții unui popor*. Și, după cum filologul nu poate deslegă problemele limbii, fără ajutorul psihologiei (urmărită până în nuanțele sale etnice), tot așa etnograful nu poate promovă știința sa descriptivă, dacă nu va ține seamă și de limbă ca element esențial pentru descrierea, caracterizarea și clasificarea grupelor etnice.

Pe calea aceasta, etnograful întâmpină însă greutăți considerabile.

1. *Neputința de a stăpâni deplin o limbă.* — Lucrul e firesc. Nici un individ nu poate cunoaște în întregime limba popoului din care face parte. Atât numărul, cât și înțelesul cuvintelor variază după mediul geografic și social. Una e limba plugarilor, alta a păstorilor, a pescarilor, vânătorilor, negustorilor, meseriașilor, etc. Numai acela care, de mic copil a trăit un gen de viață, îmbogățindu-și cugetul și simțirea în sfera acelui gen de traiu (oricare i-ar fi munca și uneltele: plug, năvod, mistrie, etc.) numai acela poate întrebuința exact cuvintele spre a exprima obiectele și acțiunile, pe care le-a putut cunoaște efectiv în toată desfășurarea lor. Din contra, cel care încearcă să exprime noțiuni depărtate de experiența sa proprie, este expus, fără să-și dea seama, la lunecările cele mai grave. Cum să vorbească limba plugarului, cel care n'a făcut el însuș plugărie și n'a crescut an după an și zi după zi între uneltele și muncile plugarului? Și fiindcă în scurta viață omenească, individul deprinde de obicei numai un singur fel de muncă, dela sine urmează că *nimeni nu poate cunoaște deplin nici măcar limba propriului său neam.* — O dovadă e chiar scrisul filologilor; despre alții nici nu mai vorbim.

2. *Imposibilitatea de a cunoaște limba popoarelor depărtate în spațiu și în timp.* — Dacă nimeni nu poate cunoaște deplin propria sa limbă, cu atâta mai puțin va fi în stare să cunoască limba popoarelor depărtate. Iar pentru a cunoaște limbile moarte, adică graiul popoarelor care au murit, neputința e aproape radicală: împreună cu poporul care a pierit, a încetat pentru totdeauna posibilitatea de a repetă încă odată viața cuvintelor limbii vorbite odinioară și deci urmărirea exactă a tuturor nuanțelor lor.

*

Dacă lucrurile stau astfel, în ce măsură etnograful se mai poate sluji de limbă ca element de caracterizare a unui popor?

În direcția aceasta, ca și în multe altele, după ce am căutat

criterii absolute, începem a ne mulțumi și cu valori relative. De pildă, ne putem servi de o limbă ca mijloc de caracterizare, relevând bogăția ori sărăcia noțiunilor relative la un gen de de traiu, finețea nuanțelor de idei și de sentimente, tonalitatea morală și alte însușiri, întrucât ele sunt generalizate în *masa* unui popor. Proverbele, cântecele, descântecele, basmele... și tot ce se înțelege sub numele de folklor constituiesc deci o adevărată comoară nu numai pentru filolog, ci și pentru etnograf.

Dar și aici se ivește o nouă greutate: pentruce o colectivitate etnografică, chiar când mediul fizic e omogen (iar genul de viață identic) ajunge totuș la un fel deosebit de a se exprima?

Filologii răspund așa: «Orice fenomen linguistic, până să ajungă un bun comun al colectivității, el este o inovație *individuală*, de natură stilistică ¹⁾. Prin urmare, partea caracteristică a unei limbi și a unei literaturi populare (legată adică de o masă etnică) e mai întâi o creație individuală, care își are origina în acel «sistem de asociații inconștiente» de care ne vorbiă Meillet. Prin urmare, etnograful, servindu-se de limbă și de folklor, el nu caracterizează *massa*, ci ne pune înainte numai câțiva indivizi reprezentativi! — Atunci ce valoare mai au caracterizările sale?

Obiecțiunea aceasta trebuie lămurită. E adevărat, că simțirea și cugetarea cea mai proeminentă se naște întâi în sufletul indivizilor celor mai înzestrați. Produsul minții lor ar semăna însă un apax legomenon, dacă gloata poporului n'ar fi la rândul ei destul de receptivă și n'ar fi în stare (ca lemnul de rezonanță al unui instrument muzical) să primească chiar vibrațiile cele mai fine și să le propage mai departe. Mulțimea, prin urmare, primind și păstrând înțelesul cuvântului înnoit, primește pecetea personalității superioare a creatorului și se pune la unison cu el. E adică o colaborare congenială. Și, pe când la popoarele neînzestrate, limba și în genere folklorul

¹⁾ S. Pușcariu, pentru Dicționarul limbii române, 1926, p. 6.

este un fel de clacă a oamenilor de rând, adică imitația și împrumutul se face dela un mediocru la alți mediocri, la masele etnice cu dispoziții sufletești mai alese, personalitățile eminente devin mai ușor normative. Creațiunile individuale cele mai fericite găsesc adecă rezonanță în masă și pot trăi, pe când colaborarea aceasta creatoare e grea sau chiar imposibilă în sfera neamurilor tardigrade.

De aci rezultă că etnograful se poate folosi de literatura populară și de particularitățile limbii, ca mijloc de caracterizare, deoarece ele sunt nu numai un produs individual, ci și un *exponent sufletesc al masei*. De pildă, când poporul dimprejurul Carpaților zice: «fă binele și-l aruncă în mare», aceasta dovedește că în mijlocul acestui popor, vestit încă din epoca geto-dacă pentru idealismul său, s'au născut destule personalități de un larg optimism în ce privește consecvența ultimă a bunelor acțiuni omenești; al doilea, se dovedește că tonalitatea morală a poporului din aceste regiuni a fost foarte fină, — altfel, n'ar fi primit și n'ar fi făcut să circule din generație în generație acest postulat, până într'atât, ca el să devină un bun ereditar al întregului neam. Astfel de note, înșirate unele lângă altele, sunt deci un fel de *teste*; ele formează oarecum o statistică a inteligenței și a simțirii poporului respectiv, ajutându-ne să-i arătăm locul în scara valorilor omeneirii. Tot așa, când Gorki ne înșiră o sumă de proverbe caracteristice cu privire la sufletul poporului rus, el scrie nu numai operă literară, dar ne dă și o caracterizare etnografică. Proverbul rusesc «frumoasă e vieța, dar n'ai pe cine bate» ilustrează brutalitatea mai bine decât toate faptele concrete înșirate de romancierul rus sau de statisticele speciale.

*

Dar oricât de legitimă ar fi rezemarea etnografului pe materialul lingvistic o rezervă totuș se impune: caracterizările etnografice pe temeiul limbii și al folklorului sunt valabile numai în cazul unei dezvoltări normale a poporului. Când însă ritmul vieții unui neam a fost turburat prin multe invazii

și prin amestecul cu elemente prea eterogene, ori prin transformări pripite, adică morbide, munca etnografului trebuie să fie îngădită cu multe precauțiuni. Altfel, unele manifestări trecătoare ar putea fi luate drept caractere fundamentale. Infiltrații de populație străină pot aduce un amestec lexical și variații chiar în înțelesul cuvintelor autohtone. Sub influența străinilor, poate schiopăta mai ales sintaxa. Când streinul are o situație proeminentă (în oficialitate, în presă, etc.) eroarea lui se poate generaliza, iar indivizii mediocri și inferiori ai masei sunt cei dintâi gata, din sentiment gregar, să adopte caricatura venită de sus, luând-o drept o noutate de laudă. Pe calea aceasta, limba și literatura populară devine un produs de colaborare a «proștilor», chiar în neamurile deștepte, — când reacțiunea nu vine la vreme.

Stările acestea quasi-patologice merită să fie luate în considerare de etnograf. Dar pentru aceasta se cere ca etnograful însuș să fie un cât mai adânc cunoscător al limbii și al sufletului popular. Ca și filologul, el trebuie să fie, pe cât e posibil, un autohton. Altfel, cum ar putea el avea o atitudine critică în studierea abaterilor? După cum o oglindă strâmbă nu poate da imagini drepte, tot așa un hibrid, strein de viața originală a poporului, nu poate să scrie cu tot rostul cuvenit limba și să aprecieze literatura poporului de care e vorba. Vrând sau nevrând, hibridul aduce cu sine tot inconștientul amestecului său de sânge și amestecul de viață eterogenă, din care a răsărit. Din capul locului, «oscilațiile inconștiente de mișcări și de senzații» exclud pe o corcitură tocmai din partea cea mai fină a activității filologice și literare.

Din acest punct de vedere e o fericire pentru un popor, când profesorii de limbă și literatură sunt exemplare autentice ale poporului pe care îl studiază. Chiar pentru partea lexicografică, unde se pare că munca ar fi mai ușoară, legătura adâncă cu rădăcinile unui neam e de mare preț. — Singuri filologii mărturisesc că până și alegerea materialului unui

Dicționar nu se poate face fără «măsura pe care i-o dă lexicografului bunul simț *înnăscut*». ¹⁾

Ceeace este etnic, este în oarecare măsură specific și deci cere însușiri speciale. Prin urmare între toți cărturarii, cei care se ocupă de ființa unui popor au un fel de primat intelectual și educativ, de câte ori pot fi individualități normale și puternice.

Deaceea, recunoștința pentru ei se cuvine a fi mai mare decât pentru alții.

S. MEHEDINȚI

¹⁾ Op. cit. p. 9.

LĂUTARI E GIULLARI¹⁾

Chi anche oggi ha avuto l'occasione di assistere in campagna a un *chef*²⁾ boeresco, ha potuto osservare il perpetuarsi in Rumania di certi strumenti musicali primitivi quali la *cobza* e il *țimbal* (strumento a corda che si batte con un bastoncino) somigliantissimi agli strumenti musicali del medioevo (cfr. Beck, *La musique des troubadours*, pl. V e Schultze, *Das höfische Leben* ecc., passim). Similmente chiunque, assistendo a uno di questi *chef*, ha udito cantare ogni specie di poesie e liriche ed epiche e satiriche da questi *giullari* rumeni (zingari quasi sempre) che sono i *lăutari*, non può fare a meno di ricordar le sue letture medievali e specialmente il pranzo nuziale di Archimbaut nel *Roman de Flamenca*, quando

si levon li juglar:

casqus se vol faire auzir;
 585 adonc auziras retentir
 cordas de manta tempradura.
 Qui saup novella violadura,
 ni canso, ni descort, ni lais,
 590 al plus que poc avan li trais;...
 698 Casqus dis lo mieil que sabia;
 per la rumor dels violadors
 700 e per brug d'aitans contadors
 hac gran murmuri per la sala;³⁾

¹⁾ Frammento di uno studio (sul *Medioevo Rumeno*) di prossima pubblicazione.

²⁾ Festino a base di musica e di vino.

³⁾ [«... si levano i giullari: ciascuno vuol farsi ascoltare; dunque udrai risonar «corde di diversa tempra. Chi sa nuova sonata per violino (*violinata*) o canzone, «discordo o lais il più che può si fa avanti;... ciascuno canta e dice il meglio «che sa. Per il brusio dei sonatori di violino e il frastuono di tanti raccontatori, «vi fu gran fremito nella sala].

il che corrisponde a capello con quanto leggiamo nel romanzo di *Arghir și Elena* (ed. Sibiu, 1859, p. 78):

Incep la veselie,
la jocuri de bucurie...,
beau, manâncă, ospătează,
toată firea înviază.
Sună lăute răsunătoare,
una după alta sună
să 'și facă toți voe bună.
Când se scoală dela masă
se mai duc într'altă casă,
unde toți în horă saltă
cu bucurie înaltă.
Ospățul șase luni ține
toți cu inimile pline¹).

E non parlo neppure del *ballo tondo* rumeno, della *hora*, di un aspetto tutto medievale! Faccio solo osservare che il banchetto dura... *sei mesi*, il che sarà esagerato, ma insomma corrisponde perfettamente alle *corti bandite* del medioevo, tanto più che anche in Rumania c'era l'uso di distribuir in simili occasioni agli invitati doni di vesti, di stoffe, di pellicce²) e persino di medaglie d'oro e d'argento coniate apposta per la circostanza, come le note *oselle* veneziane.

Ritroviamo soprattutto nei *lăutari* i *giullari* col medesimo ambiente che li produsse e la medesima *letteratura giullaresca* cui dettero origine nel medioevo occidentale, con quasi i medesimi strumenti, con la medesima caratteristica trasmissione

¹) [«Cominciano (*a darsi*) all'allegria, ai *giuochi* (*danse*) di gioia... bevono, mangiano, banchettano, tutta l'anima (*il cuore*) rallegrano. Cantano (*suonano*) liuti risonanti; l'un dopo l'altro suonano, perchè tutti facciano buon sangue (*lor diletto*). «Quando si levano di tavola, se ne vanno in un'altra stanza, dove tutti danzano nella *hora* con grande allegria. Il banchetto dura sei mesi, sempre colla massima allegria»].

²) «Acolu făcù Ștefan Vodă ospăț mare Mitropolitului și episcopilor săi și la toată oastea sa, și mulți viteji a făcut atunci și *dăru* multe. A dăruit atunci și *veșminte* de «mult preț boierilor săi și vitejilor și la toată oastea sa și pe toți îi trimitea după cuviință acasă la ei și îi învăța să laude și să binecuvinteze pe Dumnezeu, căci dela Dumnezeu erau toate acele ce au fost». [«*Ivi fece Ștefan Vodă gran banchetto al Metropolita e a' vescovi suoi e baroni e a tutta la sua oste, e molti «valorosi» creò allora (molti cavalieri armò) e fece molti doni. Allora donò molte vesti di gran valore a' suoi baroni ed ai «valorosi» e a tutta l'oste sua e tutti poi li congedò e li rimandò a casa dopo averli onorati «secondo il loro grado ed insegnava loro a lodare e benedire Iddio, perchè da Dio venivano tutte le cose che erano accadute»*].

e diffusione di temi epici e lirici e satirici per via esclusivamente orale, colle relative *interpolazioni* e *contaminazioni* di motivi e di varianti e i relativi anatemi ecclesiastici di preti, vescovi e concilii.

Ma su ciò converrà far più lungo discorso. Incominciamo intanto col richiamar l'attenzione del lettore su d'un documento quanto mai importante dopo gli studii del Faral sui giullari francesi, dal quale risulta ¹⁾ che anche fra i *popi* rumeni ce ne furon di quelli *ratés* che per guadagno divennero *lăutari* (jongleurs) e *măscărici* (buffoni). Citiam qui l'intero passo, data la sua importanza ai fini del nostro argomento:

«Chiar cîte unui preot mai slab cu duhul, i se întimplă cîte «o alunecare, ca la vreo nuntă să facă pe «vornicu», și «giucă», «ba «umblă betu prin târgu», mergeà «la crîșme», și se făcèa «măscărici și vrăjtoriu»; pentru unul ca acesta, vlădica, aplicând «pravila, poroncià de i se luà popia»²⁾.

Nè la sola teoria del Faral intorno ai *goliardi* e ai *giullari* trova eccezionalmente (giacchè la gran maggioranza dei *lăutari* rumeni erano e sono *zingari*) un riscontro in Rumania;

¹⁾ Cfr. il buon volumetto di C. BOBULESCU, *Lăutarii noștri*. București, Tip. «Națională» Jean Ionescu, 1922, p. 177. Il Bobulescu, che, a quanto è a mia notizia, è un buon prete, accurato e pio raccoglitore di documenti che interessano i costumi e il passato del suo popolo, ma non è (nè pretende d'essere) uno studioso di professione, non conosce il bel lavoro del Faral e non pensa neppure alla possibilità dei raffronti che facciamo qui per la prima volta. Ciò non toglie che il suo volumetto sia prezioso per la gran quantità di documenti e di testimonianze che ci offre sui *lăutari* rumeni, ch'egli per la prima volta raccoglie in un tutto organico e sottopone a scrupoloso ed accurato esame critico.

²⁾ [«Anche a qualche prete di coscienza meno rigida e facile a cadere in tentazione «accadeva talvolta di lasciarsi andare, durante qualche spozalizio, a fare il caporione del «banchetto e ballare, camminar briaco per la strada del villaggio, andare all'osteria e fare «il buffone e l'indovino. A costoro il vescovo, applicando il canone ecclesiastico, comandava si togliesse il carattere sacro». Il documento è assai più importante di quanto non sembri, in quanto le parole e frasi riportate del Bobulescu fra virgolette e in corsivo son tolte dai sacri canoni, che, per contemplar questo caso, dovevano senza dubbio riferirsi a casi realmente avvenuti. Citiamo il testo cui si riferisce il Bobulescu, dall'opera di TIM. CIPARIU, *Acte și fragmente istorice-besericesc*. Blasiu, cu tipariulu Semin. diecesanu, MDCCCLV, p. 146: «Care popă să va face vornic pre la nunte «și va giucă, și va îmblă betu pin târgu, și va îmblă la cârșme, și să face măscărici și «vrăjtoriu, să i se ia popie», il che corrisponde a capello con quanto si prescrive nel *Conc. d'Aix la Chapelle* c. 83 (MANSI, t. XIV, p. 202) dove si ripete il canone di Laodicea: «Quod non oporteat sacerdotes aut clericos quibuscum spectaculis, in scenis «aut in nuptiis, interesse; sed, antequam thymelici ingredientur, exsurgere eos convenit «atque inde discedere»].

ma persino quella del Bédier sulla formazione delle *Légendes épiques* e quella di Ezio Levi sulla prima origine della letteratura religiosa in volgare nell'Italia del nord, dovuta a necessità di propaganda di sette religiose eterodosse.

Tutto infatti fa supporre che la localizzazione intorno al Monastero di Argeş della leggenda d'origine serba della donna murata viva in una fabbrica per cessare un malefizio per cui le mura, non appena innalzate, crollavano (il famoso *Meşter Manole*) sia dovuto al fatto che uno dei preti o monaci serbi (o che avevano studiato in Serbia) venuti in Rumania all'epoca di Neagoe-Vodă (marito egli stesso d'una principessa serba: *Milizza*) ne abbia fornito il tema ai *lăutari* accorsi al *hram* (festa del santo protettore della chiesa o monastero) in occasione dei quali *hram* avvenivano ed avvengono dei pellegrinaggi, determinati come quelli del medioevo assai meno da motivi d'ordine mistico e religioso che dall'occasione di viaggiare in comitive con maggior sicurezza e minor dispendio e dal desiderio di divertirsi con lauti banchetti, sbornie solenni e canti e suoni di *lăutari*, onde anche contro tali agglomerazioni tumultuose tuonano le *pravile* ecclesiastiche rumene come un dì tonarono invano i concilii.

Dei loro strumenti, dei loro vestiti, dell'aria assolutamente medievale che conservarono fin oltre il secolo XVIII dirà più la seguente (p. 267) miniatura che riproduciamo dal ms. 3514 dell'Acc. Rum. che tutto quanto potremmo noi dire in proposito. Ci limiteremo a rilevare come i *lăutari* rumeni fossero anch'essi organizzati in corporazioni (*bresle*), a capo di ciascuna delle quali era uno *staroste*; che esistono ancora (e ognuno può leggerli pubblicati nel volumetto sopra citato) gli *statuti* di tali *bresle* o corporazioni, in tutto simili agli *statuti* delle corporazioni medievali delle diverse *arti*; che sappiamo persino quanto ciascuno dei socii pagasse alla *breasla* e allo *staroste* e quanto fosse uso di pagare a ciascun *taraf* (gruppo, banda) di *lăutari*. Dopo di che riporteremo le parole d'un viaggiatore francese, il Conte di Langeron (1790) il quale

ci fa sapere che «le métier de ménétrier et celui de comédien
«sont infâmes en Moldavie, et rien ne peut rendre l'étonne-
«ment des gens du pays lorsqu'ils virent les officiers russes
«donner des concerts et jouer eux-mêmes une tragédie»¹⁾.

Dopo di che si capisce come la Chiesa ortodossa non vedesse troppo di buon occhio i *lăutari* (giullari) e i *măscărici* (buffoni) che non cessava di fulminar colle sue *afurisenii* (anatemi), non diversamente dalla Chiesa Cattolica che, si può dire in tutti i Concilii, ha, durante tutto il medioevo, inveito invano contro

¹⁾ *Journal des Campagnes faites au service de la Russie en 1790 par le COMTE DE LANGERON, Général en Chef* in HURMUZAKI, *Documente privitoare la Istoria Românilor*. Supl. I, Vol. III, Bucuresci, 1889, p. 76.

gli «histriones, mimos, turpissimosque et vanissimos Jocularis» (*Agobardus, Liber de dispens. apud Du Cange s. Jocularis*). Riportiamo dunque, accanto a quanto si prescrive a questo riguardo nel *Concilio di Tours* (*Mansi, op. cit.*, XIV, p. 84): «Ab omnibus quaecumque ad aurium et ad oculorum pertinet illecebras, unde vigor animi emolliri posse credatur, quod de aliquibus generibus musicorum... sentiri potest... sacerdotes abstinere debent... Histrionum quoque turpium et obscenorum insolentias jocosum et ipsi animo effugere coeterisque sacerdotibus effugienda praedicare debent»; qualcuna delle *afurisenii* della Chiesa ortodossa contro i *lăutari* e i loro canti: «Nu chemă cinîpoi și alăute și mîscîrici, nu te bucură de dulcele țile lumii și ale acestora drăcești cîntece, lăutele și fluerele și plesnirea palmelor și viersurile cele fără cale și netocmite. «Au nu știi, ticăloase, ca acestea sînt sămînța diavolului?»¹⁾.

Similmente, in quelle *Vămi ale văzduhului* che abbiam visto rappresentare una specie di *visioni medievali* delle pene dell'Inferno, la prima di tali *vămi* (e cioè *porti*, nel senso di *strette, gole, chiuse, passi di frontiera* e quindi *dogane*) ci mostra dei diavoli che escono innanzi al peccatore con in mano un foglio di carta «întru carea erau scrise cuvintele ceale spurcate, cîntările ceale lumești și fără de rușine, jocurile și săriturile, «rîsurile, hohotiturile»²⁾ ch'eran così cari ai *lăutari*; mentre la quarta ci fa assistere allo spettacolo del peccatore che vede con orrore registrati in un enorme libro (la cui contabilità è tenuta al corrente da altri diavoli) tutti i peccati da lui commessi «mîncând și bînd fără cale, cîntînd cu cobuz, și toate după asemănarea cîrciumarilor»³⁾.

¹⁾ [«Non chiamare (*alla tua tavola*) zampogne, nè liuti, nè buffoni; non godere dei piaceri terreni e della dolcezza di codesti canti e suoni diabolici: liuti e flauti e nacchere e versi spudorati e sfrenati. O non sai, cattivello, che tali cose son farina del diavolo?») Cfr. BOBULESCU, *op. cit.*, p. 176.

²⁾ [«... in cui erano scritte quelle parole diaboliche, quelle canzoni orgiastiche e svergognate (ed eran descritte) le danze, le musiche, i suoni, i salti, le risa»].

³⁾ [«mangiando e bevendo a dismisura, sonando la «cobza» e tutte l'altre cose care ai cantinieri [*ai «frequentatori» delle cantine?*]. *Cîrciumar* o *crîșmar* (da *cîrciumă* o *crîșma* = cantina vuol dir *cantiniere, oste*; ma qui credo debba interpretarsi piuttosto per *frequentatori* di simili locali. La *cîrciuma* rumena è alquanto diverso (in peggio!)

Per ciò poi che riguarda la nota abitudine dei *giullari* di «tra-
«mestare i versi» di ciò che cantavano, «mozzicando ed appic-
«cando», non diversamente dal fabbro che cantava i versi della
Commedia e del quale Dante si vendicò nel modo che tutti
sanno; riferiremo qui quanto, intorno alla medesima poco lo-
devole abitudine dei *lăutari* rumeni, ci fa sapere il cronista
(del secolo XVII) Constantin Stolnicul Cantacuzino che per
il primo ebbe l'idea di servirsi dei canti storici dei *lăutari*
come fonti d'informazione per la sua *Cronica*, se non che
dovette smetterne il pensiero, perchè «nici den cânticile ca-
«rele vestesc de viteji, au de alte fapte ale Domnilor și ale
«altor vrednici oameni, ce au lucrate, carei după la lăutari
«și după la alți cântători auzim, putem și cevaș ales, că și
«acelea, nu numai ce au laudă mai mult au hulesc, de cât cele,
«ce este a fi, ci și foarte împrăștiat și prea pre scurtu pomenesc
«lucrul și făr de nici o rînduială sau tocmeală»¹⁾. Il che ci
offre l'occasione di far rilevare come, a simiglianza dei *giul-
lari*, i *lăutari* fossero alquanto *maldixen* e spesso e volentieri
trattassero il genere satirico. Quando p. es. Constantin-Vodă
Cantemir fuggì davanti al re di Polonia Giovanni Sobieski,
abbandonando la capitale (*Iasi*) e la reggia; alla mensa del
vincitore i *lăutari* cantavano questi versi di scherno:

Constantine, fuge bine,
nici ai casă, nici ai masă
nici dragă jupâneasă²⁾

dalla *cantina* italiana. Vi si beve la *țuică* (alcol di prune) o il *rachiu* (grappa) e in Mol-
davia la *secărică* (alcol di segala) invece del vino che del resto in Rumania è anch'esso
più alcoolico che in Italia; è frequentata da donne facili e venali (talvolta la stessa *câr-
ciumăreasă* o *cârciumăriță* si presta a servir da merce più fine ma non diversa in fondo
dalle frequentatrici del suo locale) e risuona di continuo de' canti e de' suoni dei *lăutari*
zingari, senza di cui (e questo è un elemento spirituale del *chef* rumeno) non si conce-
pisce la gioia del bere e del banchettare. Cfr. BOBULESCU, *op. cit.*, p. 177.

¹⁾ Cfr. BOBULESCU, *op. cit.*, p. 71. [«nè dai canti che contengono le lodi dei
«valorosi» o delle gesta dei *Voda* o di altri valorosi uomini, che ascoltiamo dai «leutari»
«e da altri cantori, possiamo sapere alcunchè di preciso; giacchè non solo lodano o bia-
«simano eccessivamente (più di quanto non sia vero); ma raccontano i fatti troppo fram-
«mentariamente e per allusioni sommarie e per di più senza alcun ordine e criterio].

²⁾ [«Costantino, fuggi bene! non hai più casa, nè mensa imbandita, nè cara castel-
«lana!»] Da notarsi la rimamezzo: *Constantine: bine e casa: masă: jupâneasă*. Anche
il metro è lo stesso delle poesie giullaresche italiane: l'ottonario a rima baciata, metro
popolare preferito dalla poesia giullaresca così occidentale che orientale.

che ce ne rammentano altri di giullari italiani a scherno delle città vinte o nemiche ¹⁾ e son da paragonarsi a quelli dei tanti e tanti *serventesi* composti e cantati dai trovatori di Provenza e dai loro *giullari* a dileggio di qualche signore che non aveva donato loro «caval balzano» o tagli di stoffa di diverso colore per farsi uno di que' loro vestiti buffonescamente originali, coi quali rallegravan le corti anche prima di cominciare a cantare e motteggiare, suscitando il riso delle damigelle accorse alla notizia del loro arrivo, pel solo fatto di presentarsi in una simile acconciatura.

Anche in Rumania i *lăutari* rallegravano, come abbiám visto, i lauti banchetti del Voda e de' suoi *boieri*. «Finito colloquio peractisque negotiis, cornua et tubae concinuerunt et praeparati convivii initium maximo cum strepitu fit. Juxta «Vayvodam citharoedi et musicorum chorus erat qui valachica lingua patrium carmen pleno gutture cantabant». Così c'informa Paolo di Strasburgo, un viaggiatore che fu in Rumania intorno al 1532, e, in una cronica inedita pubblicata da I. Bogdan (*Cronici inedite*, ecc., pp. 38 sgg.) troviamo la seguente descrizione di banchetto, in cui non manca neppure la solita distribuzione di doni ai boieri (e, dobbiam credere, anche ai *lăutari*) che siamo abituati a trovare nella descrizione di tutte le *corti bandite* medievali, prima fra tutte quella di

¹⁾ Ricordo i versi che gli *Annales* genovesi ci dicono essere stati incisi dai Pisani sulle mura di Lerici nel 1296:

Stopa bocca al Zenoese
e lepa cor a lo Portonarese
strepá torsello a lo Lucchese;
la «*cantio de captione Torniellae*» composta dal Giullare Guidaloste per conto del Comune di Lucca; i versi riportati da Dante nel *De Vulgari Eloquentia*:
Bene andonno li fanti
di Fiorenza per Pisa;
quelli scritti col sangue sulle mura di Lucca:
Tolle, Bonturo Dati,
che i Lucchesi hai consigliati;
e gli altri, diversamente satirici:
Or va attorno frate Elia
che pres' ha la mala via
ovvero:
Egli è tratta una dogá del sale
e gli uffici son tutti salati.

cui parla il Villani. «Făcù atunci (*Ștefan-Vodă*) ospăț mare «Mitropoliților și vitejilor săi și tuturor boierilor săi, dela mare «până la mic și multe daruri a dăruit atunci la toată oastea lui «și a fost lăudat Dumnezeu pentru acele ce au fost»¹). E, poco dopo: «Acolo făcù Ștefan-Vodă ospăț mare Mitropoliților «și episcopilor și boierilor săi și la toată oastea sa, și mulți viteji a făcut atunci, și dăruì multe; a dăruit atunci și veșminte «de mult preț boierilor săi și vitejilor și la toată oastea sa, și «pe toți îi trimitea după cuviință acasă la ei, și-i învăța să laude «și binecuvinteze pe Dumnezeu, căci dela Dumnezeu erau «toate cele ce au fost»²).

Sentiamo ora il Villani: «Ed haveva ne' detti tempi in Firenze da *d.lx.vi* cavalieri di corredo et molte brigate di «cavalieri et donzelli, che sera et mattina riccamente metteano tavola, con molti huomini di corte, donando per la «Pasqua molte robe vaje, onde di Lombardia e di tutta Italia «vi traevano buffoni et bigerai, ed huomini di corte a Firenze, «et tutti erano veduti allegramente, et non passava per Firenze «nullo forestiere, huomo di rinomio et da ricevere honore, «che a gara non fosse invitato et ritenuto dalle dette brigate «et accompagnato a piede et a cavallo per la città et per lo «contado, come si convenia».

Tornando ai *lăutari*, faremo osservare come anche in Rumania essi fossero accomunati coi *măscărici* (ovverosia *buffoni* e *saltimbanchi*) così come avveniva anche ai *giullari* di esser messi (specie negli *anatemi* dei Concilii) in un mazzo coi *mimi* e gli *scurrae* (cfr. *Agobardo* cit.: «histriones, mimos, turpissimosque et vanissimos Joculares»). Similmente, come,

¹) [«Fece allora [*Ștefan Vodă*] un gran banchetto ai Metropolitani ed a' suoi «cavalieri (*eroi, bravi, fidi, valorosi*) e *boieri* dal più grande al più piccolo e molti «doni di «tribui allora a tutta la sua osteria e fu lodato il nome di Dio per ciò che era «avvenuto»].

²) [«Ivi fece Ștefan-Vodă [*Stefano il Grande*] gran banchetto al Metropolita ed «a' vescovi suoi e baroni e a tutta la sua osteria, e molti cavalieri armò allora (*molti «valorosi credè*) e fece molti doni; allora donò molte vesti di gran valore a' suoi baroni «(*boieri*) e cavalieri (*viteji*) e a tutta l'osteria sua, e tutti poi li concedè e li rimandò a «casa dopo aver loro reso onore secondo il loro grado, e insegnava loro a lodare e benedire Iddio, perchè da Dio erano tutte le cose che erano accadute»].

canto ai *jongleurs*, troviamo nel medioevo le *jongleuses*, anche in Rumania c'erano le *cingherese* (suonatrici di *arpa* = *cinghie*) e *juçătoare* (danzatrici, funambole) come ci testimonia un passo della *Cazania lui Varlaam* che il Bobulescu (*op. cit.*, p. 22) e il Năsturel¹⁾ interpretano in questo senso. Di più, i *lăutari* non erano (e non sono) soltanto esecutori di musiche e di versi altrui, ma anche compositori. Per un antico traduttore rumeno di Erodoto, — dotato anche lui di quella straordinaria facoltà di localizzazione e di adattamento ai costumi dell'età sua che fu una delle caratteristiche più spiccata degli uomini del medioevo²⁾ — *Arione* stesso diventa un *lăutar* ed anzi «un cobzar foarte vestit și făcător de ver-
«suri»³⁾, i quali versi sarebbero consistiti, secondo l'antico traduttore rumeno, soprattutto in «eposi»⁴⁾ ed Arione li avrebbe cantati «în cobuz»⁵⁾. Nè manca (in forma altrettanto *medievale*) la menzione di *Orfeo*, che, secondo le *Mărgăritare* (București, 1699) era «unul de la Atina, ce ziciă în lăută, pe care
«o numește scriptura *kitara* sau *psaltire*. Și atâta ziciă de frum-
«os cât și hiarăle cele necuvîntătoare cunoșteă dulciața glasului lui»⁶⁾ (p. 169).

Non sembra di leggere il *Novellino*, per cui «*Hercules* fu «huomo fortissimo et aveva una sua moglie, la quale li dava «molta travaglia» e *Socrate* «fue nobile filosofo di Roma» e *Narciso* «un molto buono e bellissimo cavaliere?» Ovvero il *Roman de Troie*, dove ci si parla di *Sallustio* come di un «clerc «mervaillos», e «pro», e «de haut parage», come insomma si trattasse di un feudatario medievale, e di *Cornelio Nepote* come d'un maestro di grammatica che «a Athenes teneit escole»?

¹⁾ *Varlaam și Iosaphat*, p. 215.

²⁾ Cfr. GASTON PARIS, *La poésie du moyen-âge*. Paris, Hachette, 1922, p. 79.

³⁾ [«un suonatore di *cobza* molto famoso e compositore di versi». Cfr. BOBULESCU, *op. cit.*, p. 27.

⁴⁾ [«poemetti d'argomento epico»].

⁵⁾ [«sulla *cobza*»].

⁶⁾ [«uno di Atene, che suonava il liuto, che la Sacra Scrittura chiama *cetera* o *salterio*. E tanto bellamente sonava che anche le fiere che non parlano sentivano la dolcezza del suo canto»].

Tornando ai nostri *lăutari*, sarà da insistere alquanto sulla nuova concezione scientifica della poesia cosiddetta *popolare*, per cui essa appare come creazione *individuale* e non *collettiva*, come si è ritenuto finora, ed in seguito alla quale i *lăutari* debbon ritenersi non solamente *esecutori* e *diffonditori*, ma spesso *autori* delle canzoni popolari rumene. Per ciò che riguarda i *giullari* ciò è stato oramai dimostrato nel modo più chiaro e convincente dal Bédier nelle sue ricerche sui *fabliaux* e sulle *Légendes épiques*, dal Faral nelle sue ricerche sulle *Sources latines des romans français d'aventures* ed anche più chiaramente, per ciò che ci riguarda, nel bel volume sui *Jongleurs en France*; dalle ricerche del Murko (*Bericht über eine Reise zum Studium der Volksepic in Bosnien und Herzegovina im Jahre 1913* in *Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Kl.*, 1915) per ciò che riguarda la poesia popolare serba che tanti punti di contatto ha con quella rumena, ed in Rumania da due ottimi lavori: di P. Cancel (*Originea Poeziei Populare*, Bucureşti, Casa Şcoalelor, 1922) e di Emanoil Bucuţa (*Românii dintre Vidin şi Timoc*, Bucureşti, Cartea Românească, 1923), cui saranno ora da aggiungere alcune suggestive pagine di Cesare De Lollis su *I casi di Rolando e quelli della critica*¹⁾ pubblicate nel fasc. del 15 Nov. 1923 della *Cultura* e il volume del Boissonnade, *Du nouveau sur la Chanson de Roland*²⁾ da cui il De Lollis prende le mosse. Da ciò risulta che la poesia popolare sorge per opera di «in-divizi răzleţi, selecţionati, cari sunt cunoscuţi mai mult sau «mai puţin în mediile populare, şi cari sunt urmăribili»³⁾. (Cancel, *op. cit.*, p. 29); tanto è vero che il Bucuţa ha, nel suo viaggio fra i rumeni del territorio bulgaro compreso fra Vidin e Timoc, potuto constatare che p. es. «cântecul lui

¹⁾ Ignoto sì al RUMPF nel suo utilissimo articolo riassuntivo su *La littérature latine dans le moyen-âge* in *Archivium Romanicum* (1925) che al TORRACA, *Alla ricerca di Tuoldo* in *Nuova Antologia* del 16 Dic. 1925.

²⁾ Paris, Champion, 1923.

³⁾ [«individui isolati, selezionati, che son conosciuti qual più qual meno negli ambienti popolari e che son rintracciabili»].

«*Stangă*... se știe cine l-a făcut. E *Moș Stan Raboveanul*, gazda «și lăutarul lui [*Stangă*], vestit cântăreț mort de mult și care «a lăsat în urma școală»¹⁾ (*op. cit.*, pp. 63—64). In secondo luogo, risulta che si tratta di poesia in certo senso *colta*, in relazione colla letteratura religiosa (p. es. delle *Viețile Sfinților*) o profana (*Alexandria*, ecc.) divenuta popolare, ma che tale non fu da principio e sulla quale a sua volta influisce con numerose infiltrazioni; che questi *canti* si formano spesso intorno ai monasteri (cfr. teoria del Bédier) e alle Chiese «la «veselii, sbornuri, târguri, praznice și nunți»²⁾. (*Bucuța*, *op. cit.*, p. 63); che «pe atâtea le prinzi cum tocmai trec, sub straiul «de împrumut al altei limbi și a noui amănunte»³⁾; sicché di moltissime «lăutarul îți spune că le știe și în sârbește sau bulgărește»⁴⁾; il che prova l'origine *colta* di tali poesie, in quanto testimoniano della *cultura* di lingue straniere di chi le canta e le transforma. Si tratta naturalmente di una *cultura sui generis* quale poteva essere «în hotarul lipsit de strălucirea Curților al satelor și plaiurilor cu viață patriarhală»⁵⁾ (*Bucuța*, *op. cit.* p. 65); ma, ad ogni modo, *cultura*; nè, d'altra parte, ciò che dice il *Bucuța* della poesia popolare (o, per dir meglio *lăutărească*) dei Rumeni di Bulgaria, può applicarsi a quella di Valacchia e di Moldavia dove «curți strălucitoare»⁶⁾ non mancavano. Credo quindi che esageri l'amico Cancel, quando si lascia andare (*op. cit.*, p. 46) ad affermare che «e greșită «paralela... a vieții emotive... a cavalierilor medievali apuseni «cu viața emotivă a țaranilor români»⁷⁾, e che «e greșit să

¹⁾ «il *Canto di Stangă* si sa chi l'ha composto. E opera di *Zio Stan il Rabovenese*, «padron di casa e *lăutar* [di *Stangă*], celebre cantore morto da molto tempo e che ha «lasciato dopo di sè una scuola».

²⁾ «ai divertimenti (*allegrie*), danze, fiere (*mercati*) feste solenni (*ecclesiastiche*), La «nozze».

³⁾ «tanta le prendi a volo come ti passan davanti, sotto gli abiti presi a prestito «da altra lingua straniera e con nuovi particolari».

⁴⁾ «il *lăutar* ti dice che le sa anche in serbo o in bulgaro».

⁵⁾ «in una regione di confine priva degli splendori delle Corti (com'è quella) dei «villaggi e degli altipiani (*pianori*) di vita patriarcale».

⁶⁾ «splendide Corti».

⁷⁾ «è un errore il paragonar la vita de' cavalieri medievali dell'occidente colla vita «emotiva de' contadini rumeni».

«credem că nașterea epiceii cavaleresti ne-ar da cu ușurință «secretul nașterii epiceii române»¹⁾. Certo bisogna far prima «studiul direct al produselor românești»²⁾ (il che non è stato fatto); ma, — lasciando andare che non capisco perchè un tale studio bisogni farlo «în toată libertatea»³⁾, giacchè questa cosiddetta *libertà* si risolverebbe in quella non desiderabile dell'*ignoranza dei risultati già ottenuti in campi analoghi di studio*, —; qui non si tratta nè di *vita emotiva dei cavalieri* (che non eran *giullari*, e, meno qualche eccezione che conferma la regola, pensavano a tutt'altro che a scriver *romanzi*, i quali eran opera soprattutto di *chierici*) nè di *epopea cavalleresca*, ma puramente e unicamente di *letteratura giullaresca*⁴⁾ nelle sue diverse forme, il che è un altro paio di maniche! Tuttavia non mi nascondo che lo studio della poesia *lăutărească* rumena dia luogo a ben altri problemi, date le diverse condizioni in cui nasce e si svolge, e dato soprattutto il fatto che i *lăutari* sono in gran parte *zingari* e non *ecclesiastici decaduti* e *ratés* come i *jongleurs* medievali. Si presenta quindi il problema:

1. se i *lăutari* siano stati sempre *zingari*, anche nei tempi passati;

2. se siano essi gli *autori* (nel senso di *rifacitori*, *adattatori* ecc., giacchè di *creatori ex nihilo* non ne conosco e persino il buon Dio ebbe bisogno del *caos* preesistente alla Creazione!) della poesia popolare rumena, e non soltanto *esecutori*;

3. se siano da ammettere *poeti rumeni* puro sangue (*neaoși*), le cui poesie i *lăutari* zingari e *non zingari* (giacchè dovettero essercene, e ce ne sono!) si limitassero a cantare, diffondere

¹⁾ [«è un errore il ritenere che l'origine dell' epica cavalleresca possa facilmente rivelarci il segreto dell'origine dell'epica (*popolare*) rumena»].

²⁾ [«lo studio diretto dei prodotti rumeni»].

³⁾ [«in piena libertà»].

⁴⁾ Cfr. ora il buon lavoro di R. MENENDEZ PIDAL, *Poesia juglaresca y Juglares*, Madrid, Junta para Ampliación de Estudios, 1924, in cui «aparecen juglares con personalidad altamente sugestiva» e si rivendicano alla letteratura *juglaresca* non solo «las legendas epicas y la poesia lirica», ma «tambien otras manifestaciones hasta ahora «consideradas como cultas, tales como el *Libro de buen Amor*, del Arcipreste de Hita».

e... trasformare, come i *giullari* cantavano, diffondevano e... trasformavano le poesie composte da' *trovatori*.

Ma qui quella tale esperienza di studii medievali, che l'amico Cancel ha l'aria di ritenere inutile, ci dice che è assai difficile il fissare dove il *trovatore* finisca e cominci il *giullare*, giacchè abbiamo esempi di *trovatori* che, non disdegnavano cantar essi stessi le loro poesie e di *giullari* ch'erano autori di quelle che portavano in giro; senza dire che anche, dato e non concesso che i *lăutari* sieno stati sempre *zingari*, saranno stati *zingari di sangue* e non *di cultura*, ed in quistioni di cultura quel che conta è appunto *la cultura* e non il *sangue*, onde, allo stesso modo che nessuno potrà mai attentarsi a considerar Eminescu (*Eminovici*, da *Emin*) come un poeta... turco, russo o ruteno (le esagerazioni del Sanielevici non contano!) così il giorno che uno zingaro di Rumania diventasse un gran poeta, sarebbe un *gran poeta rumeno*!

Ciò premesso, io ritengo che l'applicazione dei risultati ormai *sicuri* delle ricerche del Bédier e del Faral (i quali risultati già coincidono, per ciò che riguarda il carattere *individuale* e non *collettivo* della poesia popolare rumena, con quelli del Cancel e del Bucuță) potrebbe in questo nuovo dominio dare i migliori e più inattesi risultati ¹⁾.

RAMIRO ORTIZ

¹⁾ Naturalmente sarà necessario raggruppar le poesie popolari *per temi* (*malmaritata, malmonacata*, poesie a dialogo tra la *figlia che vuol marito* e la madre che vuol temporeggiare, *riconoscimento dello sposo*, ecc.) e non per forme metrico-musicali (*doine*, ecc.) ciascuna delle quali può contenere tipi assai diversi. La cosa non è facile, dati i criterii antiquati assolutamente empirici (ovvero *estetici* e *filologici*) con cui le principali raccolte sono state compilate, e per di più prive di indici sì che riesce assai difficile orientarsi per mezzo ad esse. L'unico che abbia proceduto con metodo in simili studii è il BOGDAN-DUICĂ che, studiando (ne' suoi *Studii mărunte despre G. Coşbuc în Ramuri* XVI, 621—22) il motivo dalla *Crăiasa zănelor* (Imperatrice delle Fate) e cioè dell' amante, che, travestito da donna, riesce a possedere la fanciulla amata; è arrivato alla conclusione che un tal motivo si ritrova ed è molto diffuso anche in altre letterature onde dopo il suo studio, «entra a far parte della letteratura europea». Vedremo che lo stesso può dirsi anche di altri motivi popolari rumeni. Ma è necessario abbattere il muro cinese che troppi studiosi si compiacciono di innalzare tra la loro letteratura e le altre d'Europa!

ȘTIRI NOUI DESPRE MIRON COSTIN ȘI FAMILIA LUI

Rolul politic și cultural jucat de familia Costineștilor în Moldova în a doua jumătate a veacului XVII este îndeobște cunoscut. Insemnătatea acestei familii face ca orice știre nouă privitoare la dânsa să capete o importanță deosebită. Contribuțiile ce urmează privesc mai ales legăturile lui Miron Costin și ale rudelor lui cu Polonia și precizează unele puncte din cariera lor politică și din activitatea lor culturală.

I. *O solie necunoscută a lui Miron Costin în Polonia.* Intre fotografiile de documente păstrate la Academia Română din colecția răposatului I. Bogdan sunt două privitoare la o solie necunoscută a lui Miron Costin în Polonia. Originalele documentelor se aflau în arhivele ruse (probabil la biblioteca imperială din Petersburg), ele provin din fosta arhivă regală polonă și poartă însemnarea: Polskie Nr. 120 și 121. Amândouă sunt scrisori de ale lui Istratie Dabija Vodă datate din Iași la 24 August 1662. Una e adresată regelui Poloniei, Ioan Casimir (1648—1668), cealaltă marelui cancelar al coroanei, Nicolae Prazmowski.

Istratie Dabija recomandă pe solul său, «credinciosul boier» Miron Costin, care eră atunci pârcălab de Hotin. Solul trebuie să spuie regelui că domnul Moldovei dorește după pilda predecesorilor lui să fie bun vecin, prieten al Poloniei și supus regelui. Nu putuse trimite solia încă dela urcarea în scaun (în Septemvrie 1661) din pricina greutăților venite dela Poartă. Afară de aceasta, Miron Costin trebuie să comunice prin viu

grai regelui și cancelarului și alte lucruri, ce-i fuseseră încredințate de domnul său.

Marele cronicar a fost de mai multe ori în timpul carierii lui politice sol în Polonia; cea mai însemnată din aceste solii este însă fără îndoială, aceasta: el trebuia să vorbească cu regele însuși în «castelul din Cracovia» (cum spune adresa scrisorii a doua), pe când în celelalte solii era trimis la starostele Cameniței (sub Vasile Lupu) sau la marele hatman (la 1674).

Această onoare i s'a făcut, deși încă destul de tânăr (29 de ani), fiindcă era un bun cunoscător al limbii și obiceiurilor polone și apoi din pricina favoarei de care se bucură familia lui pe lângă Dabija Vodă ¹⁾.

Scopul adevărat al soliei, ceea ce solul era să spuie numai prin viu grai, era poate în legătură cu afacerile căzăcești, căci tocmai atunci Iurie Chmielniecki începuse lupta împotriva moscoviților favorizat de Poloni ²⁾.

Las să urmeze textul și traducerea scrisorilor:

a) Naiasnieyszy Miłosciwy Krolu Panie, Panie Mnie Wielce Miłosciwy.

Za roznemi na tym wstepie Panowania mego zabawami, niemogłem się dawniej z moią W. K. Msci P-u M-mu Młscwmu odezwać sąsiedzką przyiaznią y należytych przy submissiey moiey zdrowia dobrego y fortunnych successorow, moią sąsiedzką przyiazn miłaiących, zyczliwe a wierne W. K. Msci. P-u. M-mu. Młsciwemu defero usługi moie, Naywyszego upraszaiąc aby dobre zdrowie y dostoięstwo W. K. M-sci P-a M-go Młściwego łaską swą Boską y fortunnymi firmare raczył progressami. Wyprawuię tedy do W. K. Msci P-a Mego Młściwego urodzonego Mirona Kostyna Perkałaba Chocinskiego, wiernego boiarzyna mego, nic ne wątpiac isz zatym ozwanieniem się moim y uprzeymey zyczliwości wyswiadczeniem w ossobliwey łasce W. K. Msci P-a. Mego młściwego repositus zostane. Tenze pomieniony wzwyż Poseł moy cokolwiek ustnię imieniem moim W. K. Msci P-u. m-mu Młsciwemu przeloży, racz mu łaskawe ucho swoje Panskie y zupełną we wszystkim wiarę dać, wielce prosze.

Zyczę zatym y powtore W. K. Msci Pu. Mmu. Młsciwmu dobrego od Pana Boga zdrowie y fortunnego w długi wiek Panowania. W Iassiech. d. 24. Augusti 1662.

¹⁾ V. A. Ureche, *Miron Costin, Opere complete*, I. p. 305. Pentru celelalte solii ale lui Miron Costin, cf. P. P. Panaitescu, *Influența polonă în opera cronicarilor Grigore Ureche și Miron Costin*, pp. 111—113.

²⁾ *Historja Polityczna Polski*, ed. Academiei din Cracovia, II, p. 354.

Naiasnieyszego Mttu W. K. Msci Pa. Mego Młsciwego cale zyczliwy i unizony sluga. Istraty Dabiza Woewoda y Hospodar Ziem Mołdawskich. Io Istratie Dabije Voevoda. [iscălitură cu cirilice].

b) Iasnie wielmozny a mnie wielce Mciwy X. Kanclerza wielki Koronny, moy msci. Panie y Przyiacielu.

Do rządu Boskiego y woli Cesarza Iego Msci otrzymawszy Panstwa Mołdawskiego gubernacula, ta moia naypierwsza była intencja z dobrą sąsiedzką odezwać się przyaznią Iego K. Msci y W. Mci. M. M. Pana. Lecz za roznemi zachodzącemi od Porty zabawami nie mogłem tego do skutku przyprowadzić. Zeby jednak przyiazn moia sąsiedzka in dubium non vocatur wyprawuję do Iego K. Msci urodzonego Mirona Kostyna Perkalaba Chocinskiego, wiernego boiarzyna mego, z oświadczeniem dobrej w sąsiedztwie przyiazni y wierney submissiey moiey, tudziesz z powinszowaniem zdrowia dobrego y dlugoletniego Panowania. Co y Wmci M. M. Pu. przy teyze occasiey wyswiadczam, mając nadzieję isz Wmc M. M. Pan równą przyiazni moiey zechcesz correspondere zyczliwoscią. W ostatku szerzey pomieniony wzwyż Posel moy viva voce W. mci. M. M. Panu commissa sobie powierzone referet, ktoremu, aby łaskawe ucho y zupelna we wszystkim wiara dana była, wielce W. mci. M. M. Pa. zalecam.

W Iassiech d. 24 Augusti 1662. W-mci M. M. Pa zyczliwy Prziaciel y sluga. Istraty Dabiza woiewoda y Hospodar ziem Mołdawskich. Io Istratie Dabije voevoda (cirilice).

Iasnie wielmoznemu a mnie wielce msciwemu Panu y przyiacielowi, Iego Msc. X. Mikołaiowi na Prazmowie Prazmowskiemu biskupowi Luckiemu, Kanclerzowi wielkiemu Koronnemu, opatowi Sieciedrowskiemu, probosszowi St-go Michała, na zamku Krakowskim oddać należy.

Traducere.

a) Prea luminate doamne craiule, domnul meu cel prea milostiv,

Din pricina deosebitelor greutăți ale începutului domniei nu am putut să arăt mai înainte Măriei Tale prietenia mea de vecin și supunerea, cu care sunt dator, precum și urare de sănătate și de izbânde norocoase. Acum, având vreme mai slobodă și urmând pilda înaintașilor mei în înfățișarea prieteniei mele de vecin, mă arăt gata, cu bună voie și credincios, cu slujbele mele pentru Măria Ta, rugând pe Cel de Sus să binevoiască să întărească sănătatea și cinstea Măriei Tale cu grația lui divină, dându-i și izbânde norocoase. Trimit, așadar, către Măria ta pe nobilul Miron Costân, pârcaľab de Hotin, credinciosul meu boiarin, și nu mă îndoiesc că după această înfățișare a mea și dovadă de aleasă bunăvoință, voi fi din nou primit în grația deosebită a Măriei Tale. Orice ar spune din gură solul mai sus pomenit în numele meu Măriei Tale, binevoește să-l ascuți cu bunăvoință și mă rog să-i dai crezare în toate. După aceasta mă rog iarăș lui Dumnezeu pentru Măria Ta, să-ți dea sănătate, noroc și domnie întru mulți ani.

În Iași, 24 August 1662. Prea seninului, Măriei Sale, milostivului rege, domnul meu cel milostiv, întru toate binevoitor și slugă supusă, Istratie Dabije voevod și domn al țării Moldovei. [urmează iscălitura cirilică].

b) Prea puternice și prea milostive domnule mare cancelar al coroanei, domnul și prietenul meu milostiv.

Primind domnia țării Moldovei după hotărârea lui Dumnezeu și cu voia împăratului, cel dintâi gând al meu a fost să arăt Măriei Sale regelui și domniei tale prietenie de vecin. Dar din pricina deosebitelor greutăți venite dela Poartă, nu am isbutit s'o fac până acum. Totuș, pentru ca să nu se puie cumva la îndoială prietenia mea de vecin, trimit la Măria Sa regele pe nobilul Miron Costân, pârcălabul de Hotin, credinciosul meu boiarin, cu înfățișarea prieteniei mele de vecin și a supunerii credincioase împreună cu urări de sănătate și domnie întru mulți ani. Acelaș lucru îl urez și domniei tale cu această împrejurare, având nădejde că și domnia ta binevoiești să păstrezi aceeaș bunăvoință față de mine. De altfel solul meu mai sus pomenit va spune domniei tale mai pe larg din viu grai cele ce i-au fost încredințate, și mult mă rog domniei tale să-l ascuți cu bunăvoință și să-i dai deplină crezare în toate.

În Iași, 24 August 1662. Al domniei tale prieten iubitor și slugă. Istratie Dabija voevod și domn al țării Moldovei. [urmează iscălitura].

Prea puternicului și prea milostivului meu domn și prieten Nicolae de Prazmow Prazmowski, episcop de Luck, mare cancelar al coroanei, superior al mănăstirii Siedczowski, abate de Sf. Mihai, să se dea în castelul din Cracovia.

II. *O ctitorie a lui Iancu, fratele lui Miron Costin.* Se știe că Miron Costin a avut cinci frați ¹⁾ Iancu, un frate mai mic al lui Miron este numit la 1668 pârcălab de Hotin, post pe care-l ocupase și marele cronicar. Iancu Costin avu legături în această calitate cu Sobieski și scrii Polonilor declarându-se credincios republicei ²⁾.

În hârtiile lui I. Bogdan se află o copie după un hrisov românesc din 30 Mart 1730 privitor la acest Iancu, care dă lămuriri despre activitatea lui ca pârcălab de Hotin. Hrisovul emană dela Meletie «starețul din schitul Hotinului» ³⁾; acesta închină schitul mănăstirii Putna. Despre schit se spune «că este descălicat de răposatul Iancul Costin, pârcălab

¹⁾ S. Zotta, *Știri despre Costinești. Revista Istorică*, XI, 1925, pp. 73 și urm. Alexandru postelnicul, fratele cel mai mare n'a murit sub Dabija-Vodă, cum afirmasem după V. A. Ureche (P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 109), el e pomenit în divanul domnesc ca vel postelnic până la 1675, după care dată dispăre cu totul. Cf. Gh. Ghi-bănescu, *Divanurile domnești*, în *Arhiva*, XXIX, 1922, pp. 40—42.

²⁾ P. P. Panaitescu, *o. c.*, p. 108 n. 4. Că e vorba de fratele lui Miron, rezultă din articolul citat al lui S. Zotta.

³⁾ Copli I. Bogdan. Pachet 27 la Academia Română. Originalul în Biblioteca imperială din Petersburg.

Hotinului, mai înainte luatului Cameniței dela Leși» (i. e. 1672) ¹⁾.

III. *Studiile lui Pătrașcu Costin la Lemberg*. D. Cantemir știa că Miron Costin trimisese pe fiii lui să învețe «științele liberale și limba latină» în Polonia ²⁾.

Dintr'un extras din cartea în care se înscriau membrii Frăției ortodoxe din Lemberg, publicat de Petruszewicz ³⁾, rezultă că Pătrașcu, unul din fiii lui Miron, se află la Lemberg în Februarie 1678, când tatăl său eră mare logofăt în Moldova. El se înscria atunci ca membru al Frăției. Frăția ortodoxă, o asociație de clerici și mireni ortodoxi, aveă pe atunci o școală slavo-greco-latină vestită, unde au studiat mai mulți fii de boieri moldoveni. Rostul acestei înscrieri a fiului lui Miron nu poate fi altul decât faptul că fusese trimis de tatăl său să învețe la această școală și că Frăția îl înscriesese între membri pentru a se putea bucura și mai târziu de sprijinul lui și al tatălui său.

Iată traducerea textului rutean publicat de Petruszewicz; Petrașcu Costin semnează polonește, Piotr, cu litere latine:

Anul 1678 ziua 20 Februarie, văzând organizarea sfințită a acestei sfinte Frății, deci și eu prea păcătosul doresc să mă leg să slujesc până la moarte acest locaș sfânt al hramului Adormirii preacinstitei și prea blagoslovitei Fecioare Maria și voesc să păzesc toate cele hotărâte de Frăție, cu ajutorul lui Dumnezeu într'o Troiță sfântă întruchipat, și spre mai deplină amintire mă iscălesc cu mâna mea.

Piotr Kostyn ⁴⁾.

IV. *Ioniță Costin sol la regele Sobieski*. Urcându-se întâia oară în scaunul Moldovei la 1693, la un an după moartea silnică a lui Miron Costin, Constantin Duca Vodă, trimite pe Ioniță Costin, fiul acestuia, la Lemberg ca să aducă în

¹⁾ Pentru Iancul Costin, v. și Iorga, *Studii și Documente*. V. p. 406. N. Costin despre unchiul său Iancul, și idem *Călugării dela Sf. Ilie*. (A. Ac. Rom. istorice, 1925), p. 5.

²⁾ D. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, ed. Ac. Rom., p. 154.

³⁾ A. S. Petruszewicz, *Сводная Галицко-Русская Лѣтопись I. Lemberg, 1874*, p. 192.

⁴⁾ Dela Pătrașcu Costin avem însemnări pe marginea unor volume de cronici polone, azi la Academia Română, V. A. Ureche, *Miron Costin, Opere complete*, II, p. 560.

Moldova oasele lui Gheorghe Duca Vodă, răposat acolo și îngropat provizoriu în biserica Adormirii. În Februarie 1694 solul se întorsese cu oasele domnești și Constantin Duca mulțumî Frăției ortodoxe pentru cinstea ce făcuse rămășițelor tatălui său ¹.

Nu se știa însă până acum că Ioniță serdarul avusese în acelaș timp o solie din partea domnului către însuș regele Poloniei, Ioan Sobieski. Aceasta reiese dintr'o scrisoare a domnului către rege din 26 Aprilie 1694, în care pomenește de solia ce i-o trimisese prin «Costin serdarul». Solul arătase regelui că domnul, deși supus Turcilor, e gata să slujească Poloniei și Sobieski îi dăduse scrisori către Constantin Duca, în cari acesta văzuse «bunăvoință părintească». Liberatorul Vienei își petrecea ultimii ani, bolnav, la moșiile lui din Galiția, în 1693 în toamnă tocmai eră la Zolkiew lângă Lemberg ²). Nu e deci de mirare că domnul Moldovei, trimițând o solie în acest oraș, se gândi să salute prin solul său pe regele care se află în apropiere, voind probabil cu această ocazie să se plângă de năvălirile «podghiazurilor» polone în Moldova, cum face apoi și în scrisoarea citată. Originalul scrisorii se află la institutul Ossolinski din Lemberg ³).

Naiasnieyszy milosciwy krolu, Panie a Panie moy milosciwy. Iakom w-ey krol. Msci, Panu Memu mlwemu, przez Imsci P[ana] Kostyna sardara szczere moie wyrazil uslugi, tak [y] teraz, lub zostaię pod panowaniem cara Tureckiego ieste[m] zawsze inclinatus do wiernych uslug Naiasnieyszego Maiestatu W-ey. Krol. Mści, w czym mię Panski Roskaz W-ey Krol Msci zaydzi. Bo, lubom ni w czym nie zaslužony W-ey Krol. Mści, jednak ku sobie Panskiey łaski [y] dobroczynosci oycowskiey W. K. Msci. doznałem, iako et ex scriptis W. K. Msci przez Imsci Pana Kostyna sardara narysowałem sobie w sercu moim dożywotnie. Tylko o to mi się przychodzi uskarżać przed najasnie [y]szym maiestatem w-ey Krol. Msci, Pana mego mlweg[o] ze iuz czaty z panstw W. K. Msci poczęsty kradziezskim sposobem az pod samemi

¹) Hurmuzaki, *Documente, supliment*, II³, pp. 232—233 și *Cronica* atribuită lui N. Costin în Kogălniceanu, *Letopisețe*, ed. I, II, p. 45.

²) *Hist. polityczna Polski*, II, pp. 412, 414.

³) *Ms. Ossolinski*, 404, pp. 383—386. În lucrarea mea citată (p. 106), pomenind de această scrisoare, atribuiam solia din eroare lui Nicolae Costin. Marginea scrisorii e ruptă pe alocuri.

Iassami sta dobracy (?), -nie [tyl]ko to; ale y z Horodenki wyprawieno 400 koni tu p[ro]sto, zeby na Iassy uderzyli, tak na samego mnie, [ta]ko y na boiarzow moich. Z czego by to [by]lo pow[ie]dzić, nie wiem? Oprócz tego ze upadam do nog W. [K. Msci] wespół ze wszystkim boiarami wołoskiemi pokorn[ie] prosząc W-ey Krol Mści, abyś W. K. Msc ze Pansk[iey] swey dobroczynosci y chrzescianskiey milosci raczy[li] nas bronić y zahamować swawolnych ludzi, biorąc nas wszystkich pod Panską świę protekcyę. Czekaam tedy w tym Panskiego W. K. Msci respektu na nas prawie iuz zginionych, tak od pogan, iako y od czat panstw W. K. Msci.

A teraz zdrowia dobrego y szczęśliwego Panowania od Pana Boga w długi wiek. W-ey Krol Msci szczerym sercem zyczę, zostaiąc cale najasniejszego maiestatu W-ey. Krol Msci, Pana Mego Młwego, unizony sluga. K. Duca voevod. [iscălitură cu litere latine].

V. Jassiech die 26 Aprilis 1694.

Najasnieyszemu Maiestatowi Ianowi Trzeciemu z Boskiey [las]ki krolowi Polskiemu... etc. Panu a Panu M. W. Miłoszciwemu. [pecetia cu ceară roșie căzută].

Traducere.

Prea senine, Măria Ta regală, domnul meu cel milostiv. Precum am oferit slujbele mele Măriei Tale mai pe larg prin nobilul Costân serdarul, așa și acum, deși mă aflu sub stăpânirea țarului turcesc, sânt mereu gata cu slujbele mele credincioase pentru Măria Ta, la porunca Măriei Tale. Deși nu merit întru nimic grația Măriei Tale, am cunoscut bună voința părintească a Măriei Tale și din scrisorile trimise prin nobilul Costân serdarul, pe care am gravat-o pentru toată viața în inima mea. Numai de aceasta trebuie să mă plâng Măriei Tale că cetele din țara Măriei Tale adesea vin hoște pănă chiar la Iași și nu numai atât, dar dela Horodenka ua trimis 400 de cai deadreptul încoace să ne lovească la Iași pe mine însumi și pe boierii mei. La aceasta nu știu ce e de spus. Atâta pot face, să cad la picioarele Măriei Tale împreună cu toți boierii moldoveni, rugând umil pe Măria Ta, să binevești cu bunătatea ta de stăpânitor și cu iubire de creștin să ne aperi și să reții oamenii turburători, luându-ne pe toți sub protecția ta de stăpân. Aștept deci bunăvoința Măriei Tale față de noi, cari aproape am pierit atât din pricina păgânilor, cât și din a cetelor din țara Măriei Tale. Și acum doresc din inimă Măriei Tale dela Dumnezeu sănătate, domnie fericită întru mulți ani, rămânând slugă supusă a Măriei Tale. K. Duca voevod.

In Iași 26 Aprilie 1694.

Prea seninului Ioan al treilea, din mila lui Dumnezeu rege al Poloniei etc..., domnul meu cel milostiv.

V. *Fuga fiilor lui Miron Costin la mazilirea lui Constantin Duca.* Favoarea fiilor lui Miron Costin sub Constantin Duca (Nicolae Costin eră căsătorit cu sora domnului) nu ținù mult. In Decemvrie 1695 acesta fù mazilit și înlocuit cu Antioh

Cantemir, fiul celui ce poruncise uciderea lui Miron. Costineștii se grăbiră să fugă la Cetatea Neamțului, care eră atunci ocupată de Poloni. Asupra acestor împrejurări se găsesc câteva amănunte în jurnalul marelui hatman al coroanei polone, Stanislaw Iablonski. Sub data de 30 Decemvrie 1695 citim:

«Lucruri minunate s'au petrecut în Moldova. Pe când Duca vodă triumfă și stetea la banchet și se trăgeau tunurile, sosește un ceauș și-l duce cu el prins la Stambul, proclamând domn pe fiul lui Cantemir. Costineștii au fugit, aruncându-se la picioarele noastre. Boierii moldoveni, cari sunt caimacami până la sosirea domnului, au pus să fie conduși cu cinste până la Neamț¹⁾».

P. P. PANAITESCU

¹⁾ Aceste memorii sânt în limba polonă. Câteva fragmente au fost publicate de Petruszewicz în Дополнения къ сводной лѣтописи. Lemberg, 1891. Pasajul citat la p. 739.

BASİLICA – ECCLESIA

După cum se știe, în ceea ce privește noțiunea de «casa Domnului» azi limbile romanice se împart în două grupe cu totul inegale ca număr și teritoriu: Apusul și Centrul romanice au păstrat forma *ἐκκλησία*, iar Orientul, adică domeniul românesc, cunoaște numai *BASILICA* < *βασιλική* (*οἰκία*), care apare și în anumite puncte ale României centrale, prezentând pentru epoca introducerii creștinismului un contact etnolinguistic între domeniul alpin și cel românesc.

Cărui fapt se datorește această caracteristică diferențiere terminologică?

Fără a ne gândi la relevarea complexului de considerațiuni ce se leagă de problema creștinismului, remarcăm deocamdată în treacăt că viața religioasă a Occidentului a fost sub o continuă și intensă influență bisericească centrală, chiar și după ce se formează deplin limbile nouă. Pentru România orientală însă creștinismul se prezintă în condițiuni deosebite: după ce contactul teritorial cu Alpii și Nordul dinaric al Adriaticei dispăre — suntem în pragul secolului al VI-lea —, orice influență italică încetează. În aceste împrejurări, creștinismul de patriarhalism pastoral ¹⁾ al romanității balcano-carpatine își

¹⁾ *Zic pastoral* și nu *agricol*, întru cât toate faptele vin să ilustreze cu prisosință că *păstoritul* a fost ocupațiunea etnică fundamentală a străbunilor noștri. Semnalează aici numai trei din ele:

a. Contrar *păstoritul*, *agricultura* necesită o viață eminentemente sedentară. O atare viață era departe de a forma un scut pentru individualitatea etnică română în decursul vremurilor istorice; și nu numai că n'ar putea explica în nici un caz suprinzătoarea unitate etno-linguistică dintre Aromâni și Dacoromâni, din contră, ea ar fi devenit germele celei mai pronunțate diferențieri a diferitelor regiuni românești cel puțin sub raportul lingvistic. Deși de origine latino-autohtonă, *agricultura* își datorește intensitatea ei de astăzi pe de o parte solului, pe de alta

trăește o viață proprie, specială, întreținându-se prin însăși vi-goarea originară a lui, fără a primi din afară nici un fel de impuls. Roma — citadela sau, mai bine zis, metropola creștinismului din Occident — nu rămâne nici acum străină de influența greacă, pe când creștinismul balcano-carpatic nu numai că pierde orice legătură cu această metropolă, dar trăește tot atât de izolat și de creștinismul egeic și mediteranean al Grecilor, deși geograficește se învecina. Contact cu viața grecească în sensul exercitării de influențe culturale nu a avut patriarhalismul străbunilor noștri, cu toate că el se întindea până în nordul Tesaliei (cf. ce am relevat în *O problemă de romanitate sud-ilirică*); așa fiind, nici nu ne-am putea închipui măcar că în terminologia creștină străromână va fi pătruns direct din limba greacă fie *ἐκκλησία*, fie *βασίλική*. În cazul acesta, singura concluzie ce se impune e că termenul respectiv pentru «casa Domnului» — adică *biserică* — ne-a fost transmis direct prin filieră latină.

Dar, termenul acesta în întregul domeniu românesc e unul și același: *biserică*. Așa fiind, se naște întrebarea: care va fi fost primul termen pentru noțiunea de «casa Domnului» pe care-l va fi introdus creștinismul în terminologia respectivă a romanei răsăritene?

A ne închipui că, la început, se va fi introdus *ECCLESIA* și că, ulterior, i se va fi suprapus *BASILICA* — e ceva care nu s'ar putea susține cu nimic, mai ales că, în această ipoteză, al doilea termen nu s'ar fi putut suprapune, într-un câț *ECCLESIA*

pulsațiunii aduse de populația slavă românzată, care se îndeletnicia exclusiv cu cultivarea pământului.

b. În directă legătură cu viața religioasă, constatăm că agricultura română nu are bunăoară un *Saint-Jean* care cade în solstițiul de vară și care să contra-careze caracteristica sărbătoare păstorească a *Sân-Giorzului*, de care sunt legate atâtea motive folklorice latine.

c. De ce păstoritul e cu mult mai bogat în motive religioase? Deceul *Tră țe fură picuraril'i* pe care l-am reprodus în *Antologie aromânească*, 84 sau legenda cu *Oaia oacheșă* pe care am relevat-o în *Graiul și folklorul Maramureșului*, p. XLVII — ca să nu amintesc altele — sunt dovezi strălucite. Chiar *dracul* tot în viața păstorească încearcă urzirea menirii sale, atragerea păstorului în tabăra lui părând a-i fi indispensabilă. — Voi urmări amănunțit altundeva această problemă.

și-ar fi găsit, de sigur, un sprijin și în faptul că și în limba greacă circula, ca și astăzi, pentru aceeași noțiune numai *ἐκκλησία*. Deci, primul și unicul termen cunoscut în deomeniul românesc putem admite că a fost *BASILICA*. Și atunci, concluzia ce se impune e că în terminologia creștină romană *BASILICA* e mai vechiu decât *ECCLESIA*. La această concluzie s'au oprit și cercetările mai nouă care au urmărit aceeași problemă (cf. Matteo Bartoli, *Introduzione alla neolinguistica*, 1925, p. 2 urm.), recunoscând prioritatea formei *BASILICA* și pentru Romania centrală și apuseană ¹⁾. De altfel, faptele lingvistice sunt concludente (cf., bunăoară, Auguste Longnon, *Les noms de lieu de la France*, III, n-rele 1384—1394 și 1400—1406).

Dacă, însă, în italiană, franceză, spaniolă etc. azi apare *ECCLESIA*, aceasta nu poate răsturna concluzia de mai sus, cum că și pentru aceste limbi *BASILICA* e mai vechiu. Suprapunerea formei *ECCLESIA* își poate găsi explicație în considerațiunile următoare. 1. În limba greacă forma *βασιλική* nu putea fi consacrată drept termen pentru denumirea noțiunii de «casa Domnului», întru cât nu numai din punct de vedere etimologic, ci și ca sens era strâns legată de forma și noțiunea *βασιλεύς* «roi, empereur, monarque, prince»; din cauza aceasta, s'a consacrat forma *ἐκκλησία*. 2. Se știe că Roma, care domina întreaga vieață religioasă a Centrului și Apusului roman, se găsea sub afirmata influență culturală, deci și religioasă, a Grecilor. În consecință, ținând seamă și de ce am relevat altundeva (cf. revista *Grai și suflet*, III, 92), era tot ce poate fi mai firesc ca *BASILICA* să cedeze în fața formei *ECCLESIA*, păstrându-se vie numai acolo unde Roma nu mai putea exercita nici o influență odată cu năruirea imperiului roman — cazul cu domeniul limbii române —, sau în acele

¹⁾ Spre deosebire de afirmația lui Bartoli că «*basilica* è più antico dell'*ecclesia* tardivo, cioè di quello che ha assunto il significato di «tempio cristiano», J. Jud crede că *ecclesia* e mai vechiu (în «*Romania*, XLIX (1923), 602). — Studiul lui J. Jud, *Zur Geschichte der bündner-romanischen Kirchensprache* pe care-l citează Al. Procopovici în *Dacoromania*, IV, 40 ne-a rămas inaccesibil. — În această privință, cf. și G. D. Serra în *Dacoromania*, III, 943 urm.

regiuni romanice care nu cădeau sub o directă înrâurire a centrelor cultural-religioase. Reiese, prin urmare, de aci o caracteristică diferențiere de mediu sau de atmosferă religioasă între România orientală și cea centralo-apuseană. De altfel, această diferențiere s'ar putea ilustra și prin relevarea altor contraste lexicale. Am putea releva, bunăoară, termenul atât de caracteristic și exclusiv roman răsăritean *Crăciun*, comun tuturor dialectelor române, căruia îi corespunde it. *Natale*, fr. *Noël* etc.

S'ar putea obiecta — după cum mi-a și atras atenția Ov. Densusianu — că și *ECCLESIA* a fost cunoscut Romanei răsăritene, și drept dovadă s'ar aduce formele albaneze *k'ișe* și *kl'ișe* (cf. Gustav Meyer, *Die lateinischen Elemente im Albanesischen* în *Grundriss der romanischen Philologie*, I (1900-1906), p. 1054), pe lângă cari mai circulă și *kișe* și *kl'ișe*. Dar nu trebuie scăpat din vedere faptul că limba albaneză nu poate face parte din romanitatea estică, întru cât nu e o limbă romanică. Ceva mai mult: spre deosebire de poporul român, cel albanez a viețuit și în imediata apropiere a mării. Știm însă că țărmul adriatic răsăritean era, ca și astăzi, accesibil influenței italice ca și celei grecești; ca atare, transplantarea formei *ecclesia* în graiul Albanезilor creștinizați nu ne poate surprinde.

Drept încheiere, socotim că în latina vulgară forma *BASILICA* e mai veche decât *ECCLESIA* — ceea ce s'ar putea dovedi și pe cale semantică — și că pentru romanitatea balcano-carpatină *BASILICA* rămâne singurul termen cunoscut pentru «casa Domnului».

TACHE PAPAĞAĞI

DELA CORESI DIACONUL LA TEOFIL MITROPOLITUL LUI MATEIU BASARAB

Până nu de mult istoria literaturii noastre vechi a fost o înșirare de fapte incoherente, fără de vreo legătură organică mai strânsă între ele. Așa o cunosc liceenii noștri din manualele lor didactice și aproape la fel ni se prezintă câteodată istoria acestei literaturi în cărțile de erudiție și în lucrările de popularizare dedicate ei. Doar fapte din domeniul culturii generale și al istoriei politice îndeosebi, informații biografice și excursii genealogice vin să umple golurile, formând punțile de trecere dela o epocă la alta. Și totuș, cred că ne putem instrui destul de bine asupra așa numitei noastre epoci vechi, care apare înaintea noastră tot mai încheată, de când d-l *I. Bianu*, lămurind însuș probleme de toată importanța privitoare la ea, ne-a pus la îndemână, împreună cu colaboratorii d-sale, materiale atât de prețioase în savantele sale publicații bibliografice și în edițiile sale de texte și documente vechi, de când condusă de d-sa și din grija și priceperea d-sale și a tuturor celor cari s'au găsit și se găsesc în serviciul acestei opere uriașe, biblioteca Academiei Române devine un instrument tot mai util și mai amplu pentru asemenea cercetări științifice.

Istoria literaturii noastre vechi este încă, fie-mi îngăduit cuvântul, plină de găuri. A turnat-o mai întâiu dintr'o bucată dl *N. Iorga* în *Istoria Literaturii religioase a Românilor* din 1904, pe care a scos-o de curând într'o ediție nouă, lucru pentru care trebuie să-i fim foarte recunoscători. Este foarte bine ca oricine să poată consulta cu toată înlesnirea această

operă fundamentală. Ea ne-a călăuzit timp de două decenii, iar de pe urma ei n'a fost cules încă tot folosul pe care-l poate da. De mult nu se mai găsiă prin librării. Și în expunerea d-lui Iorga însă, continuitatea faptelor n'a putut fi realizată pe alocuri decât printr'un strălucit aliaj de elemente eterogene, dintre cari unele nu sunt de domeniul istoriei literaturii în adevăratul înțeles al cuvântului.

Oricât de limpede ar vedea însă lucrurile cei ce au cuprins în studiile lor erudite istoria literaturii vechi, dincolo de cercul lor evoluția acestei literaturi este văzută încă adese într'o lumină foarte greșită. De aci cele mai curioase teorii asupra culturii și civilizației poporului român, făcute în dauna noastră câteodată chiar de Români. Nu totdeauna dispunem de un material documentar suficient, spre a arăta coeziunea faptelor cari constituie viața noastră literară și cărturărească de altă dată, iar câteodată legăturile acestea n'au fost puse îndeajuns în evidență. Deaceia iată la ce se rezumă sub acest raport pentru mulți epoca noastră veche:

Prinși în orbita slavonismului ortodox noi am avut mai întâiu, în secolul al XV-lea, vreo câteva traduceri în românește, datorite propagandei unor străini pripășiți printre noi din Bohemia husită¹⁾. Traducerile acestea husite au avut parte de neîncrederea cu care au fost întâmpinate de obicei cărțile eretice și s'au răspândit puțin. Dacă vreo câteva copii de pe ele au putut fi descoperite totuș în secolul trecut, aceasta se datorește împrejurării că ele s'au putut strecură în mod clandestin în câte o mănăstire moldovenească. În golul care a urmat după mișcarea husită apar, cu destulă întârziere, mai întâiu sporadice, apoi tot mai numeroase, scrisori particulare și în sfârșit chiar și documente oficiale scrise în limba noastră. Numai în jumătatea a doua a secolului al XVI-lea

¹⁾ Alții pun începutul limbii românești în biserica noastră în legătură cu luteranismul din jumătatea întâia a secolului al XVI-lea. Pentru literatura mai nouă privitoare la problema aceasta și concluziunile cari cred că se impun în stadiul actual, vezi studiul meu *Arhetipul husit al catehismelor noastre luterane* din «Făt-frumos» II (1927), nr. 3 și 4.

un biet diacon, gonit dela el de acasă de patima răzbunării lui Mircea Ciobanul, voevodul prigonitor de clerici și boieri, ne-a dat în Brașovul săsesc un număr mai mare de cărți românești, tipărite în slujba unui ideal religios străin de neamul nostru, deci oarecum împotriva voinții noastre, ideal căruia noi ne-am împotrivit și care, ispitindu-ne și în veacul următor, a fost condamnat de noi în mod formal și definitiv într'un solemn sinod. Un nou gol se face în cel din urmă deceniu al secolului al XVI-lea și cele dintâiu decenii ale secolului al XVII-lea, decenii de tulburări politice și războinice. Când vremurile se așezară iar, devenind mai liniștite, voievozii noștri au vrut să redea bisericii și țării lor strălucirea din epoca lui Ștefan cel Mare și Neagoe Basarab, încercând restaurarea vechiului slavonism în toată splendoarea lui de altă dată. În cumpăna acelor vremuri vechile noastre cărți românești n'ar prea fi putut avea mai întâiu nici o greutate, iar cele două cărțulii eretice de dincolo de Carpați, din 1636 și 1640, ar fi putut să aibă doară darul să ne îndepărteze și mai mult gândurile dela ele. În zilele acelea Chievuls'a ridicat prin Petru Movilă ca centru de cultură slavă atât de mult, încât în fața concurenței lui străduințele noastre slavone n'au mai putut să dea rezultate cari să ne satisfacă. În chipul acesta numai pentru că n'am putut face altceva, numai pentru că n'am putut avea un rol care ar fi convenit mai mult ambițiilor noastre, noi am preferit, resemnându-ne, să tipărim cărți românești. Se mai produc oarecari șovăiri în drumul cărții românești, dar în general ea sporește apoi harnică, și printipografii și prin numeroase manuscrise, între cari operele cronicarilor noștri au locul de frunte. Mișcarea aceasta își atinge punctul de culminațiune în epoca lui Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir. Apoi dăm iar în gol. Cu toată greutatea lui se lasă deasupra noastră ca un coșmar grecismul sau «fanariotismul» parazitar. Totuși se recunosc epocii fanariote și oarecari merite, dar în secolul al XIX-lea ne trezim ca dintr'un vis urât. Elementele generatoare ale renașterii noastre curg numai de aiurea decât din zbuциumul

nostru de veacuri: din unirea religioasă cu Roma, de care însă nu vrea să știe neamul nostru în majoritatea sa covârșitoare, din contactul mai intim cu civilizația apuseană, din pilda străinătății pe care suntem foarte zoriți s'o imităm, etc. E par'că am începe într'un chip de lut moștenit dela strămoși o viață cu totul nouă, care nu mai este și a lor.

O asemenea concepție asupra epocii noastre vechi este fundamental greșită. Totuș ea continuă să facă ravagii printre noi, nu numai pentrucă cuprinde un șir de inexactități, ci și pentrucă este extrem de pernicioasă conștiinței noastre cetățenești. Inșă nu laturea patriotică a problemei, ci cea științifică ne privește aici. Ar trebui ca să scriu o nouă istorie a literaturii, dacă aș vrea să tratez problema aceasta, așa cum a fost pusă aci, în întregime și cu toată complexitatea ei. Aș putea să transcriu în acelaș timp pagini întregi din cartea d-lui N. Iorga sau din acea admirabilă *Istorie a literaturii române, Epoca veche*, a d-lui S. Pușcariu, admirabilă și pentrucă face un însemnat pas înainte în domeniul istoriografiei noastre literare, punând în mai multă lumină coeziunile cari ne preocupă în acest studiu și fiind singura carte de popularizare a cunoștințelor noastre de literatură asupra epocii vechi în ansamblul lor.

În cele următoare voesc să dau numai o contribuție modestă pentru mai buna lămurire a lucrurilor. Elemente nouă și necunoscute încă nu se vor găsi în expunerea mea. Noi, cei condamnați să trăim departe de arhivele și bibliotecile mari, trebuie să ne mulțumim adese numai cu atâta și să fim bucu-roși că în această ambianță provincială, în care ambițiile și pasiunile iau câteodată forme prea bizare, ne putem desfătă sufletele cel puțin pe căile bătătorite de alții în investigațiile lor științifice. Îmi iau deci de călăuză — cu îngăduința d-sale — pe d-l Bianu și voiu răsfoi cu tot răgazul și cu provincială încetineală *Bibliografia românească veche*, consultând la caz de nevoie și câte o altă carte sau revistă.

Voiu fi pe cât se poate de sumar, scopul principal al rândurilor

următoare fiind reabilitarea unui personaj a cărui importanță pentru trecutul nostru cultural cred că n'a fost relevată îndeajuns. E vorba de Teofil, cel mai de seamă dintre mitropoliții lui Mateiu Basarab.

Curentul husit care a produs cea dintâiu încercare de înlocuire în biserica noastră a limbii slavone prin limba românească, n'a fost o mișcare de proporții mari, capabilă să dea altă înfățișare vieții noastre intelectuale, căreia nu i-a adăogat nimic și care în fond a continuat să fie aceeași, cu aceleași preocupări în jurul învățăturilor din vechile cărți sfinte și bisericesti, tălmăcite doar într'o formă nouă și mai accesibilă. Dar cărțile husite și còpiile lor au fost desigur foarte răspândite printre cărturarii bisericii noastre din Moldova și întreg Ardealul, și probabil și din Țara Românească. In secolul al XVI-lea Coresi le avù îndată la îndemână — ca și, dealtfel, Radu Grămaticul din Mănicești, care a scris acea frumoasă evanghelie pentru Petru Vodă Cercel ¹⁾ — și le retipări întinerite în graiul vremurilor sale. Vechimea lor ar fi putut să-l facă chiar să creadă că nu urmează astfel decât un vechiu obicei al bisericii sale strămoșești sau să-i ușureze cel puțin conștiința de ortodox, nesupusă încă la încercările mult mai grele de apoi, ca atunci când a trebuit să tipărească traduceri nouă ca cea din 1564, plină de hulă pentru ai săi. Dacă în Moldova textele husite s'au păstrat mai bine, este pentru că aici au putut fi înlocuite numai mai cu anevoie și într'o măsură mai mică de tipăriturile nouă.

Intr'o recensie care va apare în curând în Dacoromania IV, insist asupra faptului — cunoscut dealtfel — că diaconul Coresi se găseà la Brașov încă înainte de ce Mircea Ciobanul a urcat de a doua oară tronul Munteniei. A plecat încolo însoțindu-l pe Oprea Logofătul, pe care-l cunoaștem din epilogul Apostolului tipărit de Dimitrie Liubavici în 1547 la Târgoviște

¹⁾ Despre raportul dintre cele două evanghelii, a lui Coresi și a lui Radu Grămaticul, vezi, acum în urmă, cele spuse de dl N. Drăganu în *Dacoromania* III, pag. 499—500.

spre a tipări pentru Pătrașcu Vodă, Domnul Țării-Românești, și Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei, o carte foarte ortodoxă, un Octoih - mic în limba slavonească. Cartea a apărut în 1557. Ea a fost descoperită de Nerva Hodoș în biblioteca mitropolitană din Sibiu, iar d-l Bianu a făcut Academiei Române, în ședința din 11 Septembrie 1909, o foarte interesantă comunicare despre dânsa. Pe cât am putut constata, numai d-l Șt. Meteuș pomenește de această comunicare publicată în partea administrativă a Analelor Academiei, iar încolo a fost dată uitării.

Să reținem prin urmare faptele următoare. Nici Oprea Logofătul și nici Coresi n'au venit la Brașov ca fugari umili, ca să intre în serviciul Sașilor pentru alte scopuri decât ale noastre, ci în slujba bisericii lor, ca oameni ai lui Pătrașcu Vodă, Domnul Țării Românești, și din voia acestuia și a lui Alexandru Lăpușneanu, Domnul Moldovei. Lucrurile au fost puse la cale probabil când în 1556 ambii voievozi poposeau în preajma Brașovului și când dâșii trebuiau să se bucure în Ardeal de destulă autoritate, căci se găseau în drum spre Cluj, ca să reazeze în scaunul ei, într'o comună acțiune, pe Isabela Zápolya. Coresi își începe și sfârșește opera cu foarte ortodoxe gânduri, ori câte șovăiri am putea descoperi de altfel în activitatea lui de trei decenii. Ieșit din școala târgovișteană a lui Dimitrie Liubavici, dânsul continuă la Brașov activitatea cărturărească dela sud pe deoparte, reeditând vechi tipare muntenești în slavonește, și pe cea dela nord pe de altă parte, retipărind traduceri husite, Români din Țara Românească și Moldova și cei din Ardeal folosindu-se cu toții de cartea venită de sub teascurile lui ¹⁾.

Limba românească a făcut în secolul al XVI-lea rezezi progrese în Ardeal. Ne obișnuiam acolo tot mai mult să

¹⁾ *Coresi* este aci mai mult un nume colectiv, pentru el și toți aceia câți au colaborat la redactarea și tipărirea cărților ardeleni din acea epocă. — Pentru cele susținute în partea aceasta a studiului meu despre Coresi vezi și recenzia citată și îndeosebi izvoarele indicate acolo.

vedem în forma nouă a cărților și slujbelor bisericești ceva firesc, ce nu mai avea nevoie de o motivare specială. Nici în Evanghelia cu învățătură din 1581 și nici în Palia din 1582 nu se mai invocă, în sprijinul limbii naționale, autoritatea apostolului Pavel, că adecă «întru besearcă mai vârtosă cinci cuvinte cu înțelesulă meu să grăescă, ca și alalți să învățu, decâtă untunearcă de cuvinte neînțelese într'alte limbi», precum se spune d. p. și în Psaltirea românească din 1570 ¹⁾. Evanghelia cu învățătură din Brașov se traduce «ca să fie mai lesne și mai iușoră a cetii și a înțeleage pentru oamenii ceia proștii....., ca nemunii să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțelesu și cătră cetitū cu folosū și cu îndemnătură» ²⁾, iar Palia din Orăștie, pentru că «văzumū cumū toate limbile au și înflurescū întru cuvântele slăvite a lui Domnedzeu, numai noi Români pre limbă nu avemū» ³⁾. Și Psaltirea românească din 1570 s'a provocat la faptul că «mai toate limbile au cuvântulū lu Dumnezeu în limba lorū, numai noi Rumâni n'avămū» ⁴⁾, dar numai spre a ne convinge că nu trebuie să ne facem scrupule pe cari alții nu le-au avut, că și noi putem să admitem deci limba națională în biserică. Argumentația Paliei și Evangheliei cu învățătură însă este cu totul alta. Ne trebuesc cărți românești, nu pentru că apostolul Pavel ne povățuește așa, nu pentru că aceasta este calea pe care am putea ajunge la o credință mai curată și mai apropiată de adevăr, ci pentru ca să nu rămânem în urma celorlalte neamuri și pentru ca sfintele cărți să poată fi înțelese și de oamenii noștri de rând, spre binele și îndreptarea lor. Mai pre sus de toate preocupările confesionale iese astfel biruitoare ideea că și poporul românesc trebuie să aibă Sfânta scriptură întregă în limba lui. Acesta este aci gândul nou cu care se încheie secolul al XVI-lea și care nu

¹⁾ *Bibliografia românească veche* I, pag. 55.

²⁾ *ib.*, pag. 92.

³⁾ *ib.*, pag. 95.

⁴⁾ *ib.*, pag. 55.

putea cuprinde încă toate mințile. A mai trebuit să treacă vreo jumătate de veac, până ce limba românească și-a primit consacrarea oficială prin Mateiu Basarab, Vasile Lupu și mitropoliții lor.

Tipăriturile lui Coresi au fost foarte răspândite printre Români, precum dovedește și faptul că au fost descoperite prin toate ținuturile românești ¹⁾. În timpul activității lui Coresi se găseau adese soli de ai voevozilor și prelaților noștri la Brașov, între cari înalți demnitari de Stat și ai Bisericii. Ei veniau câteodată în cetatea Brașovului chiar pentru interese în legătură cu rosturile tipografiei de acolo, ca d. p. trimișii lui Alexandru, Domnul Țării Românești, din 1573 ²⁾, an în care a fost la Brașov, în numele lui Ioan Vodă cel Cumplit al Moldovei, și episcopul de Rădăuți ³⁾. Tuturor acestora de sigur că le-a fost arătată noua carte românească, care trebuie să fi trezit curiozitatea lor. Mulți o vor fi luat cu ei, chiar dacă au pornit de acasă pentru alte griji.

Între clienții mai de seamă ai tipografiei brașovene eră fără îndoială și mănăstirea Bistriței oltene. Ceeace știm despre tezaurul de cărți descoperit acolo de Odobescu ⁴⁾, ne face să

¹⁾ Sunt aproape doi ani, de când am dat aci în Bucovina de un exemplar defectuos din *Evanghelia cu învățură* din 1581, carte care mi-a fost dăruită apoi de d-l C. Berariu, profesor la Facultatea de drept din Cernăuți. Ea n'a fost adusă în părțile acestea de un bibliofil din timpuri mai recente. Pe scoarța a doua se găsește următoarea însemnare făcută în 1757, probabil la Suceava: *Să s[ă] știe de cându s'au legatū vâcâretulū în țara Moldovi în zilele pre luminatului și pre înălțatului Domnului nostru Scarlatū Voevodū cu toată voe și blagoslovenie pre osfințitului și al nostru milostivū stăpânū kir... kir Iacovū, mitropolitū fiindū a toată țar[a]. Și au scosū de totū preutulū și diiaconulū câte 5 lei în loculū vâcâretului și la acești bani s'au cisluitū preuți și diiaconi, cineș după puțința sa. Și ... i-au strânsū slugile sfinții sale de pre la pr[e]uți, la vletū 7265, fev[ruarie] 21 Toder Tecuān, slugă mitropolitului. O altă notă din corpul cărții ne arată că ea se află în primăvara anului 1795 în biserica din Liteni, de sigur satul cu acest nume din apropierea Sucevei. — Exemplarul descoperit de dl Karadja din Praxiul lui Coresi din 1563 se găsea la 3 Martie 1645 la Iași, fiind poate proprietatea hatmanului Gavril, fratele lui Vasile Lupu. S'a înapoiat apoi în Ardeal, de unde a fost cumpărat în 1850 de Nicolae Istrati, din a cărui bibliotecă a rătăcit prin diferite mâni, până a fost descoperit și dobândit de dl Karadja. Cfr. Constantin I. Karadja, *Despre Lucrul apostolesc al lui Coresi de la 1563*, AAR 1924, Seria III, t. III. nr. 9, pap. 552-553.*

²⁾ Dr. I. G. Sbiera, *Mișcări culturale și literare*, Cernăuți 1897, p. 47.

³⁾ Șt. Meteș, în *Drum Drept* I, 3 (Martie 1913), p. 180, îndeosebi nota 2.

⁴⁾ *Revista Română*, I, p. 703-742, 807-830, II p. 107-120.

înțelegem că la acea mănăstire cărțile românești din Ardeal au fost primite alături de cele vechi slavone cu multă dragoste și în număr considerabil. Nu pot vedea prin urmare în socotelile pe cari și le-a făcut în românește la 1573 egumenul de Bistrița olteană — puternic focar de cultură bisericească — o mărturie a puținei lui cunoștinți de limbă slavonească ¹⁾, ci doar o influență a noului curent pornit dela Brașov. În mănăstirea Bistriței și-a făcut educația și a crescut în dragoste de limbă și carte românească și Teofil egumenul, mai apoi episcop de Râmnic și în urmă mitropolit (1637—1648) al lui Mateiu Basarab. Pe Coresi nu-l va mai fi apucat în viață decât doar în cei dintâi ani ai copilăriei sale, dar el este un continuator al operei lui, sub directa influență, cred, a acesteia. Într-o vreme în care limba paleoslavă se mai bucură de toată autoritatea și considerația, odoarele datorite de el purtau inscripții românești. El l-a îndemnat pe Moxalie ca să traducă cronograful ca și pravila ieșită în 1640 de sub teascurile lui Mateiu Vodă, încât d-l Iorga îl numește cu drept cuvânt «unul dintre cei dântâi ctitori ai limbii românești în Biserică» și «începătorul tipăriturilor în această limbă pe pământ românesc de ortodoxie» ²⁾.

Sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea, cam până pe la 1620, formează o epocă de epigoni, lipsită de orice creație originală, pe care am putea-o numi postcoresiană. Ea ne-a transmis totuș vreo câteva zbornice, Codicele Sturdzan ³⁾, Codicele Todorescu ⁴⁾ și Codicele Neagoan ⁵⁾, cuprinzând copii de o deosebită importanță, pentru că ne arată că și înainte de aceasta a existat — pe lângă literatura bisericească scrisă și tipărită, din care reproduce vreo câteva fragmente — și o literatură apocrifă și profană în românește,

¹⁾ N. Iorga, *op. cit.*, p. 219; cfr. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 57.

²⁾ Vezi N. Iorga, *Ist. bis. rom.*, I, Buc. 1908, p. 298—299, 321, 250—251.

³⁾ B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuv. din Bătruni*, II, p. 1 urm.

⁴⁾ Dr. N. Drăganu, *Cod. Todorescu și Cod. Martian (Studiu și transcriere)*, Buc. 1914.

⁵⁾ N. Cartoian, *Alexandria în lit. rom. Noui contribuții. Studiu și text*. Buc. 1922, cfr. *idem*, *Alexandria în lit. rom.*, Buc. 1910.

de a cărei existență înainte de secolul al XVII-lea n'am ști de altfel. La vechile noastre cărți bisericești se adaug astfel bucăți religioase apocrife, ca «Legenda Duminecii», «Cuvântul svântului Pavelu apostol de eșirea sufletelor» etc., literatura istorică apocrifă în frunte cu Alexandria care se distinge, ca și cealaltă literatură apocrifă, și prin oarecari calități beletristice, apoi bucăți didactice în felul unor istorioare și pilde moralizatoare, scrieri superstițioase — între cari d. p. o «Rujdeniță» — și chiar scrieri de colorit juridic ca «Pravila sfinților Părinți 318 după învățătura marelui Vasilie». Oricâte naivități ar cuprinde lucrările acestea, ele anunță totuș prin preocupările lor variate, deși primitive încă, pe viitorul istoriograf, pe povestitorul iscusit, pe redactorul legiuirilor țării, pe scriitorul pornit în căutarea unor efecte poetice sau în adunarea unor cunoștinți pe cât se poate de vaste, alunecând câteodată pe panta savantlăcului îmbrăcat în haina celui mai desăvârșit bombasticism. Pe toți aceștia ni-i va aduce unul după altul secolul al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea. Epoca post-coresiană, oricât de sterpă, pentrucă n'a adus nici o contribuție nouă pentru vremurile de atunci, este totuș, ca dealtfel orice epocă de decadență, și o epocă de pregătire a unor progrese noi.

Cea dintâiu lucrare cu care trecem dincoace de epoca post-coresiană este cronograful lui Moxalie sau Moxa din 1620. Cu ea intrăm în epoca românească, epoca biruinții cărții românești asupra celei slavone. Cronograful lui Moxalie nu mai este o operă de epigon, o copie scrisă undeva într'un colț de țară mai ferit de tulburările zilei, nu mai este nici măcar o lucrare pornită din inițiativă particulară în afară de preocupările celor chemați de a avea înainte de toate grija pentru trebuințele vieții obștești. Pentru întâia oară se face încercarea de a se da în românește o istorie universală, iar opera de traducere și compilație a fost săvârșită din porunca și cu binecuvântarea unui episcop. Aci nu ne privește atât influența pe care a avut-o cronograful lui Moxalie asupra contemporanilor și urmașilor, pe cât spiritul nou care a prezidat la alcătuirea lui.

Moxalie a rămas multă vreme tovarășul și colaboratorul credincios al lui Teofil. Cea dintâiu carte românească tipărită în vremea lui Mateiu Basarab, Cazania dela Govora din 1640, a fost tradusă deasemenea de el.

Știm în ce împrejurări a început să lucreze această tipografie înființată la Câmpulung și mutată apoi la Govora mai întâi. Pela 1635 veni la Târgoviște din părțile Rusiei un călugăr Meletie, originar din Macedonia, care lucrase și el în tipografia lui Petru Movilă la Chiev. Acesta îl sfătui pe Mateiu Basarab, ca să așeze o tipografie într'una din mănăstirile clădite sau reconstruite de el, cerând materialul necesar pentru acest scop dela Petru Movilă. Deși expatriat, Petru Movilă nu pierduse legătura cu rudele sale din Moldova și se găsea îndeosebi în bune și statornice relații cu domnii și ierarhii principatelor noastre. El îl primi bine pe Nectarie din Pelagonia, trimisul Domnului muntean, și-i dădu buchile cerute de acesta și pe tipograful Timoteiu Alexandrovici, care sosi în Țara Românească însoțit de Ioan Glebcovici. Aceștia instalară noua tipografie la Câmpulung, unde și apărură, încă în 1635, un trebnic slavon. După doi ani urmă altă tipăritură slavonă, o Psaltire, imprimată însă la Govora, căci între timp Meletie Macedoneanul, fiind numit egumen al acelei mănăstiri, luase încolo și tipografia dela Câmpulung. Teofil, căruia i se face în predoslovie cuvenita pomenire, ca și episcopilor de Râmnic și Buzău, fusese numit chiar în anul acela mitropolit al țării. Dar lucrarea de sigur că va fi fost începută încă înainte ca dânsul să fi ajuns să aibă această situație. În prefața Psaltirii din 1637 Mateiu Basarab nu se adresează numai «dreptcredinciosului și evlaviosului neam al patriei noastre», ci și «altor neamuri înrudite cu noi după credință și având acelaș vestit dialect slovenesc ca limbă, și cu deosebire Bulgarilor, Sârbilor, Ungrovlahilor, Moldovlahilor și celorlalți» și arată că această operă trebuie considerată numai ca începutul unui șir de asemenea cărți pe cari voește să le mai tipărească. Intențiunea lui Mateiu Basarab n'a fost însă înfăptuită așa cum o concepuse atunci.

În anul următor, 1638, zațul psaltirii acesteia n'a fost desfăcut încă și a fost întrebuințat pentru o nouă ediție a cărții. Dar ediția aceasta a fost pusă în circulație numai la 1641, când i s'a adăogat un sinaxar de Silvestru Taha ieromonah. Că o tipăritură slavonească a putut să aibă în Țara Românească chiar două ediții, este de sigur un fapt foarte important. El dovedește că concurența Chievului n'a putut să fie atât de mare, încât lucrări de felul acesta imprimate la noi să nu mai aibă căutare. De altfel și împrejurarea că chiar în cuprinsul stăpânirii polone se mai tipăreau cărți slavone și la Lwów și că în acelaș timp apărea câte o carte slavonă și prin alte locuri, ca la Cutein și Mohilău, arată că tipografia Chievului n'a avut acest rol covârșitor. Cărți slavonești sau cel puțin slavo-românești s'au mai tipărit multă vreme la noi. Chiar sub Mateiu Basarab s'au mai imprimat și după 1638 șapte cărți slavone, pe lângă 5 românești și 3 slavo-românești. Nu se poate spune deci că sub Mateiu Basarab «se părăsi gândul de a se lucra mai departe cărți slavone» și că «încercarea făcută până atunci va fi îndreptată pe domnul muntean că, față de tipăriturile neconținute ce se răspândeau din Rusia și Galiția polonă, cele muntene s'ar putea trece numai cu greu» și că astfel s'ar explica preferința dată dintr'odată cărții românești ¹⁾. Dealtfel Petru Movilă însuș a dat întâietate Iașilor lui Vasile Lupu față de Chievul său de sub stăpânirea Poloniei catolice, când întreaga ortodoxie trebuia să se adune într'un sinod împotriva rătăcirilor calvine. În cadrele ortodoxismului noi am mai păstrat o bucată de vreme locul întâiu, ba heghemonia lumii ortodoxe de rit slavon se prefăcù chiar în acel secol într'o heghemonie panortodoxă ²⁾.

Aiurea trebuie căutate deci motivele noului curs. Tipărirea cărților slavonești a suferit o întrerupere, care s'a prelungit

¹⁾ N. Iorga, *Ist. lit. rom.*, I, ed. a II-a, Buc. 1925, p. 247. Vezi lucrurile prezentate apoi la fel în S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 84 și în a mea *Introd. în stud. lit. vechi*, Cernăuți 1922, p. 104—105.

²⁾ Pentru raporturile dintre Chievul lui Petru Movilă și principatele noastre, vezi acum în urmă prețioasa lucrare a dlui P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Pierre Mogila, archevêque de Kiev, dans les Principautés roumaines*, în «Mélanges de l'École roumaine en France» v. 1926, Paris 1926.

apoi până în 1641, chiar în zilele în cari Teofil a devenit mitropolit al Ungrovlahiei. Acest îndrăgostit al cărții românești, ieșit din școala Bistriței oltene, imprimă vieții cărturărești din țara lui timbrul sufletului său, rod al strădaniei depuse în veacul anterior de cei din preajma diaconului mutat dela Târgoviște la Brașov. Dintre cărțile cuprinse în statistica de mai sus 4 cărți românești și 4 cărți slavonești au apărut în cei zece ani cât a mai păstorit mitropolitul Teofil, pe când în cei patru ani următori, cât a mai funcționat tipografia lui Mateiu Basarab, a apărut numai 1 carteromânească, 3 slavo-române și 3 slavone.

Cartea românească s'a impus și în Moldova lui Vasile Lupu, rivalul lui Mateiu Basarab. Ea a fost cerută și de nevoia atât de mult simțită atunci și într'o parte și în alta de a scăpa frații de dincolo de Carpați de ispitele calvine din timpul celor doi Gheorghe Rákóczy. Mateiu Basarab închină Cazania din 1642 «prea slăvitului și blagocestivului neamă ală țării noastre și altorū tuturor carii sântū împrejurulū nostru creștini». Firește că acești vecini creștini nu pot fi decât Români din Moldova și din Ardeal mai ales, căci numai lor li se poate adresă o carte scrisă românește. Că de fapt gândul tipăritorilor acestei cărți s'a îndreptat îndeosebi cătră Români din Ardeal, printre cari bântuia cu toată puterea propaganda calvină, dovedește următorul pasaj din prefața iscălită de Udriște Nasturel: «Și nemică, numai mila rudei mele creștinilor m'au îndemnatū spre aceasta, că văzuiu în neamul nostru mulți unii ca aceia oameni de amândoa ceatele, proști și sufletești, carii pentru ne[cuvi]ința se depărtară cu învățături striine, și cu proastă și scurtă mintea lor răzlușindu-se den credința adevărată, protivnică besearcii lui Dumnezeu cu ereticii împreunându-se; și ca musca la dulceața mieriei, așa și ei înșelători de spăseniia proștilor și întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necândū și ucigândū sufletele lor și ale oamenilor». Aceaș luptă împotriva ereziilor calvine din Ardeal o duce Varlaam al Moldovei. Unitatea neamului se manifestă în toate

vremurile, în zilele lui Mateiu Basarab și Vasile Lupu ca și atunci când Coresi plecă în serviciul lui Petrașcu Vodă și Alexandru Lăpușneanu din Târgoviște la Brașov. De veacuri progresele conștiinței acestei unități merg paralel cu progresele cărții românești.

Consecințele activității cărturărești a lui Teofil sunt de așa importanță, încât dânsul trebuie rânduit printre marii mitropoliți ai secolului al XVII-lea alături de Varlaam și Dosofteiu ai Moldovei, cari și ei au avut în fața lor pilda cărții românești a lui Coresi. ¹⁾

Apoi, în pași repezi, ne ridicăm pe culmile din epoca lui Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir, cea mai glorioasă epocă de cultură, cred, în tot cursul istoriei noastre, oricât am fi progresat de atunci încoace. Am depășit limitele fixate pentru acest studiu, dacă am încercă să arătăm că renașterea noastră națională din secolul al XIX-lea a luat naștere înainte de toate din ce am putut salvă și păstră sau reînvia, dincolo de veacul al XVIII-lea, din moștenirea acelei epoci.

Cernăuți, 31 Martie 1926.

AL. PROCOPOVICI

¹⁾ Cfr. mai sus, pag. 6, nota 2.

CÂTEVA OBSERVĂRI DESPRE LIMBA ȘI ORTOGRAFIA NOASTRĂ

(DINTR'O COMUNICARE FĂCUTĂ LA CONGRESUL FILOLOGILOR ROMÂNI,
ȚINUT ÎN MAIU 1927, LA CERNĂUȚI)

Prin regulile admise de Academia Română la 1904, s'a ajuns la o mulțumitoare unificare și statornicie a ortografiei limbei noastre.

Sânt încă unele fluctuațiuni susținute prin practica unor ziare și a unor scriitori, ori prin reputația unor filologi.

Dar uzul, ori-cât de răspândit, nu e totdeauna îndreptățit, iar formele pe care vor să le impună unii scriitori sau filologi sânt adesea fantazii personale, ori aplicarea pedantă, absolută, a unor principii, ca norme supreme ale limbei, când aplicarea lor trebuie să fie mărginită de alte principii, tot așa de importante sau chiar *mai* importante pentru înțelegerea clară și precisă a cugetării exprimate, sau pentru menținerea ritmului viu al vieții limbei.

Sânt însă și părți care au nevoie de îndreptări sau de precizări. Fără a avea pretenția de a prezenta soluțiuni care să se impună științei sau simțului de limbă al tuturor, înfățișăm aici, în scurt, câteva propuneri (sânt încă multe altele de făcut) numai cu gândul de a contribui la o discuțiune în cercurile competente și de a sprijini, în cât de slabă măsură, eforturile acelor care vor ca în scrisul nostru să fie mai mult respect de viața, de tradiția, de formele reale ale limbei și ale culturii noastre.

Independența și realitatea proprie a vieții naționale a unui popor trebuie să se arate și în scrisul său, ca în tot ce exprimă

individualitatea sa în lume, ori-cât ar părea de mărunță manifestarea sau creațiunea sa.

1. Pentru *semnele scrisului*, cea dintâi întrebare care se pune celor ce le învață ca ceva nou (copiii, la intrarea în școala primară) sau le spun numele mai târziu (d. e. ca semne algebrice, etc.) este: Care sânt *numele literelor* în limba aceea? Cum a numit fiecare popor, *în limba sa*, fiecare literă?

La noi, în vremea din urmă, e în această privință o lipsă de reflecție sau o imitare servilă a altei limbi: pe de o parte, învățătorii, confundând *numele* unei litere cu valoarea ei *fonetice*, sau suprimă numele literelor (la consonante, firește), silindu-se (și învățând și pe copii) să le numească numai cu sunetul lor fonetic, fără sprijin de vocală, sau sprijinindu-le pe cea mai urâtă dintre toate vocalele limbii noastre: *câ, dâ, bâ, pâ*, etc.; pe de altă parte, (mai ales prin influența profesorilor de școale secundare, în deosebi a celor de *matematică*, și a tuturor celor ce învață franțuzește) se lățește pronunțerea franceză: *haș, ef, es, em, en, er...* E o imitare nu numai inutilă, ci în contra *tradiției* noastre literare și o *slăbire a conștiinței naționale*. Cum? Înainte de influența franceză, noi n'am avut nume pentru litere? Poporul nostru n'a fost capabil să dea nume literelor în forme ale limbii lui?

Să păstrăm deci numele românești ale literelor: *be, ce, de, ghe* și *ge, fe, se, re, he, ze...* Numai cele care au căpătat împământenire, ca neologisme, să fie păstrate, dintre rostirile franțuzești: *ics* (pe lângă *cse*), *igrec*.

2. Să se întrebuinteze și în tipar semnele proprii pentru toate sunetele limbii noastre, pretutindeni, deci și la *majuscule*: *În, Între, Întru, Întreg...*, nu: *In, Intre, Intru, Intreg...*; *ROMÂN* nu *ROMAN*, Banca Generală a *ȚĂRII* românești — nu a *TĂRII* românești. Marea frescă... din istoria ROMÂNILOR nu ROMANILOR (inscripția din Sala Ateneului din București), etc.

Domnii tipografi să-și procure caractere tipografice majuscule pentru sunetele particulare ale limbii noastre (*Î, Ă,*

Ă, Ț) cum își procură tipografii cehi și poloni, de pildă, pentru sunetele particulare ale limbei lor, pe care nu le au alte limbi.

3. Deasemenea, să nu se ortografieze după spiritul altor limbi: Galatz, Jassy, frances, poesie, visà (= vizà), etc. Să nu se scrie și pronunțe fals: seziune, recenzie, cenzor, furnizor, ateriza, ci: sesiune, etc.

4. Nu perscurtări după cuvinte ale altei limbi: *No.* (= fr. numéro), ci *Nr.* (= număr). Acel *o* din prescurtarea *No.* are sens în franțuzește, fiindcă indică sunetul final al cuvântului lor; dar în românește nu corespunde la nimic; e o imitație servilă, lipsită de ori-ce cugetare.

5. Să se scrie toate sunetele finale ale cuvintelor, deci și cele «scurte», chiar dacă s'ar auzi numai în unele regiuni, aceasta înlesnind înțelegerea repede și evitând echivocurile: *Puiu* de vultur (spre deosebire de plural; acum câțiva ani afișe de teatru în București anunțau că se joacă *Pui de vultur*—traducerea lui *L'Aiglon* al lui Rostand; scris așa, se înțelegea că e vorba de mai mulți; pe când, dacă ar fi fost scris «*Puiu...*», cum de altfel se și rostește la singular, cu un *ă*, nu mai eră nici o confuzie). Ce vrei să puiu pe masă? (pers. I, spre deosebire de p. II), unchiu, învățaiu, cuiu, vechiu, unghiu... De asemenea: totuși, iarăși; mai ales același (atât la sing. cât și la pl.), căci cele 2 elemente finale (a + și) rămân invariabile la toate cazurile și numerele și la amândouă genurile: *acel* + a + și, *acelui* + a + și, *acelei* + a - și, *acei* + a + și, *acele* + a + și, *acelor* + a + și. Nu *i* de la *și* final arată pluralul, ci *i* de la partea flexibilă a cuvântului: *acel*, *acei*.

6. Nu uniformizare, acolo unde nu există în realitatea limbei, ci *admitere a mai multor forme*, dacă-s întrebuițate de o potrivă în regiuni deosebite, și de scriitori: *părete* și *perete*; *câne*, *pâne*, etc. și *pâine*, *câine*, etc.; *îmbļu*, *întroduc*, *întru*—și *umblu*, *întroduc*, *întru*; *științe*, *regule*, *conferență*, *limbei*, etc. și *științi*, *reguli*, *conferință*, *limbii*, etc.; *școale*, *strade*, etc. și *școli*, *străzi*, etc.; *cimitir*, *zăpadă*, etc. și *țintirim*, *omăt*, *neauă*;

ni (vi, li) se dă, dar ne (vă, le) dă (nu: ni dă), etc. Ar fi o falsificare să punem, de ex., în scrierile lui Alecsandri, Eminescu, Creangă și ale tuturor Moldovenilor și Ardelenilor: câine, pâine, mâine..., când ei nu rostesc aceste forme, precum, din potrivă, ar fi o afectare să pun în gura Muntenilor și celor din jurul Brașovului formele moldovenești, deși acestea sânt mai organice, mai aproape de etimologie. Unitatea limbei literare nu e atinsă prin aceste variații regionale; ele oglindesc vieța reală a limbei, nu-i impun forme decretate.

7. Înălăturarea formelor, accețiunilor și construcțiilor după limbi streine: *or* (= a. însă, b. deci, prin urmare, așa dar), *exponent* (cu înțelesul de «reprezentant» [al unui partid], pe când înțelesul lui în românește e numai cel matematic), «marele istoric *care e d. X*», «a folosi» cu înțelesul de «a întrebuiță» (după germ. brauchen sau benützen), *lingerie* (= albituri, rufărie), *a conferență*, *a prefață*, *a omagiă*, *a încredință* (cu înțelesul de «a da o însărcinare cuiva»), «*a nu se apleca în afară*» (în vagoanele căilor ferate, ca formă de imperativ: «nu vă aplecați») «*ștergeți picioarele*» (=ștergeți-vă pe picioare), *a deduce* (cu înțeles de «a scădea o sumă dintr'alta»), *sugaciu* (după germ. «Säugling»), =sugător, «copil de țâță», etc.

8. Înălăturarea formelor artificiale, inexistente în limba vie: *sunt*, *cari*, *săria*, *auzia*, *doriască*, etc.

9. Scrierea *despărțit* a cuvintelor care-și păstrează accentul și sensul propriu, în compuneri: *ceea ce*, *de la*, *până la*, (cf. și *de pe la* noi, *până pe la* voi...) *cu toate că* (cf. și: *cu toate acestea...*), etc.; unirea prin liniuță a cuvintelor care alcătuesc o noțiune nouă deosebită de înțelesul în parte al fiecărui din ele: *o fată-mare*. Ce stai, ... Cu-atâta *inimă-rea?* etc.

10. Forma neologismelor să o luăm după latinește; așa cere spiritul limbei noastre: *advocat* (nu *avocat*), *Corneliu*, *Ovidiu* (nu *Cornel*, *Ovid*), etc.

11. Să păstrăm pentru sunetul i cele două semne admise de Academie: *î* la începutul și la sfârșitul cuvintelor, *ă* la mijlocul lor.

De dragul consecvenței în aplicarea principiului fonetic

(«un singur semn pentru un singur sunet») unii filologi și scriitori cer și scriu pretutindeni numai cu *î*. Dar scopul scrierii nu e aplicarea rigidă a unui principiu, ci priceperea repede și clară a cugetării comunicate prin scris. Principiul fonetic nu este singurul și supremul principiu de care trebuie ținut seamă în ortografie; alături și mai presus de el e principiul logic al înțelegerii rezezi, precise și fără echivoci. Acest principiu impune pentru *î*, în ortografia noastră, două semne. «Scopul final al scrierii nu este, ca la notele muzicale, sunetul, ci înțelesul».

I. RĂDULESCU-POGONEANU

profesor universitar

NOUI CONTRIBUȚIUNI LA STUDIUL ROTACISMULUI LUI -n-

Trecerea lui -n- la -r- e atestată dialectal în italiană, franceză (domeniul franco-provansal), bască, albaneză, română și indo-ariană modernă ¹⁾. În aceste limbi, unui teritoriu relativ restrâns care inovează, i se opune restul domeniului, care păstrează pe *n* dental (sau alveolar) ²⁾.

Importanța dată rotacismului de către lingviștii români e datorită faptului că inovațiunea caracterizează limba celor mai vechi texte și că trecerea lui -n- la -r- a fost pusă în legătură cu fenomenul albanez analog.

Faptele sunt astăzi destul de bine cunoscute și clasate ca, pe baza lor, să încercăm să punem în lumină liniile generale ale evoluțiunii ³⁾. Înainte de a examina condițiunile în cari s'a produs inovațiunea, trebuie să ne amintim că fonemul *N* se descompune în mișcările articulatorii următoare:

1. vibrațiuni glotale;
2. aplecarea vălului palatului și închiderea canalului bucal;
3. trecerea curentului expirator prin căile nasale și vibrațiuni nasale;
4. oclusiunea produsă prin aplicarea vârfului limbii într'un punct oarecare al bolței palatului.

Diferitele categorii de *N* sunt definite prin cunoașterea punctului de oclusiune. Grafia fonetică întrebuintează semne

¹⁾ Mulțumesc și pe această cale d-lui J. Bloch, profesor la Școala de Inalte Studii din Paris, care mi-a atras atenția asupra faptelor indo-ariene.

²⁾ Excepție face indo-ariana, pentru că *n* cerebral eră generalizat în medio-indiană.

³⁾ V. acum Meyer-Lübke, *Beiträge zur romanischen Laut- und Formenlehre*; 5. Die

diferite pentru fiecare categorie; astfel *N* dental este notat *n*; cerebral, *ñ*; postpalatal sau velar, *ñ*.

* * *

Prima întrebare la care se cuvine să răspundem, e următoarea: de ce *n* dental (sau alveolar, v. fig. 2) intervocalic a trecut la *-r-*? Legea generală a debilității consoanelor intervocalice față de consoanele inițiale de silabă nu explică transformarea, pozițiunea intervocalică fiind numai o condițiune favorabilă inovării; dacă ne adresăm la o limbă ca româna, de exemplu, constatăm că în regulă generală *-n-* dacoromân a rămas neatins: în adevăr, această categorie de *N* comportă o ocluziune rezistentă (dentală-alveolară), care n'avea nici un motiv ca să fie suprimată ¹⁾.

Prin urmare, dacă plecăm dela *-n-*, inovațiunea rămâne neexplicată. De aceea, trebuie să presupunem între fasa *n* și fasa *r* o etapă intermediară, pe care urmează să o definim și să o justificăm pe cale teoretică, mai întâi, practică, apoi.

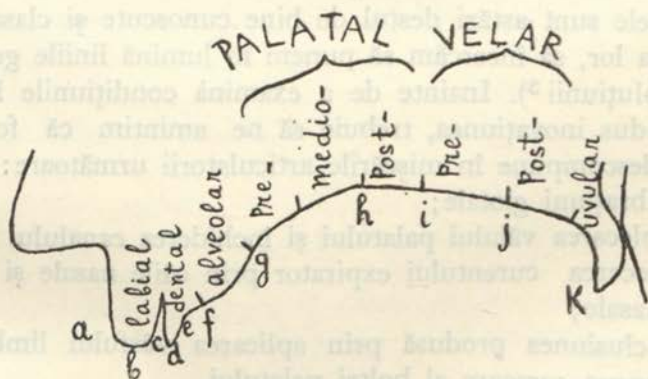

Fig. 1.

Tăietură longitudinală în aparatul bucal (după Scripture)

Entwicklung von zwischensilbischem n, ZRPh., XLI, p. 555 urm. și A. Rosetti, *Étude sur le rhotacisme en roumain*, Paris, 1924.

¹⁾ Considerăm, bine înțeles, numai cuvintele care comportau o singură ocluzivă nasală; pentru cazurile de *-n- → -r-* în cuvintele care conțineau doi *n* în silabe diferite, v. Rosetti, *op. cit.*, p. 17 urm.

Dacă privim figura 1, aci alăturată ¹⁾, observăm că dela punctul g, care delimitează alveolele superioare, încolo, conformația bolței palatului e de așa natură, încât nu mai poate oferi vârfului limbii o suprafață de ocluziune stabilă. De aceea, ocluziunea produsă între punctele g-h suferă transformări cari au drept rezultat modificarea fonemului respectiv ²⁾. In acest sens, e semnificativă observația d-lui J. Bloch: «l'articulation la plus forte est en même temps antérieure» ³⁾; în adevăr, articulația lui *n* cerebral e mai slabă ca articulația lui *n* dental ⁴⁾. Rezultă din aceste considerațiuni că etapa intermediară, presupusă mai sus, trebuie definită în modul următor: un *N* al cărui punct de articulație e situat în regiunea palatală, dela punctul g al figurei 1 în spre partea posterioară a bolței palatului. Dacă trecem acum la partea practică și căutăm să vedem întru cât teoria concordă cu realitatea faptelor, se cuvine să ne adresăm la descripțiile fenomenului. Ceea ce ne interesează este poziția limbii, care comandă evoluția.

Descripțiile pe cari le avem, deși puține, sunt suficiente ca să ne permită să precizăm condițiunile în cari s'a produs inovațiunea.

Se știe că punctul de articulație al lui *N* preconsonantic e condiționat de articulația consoanei următoare. Astfel, dacă *N* e urmat de *G* sau de *K*, articulația ocluzivei nasale devine postpalatală. In italiană și în franco-provansală, însă, *n* intervocalic este deasemenea postpalatal.

Abatele Rousselot, care a examinat această pronunțare cu ajutorul palatului artificial, ne spune că: «entre voyelles et à la finale, le *n* se produit à peu près au même point que le *g*» ⁵⁾,

¹⁾ Vezi figurile reproduse de E. W. Scripture, *The elements of experimental phonetics*, New-York, 1902, p. 297, fig. 135 și O. Jespersen, *Lehrbuch der Phonetik*³, Leipzig, 1920, p. 29 și 259.

²⁾ Cf. Meillet, *Introduction*², p. 58.

³⁾ J. Bloch, *La formation de la langue marathe*, Paris, 1919 (Bibl. de l'École pratique des Hautes-Études, fasc. 215), p. 96.

⁴⁾ J. Bloch, *La nasalité en indo-aryen*, Cinquantenaire de l'École pratique des Hautes-Études, Paris, 1921, p. 64.

⁵⁾ Abbé Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale*², Paris, 1923, p. 914 și fig. 343 dela p. 557.

adică între punctele h-i ale figurai 1 (v. fig. 2); *n* intervocalic postpalatal a fost înregistrat în genovesă, piemontesă, franco-provansală și ligură¹⁾, domeniu care cunoaște rotacismul.

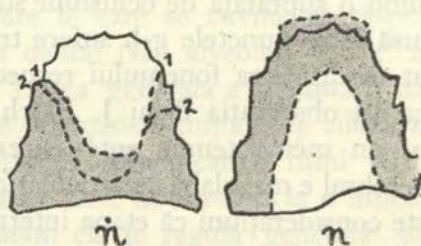

Fig. 2.

n postpalatal și *n* dental în italiană. Partea umbrărită reprezintă locul unde limba a atins palatul artificial. *n* postpalatal: 1. după Rousselot, *Principes*, p. 557, fig. 343; 2. după G. Panconcelli-Calzia, *De la nasalité en italien*, Paris, 1904, p. 46, fig. 12. *n* dental: după Panconcelli-Calzia, *l. c.*, fig. 13.

Debilitatea consoanelor intervocalice în medio-indiană e bine cunoscută; în această poziție, ele își pierd ocluziunea și devin cerebrale, adică articulate cu vârful limbii aplicat pe punctul h al bolței palatului (v. fig. 1)²⁾. Astfel, forma intervocalică a geminatelor sau a inițialelor *n* (și *l*) este *n* (*l*) cerebral³⁾.

Urmarea firească a modificării punctului de ocluziune al lui *n* a fost posibilitatea de a inovă în direcția *R*, prin faptul că ocluziunea fiind deplasată în spre partea posterioară a bolței palatului, își pierde stabilitatea.

Aceste constatări trebuiesc generalizate și aplicate tuturor limbilor cari cunosc rotacismul lui *-n-*: pentru a explica trecerea la *R*, trebuie să plecăm dela *N* cerebral sau postpalatal⁴⁾.

* * *

¹⁾ Ascoli, *Arch. glottologico it.*, II, p. 127: «è fenomeno cospicuo, e comune ai due dialetti [piemontez și ligur], il *n* faucale che occorre tra vocali. . . . *laña, lüna*»; cf. *Id.*, *ibid.*, VIII, p. 105—106.

²⁾ V. Jespersen, *op. cit.*, p. 30, n. 1 și Roudet, *Éléments de phonétique générale*, Paris, 1910, p. 70 și 149.

³⁾ J. Bloch, *La formation de la langue marathe*, p. 137: «la nasale cérébrale se comporte à l'égard de la nasale dentale comme une spirante à l'égard d'une occlusive»; v. și p. 18, 95—96.

⁴⁾ Faptele bace nu sunt destul de clare; se pare, însă, că d-l Meyer-Lübke (*ZRPh.*, XLI, p. 565) a avut dreptate să despartă trecerea sporadică a lui *-n-* la *-r-* în cuvintele din vechiul fond (de ex. *eguraldi* «temps, température», soulet. *egūnaldi*,

Condițiunile cari au pregătit inovațiunea fiind precizate, urmează să punem în lumină mecanismul trecerii lui *n* sau *ŋ* la *r* (prin etapele intermediare cari vor fi determinate mai jos).

Cauza fiziologică a procesului rezidă în vibrațiunile vârfului limbii, cari produc fonemul *R*; se poate întâmpla, însă, ca limba trasă înapoi, pierzând din elasticitate, să nu mai poată vibra, ocluziunea fiind redusă, în acest caz, la zero. Astfel, abatele Rousselot, care a cercetat la fața locului regiunea Mont-Rose și Mont-Blanc, în Nord-Vestul Italiei (domeniul franco-provansal), a înregistrat la același individ pronunțările *r* î.l. de *-n-* și zero, în aceleași cuvinte: *éră kyūméré* și *éă kyūméă* «une commune»¹⁾.

În dialectele indo-ariene numite «pisăca», învecinate la Vest de afghană și la Nord de dialectele iranice din Pamir, *ŋ* trece la *r* cerebral²⁾.

În genere, în limbile cari cunosc rotacismul, dialectologii au înregistrat un *r* nasal, în sensul că timbrul vocalei precedente e nasalizat.

Această pronunțare a fost înregistrată de Rousselot în câteva localități din regiunea indicată: «la langue s'est détachée du palais et a pris la position de l' *r* linguale; elle produit une *n* spirante (*bunra* «bonne»)»³⁾; avem de a face, prin urmare, cu un *r* dulce (*R* cu minimum de vibrațiuni)⁴⁾, precedat de vibrațiuni nasale.

din *egun* «jour»; v. Uhlenbeck, *Contribution à une phonétique comparative des dialectes basques*, trad. Lacombe, Paris, 1910, p. 47—48 și H. Gavel, *Élém. de phonétique basque*, Paris, 1920, p. 217) de tratamentul lui *-n-* din elementele romanice pătrunse în bască. Tratatamentul lui *-n-* în cuvintele din acest fond (basc fr. *ahate*, *ohore* < lat. ANATE, HONORE; basca sp. a pierdut aspirația: *ate*) s'ar explica prin faptul că ele au fost împrumutate gasconei, unde debilitatea lui *-n-* e un fapt recunoscut; v. Meyer-Lübke, l. c. și Id., *Der Schwund des zwischensilbigen n im baskischen*, *Rev. intern. de los estudios vascos*, t. XV (1924), p. 209 urm.; pentru gasconă, v. Millardet, *Rev. de dialectologie romane*, I (1909), p. 125.

¹⁾ Abbé Rousselot, *Les modifications phonétiques du langage...*, Paris, 1892, p. 221; v. harta dela p. 228.

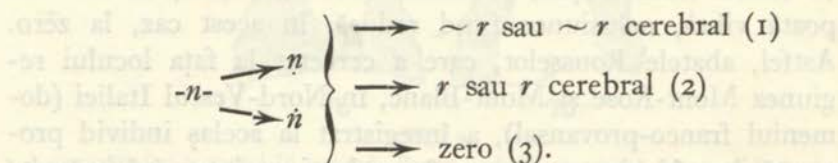
²⁾ Pentru skr. *śunas* (genit. dela *śvā* «câine») avem *šēr* și *šūri-ng*, pentru avest. *vaēn-āmi* «văd», *vēr* și *wa r*, pentru skr. *ganayati*, *gūro* «cântec»; v. G. A. Grierson *The pisāca languages of North-Western India*, London, 1906, p. 112, § 172; asupra notațiunilor, v. p. 14.

³⁾ Abbé Rousselot, *op. cit.*, p. 221.

⁴⁾ Rosetti, *op. cit.*, p. 45.

Vibrațiunile nasale au fost conservate sau au dispărut, după cum noul fonem a fost ratașat sau nu la *r* oral, care există demult în limbă. Principiul e ilustrat de pronunțările $\sim r$ și *r* înregistrate în indo-ariană, Nord-Vestul Italiei precum și în Țara Moților ¹⁾.

Putem reprezintă concluziunile noastre în modul următor:

Acest tablou reprezintă posibilitățile realizate «sincronic» într'o limbă oarecare; în «timp», ultima fază a inovațiunii e constituită prin *r* oral, produs prin denasalizare (filiera: $\sim r \rightarrow r$).

Din analiza de mai sus reiese că nasalitatea articulației precedente nu interesează mecanismul rotacismului, în sensul că nasalizarea nu joacă nici un rol în producerea lui *R*. Totuși, vom vedea mai departe că există o strânsă legătură între nasalizare și rotacism.

* * *

Pentru moment, vom cerceta un fenomen care confirmă concluzia la care am ajuns cu privire la independența rotacismului față de nasalizare: rotacismul lui *d* intervocalic (știm că pentru a fi *N*, îi lipsesc lui *D* numai vibrațiunile nasale).

Fenomenul e atestat astăzi în dialectele indo-ariene de Vest, care cunosc trecerea lui *d* cerebral intervocalic la *r* cerebral (și la *r*) ²⁾, precum și în dialectele centrale și meridionale ale Italiei (toscană, umbriană, siciliană, napolitană și calabreză) ³⁾.

¹⁾ T. Papahagi, *Cercetări în Munții Apuseni, Grai și suflet*, II, p. 48—50: *lură*, etc., și *găinri*.

²⁾ G. A. Grierson, *On the phonology of the modern indo-aryan vernaculars*, *Zs. der Deutschen Morgenländ. Gesellschaft*, 50 (1896), p. 5—6 (§ 52) și *Id.*, *The pišāca languages*... p. 104, § 120 (de ex. *coro-k*, *cūṛi* «pâr» < skr. *cūda* «smoc de pâr»).

³⁾ C. Battisti, *Le dentali esplosivi intervocaliche nei dialetti italiani*, Halle, 1912 (*Beihefte zur ZRPh.*, t. 28 a).

În italiană, *r* spirant are tendința să evolueze spre *r*, ultima etapă a transformării, în timp ¹⁾.

* * *

Rămâne să definim raporturile dintre nasalizare și rotacism în limba română, unde fenomenul e legat de problema cronologiei rotacismului.

Intr'o lucrare precedentă, ajunsesem la concluzia că rotacismul dacoromân e posterior intrării elementelor slave: *n* intervocalic din cuvintele slave n'a suferit transformarea, pentru că oclusiva nasală în această poziție eră altfel articulată ²⁾.

De oare ce aceste concluzii n'au fost acceptate de d. Densusianu ³⁾, voiu căută să aduc aci dovezile necesare.

În toate împrumuturile sigur slave din română, *n* intervocalic n'a avut nici o influență asupra timbrului vocalelor înconjurătoare. Nasalizarea și închiderea timbrului vocalei precedente, care caracterizează elementele latine și străine din română, anterioare împrumuturilor slave ($a + n \rightarrow \hat{i} + n$), e necunoscută cuvintelor din acest fond; tot astfel și rotacismul.

Acest tratament diferit se explică prin cunoscuta rezistență a oclusivelor dentale în limbile slave, când nu erau urmate de o vocală prepalatală ⁴⁾. Aceeași influență negativă a oclusivei nasale asupra timbrului vocalei precedente o regăsim în cuvintele latine care au posedat un *n* geminat (de ex. dr. *geană*, *pană*): se știe că *n* geminat n'a suferit rotacismul, din cauza rezistenței consoanei geminate, tratată aci ca explosivă ⁵⁾.

Putem deduce din această apropiere că *-n-* în împrumuturile slave a fost tratat ca explosivă (ex.: *ra|nă*), cu alte cuvinte,

cu trecerea lui *-d-* la *r* spirant în umbriană (R. v. Planta, *Gr. d. oskisch-umbrischen Dial.*, I, p. 398 și C. D. Buck, *Elementarb. d. osk.-umbr. Dial.*, tr. Prokosch, Heidelberg, 1905, § 24 și 108). D. Meyer-Lübke, *Einführung*³⁾, § 241, este mai puțin categoric.

¹⁾ Trecerea la *r* nu e încă desăvârșită în dialectele italiene meridionale; Battisti, *op. cit.*, p. 199.

²⁾ Rosetti, *op. cit.*, p. 50.

³⁾ *Grai și suflet*, II, p. 388—390.

⁴⁾ Cf. O. Broch, *Slavische Phonetik*, Heidelberg, 1911, § 17.

⁵⁾ V. Meyer-Lübke, *Mitteilungen d. rumän. Instituts an d. Univ. Wien*, I, Heidelberg, 1914, p. 10. Oclusiva nasală făcând parte din silaba următoare, vocala precedentă a avut libertatea să sufere inflexiunea $e \rightarrow ea$: **peană*, ca și **measă*, în opoziție cu *mine*.

ca inițială de silabă; mulțumită acestei poziții, articulația oclusivei nasale n'a suferit nici o modificare în teritoriul rotacisant.

Această explicație teoretică se bazează pe faptele următoare: în textele din secolul al XVI-lea timbrul nasal al unei vocale e indicat prin semnul \uparrow , notat după vocala nasalizată (de ex. $u_{\uparrow}bră$). Aceste notațiuni apar în elementele latine cari conțin o implosivă nasală intervocalică, care, în această situație critică, a suferit rotacismul ($či_{\uparrow}re$), sau o implosivă nasală preconsonantică ($u_{\uparrow}bră$); în elementele slave, \uparrow e întrebuințat numai în cuvintele cari conțin o vocală nasalizată + N preconsonantic ($lu_{\uparrow}că$, $mu_{\uparrow}că$), niciodată, însă, în cuvintele cu n intervocalic (opoziția $vină$ și $či_{\uparrow}re$)¹⁾.

Diferența de notațiune între n slav și n latin, corespunde, prin urmare, unei diferențe de pronunțare.

Rezultă din aceste constatări că între nasalizare și rotacism nu există legătură de cauză la efect, ci legătură de fapt: limbile în care n a fost tratat ca implosivă au cunoscut nasalizarea și modificarea timbrului vocalei precedente; tratamentul implosiv a fost o condiție favorabilă trecerii la r. Rotacismul

¹⁾ Statistica riguroasă a tuturor cuvintelor care conțin semnul \uparrow în *Codicele Voronețean* a fost făcută de d. Procopovici în studiul d-sale *Despre nasalizare și rotacism*, București, 1908 (*An. Ac. Rom.*, t. XXX, liter.): la p. 277—78 sunt grupate notațiunile $\uparrow r$ (-n- trecut la -r-) în elementele latine și la p. 279 grafiile n în cuvintele latine cu -n- geminat și în elementele slave cu -n- simplu (nici o excepție). Rezultatele acestei statistici sunt confirmate de d. Candrea, *Psaltirea Scheiană*. . . I, p. clvij. D. Densusianu crede că «astăzi fonetica experimentală. . . nu poate stabili nici o deosebire, cu privire la n, între lat. *panā* d. e. și sl. *hranā*» (*Grai și suflet*, II, p. 389). Bine înțeles. Dar ce raport pot avea pronunțările actuale, cu n explosiv (oclusiva nasală intervocalică nasalizează mai ales vocala următoare, v. Rosetti, *op. cit.*, p. 33), cu tratamentul implosiv al lui n, care a provocat rotacismul într'un domeniu restrâns, în trecut? Faptul că în toască n apare trecut la r și în elementele slave (Rosetti, *op. cit.*, p. 54, n. 1), nu probează nimic pentru tratamentul lui -n- slav în dacoromână; opoziția între dr. *ranā* < sl. *rana* și tosk *vre*, *vrerete* < sl. *vrana* (timbrul vocalei accentuate și articulația lui n neatîși, în română, în opoziție cu vocala accentuată nasalizată, timbrul vocalic închis și n trecut la r, în toască) vorbește deslușit împotriva argumentului d-lui Densusianu: tratamentul albanez se explică tocmai prin faptul că n eră implosiv în aceste cuvinte. (Cuvintele slave din albaneză care cunosc nasalizarea și închiderea timbrului vocalei precedente sunt studiate de N. Jokl, în *Linguistisch-Kulturhistorische Untersuch. aus dem Bereiche des Albanischen*, Berlin-Leipzig, 1923, p. 108, 116—117, 249 și 256).

²⁾ Această explicație poate fi ușor confirmată: în geneveză, de exemplu, N latin geminat e reprezentat prin n dental, pe când N+ consoană sau N final (deci implosiv) e reprezentat prin n postpalatal (Parodi, *Arch. glottologico it.*, XVI, p. 351, § 175). Ascoli

nu apare în cuvintele slave, pentru că *-n-* slav eră explosiv²⁾.

* * *

Din cercetarea noastră se desprind concluziile următoare:

1. rotacismul lui *-n-* nu poate fi explicat decât dacă plecăm dela o etapă intermediară, adică dela un *N* articulat în regiunea posterioară a bolței palatului, oclusiunea dentală sau alveolară fiind înlocuită cu oclusiunea cerebrală sau postpalatală; evoluțiunea a fost comandată prin modificarea punctului de oclusiune;

2. oclusiunea cerebrală sau postpalatală fiind debilă, inovațiunea s'a făcut în direcția *R*, prin intrarea în vibrațiune a vârfului limbii;

3. mecanismul rotacismului lui *d* intervocalic confirmă rezultatele expuse sub punctele 1 și 2;

4. nasalizarea n'a jucat nici un rol în producerea rotacismului; există însă o strânsă legătură între amândouă fenomenele, prin faptul că trecerea lui *-n-* la *-r-* se observă în limbile unde *-n-* e tratat ca implosivă și vocala precedentă e nasalizată;

5. *n* explosiv (provenit din *n* simplu în cuvintele slave și din *n* geminat în cuvintele latine din limba română) n'a trecut la *r*¹⁾.

AL. ROSETTI

P. S. Acest articol eră sub tipar când, mulțumită amabilității d-lui Millardet, am luat cunoștință de prețioasele *Études siciliennes* ale d-sale (G. Millardet, *Études siciliennes*.

observase demult (*ibid.*, VIII, p. 105) că «la sfârșitul silabei» *N* e velar (de ex. *pañ, cañta*) iar între vocale, «faucal» (*laña*). Observația e prețioasă, cu atât mai mult cu cât nu e nici o diferență între aceste pronunțări (avem de a face în amândouă cazurile cu *n* postpalatal); așa dar, oclusiunea postpalatală depinde de tratamentul implosiv al oclusivei nasale.

¹⁾ Aceste constatări confirmă concluziile la care ajunsesem, cu privire la independența rotacismului dacoromân față de fenomenul analog din toscă (*Ét. sur le rhotacisme en roum.*, p. 51 urm.). D. Capidan, care susține teza contrară (*Arhiv za arbanasku starinu.* . ., II, p. 391), are împotriva d-sale faptul că vârsta rotacismului nu e întru nimic determinată prin constatarea că nasalizarea datează din epoca română și albaneză comună.

Recherches expérimentales et historiques sur les articulations linguales en sicilien, Madrid, 1924, extras din *Homenaje a Menéndez Pidal*, t. I, p. 713—757).

Cercetarea d-lui Millardet e bazată pe pronunțarea a trei locuitori (doi din Acireale și unul din Novara). Articulațiunile sunt studiate cu ajutorul palatului artificial. Trăsătura caracteristică a consonantismului sicilian este de a cerebraliza articulațiunile linguale (p. 716). Mulțumită palatogramelor reproduse la p. 723 urm. putem urmări cu o remarcabilă precizie trecerea lui *d* cerebral la *r* cerebral (fig. 15) și trecerea de dată recentă a lui *n* cerebral la *r* cerebral (fig. 54 urm.)¹⁾. Observațiile d-lui Millardet confirmă concluziile studiului nostru.

Paris, Iulie 1926.

A. R.

¹⁾ «Les beaux tracés que nous reproduisons montrent une *η* devenue spirante, mais conservant son pur caractère cérébral... *a manu* «la main»... *unu* «un»... *bonu* «bons»... De telles empreintes révèlent une *η* toute proche de *r*. En effet, à l'audition, j'ai noté chez B [Acireale] au moins un exemple de cette transformation... A Novara... le phénomène devient plus fréquent... *boru* «bons» où l'*η* s'est affaiblie en une *r* très réduite et articulée très faiblement tout à fait en arrière (fig. 59,2)... C'est une vibrante extrêmement légère, nettement nasale et parfaitement perceptible à l'audition» (Millardet, *op. cit.*, p. 733—734).

PER LA STORIA DEI VALACCHI IN MORAVIA

Pochi mesi fa l'illustre e carissimo amico prof. Ioan Bianu, Bibliotecario dell'Accademia Rumena e professore all'Università di Bucarest, attirava la mia attenzione su di un passo della nota raccolta *Monumenta historica Slavorum Meridionalium ecc.* del Makusev¹⁾, ove si segnalava un manoscritto conservato nella Biblioteca dell'Università di Bologna che conteneva preziosi accenni sui Valacchi, che nel secolo XVII ancor si trovavano nei dintorni della città di Olmütz, in Moravia.

Ricercai immediatamente il manoscritto, sperando di trovar maggiori dettagli di quel che poteva apparire dai brevi excerpta dati dal Makusev; nè la mia speranza andò del tutto delusa.

L'opera della quale ci occupiamo è un mss. cartaceo del secolo XVIII (1750) di mm. 295 × 195, di 295 carte: si intitola: *F. Paulini ex Polonia*, Min. Conv. «Historia de obsidione et traditione Olomucii anno MDCXLII» (Una nota sul frontispizio aggiunge: «Occupatio Suecica Civitatis duravit a 16 Iunii anno 1642 usque ad 12 Iulii anno 1650»). È scritto di mano del Padre Anselmo Desing e proviene alla Biblioteca Bolognese dal fondo lasciato dal Sommo Pontefice Benedetto XIV²⁾.

In questa opera storica assai dettagliata, si trovano duepas si molto importanti relativi ai Valacchi, l'uno già segnalato dal

¹⁾ *Monumenta historica Slavorum Meridionalium vicinorumque populorum e tabulariis et bibliothecis italicis deprompta collecta atque illustrata a Vincentio Makusev*, T. I, Vol. I, Ancona, Bononia, Florentia—Varsaviae MDCCCLXXIV. Vedi pag. 271—72.

²⁾ Cfr. anche L. FRATI, *Indice dei Codici Latini conservati nella R. Biblioteca Universitaria di Bologna*, Firenze, Seeber, 1909, p. 291, No. 540. Nella Biblioteca il Codice è segnato col No. 972.

Makusev, l'altro completamente sconosciuto. Credo necessario riportarli qui integralmente, ripetendo anche quelle brevi parti che erano state già pubblicate dal Makusev. In altre parti del libro non si fa accenno, altro che fuggacemente, ai Valacchi; questi restano dunque i due passi principali per la nostra questione.

DE WALLACHIS

Anno 1643 ex districtu Hochwaldensi et circumjacentibus dominiis Capituli Olomucensis magnus haeticus et filius ejus *Kowacz* seu Schmid, ad trecentos ex juventute haeretica selectissima collegit qui muniti suis teshincis¹⁾ et securibus venerunt ad Suecos pro servitio.

Ad civitatem quidem intromissi, non tamen cito dabatur eis fides, absque quartiriis in foro tribus diebus resolutionem expectarunt. Sueci facto consilio hanc resolutionem acceperunt (*sic*). Est Olomucio duobus milliariibus pagus inter montes Hlobuczko seu Hlobuczeck, Germanice Hembock nominatus, ubi omnes Walachi morantur, ad quos ex locis circumjacentibus rustici et nobiles circumjacentes sua omnia exportarunt, inter petras lignis sese muniverunt. Dictum eis: Probetis vestram fidelitatem quidquid acquisiveritis, omnia vestra erunt: dein locum et gratiam inter Suecos habituri. Pugnate, spoliare et comburite. Addidit eis Commendans unam compagniam musquetariorum et aliquot officiales.

Walachi se obtulerunt, et ex parte ubi minime sperabant, pagum aggressi spoliarunt et combuserunt (*sic*) et parta victoria cum magna praeda redeunt securi in via Bistrizii et in confinibus sylvarum Caesariani absconditi eos suciarunt et praedam eripuerunt ad 200 eorum manserunt in loco, aliqui capti fuerunt. Secunda die reditus illorum expectabatur Olomucii; sed nemo comparet. Id ipsum contristavit Commendantem prima die; post tertia die pauci redeunt ex Suecis, spoliati et vulnerati, ex officialibus nullus. Walachi vero collegerunt se tantum triginta numero, et comparuerunt.

Non laetus Commendans eos salutavit, quia una cum eis compagna ruinata est et officiales occisi, Wallachis non successit; non suscepti, unusquisque per tres grossos accipientes domum redierunt.

EXECUTIO CUM WALLACHIS

Post tres hebdomades à Sua Cesarea Maiestate illustrissimus Xmus generalis Christophorum Comes de BUCCHHEIM contra Wallachos rebelles cum aliquot millibus armatorum militum ad montes Hochwaldenses expeditus

¹⁾ *Teshinca* nel latino (barbaro assai!) del nostro Autore deve significare «pistola, piccolo fucile». Si tratta qui della parola boema *těšinka* «ein Gewehr»; cfr. tedesco *Tesching*, *Teshine* (che trae origine dal nome della città di Teschen).

fuit. Paulo post quotquot erant carnifices in Moravia castra sequebantur et juxta delictum unusquisque decollatus et suspensus est.

Non solum illa juvenus rebellis sed et parentes eorum qui erant complices, et causa rebellionis, multi a militibus et carnificibus perierunt.

Dicebatur quod ultra centum viduae fuerint superstites. Primarii rebellionis auctores in catenis et funibus ducebantur Brunam, maxime SCHMID et filius ejus, et alii plurimi, qui non poterant pro debilitate procedere in via, suspendebantur. Ultima fuit executio reliquorum Brunae. Potuit ibi aliquis videre tot ad rotas et palos datos, et multa capita decollatorum in patibulo. Ad instantiam aliquorum Reverend. morum Canonicorum Olomucensium P. Paulinus Guardianus ad S. Iacobum de illis rebellibus Wallachis lamentabile conscripsit cantilenam ut sequitur:

1 - Pasly kozy Walassy
allegr.
 W Romanowem szlasy
bian.

2 - Ne dobrze se gym wede:
Bucheim na nie przygede.	7 - Czo zustalo pobraly,
A do Brna zahnaly.
3 - Przy stadie w sudach sedj
O Nestiesti niewiedj.	8 - Strekely se na rozny
Tento lyd nepobozny.
4 - Rebellantów zgimaly,
Trzebas wsechnych neznaly.	9 - Kolamy polamaly,
A ginych stwrtowaly.
5 - Newinnym se dostalo
Zhynulo gych nemalo.	10 - Mniely mistrzy dost pracze,
Morduigize ty zgradcze ¹⁾ .
6 - Mnohe zbily w ty cziasy,
A tot mate Walassy.	
- ¹⁾ 1 - Pascolavan le capre i Valacchi
Nella fattoria di Romanov;
2 - Non bene se la passano,
Bucheim vien contro di loro.
3 - Presso il gregge nelle capanne stanno,
Della disgrazia non sanno
4 - Presero i ribelli,
Anche se tutti non conoscevano.
5 - Anche degli innocenti capitarono (in prigionie)
Non pochi di loro morirono.
6 - Molti restarono in quei tempi,
Ed ecco avete i Valacchi.
7 - Quello che restò raccolsero
E cacciarono verso Brno
8 - Infilavano su spiedi
Questo popolo empio.
9 - Con le ruote li spezzarono
E altri dilaniarono in quattro.
10 - Ebbero i carnefici abbastanza lavoro,
Uccidendo quei traditori.

Ad Romanorum primarium Wallachum qui non suadebat rebellionem Wallachis contra Imperatorem

1 — O Romane Romane
Nass Walasky Heytmane.	4 — Zie se takym nedarzy
Czo ysau proti Cysarzy.
2 — Tys nam ktomu ne radil,
S namis se oto wadil.	5 — Kuprzykladu necht magi
Czo neprawie dielagi ¹⁾).
3 — Gako chaza swowolna
Neblat natom powolna.	

Sulla fine del manoscritto poi, si trova quest'altro breve capitolo:

CAPTUS A WALLACHIS GUARDIANUS

Captus cum ceteris et ductus ad culesiam in monte sitam quid sint facturi inter se consularunt. Interventit primarius Wallachus Sylvanus, Gallus de nomine, et P. Paulino Guardiano bene notus qui post breve discursum ad explosionem unam ex bombardis multos advocavit, alios, cum quibus ad partem consultando, ad Guardianum rediit, et ab eo, quid agatur in civitate intellexit adiunxitque: Si non fuisses, Pater meus bonus notus, aliter isti insolentes tecum instituisent. Iussit igitur Gallus sufficientes secari arbores et ligari pro processione illa et ne proderentur Wallachi in his montibus, praecepit et omnes liberos dimisit, qui sat periculose arboribus acquisitis eas domum attulerunt.

In reditu equestri custodia ad Chwalkovitz, utrum viderint Wallachos, diligenter inquisivit. Sed verbum promissum Gallo tenuerunt et Wallachos non prodiderunt.

Quantunque la presenza dei Valacchi in Moravia sia cosa notissima e vanti ormai una ricca bibliografia, specialmente in lingua boema ²⁾, il brano del nostro codice è degno di essere segnalato in quanto parla di villaggi interamente «valacchi».

Naturalmente, non bisogna credere che si tratti di veri e propri Rumeni; i *Valaši* sono tutti boemizzati e certamente lo erano anche all'epoca del nostro Autore, come appare specialmente dai profondi studî del Kadlec.

1) 1 — O Romano, o Romano,
Nostro «Hetman» valacco.	4 — Non riescono a vivere,
Quelli che son contro l'imperatore.
2 — Tu ci hai consigliato questo,
Hai litigato con noi su ciò.	5 — Che abbiano come esempio
Quelli che fanno ingiustamente.
3 — Come una turba capricciosa
Non era lenta a far ciò.	

Per la traduzione di queste poesie ringrazio l'amico prof. E. Lo Gatto della R. Università di Napoli, che mi inviò una sua versione, che mi servì di controllo.

²⁾ Vedila alla fine della presente nota.

In ogni modo, questo passo non deve sfuggire all'attenzione degli storici rumeni e boemi, e mi piace ch'esso sia pubblicato in questo volume di omaggio dedicato al prof. Ioan Bianu, perchè proprio a Lui si deve il merito di aver rintracciato queste notizie e il mio compito si è limitato a quello di un semplice editore.

Bologna, Aprile 1927.

CARLO TAGLIAVINI

- KADLEC Karel, Valaši a valašské právo v zemích slovanských a uherských, V Praze, 1916, pag. 408 segg. (e ivi ricca bibliografia).
- *VÁCLAVEK, Moravské Valašsko v pšsemnictví českém i cizím (Národop. Sborník českosl. III, Praha, 1898, 49—59 (cfr. anche VI, 1900, 28—37).
- *Fr. PASTRNKA, O puvodě mor. Valachuv (Časopis Matice Moravské, 1907, r. XXXI, 113—129).
- *CERNEHO Fr., Moravšti Valaši (ibidem, XXXIII, 1909, pp. 355—365).
- SAWICKI, Almenwirtschaft und Hirtenleben in der Mähr. Walachei (Zeitschrift für österr. Volkskunde, XXI—XXII, (1915—16), 84—85).
- *PRASKOVA, Valaši na Frydecku (Věstník Matice Opavské, 1895, čís. 5, p. 1—8).
» Kolik bylo valasských vojvodstvi (Selský archiv red. V. Pražkem II, Olomouc, 1903, 83—92).
- *VALKA, Poznámky k mapě mor. Valašska (Cas. Mor. Muz. Zem., VII—XI, Brno, 1907—11).
- JIRECEK, Entstehen christlicher Reiche im Gebiete des heutigen österr. Kaiserstaates, Wien, 1865, p. 225.
- MARTIANU, Valachii din Moravia (Uricariul, Iași, 1876).
- BURADA, O călătorie la Români din Moravia, Iași, 1894 (Extr. din *Arhiva*, V, 266 sq.)
- MIKLOSICH, Ueber die Wanderungen der Rumunen in den Dalm. Alpen und Karpaten, Wien, 1880, (DAW. 30).
- NETHER, *Arhiva di Iași*, 1899, p. 110 segg. (trad. di *Václavek, O puvodu a jmenu Valachu*).

(Le opere segnate con asterisco non mi sono state accessibili nelle biblioteche di Bologna, Belgrado, Bucarest e Cluj, dove ho lavorato in quest' ultimo tempo).

ROMÂNII ÎN DELTA DUNĂRII LA SFÂRȘITUL SECOLULUI XVIII.

La «Bibliothèque Nationale» din Paris se află, înregistrată sub No. C 7211, o hartă manuscrisă de o deosebită importanță pentru cunoașterea raporturilor etnice la gurile Dănuirii, către sfârșitul secolului XVIII. Această hartă poartă titlul:

Carte du Danube, depuis la ville Hirsova jusqu'à son embouchure dans la Mer Noire, avec la description de sa profondeur. (Fără loc și fără dată. Mare foaie oleată 142×75 cm, lucrată în cerneală de China și colorată în acuarelă: verde pentru ape, roșu pentru localități. Scara e în *verste*; cu creionul s'a adăogat și o scară în mile germane).

Deși nu are dată, înclin a crede că această hartă manuscrisă e lucrată înainte de 1800. Imediat după 1800, Rușii publică hărți ale Deltei relativ corect executate, de cari nu s'a folosit autorul, cu toate că, după toate semnele, lucră și el în serviciul Rusiei (folosește scara în *verste*, alături de textul francez, și așează Nordul în partea de jos a foii, adică așa cum se vede Delta privită dinspre Basarabia). Nu poate fi nici mai vechie decât harta lui Bauer, căci are un contur superior acesteia. Data ridicării acestei hărți pare a fi îngrădită între 1780 și 1800. Nu am găsit elemente din care să scot o mai mare precizie. A ajuns la Paris, probabil în urma campaniilor lui Napoleon, care avea specialitatea de a ușura toate bibliotecile de colecționile de hărți, pe care le îngrămădeă la Paris. Textul, în franceză corectă, precum și ortografia numirilor de localități, permit presupunerea că autorul eră francez, poate unul din refugiații marei revoluții.

Din titlu se vede că intenția autorului a fost să dea o hartă hidrografică, în legătură cu navigația pe Dunăre. Dela Brăila până la Mare sunt date adâncimile fluviului, a brațelor însemnate și a lacurilor basarabene (în picioare). Ar putea servi ca prețios document de comparare cu hărțile similare recente, spre a se constata variațiile de curent sau ridicarea fundurilor în apele stătătoare. Desemnând toate gârlele și lacurile, autorul le arată și numirile populare și în aceasta stă marea importanță a acestui document. Bine înțeles, urechia străină a autorului nu prindea întotdeauna exact numirea; în genere însă forma corectă se poate ghici. Nu cunoaștem nici o hartă a secolului XVIII care să înregistreze atâtea numiri în Balta Brăilei și în Deltă, iar în sec. XIX, abia harta statistică rusă din 1835 se apropie ca bogăție de numiri, de harta manuscrisă pe care o analizăm acum.

Cele mai multe din aceste numiri sunt românești, sau auzite din gură românească. Această constatare confirmă cercetări făcute și mai înainte, tot asupra hărților vechi ¹⁾, care, de când devin documente științifice, bazate pe observări la fața locului, dovedesc acelaș lucru: *Românii sunt populația cea mai numeroasă în tot cursul Dunării inferioare, pe un mal și pe celălalt, până la Mare.* Formula politică din titulatura lui Mircea cel Bătrân și a altor Domni ai Țării-Românești, din sec. XIV și XV, «stăpân al ambelor maluri ale Dunării, până la Marea cea Mare», devine deci la sfârșitul sec. XVIII o realitate etnică, pe care nu trebuie să o uităm ori de câte ori se pune în discuție dreptul nostru asupra malului drept al Dunării.

REPERTORIU DE NUME GEOGRAFICE ȘI INSEM- NĂRI DE PE HARTĂ: «COURS DU DANUBE...»

Mă mărginesc la înregistrarea numirilor *de pe malul dobrogean al Dunării* și dintre brațele fluviului, atât în *Balta Brăilei*

¹⁾ G. Vâlsan, *Românii în Delta Dunării*, după o hartă din ca. 1769, *Analele Dobrogei* An. II 1920; *Ib.* «Bulgarii» lui Boscovich, în «Omagiu lui N. Iorga», Craiova 1921; *Ib.* *Românii la Marea Neagră*, în *Graiul Românesc*, No. 3, 1927.

cât și în *Deltă*. Pe acestea le dau însă *pe toate și cu ortografia originalului*.

Numiri dealungul malului dobrogean. Gârle: Kolitshera, Atalui Pezica (Pisica), Tshoulenez (Ciulinet), Rakel, Lunga, Somma (Somova). Lacuri: Plosko, Kletsch, Somovo. Sate: Hirsow, Moloditshie, Sarai, Noen (Noeni), Rosheshti, Petshenage, Narc (?), Igliza, Matshin, Garban, Vakareni, Loubkoviz, Kousaken (Cosăcheni ?), Rakel, Isaaczi, Noy (pl. dela Nou, Satu-Nou), Parkesh, Doulczi (Tulcea), Grislaw, Saskoule, Sasakiule Barleni, Barleni Filiponskaja, Kara Kirman.

Numiri în Balta Brăilei. Gârle: Cholinicsa (Ciulinița, Ciulnița), Bartschea (Borcea ?), Kremenets, Tariza (Tărița), Perliga, Fota, Loutshie (Luciu), Nojan fl. qui se dessèche quelquefois, Pedkouleza (Petculeț sau Petculeasa), Pojana, Lata, Chodshen (Coceni ?), Lounga, Dama (?), Nogasa, Kolitshera. Lacuri: Sadna, Sherban, Popi, Koukova, Nojan. Insule: Balaban, Kisna, Niksoul (Neașul), Constantin, Rakel, Viltshoul (Vâlciul), Kopesnek, Doudousk (Dudesc ?), Nezorjane, Kotshi, Fondumari, *Isle sur laquelle il y a eu sept villages dont les habitants se sont retirés* (această insulă lungă se află dealungul Dunării vechiu, în fața Dobrogei, dela Rosești până la Igliza) ¹⁾. Lângă lacul Nojan, tot în Baltă, un semicerc poartă însemnarea *Dilban, village ruiné*.

Numiri în Deltă. Intre Danube Giurchejo (Sf. Gheorghe) și Danube Rusko (Sulina): lac Obrechene cu gârla Obrechene. Aproape de gura acestei gârle vine un drum. La capătul dinspre brațul Sulina al acestui drum e scris Karaurman și *Le Kaounegishe, lieu où l'on transmet le troupeau de Kilia*. Ne aflăm la capătul extrem al drumului de transumanță

¹⁾ Mai multe insule — Fondumari, Vitschoul, Kremene, Rakel, Niksoul, Kiska, Balan (unele spre malul stâng) — poartă litera D, pentru care se dă explicația: Isles qui sont inondées lorsque les eaux croissent et dont autrefois les habitants se retiraient pendant l'inondation, mais qui à présent sont inhabitées. Aceste note au deosebită importanță pentru lămurirea mișcărilor de populație românească pe malul dobrogean și muntean, precum și pentru studiul așa numitelor «dublete toponimice» de o parte și de alta a Dunării. Vezi C. Brătescu și G. Vâlsan, în *La Dobrogea roumaine*, Jassy, 1917.

moldovean, care ajungea la Kilia și folosea și pășunile din Deltă (cf. N. Dragomir, Păstoritul Săliștenilor, Lucrările Inst. Geogr. Cluj, vol. II, harta). Drumul ducea prin ținut mlăștinos la un *Petit Hameau* lângă *Bois Karallrman*, care se întindea la N lacului Tcherentshik. Tot în această regiune: lacurile Lishtihille (Lișițile), Rashoul (Roșul) și comunicând cu marea, Boul. Nimic nu arată existență Sulinei. Pe malul drept semnalat numai «un bâton de signal», iar într'o notă se spune: «Au mois de janvier et de fevrier il y avait là de vieux signaux, mais qui n'existent plus... Un signal neuf qui est aussi endomagé».

Între brațele Sulina și Kilia: L'Isle de Léte. Incepând dinspre Tulcea întâlnim: Maison de pêcherie, în fața orașului, între Lac Lounga și Tatar. Apoi Lac Kiperkur, Brachile mare, Brachile mic, l. Depanas. Gârle: Rousoul, Neladina, Vascrousi, Rosoul, Tintel, Zigun (Țigan). Lacuri: Buloschanicha, Geosanca mic, Fortuna, Varapol, Geosanca mare, Selebastoul, Redoukoul. Sate: Staraja Kilia, cu semn de sat, apoi spre mare: Kishla Balaban, Lete, și Kezafour. Lângă ele lacurile: Selenez (Sulineț), Maliza (Mațita), Mirchiou (Merheiul), care comunică cu gârlele: Lapalka, girla Matiza și Samantshika.

La Apus de orașul Kilia, Brațul Kilia se desface în ramurile: Pardena, Maloi Tatar, Le Grand Tatar, Le Danube Ivaneshta (cel mai adânc, Ivănești), le Danube Venedikoul (= Venețicul, Venețianul; Românii deci păstrau amintirea Venețienilor din secolul XIV, când aceștia stăpâneau Kilia veche) Sarmatshour, Taitashoun, Kornoi, Dibabo, Resvan, Eshalioreck, Ramirutschi. La Răsărit de orașul Kilia, brațul se desface în ramurile: Le Danube Souluma, Le Leout, Tschebilia (Cilibia), Karaoulio, Breoul, Urba, Le Danube Karapoul, Ker Karapoula, Le Danube Madane, Girla Mare, Basarshikoul, Lac Basarshikulac (sic), Dere fl. La gura despre Mare, insulele: L'Isle Bilkow, Lipovenska, Kikoueme, Kouselie având în față, pe țărmul basarabean, satul *Aleleshti*, evident românesc.

Dunavățul poartă numele curios: Le Danube Vize, autorul descompunând numele în două cuvinte: Duna Văț, din care pe primul l-a tradus pe franțuzește.

Pe lângă numirile din cuprinsul hărții, autorul mai adaugă o: «*Description des petites Rivières et Detroits dont on n'a pu montrer sur la Carte l'étendue et les noms, vû le peu d'espace...*».

Iată numirile de gârle pe care le adaugă în această notă numai pentru cuprinsul Deltei (fiecare gârlă e însoțită de adâncimea apei dată în *picioare* și uneori în *toises*): Schouly, Badian, Neladina, *Rascrouzi* (Răscruci), Rousoul (Rusul), Zigan, Pardeno, Dalioraa (?), Tatare, *Goura Souanze* (Gura Șanțului?) a son embouchure près de *Ivaneshti*, Resvano, Taimasziuk a son embouchure près de *Ivaneshti*, *Kornoi*, *Ouarba*, *Girła mare*, Dere, *Verigui*, Souliman, Kanaboul, Drebile, Kerkaraboul, Bazarzikuley.

În aceeaș notă, însemnarea: «La distance entre l'embouchure du Danube Giurgeva et la dernière embouchure, appelée *Bouaza-partitza* (=Portița) est de 10 heures. De *Bouaza-Partitza* jusqu'à Karakerman, où le bord dela mer est fort montagneux, il y a 6 heures».

G. VÂLSAN

CUPRINSUL

I. ACTIVITATEA LUI I. BIANU

	<u>Pag.</u>
LUPU IOAN: Bibliografia operelor d-lui Ioan Bianu	3
PETROVICI I.: Pentru jubileul lui I. Bianu	19
PUȘCARIU SEXTIL: Ioan Bianu ca organizator	21
PROTOPODESCU DRAGOȘ: Et in Arcadia ego...	29

II. CONTRIBUȚII ȘTIINȚIFICE

ADAMESCU GH.: Un adversar al Gramaticii lui Heliade	31
BĂNESCU N.: Momente din viața «Academiei grecești»	37
BOGDAN-DUICĂ G.: Multe și mărunte despre M. Eminescu (Un amic al poetului)	45
BOGREA V.: Semantism românesc și semantism balcanic	51
CANDREA I.-AUREL: «Tabu» în limbă (Nume interzise)	71
CAPIDAN TH.: Scrierile lui Dim. Bolintineanu despre Macedonia	79
CĂRACOSTEA D.: Miorița la Armâni	91
CARTOJAN N.: «Alăuta Românească»	109
DRĂGANU N.: Despre <i>l</i> > <i>u</i> și dispariția acestuia în românește	137
DRAGOMIR SILVIU: Din corespondența dascălilor ardeleni în anul 1848	155
DRAGOMIRESCU MIHAIL: Opera literară și studiul ei	171
DROUHET CH.: Grigore Alexandrescu și Voltaire	175
EVOLCEANU D.: O epopee românească	193
GIURESCU C. CONSTANTIN: Istoria lui Iordache Stavracoglu	201
GRECU VASILE: Origina cronicilor românești	217
IORGA N.: Două poezii necunoscute ale lui Ienăchiță Văcărescu	225
LECA MORARIU: Decameronele strămoșilor noștri (După Codicele C. Popovici, Cernăuți, 1796)	231
LUPAȘ I.: Părinții și bunicii scriitorului ardelean Ioan Piuariu- Molnar	241

MARCU ALEXANDRU: Simion Bărnuțiu și Pietro Monti (Cu o scrisoare inedită)	251
MEHEDINȚI S.: Din latura etnografică a limbii	257
ORTIZ RAMIRO: Lăutari e giullari	263
PANAITESCU P. P.: Știri noi despre Miron Costin și familia lui	277
PAPAHAGI TACHE: Basilica-ecclesia	285
PROCOPOVICI AL.: Dela Coresi Diaconul la Teofil Mitropolitul lui Mateiu Basarab	289
RĂDULESCU-POGONEANU I.: Câteva observări despre limba și ortografia noastră	303
ROSETTI AL.: Noui contribuțiuni la studiul rotacismului lui -n-	309
TAGLIAVINI CARLO: Per la storia dei Valachi in Moravia	321
VÂLSAN G.: Românii în Delta Dunării la sfârșitul secolului al XVIII-lea	327

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ
SIBIU

VLTVRA NAȚIONALĂ, BUCUREȘTI